

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

15DE BIND

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1943—44

Redigeret af *Roar Skovmand* (Foreningens Sekretær)
under Medvirkning af *Gunnar Knudsen* og *Chr. Axel Jensen*.

INDHOLD

AFHANDLINGER:

	Side
W. BRACHER, Skoleinspektør: Museumsbesøg i Folkeskolen og i Ungdomsskolen	164
NIELS A. CHRISTIANSEN, Adjunkt: Gymnasieskolen og Museet.	170
TROELS FINK, Universitetslektor, Dr. phil.: Gottorperstyret som Forudsætning for Hjemmetskyheden i Nordslesvig	107
HANS H. FUSSING, Lektor, Dr. phil.: Museerne og Gymnasieskolerne	237
MARGRETHE HALD, Museumsassistent: Om Soveskik og Sengetøj	21
HOLGER HJELHOLT, Arkivar, Dr. phil.: Om Ordning og Registrering af ældre og nyere Privatarkiver	145
JOHAN HVIDTFELDT, Arkivar, cand. mag.: Borgerbøger	244
SVEND JESPERSEN, Museumsinspektør, mag. art.: Nationalmuseets ethnologiske Undersøgelser	9
HANS KNUDSEN, Landsarkivar: De danske Raadstueprotokoller og Tingbøger	73
ALBERT OLSEN, Professor, Dr. phil.: Lokalhistorie — Rigs-historie	1
HOLGER RASMUSSEN, cand. mag.: Fiskeriet og Museerne	229
SIGVARD SKOV, Museumsinspektør, mag. art.: Københavns Snedkerlaugs Tegninger	41
AXEL STEENSBERG, Museumsinspektør, Dr. phil.: Nationalmuseets Indsamling af Bondekultursager 1933—1942	91
HELGE SØGAARD, Museumsinspektør, Dr. phil.: Østjysk Pottemageri	209

ANMELDELSER:

<i>Chr. Behrend</i> : Fra det gamle Middelfart [Gunnar Olsen]	126
<i>Kaj Birket-Smith</i> : Kulturens Veje [C. J. Becker]	52
<i>O. Bisgaard</i> : Af Silkeborg Handelsplads' Historie [G. Olsen]	126
<i>Broby Johansen</i> : Hverdagskunst — Verdenskunst [C. A. Jensen]	195
<i>A. Bugge og Sv. Steen</i> : Norsk Kulturhistorie [A. Steensberg]	181
<i>Steen B. Bocher</i> : Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland [H. Rasmussen]	64
<i>Sv. Dahl</i> o. fl.: Danmarks Kultur ved Aar 1940 [R. Skovmand]	200

	Side
<i>H. H. Engquist</i> : Dansk Stilhistorie [C. A. Jensen]	195
<i>Troets Fink</i> og <i>Johan Hvidtfeldt</i> : Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie [H. Hjelholt]	251
<i>Thure Hastrup</i> : Stilarternes Historie [C. A. Jensen]	195
<i>E. Ingers</i> : Bonden i svensk historia [C. Rise Hansen]	190
<i>Harald Jørgensen</i> og <i>Fr. Skrubbeltrang</i> : Det Classenske Fideicommiss gennem 150 Aar [Sig. Jensen]	66
<i>C. Klitgaard</i> : Vester Brønderslevs Historie [G. Olsen]	126
<i>E. Kroman</i> : Skriftens Historie i Danmark [C. O. Bøggild-Andersen]	57
<i>C. Lindberg-Nielsen</i> : Varde Bys Historie [G. Olsen]	125
<i>N. Cl. Lukman</i> : Skjoldunge und Skillinge [I. M. Boberg]	191
<i>Lewis Mumford</i> : Stadskultur [H. Lassen]	179
<i>Jakob Petersen</i> : Skamlingsbanken 1843—1913 [R. S.]	139
<i>E. R. Rasmussen</i> og <i>H. O. Bøggild-Andersen</i> : Malerhaandværk og Rumdekoration [C. A. Jensen]	195
<i>P. Riemann</i> : Børglum Klosters Historie [J. Lomholt-Thomsen]..	68
<i>P. Rasmøller</i> : Aalborg, Historie og Hverdag [G. Olsen]	126
<i>P. Skanstrup</i> : Det danske Sprogs Historie I [Rikard Hornby]..	254
<i>Fr. Skrubbeltrang</i> : Husmænd i Danmark [H. K. Kristensen]	60
<i>Axel Steensberg</i> : Ancient harvesting implements [J. Brøndsted]..	120
— Den danske Bondegaard [H. K. Kristensen]	60
<i>Mårten Stenberger</i> o. fl.: Forntida gårdar i Island [A. Steensberg] 132	
<i>Jørgen Swane</i> : Vejle Borgerbog 1754—1870 [Johan Hvidtfeldt]..	211
<i>Sigfrid Svensson</i> : Bygd och yttervärld [A. Steensberg].....	136
<i>Albert Thomsen</i> : Holbæk Købstads Historie [G. Olsen].....	126

FORENINGSMEDDELELSER:

Aarogspræmiering for 1941	70
Regnskab 1942	72
— 1943	208
Institutet for lokalhistorisk Forskning	140
Regler for kulturhist. Museer i Provinsen	202
Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde 1944	257
Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde 1944	274
Nekrologer: <i>Søren Alkær sig</i>	141
— <i>Chr. Jørgensen</i>	143
— <i>Holger Kyster</i>	288

TRYKFEJL:

S. 78, under Holbæk Amt, L. 4: Rp. 1586—1625, 1631 ff. læs :
Rp. 1757 ff.

LOKALHISTORIE — RIGSHISTORIE.

Af *Albert Olsen.*

Enhver Faghistoriker, der beskæftiger sig med dansk Historie, gør før eller senere den Erfaring, at han for at skaffe sig det fornødne Overblik maa ty til Lokalhistorien. Aarsagerne hertil er mange, men lad mig først nævne en af de vigtigste — den Mangel paa Korrespondens, der raader mellem Centrallovgivning og lokal Administration. Hvis en Historiker f. Eks. paa Basis af Reskripter og Forordninger vil skildre dansk Nærings- og Socialpolitik, bliver Resultatet det slettest mulige, idet Centraladministrationens kategoriske Paabud næsten aldrig er blevet overholdt. Der er ingen anden Vej at gaa end foretage en Under-søgelse af, hvorledes Udviklingen lokalt har artet sig, altsaa gennemgaa det lokale Arkivmateriale, der undertiden er sparsomt, men ofte endog meget givende. Og for at blive ved Byerne, hvad der er sagt om Nærings- og Socialpolitik gælder ogsaa en Række andre Foretelser. Nu er der i de senere Aar fremkommet Monog-rafier over et Antal danske Købstæders Historie, men desværre kan man ikke sige, at Rigshistorien herved er blevet væsentlig beriget. Grunden hertil maa vel først og fremmest søges i den yderst traditionelle Opfattelse af Lokalhistoriens Omraade og Opgaver, endvidere i den sørgelige Kendsgerning, at adskillige af Forfatterne overhovedet ikke magter det Hverv, de har taget sig paa. Til at tilsløre dette Forhold bidrager i høj Grad de gennemgaaende alt for venlige Anmeldelser, der forekommer baade i den faglige og lokale Presse. Men disse mangelfulde Arbejder benyttes flittigt. Den, der skriver Rigshistorie, finder tit en Op-

lysning hist og en anden her i de lokalhistoriske Arbejder. Af hvad han paa den Maade har plukket sammen, drager Forfatteren saa »almengyldige« Slutninger. Det er en yderst farlig Metode; hvad der har Gyldighed i Aalborg gælder ikke altid i Nakskov. Det Stykke »Danmarkshistorie«, som opstaar paa denne Maade, har ikke Krav paa større Respekt, rent bortset fra, at mange af de »Kendsgerninger«, der tages fra lokalhistoriske Arbejder, er mere end tvivlsomme, undertiden positivt urigtige.

Fra Købstadhistorierne — med Undtagelse af ganske enkelte, jeg skal ikke her nævne Navn — er der alt for lidt at hente til Belysning af Righistorien. Vigtige Sider af Borgerstandens Historie i Danmark er endnu saa godt som ukendte. Bypatriciatets, navnlig Købmandsstandens og Raadsaristokratiets Oprindelse og slægtsmæssige Stabilitet samt dets Forbindelse med Bureaukriet er aldrig ordentlig undersøgt, hvad der findes hist og her, er i det hele kun spredt Fægtning. En til Bunds gaaende Undersøgelse af Grundlaget for Bypatriciatets Magt — Handelen — i det 16.—18. Aarhundrede er aldrig foretaget — ikke for een eneste dansk By — her tænkes baade paa den indenlandske Handel (Forholdet mellem Bondehandel, Handel med Adelen og Handel med Kronen) og Udenrigshandelen. Til Studiet af disse Forhold findes et betydeligt, om end for de enkelte Byer noget ujævnt Materiale i vore Landsarkiver, tildels i Rigsarkivet samt i hollandske og nordtyske Arkiver. Et udmærket Indblik i Varebeholdningernes Art og Omfang, Arten af Kreditorer og Debitorer (Adelige, Bønder, inden- og udenlandske Købmænd) samt Kendskab til de næsten uudforskede Handelssædvaner giver saaledes en systematisk Gennemgang af Tingbøger, Dombøger, Raadstueprotokoller og Købmandsskifter. I de enkelte Raadstuearkiver og i Landsarkiverne findes endvidere et righoldigt Stof til Belysning af Kapitalforholdene, derunder selve Kapitalakkumulationen og dens forskellige Former. I Skøde- og Panteprotokoller samt Kæmnerregnskaber, Skattelister og Tingbøger m. m. ligger et værdifuldt og næsten uudnyttet Stof til en videnskabelig Behandling af Jordpolitikken (herunder Købstadslandbrug og Jordrenten). Over Forvaltningen af Købstæderne foreligger der mange

Studier, men langt fra nok eller tilstrækkelig dybtgaaende til at give en fyldestgørende Skildring af dansk kommunal Lokaladministration. Hvad der er lavet af Studier over Bypatriciatets kulturelle Niveau og borgerlige Kultur ligger ogsaa saa spredt og tilfældigt, at det er umuligt at give en Fremstilling af generel Karakter. For at kunne gøre dette, maa der iværksættes en Række lokalhistoriske Undersøgelser, af særlig Værdi vil det her være at foretage en Gennemgang af Skifterne, herunder navnlig af Bogsamlinger, Malerier, »Skilderier«, Møbler og andet Inventar, samt af den borgerlige Arkitektur.

At foretage saadanne grundlæggende Undersøgelser overstiger naturligvis langt een Mands Kræfter. Skal man naa saa vidt, at man som Faghistoriker blot med nogenlunde god Samvittighed kan staa inde for Kvaliteten, maa Arbejdet organiseres, hvert Fænomen undersøges lokalt og grundigt, før en almindelig Skildring af det danske Bypatriciat kan udarbejdes. Det vil med andre Ord sige, at et Problem helst maa undersøges særskilt for *hver* By, hvor Materiale foreligger i tilstrækkeligt Omfang, og under alle Omstændigheder for saa stort et Antal Købstæder, at man derved stærkt begrænser Muligheden for Fejlkilders Indflydelse paa de generelle Slutninger, som drages og altsaa bliver til almindelig Rigshistorie. Hvad eksempelvis er sagt om Bypatriciatet gælder ogsaa andre fundamentale Spørgsmaal inden for dansk Historie. Det danske Haandværks Historie er for at tage et andet Eksempel aldrig skrevet. Der foreligger adskillige Lavsskraaer trykt samt en Række Monografier over enkelte Lav, adskillige er gode eller jævnt gode, mens andre bærer Vidne om grupvækkende Uvidenhed hos Forfatteren, og for de sidste 60 Aar desuden en Række Fagforeningsskrifter af mere eller mindre inferior Art, endvidere en ubetydelig Bog om det danske Haandværks Historie. Tiden efter 1857 er behandlet i nogle Skrifter, som Institutet for Historie og Samfundsøkonomi har Fortjenesten af at have taget Initiativet til. De almindelige historiske Betragtninger, der de forskellige Steder fremsættes om Tiden til 1857, er imidlertid praktisk talt alle urigtige, idet de i det store og hele gaar ud paa, at Haandværket 1) var et Bymonopol, 2) at de fleste

Byer havde en Lavsordning, og 3) at der inden for Byerne fandt en Arbejdsdeling Sted. Ingen af disse Forestillinger holder Stik i Praksis, bl. a. fordi 1) Landhaandværkerne arbejdede i Byerne og for Byerne, 2) Landhaandværkerne i Tal langt oversteg Byhaandværkerne og langt fra indskrænkede sig til de paa Landet tilladte Fag, 3) Amtmændene mod Centrallovgivningens Forordninger efter eget Forgodtbefindende tillod Landhaandværkere at drive »Byerhverv« paa Landet, 4) de fleste mindre Byer praktisk talt var uden effektive Lav, 5) Skillelinierne mellem Lavene i de større Byer ikke overholdtes, 6) Lavsmestrene ogsaa beskæftigede »Landsbymænd« til lavere Løn, og 7) det gængse og af Loven fastsatte Skel mellem Byhaandværk og Bondehaandværk ogsaa i kvalitativ Henseende er fiktivt. For det 17.—19. Aarhundrede kan Forholdet klarlægges gennem en Undersøgelse af samtlige lokale Provinslav og af Haandværkerforhold i Byerne, (Raadstueprotokoller, Tingbøger m. m.) kombineret med en Gennemgang af Kancelli- og Amtsarkiver samt Folketællingslister for Landhaandværkets Vedkommende. Naar saadanne Arbejder er fuldført, men heller ikke før, vil der kunne skrives en dansk Haandværkshistorie, og Museernes store Materiale bør inddrages i Behandlingen.

Gaar vi fra By til Land, er Forholdet det samme. Det vil maaske undre de fleste, naar jeg paastaar, at vor Bondestands og vort Landbrugs Historie trods de mange fortjenstfulde Bidrag, der i de senere Aar er givet, endnu i alt væsentligt ikke er videre udforsket. Dette er ikke desto mindre Tilfældet. Der er aldrig foretaget en dybtgaaende og omfattende Undersøgelse af saa vigtige Foreteelser som Hoveri og Landgilde, for slet ikke at tale om samtlige de Byrder, som paahvilede den danske Bonde. For Hoveriet pr. Td. Hartkorn gives der ingen fælles Norm Landet over, det er vidt forskelligt inden for de enkelte Godser, det samme gælder Landgildeafgifterne, Hoveriaflosningspenge etc. De samlede Forpligtelser, en Hovbonde skulde udrede, er praktisk talt aldrig undersøgt; det er derfor meget fortegnet, naar man i den almindelige Historie generelt taler om den danske Bondes Stilling i en bestemt Periode, idet der uanset alle Konjunktursving-

ninger og snærende Lovbestemmelser samtidig fandtes velstillede og forarmede Bønder, ikke blot inden for hele Landet, men ogsaa inden for samme Egn. Der vil først kunne skrives en almindelig Landbo- og Landbrugshistorie, naar der er foretaget en Række Undersøgelser af enkelte Godser. Selv om Godshistorie er et yndet Emne for Lokalhistorikerne, og der findes adskillige gode Monografier, er Forholdet stort set dog det, at der maa en langt fastere Behandling til med særlig Vægt paa Bøndergodsets Historie samt Produktions-, Afsætnings- og Kapitalforholdene. Hertil bør saa knyttes Studier over Sognets Historie gennem Punktundersøgelser af Betydning for Rigshistorien, ogsaa rent topografiske Studier maa tages op paa metodisk Grundlag. Og for at komme ind paa de aandelige Forhold paa Landet, saa ligger Sagen saaledes, at man uden at sige for meget, roligt kan paastaa, at her er gjort overordentlig lidt; et saadant Fænomen som Pietismen, for blot at nævne en enkelt Ting, er aldrig blevet ordentlig lokalt undersøgt og kun skildret ud fra et snævert københavnsk kirkehistorisk Synspunkt.

Jeg skal afholde mig fra at anføre flere Eksempler, men nøjes med at fastslaa, at dansk indenrigspolitisk Historie endnu er et særdeles lidet opdyrket Felt. Hvad vi ved, bygger vi tildels paa Forordninger, der aldrig er blevet overholdt, og paa en Række Postulater om forskellige af de vigtigste Foreteelser inden for Samfundshistorien, hentet fra Undersøgelser, der ikke har almen Gyldighed og ofte er rent lokalt behandlet. Vi kommer ikke stort videre, hvis det lokalhistoriske Stof ikke ganske systematisk indrages i vore Undersøgelser. Hertil kan den enkelte Lokalhistoriker eller Faghistoriker naturligvis yde fortrinlige Bidrag, men det forslaar saa lidt. For at naa et virkeligt Resultat maa Arbejdet ordnes og deles ud til flere kvalificerede Forskere, som foretager lokale Undersøgelser efter en vis Plan og over et bestemt »opgivet« Emne. Naar dette Forarbejde, der faar afgjort lokalhistorisk Interesse og skulde kunne give den »frie« lokalhistoriske Forskning rige Impulser, er tilendebragt, kan den almindelige danske Historie inden for det behandlede Omraade skildres. Organiseringen maa foretages af et Institut, som lægger

alt det fornødne til Rette og skaffer Penge til Undersøgelserne. Forfatterne vil fortrinsvis kunne findes blandt yngre Faghistorikere og de bedste af vore lokalhistoriske Skribenter. De kommer saaledes under en vejledende Kontrol paa samme Maade som Tilfældet har været ved Udgivelsen af Kildepublikationer, men det betyder naturligvis ikke, at man samtidig dermed kvæler Forfatterens individuelle Præg og Ejendommeligheder. Jeg vil tro, Vejledningen vil være en Behagelighed for den, der interesserer sig mere for at dyrke historisk Videnskab end for sin egen Fortrinlighed.

Om Ønskeligheden af, at et saadant Arbejde tages op, har der i de historiske Kredse, jeg staar i Forbindelse med, ikke hersket den ringeste Tvivl. Man har derfor ogsaa Grund til at tro, at der fra Stat, kommunale Myndigheder og vore Fonds maa kunne paaregnes økonomisk Støtte, naar dette Spørgsmaal snart bliver aktuelt — for Fondene navnlig i Betragtning af, at de har Pligt til at støtte dansk Historie og gennem en lang Aarrække har givet Penge til udprægede *secunda* Arbejder inden for Lokalhistorien. I Efteraaret 1942 indledede jeg en Diskussion i »Historisk Samfund« i København om hele Spørgsmaalet, og siden da har en Kreds af Historikere drøftet de dermed i Forbindelse staaende praktiske Problemer. I Drøftelserne har bl. a. Formanden for Dansk historisk Fællesforening samt flere af dennes fremtrædende Folk deltaget, endvidere Repræsentanter for Gymnasieskolernes Historielærere. Det er bemærkelsesværdig — og efter min Mening beskæmmende — saa faa af de fra Universitetet udgaaede cand. mag.'er i Historie, der har deltaget i det lokalhistoriske Arbejde Landet over. At en Del af dem er velkvalificerede dertil, er under alle Omstændigheder givet. Det pædagogiske Arbejde sluger al deres Tid, siges der. Jeg kan ikke helt anerkende dette Argument; de Seminarister, som — ofte med Held — beskæftiger sig med lokalhistoriske Arbejder, er vel næppe alle lige slette Pædagoger, og deres Skolearbejde tager sikkert ogsaa sin Tid. Vigtigere er det imidlertid, at der nu synes at være Haab om at faa adskillige af Gymnasieskolens yngre Lærere interesserede i et lokalhistorisk Arbejde.

Resultatet af vore Forhandlinger er blevet, at den 12. Maj i Aar stiftedes »Institutet for lokalhistorisk Forskning«. De stiftende Medlemmer er: Landsarkivar *Svend Aakjær*, Viborg, Dr. phil. *Axel E. Christensen*, Arkitekt *Ejnar Dyggve*, Professor, Dr. phil. *C. Elling*, Lektor, Dr. phil. *Fussing*, Arkivar *J. Hvidtfeldt*, Aabenraa, Landsarkivar *H. Knudsen*, Arkivar, Dr. theol. *B. Kornerup*, Lektor *K. Kretzschmer*, Museumsinspektør *Sv. Larsen*, Odense, Museumsinspektør *Hugo Matthiessen*, Dr. phil. *Eiler Nystrøm*, Museumsdirektør, Dr. phil. *P. Nørlund*, Professor, Dr. phil. *Albert Olsen*, Højskolelærer, cand. mag. *Roar Skovmand*, Dr. phil. *Fr. Skrubbeltrang*, Museumsinspektør, Dr. phil. *Steensberg* og Museumsinspektør, Dr. phil. *Helge Søgaard*, Aarhus. Forretningsudvalget bestaar af Lektor *Fussing*, Arkivar *Hvidtfeldt*, Dr. *Kornerup*, Direktør *Nørlund* og Prof. *Albert Olsen* (sidstnævnte fungerer som Formand). Institutets Formalsparagraf lyder saaledes: »Institutets Opgave er at fremme den videnskabelige Udforskning af dansk Lokalhistorie for derigennem at underbygge og uddybe Studiet af Rigshistorien. Institutet vil endvidere, eventuelt i Forstaaelse med Dansk historisk Fællesforening gennem sit Sekretariat virke som raadgivende og vejledende Organ for danske Lokalhistorikere«. Ikke mindst den sidste Del af Formalsparagraffen viser, at det er Institutet magtpaaliggende at træde i Forbindelse med danske Lokalhistorikere. Den store faglige Viden, der er repræsenteret i Institutets Styrelse, stilles herved til de arbejdende Lokalhistorikeres Disposition, hvilket vel skulde kunne virke teknisk og metodisk frugtbringende. Forhaabentlig sætter dette sig Spor i de historiske Aarbøgers Afhandlinger, selv om disse antagelig vil vedblive at være en Blanding af godt og ondt. Ogsaa ved Planlæggelsen af større lokalhistoriske Opgaver vil Institutet være vejledende, ligesom det mod Betaling ved velkvalificerede Kræfter kan lade udføre Arbejder, der falder inden for dets Forskningsomraade. For at undgaa alle Misforstaaelser bemærkes, at Sekretariatets raadgivende Virksomhed antagelig først træder i Funktion i Begyndelsen af næste Aar. Meddelelse herom vil fremkomme i »Fortid og Nutid«, med hvilket Tidsskrift Institutet haaber at kunne indlede et

frugtbart Samarbejde. Foreløbig er Ledelsen imidlertid i Færd med at udarbejde detaillerede Planer for Arbejdet inden for de Felter, der oven for i store Træk er skildret, dette gælder bl. a. Bypatriciatet og Haandværkets Historie, ligesom der foreligger Udkast til en »Standard« Sognehistorie og dito Godshistorie. Naar Arbejdet hermed er færdigt, og Mulighederne for Institutets økonomiske Grundlag bragt nogenlunde til Klarhed, vil »Fortid og Nutid« bringe Efterretning herom.

Skal dansk Historie hævde sin Stilling, maa det som med de fleste andre Videnskaber i vor Tid ske paa kollektiv Basis. Den enkelte Historikers individuelt prægede Indsats er lige saa nødvendig nu som tidligere, men den slaar ikke længere til — har for Resten aldrig gjort det. Der skrives og tales saa meget i disse Aar om Historien som Videnskab, og en saadan Drøftelse har naturligvis sin Berettigelse. Men skal vi være ganske ærlige, saa har Historieforskningen — trods mange fortrinlige Enkeltarbejder — ikke meget at rose sig af. Det organisatoriske Arbejde har væsentlig samlet sig om Kildepublikationer, hvilket er udmærket og nødvendigt, medens selve Forskningsarbejdet kun har een virkelig Gevinst at opvise, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi. Dettes Felt er som Følge af Institutets Struktur først og fremmest den helt moderne økonomiske og politiske Historie, derunder ogsaa Verdenshistorie. Saa snart vi kommer over til andre Forskningsomraader, bevæger man sig stadig paa gyngende Grund, ikke fordi denne er bundløs, men fordi vi intet har gjort for at skaffe os fast Grund under Fødderne. Det lokalhistoriske Institut vil paa et, endog meget vigtigt Felt, kunne oprette, hvad der er forsømt. Det er en god national Gerning gennem vor Forskning at skabe historisk »Videnskab«. Sandheden er jo desværre den, at Historien ved ikke at bruge stringente videnskabelige Metoder, hvor dette er muligt, har bidraget til at bringe sig selv i Miskredit som »Videnskab«.

NATIONALMUSEETS ETNOLOGISKE UNDERSØGELSER.

Af *Svend Jespersen*¹⁾.

Dansk Folkemuseum begyndte for et Par Aar siden en systematisk Undersøgelse af den danske Bondekultur, en Undersøgelse, der delvis er baseret paa Udsendelse af Spørgsmaal til Folk ude omkring i Landet. Jeg skal her i korte Træk gøre Rede for specielt denne Side af Undersøgelsen og dernæst skitsere de Maal, vi stræber efter at naa med det samlede Undersøgelsesarbejde. Til Orientering maa jeg forinden indskyde nogle faa Bemærkninger om de Forhold, der var til Stede i Museets Bondekultursamlinger, og som gav Stødet til, at Undersøgelsesarbejdet blev taget op.

Folkemuseet har nu bestaaet i tæt op imod 60 Aar, og det rummer selv sagt i Dag meget betydelige og værdifulde Samlinger til Belysning af dansk Kultur. Men ikke desto mindre kan det dog ikke nægtes — i al Fald ud fra de Synspunkter, man nu følger i Almuekulturforskningen — at der specielt i Samlingerne for Bondekulturen er ret følelige Mangler, Mangler, der paafaldende nok gælder navnlig de Omraader af Bondekulturen, der er knyttet til det daglige Liv i de gamle Bondehjem med de daglige Arbejder og Sysler. Forholdene ligger saaledes, at det i flere Tilfælde vilde have sine Vanskeligheder at illustrere disse Arbejder, hvis de skulde vises i særlige Udstillinger. Det er dog ikke den værste Ulempe. Var der ikke andre Følger, vilde de dog gennemgaaende være forholdsvis lette at rette. Det værste er imidlertid, at Manglerne gør det udelukket at vise de Kulturfor-

¹⁾ Foredrag ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i København den 30. August 1942.

skelle, der fandtes fra Egn til Egn. Det er Forskelle, der paa ingen Maade er mindre iøjnefaldende eller karakteristiske end de Forskelle i Sproget, Dialekterne, vi alle er kendt med. Det er derfor i allerhøjeste Grad beklageligt, at Manglerne findes, og det er saa meget mere beklageligt, fordi det netop er i disse Hverdagens Arbejder — og sammen med dem de gamle Bønderbygninger — at vi skal søge de mest centrale og oprindelige Dele af ikke blot den danske Bondekultur, men hele den danske Folkekultur. Det er derfor Emner, der er af den største Vigtighed for Udredningen af vor hele Kulturs Historie. — Det er netop ogsaa indenfor disse Emners Kreds, vi frem for alt har Mulighederne for at kunne følge Forholdene tilbage igennem Tiden og faa Kontakt med den arkæologiske Forskning. Det er ganske indlysende, at det vil give helt andre Perspektiver, den Dag Bondekulturforskeren og Arkæologen kan mødes og fremholde hver sine specielle Problemer for hinanden.

Men for nu at vende tilbage til Forholdene i Folkemuseet, hvordan kan det saa være, at disse centrale Felter af Bondekulturen savner den for os i Dag at se nødvendige Repræsentation i Samlingerne? Ja, der er her flere Omstændigheder, der har været medvirkende.

Som det vil være bekendt, oprettedes Folkemuseet i 1885 paa det Grundlag, at en stor Del af de Ting, der fra By og Land var sendt ind til den store Udstilling for Kunstindustri og Kulturhistorie i København i 1879, blev skænket til det allerede da planlagte Museum. Paa Udstillingen i 1879 var det Højere-Stands-Kulturen, altsaa nærmere betegnet, i det store og hele Bykulturen, der var bedst repræsenteret, Bondekulturen mere tilfældigt og højst ulige fra de forskellige Landsdele; langt de fleste Ting var fra Sjælland; fra det øvrige Land aftog Antallet, efter som Afstanden fra Hovedstaden blev større. Men ogsaa i en anden Henseende var Repræsentationen for Bondekulturen ulige; det var nemlig overvejende de mere præsentable Stykker af malede og udskaarne Genstande og Stykker af Finmetallerne, der fandtes, medens de almindelige, ganske simple Brugsgenstande og Redskaber i allerhøjeste Grad savnedes. — I det ny-

oprettede Folkemuseum var Forholdet nøjagtig det samme, og det blev faktisk ikke videre forrykket i de følgende Tiaar. Det maa vel fremhæves, at Museets Midler var alt for smaa, og dets Personale alt for lille til, at man kunde foretage supplerende Indsamlingsrejser af nogen videre Betydning. Men det er dog ikke her, den egentlige Aarsag ligger. Disse Vanskeligheder vilde man jo nok have overvundet, hvis der havde været en virkelig Interesse for Bondekulturen; men det var en saadan Interesse, der manglede. Det var i disse Aar saa afgjort Bykulturen og specielt dens kunstindustrielle Frembringelser, der havde Museets Hovedinteresse. Denne Interesse fik saa meget lettere Overtaget, som det Opstillingsprincip, man fulgte ved Indretningen af Folkemuseet, Interiørprincippet, ikke i sig selv rummer nogen Spore til en Indsamling af Ting fra Bondekulturen paa et bredere Grundlag, en Omstændighed, der i øvrigt ikke berører den Side af Sagen, at Interiørprincippet rent museums-teknisk set var en virkelig Nyskabelse.

Forholdene fortsatte derfor saa omtrent uændrede helt frem til 1920, da Folkemuseet administrativt blev indlemmet i Nationalmuseet. Folkemuseets Kaar blev fra nu af bedret ganske betydeligt, og der blev Midler til aarlige Rejser ud i Landet. Sammen med Lederskiftet førte dette til, at to store Opgaver blev taget op, nemlig Undersøgelserne af de gamle Bønderbygninger og Folkedragterne. Hvilken værdifuld Indsats der her ved blev gjort, ligger i saa frisk Erindring, at disse to Arbejder ikke behøver nærmere Omtale. Men ved Siden af fik Rejserne samtidig en vidtspændende Betydning for Bondekultursamlingerne i deres Helhed; de tilførtes overordentlig mange betydningsfulde Nyerhvervelser af de almindelige, jævne Brugsgenstande fra alle Dele af Landet, og Museets Billedarkiv, der i Forvejen kun bestod af nogle ganske faa Fotografier, blev nu, ud over de flere Tusind Fotografier af Bønderbygninger og Dragter, forøget med værdifulde Optagelser af Arbejdssituationer o. lign. — En dyberegaaende Undersøgelse af Bondekulturen, der til Bunds kunde afbøde de gamle Mangler, tillod Forholdene imidlertid ikke.

Da Folkemuseet i 1938 var færdiginstalleret i Nationalmuseets Nybygning, og man herefter igen kunde tænke paa at sætte alle Kræfter ind paa videre Undersøgelser i Marken, stod det derfor klart, at der nu maatte gores noget ekstraordinært, hvis Museet vilde gøre sig Haab om at kunne gennemføre en Undersøgelse af Bondekulturen, mens det overhovedet endnu lod sig gøre, og inden det for stedse blev for sent. Det var endvidere klart, at en saadan Undersøgelse ikke kunde begrænses til blot at omfatte de Dele af Bondekulturen, der var knyttet til det indendørs Liv i de gamle Bondehjem, idet en saadan Begrænsning vilde være en unaturlig Spaltning af den faste Helhed, Hverdagens uden- og indendørs Liv danner, og derfor ikke kunde føre til fuld Forstaaelse af Forholdene. Og endelig indsaa man, at det ikke var nok at indsamle eller fotografere de Genstande og Redskaber, det endnu var muligt at opspore ude omkring. Taget for sig alene, er Tingene, Redskaberne, jo kun Skelettet, de synlige og haandgribelige Udtryk for Kulturen. Hvis man derfor vilde stræbe efter at skaffe Klarhed over Kulturforholdene i deres Helhed, maatte man ved Siden af Tingene tilvejebringe Oplysninger fra gamle Mænd og Kvinder, om hvorledes og under hvilke Forhold de forskellige af Hverdagens Arbejder og Sysler var blevet udført. — Og der maatte skaffes Materiale fra mange Steder i Landet. Det siger sig selv, at det er en Forudsætning for at kunne klarlægge Kulturforholdene i alle Landets Egne, en Forudsætning for at kunne vise, hvilke Kulturforskelle der findes, og ganske specielt en Forudsætning for at kunne bestemme, hvor Grænserne gaar mellem de Omraader eller Egne, hvor de enkelte Forskelle gør sig gældende.

Nu var det naturligvis et stort Spørgsmaal, hvorledes det skulde lade sig gøre at gennemføre saa omfattende Undersøgelser over hele Landet i Løbet af de faa Aar, man endnu kan vente at finde Traditionen om de gamle Forhold levende. Det er nemlig ikke mange Aar, der er tilbage. Landbrugets Industrialisering tog jo allerede Fart i 70'erne i forrige Aarhundrede, saa man vil forstaa, at det i Almindelighed kun er hos de ældste af de nulevende Landboere, man kan gøre sig Haab om at faa

Oplysninger om Forholdene før Maskinernes Fremtrængen og hele den Omvæltning i Dagliglivets Former og Forhold, det førte med sig. Hvis derfor Arbejdet skulde gøres alene paa den sædvanlige Maade ved Rejser ud i Landet, vilde det ganske simpelt ikke være muligt at overkomme det, i al Fald vilde det ikke være muligt at naa at skaffe Materiale fra saa mange Steder, som det var nødvendigt.

Heldigvis laa der en Løsning af Problemet lige for, nemlig den, at kombinere de direkte Undersøgelser i Marken, der foretages paa Rejserne, med saakaldte indirekte Undersøgelser, der gaar ud paa, at i Stedet for selv at rejse ud og indsamle Materiale formulerer man det, man ønsker oplyst, i Spørgsmaal, som saa sendes ud til Personer ude i Landet til Besvarelse. Det er en gammel kendt og prøvet Metode. Allerede Ole Worm gjorde i 1620'erne Brug af den ved sine Undersøgelser af vore Oldtidsminder, idet han fik Præsterne til at indgive Beretninger. Det er dog navnlig først i de senere Tiaar, Metoden under forskellig Form har fundet en udstrakt Anvendelse i Kultur- og Dialektforskningens Tjeneste i saa godt som alle europæiske Lande. Ingen Steder er den dog blevet anvendt i saa stort et Omfang som i Sverige, hvor man ogsaa rent spørgeteknisk er naaet meget vidt. Nordiska museet i Stockholm og Landsmålsarkivet i Uppsala har saaledes i Løbet af de sidste 10—15 Aar udsendt hver især over et Hundrede forskellige Spørgelister, der omhandler alle Sider af den svenske Bondekultur. Fra flere Hundrede faste Optegnere, bosiddende i alle Dele af Landet, har de to Institutioner modtaget Besvarelser paa de udsendte Spørgelister, og der er paa denne Maade tilvejebragt et ganske imponerende Materiale, et Materiale, der allerede har givet Bevis for sin Værdi. Det skyldes ganske afgjort for en stor Del dette Materiale, som Optegnerne har indsendt, naar den svenske Bondekultur i Dag uden Forbehold kan siges at være den bedst klarlagte af alle europæiske Landes.

Efter hvad der her er fremført, er det naturligt, at det var Sverige, der kom til at danne Forbilledet, da vi paa Nationalmuseet skulde begynde Undersøgelsesarbejdet. Nationalmuseet

var for øvrigt ikke den første Institution, der herhjemme kopierede de svenske Metoder; i Udvalg for Folkemaal var de allerede forinden taget i Anvendelse ved Undersøgelserne af de danske Dialekter. — Lad det i øvrigt her være tilføjet, at Folkemuseet allerede i 1922, altsaa før man i Sverige for Alvor havde begyndt Spørgelistearbejdet, havde udarbejdet en Spørgeliste om Bønderbygninger og Folkedragter (se Fort. og Nut. V, 18 ff., 36 ff.)¹⁾. Naar disse Folkemuseets første Spørgelister ikke førte til videre Resultater, skyldes det sikkert, at Arbejdet ikke blev tilstrækkelig organiseret.

Ved Nytaar 1940 havde Museet den første Spørgesending færdig til Udsendelse. Det var en Serie Spørgkort om de gamle Kvindehovedtøjer. I 1941 fulgte den næste Sending, en Spørgeliste om Høstredskaberne.

Nu vilde det jo have været rimeligt og naturligt, om man havde henvendt sig direkte til Landboerne selv med Spørgsmaalene; det lod sig blot ikke gøre, fordi man ikke havde nogen Adresser at gaa frem efter. I Stedet blev der saa rettet Henvendelse til Førstelærerne ved Sognebyskolerne i alle Landets Sogne.

Hvorledes er saa Resultatet blevet? Ja, det har været baade skuffende og opmuntrende. Det har været skuffende i den Henseende, at kun en meget lille Del af Lærerne har indsendt Besvarelser eller skaffet Besvarelser indsendt. Det er mindre end 10 pCt. af dem. Men har Resultatet været skuffende, hvad Antallet af Besvarelser angaar, har det til Gengæld kun opmuntret til Fortsættelse, naar man ser paa Kvaliteten af det Materiale, Besvarelserne indeholder. Det er overordentlig værdifuldt Materiale.

Alt i alt var der derfor ingen Betænkeligheder overfor at søge Arbejdet fortsat indenfor fastere Rammer og i et øget Tempo. Og takket være en særlig Bevilling fra Undervisningsministeriet er det nu blevet muliggjort. Der kan nu udsendes 2 Spørgelister

¹⁾ De første Forsøg med Spørgelister vedr. Bøndergaarde fremkom dog allerede i 1910, i »Meddelelser fra Dansk historisk Fællesforening« Nr. 2, S. 25 ff.

om Aaret, og i Løbet af 6 Aar skulde saa de vigtigste Emner af Bondekulturen være undersøgt.

Nu er det imidlertid klart, at man ikke fortsat kan vente Deltagelse i Arbejdet fra Optegnersnes Side uden nogen Form for Vederlag, og derfor er der ogsaa ved Budgetteringen af den særlige Bevilling tænkt paa dette. Fra nu af vil alle de Besvarelser, der indsendes, blive honoreret. Forhaabentlig vil det bidrage til at stimulere Interessen for Arbejdet. Det er absolut nødvendigt, at Antallet af Besvarelser pr. Spørgeliste kommer op paa i det mindste 3—400.

Det er derfor med en indtrængende Opfordring om en betydelig øget Tilslutning til Arbejdet, Museet netop for kort Tid siden har udsendt de to næste Spørgelister, der behandler Bagningen og Tækningen.

Naar der skal udarbejdes en Spørgeliste eller udarbejdes Spørgekort, er det ikke nok, at Forfatteren sidder inde med blot et overfladisk Kendskab til det Emne, Spørgsmaalene skal gælde. Det er en gammel, hævdvunden Erfaring, at naar man gaar i Gang med at undersøge et nyt Emne, faar man i de første Optegnelser, man foretager ude hos Folk, kun fat paa de grove, almindelige Træk. Det er nemlig kun en ganske lille Del af de gamle Mennesker, man skal have Oplysninger hos, der er i Stand til paa egen Haand at give en fuldstændig, detaljeret Beskrivelse af det Emne, man ønsker oplyst; i Reglen glemmer de snart en Ting, snart en anden; men er man derimod i Stand til at stikke Spørgsmaal ind paa den rette Maade og paa de rette Steder og paa den Maade i Stand til at holde dem fast ved den naturlige Rækkefølge, Tingene kommer i i Emnet, saa er det ganske andre Resultater, man kan komme til. Jo bedre man kender sit Emne, jo bedre forstaar man at stille sine Spørgsmaal og at stille dem paa den rette Maade. Et lignende Forhold gælder for Udarbejdelsen af de skriftlige Spørgsmaal. Inden man gaar i Gang med at affatte en Spørgeliste, stræber man derfor efter at skaffe sig et saa godt Kendskab til det paagældende Emne, som det nu er muligt, ved en Gennemgang af de skrevne

og trykte Beskrivelser af Emnet, der eventuelt allerede foreligger, og ved Studie af, hvad der eventuelt findes om Emnets Historie. Har man herefter ikke faaet et tilstrækkeligt godt Overblik over Forholdene, rejser man ud og supplerer Materialet med saa mange Optegnelser, som det skønnes nødvendigt, fra de Egne, hvor det findes tiltrængt. — Naar man paa denne Maade har skaffet sig et godt Kendskab til Emnet og i de grove Træk et Overblik over Forholdene i de forskellige Egne, kan Spørgsmaalene udarbejdes, og Forfatteren har nu tillige alle Forudsætninger for at kunne bedømme de Besvarelser, der sendes ind, og afgøre, hvorvidt de er tilfredsstillende, eller om der eventuelt skal stilles nye Spørgsmaal for at uddybe et eller andet Punkt i dem.

Men naar man nu i Forvejen har et saa godt Kendskab til det paagældende Emne, er det saa nødvendigt at udsende Spørgsmaalene? — Ja, det er det. Man maa erindre, at det Kendskab, man har til Emnet, er en sammenstykket Viden. Adskillige af de Oplysninger, der findes, foreligger muligvis kun fra et enkelt Sted i Landet. Men hver enkelt ny Oplysning afføder naturligvis et Spørgsmaal. Det vil da sige, at Spørgelisteforfatteren i disse Tilfælde paa Forhaand absolut ikke ved noget om, fra hvilke Steder i Landet de forskellige Spørgsmaal vil blive besvaret bekræftende, og fra hvilke Steder de vil blive besvaret benægtende. Her ligger Spørgelisternes fornemste Opgave, nemlig den, at bringe Klarhed over Forholdene i alle Landets Egne eller med andre Ord at bringe det geografiske Overblik. Forudsat at der kommer et tilstrækkeligt Antal Besvarelser paa en Spørgeliste, kan man paa Grundlag af dem nøjagtig afgøre, hvilke Forskelle der findes vedrørende Emnet, og ved at afmærke de forskellige Oplysninger paa Landkort faar man et ganske klart Billede af Forholdene og kan med Nemhed af Kortene aflæse, hvorledes de forskellige Egne knytter sig sammen eller skiller sig ud fra hinanden.

Men det er ikke det eneste Kortene aabenbarer. Af det ovenfor fremførte om Forarbejderne til Spørgelisterne vil man forstaa, at det alene tidsmæssigt paa ingen Maade er noget ensartet Materiale, Listerne bygges op paa. Nogle Beskrivelser gælder

maaske for Meddelerens egen Tid, andre gælder Forældrenes Tid og enkelte maaske endda Bedsteforældrenes. Og paa samme Maade forholder det sig med Besvarelserne, der kommer ind. Det er et meget broget Materiale. Men det er netop denne Brogethed i Oplysningerne, der er saa god Brug for, og det er i Virkeligheden for en Del først overfor et saadant broget og nuanceret Materiale, den geografiske Betragtningssmaade viser sig som den vidunderlige Metode, den virkelig er. Naar man undersøger de indkomne Besvarelser, kan man, efter de Oplysninger de giver, direkte gaa i Gang med at skille de ældre Forhold fra de yngre, og kortlægger man saa de forskellige Oplysninger, røber Kortet straks, hvorledes Forholdene ligger; det viser, hvor det kun er det nye, der findes; det viser, hvor det nye findes, men det gamle endnu huskes, og endelig viser det, hvor eventuelt det gamle stadig findes alene uden Ændringer. Det vil sige, der skaffes ikke alene Klarhed over, hvorledes Forholdene ligger i Landets forskellige Egne, Klarhed over, hvilke Forskelle der findes, og Klarhed over Udbredelsesomraaderne for de enkelte Forskelle; men der bringes ogsaa — forudsat at man har Oplysninger om Forholdene i først og fremmest Nabolandene — fuld Klarhed over, hvorvidt de Ændringer, man gennem Besvarelserne har faaet Oplysning om har fundet Sted, er opstaaet indenfor Landets egne Grænser, eller om de er indtraadt under Paavirkning udefra. Ja, man faar endda Klarhed over, hvorfra de er kommet, og ad hvilken Vej de er kommet.

Jeg vil gerne illustrere dette med et enkelt Eksempel fra Tækningen, taget blot i de grove Hovedtræk for at simplificere det. Tækkemanden bruger mange Steder her i Landet en eller flere lange Stænger, der er hængt op i lange Reb, fastgjort et eller andet Sted i Tagværket, til at staa paa ved Tækningen. Dette Tækkelad, som det flere Steder kaldes, forekommer i forskellige Former, som jeg ikke kan komme nærmere ind paa i denne Forbindelse; jeg vil her blot holde mig til selve den Omstændighed, at man bruger et Tækkelad til at staa paa. Tækkelad bruges over det meste af Landet, men dog i ganske bestemte Egne, saaledes paa Sjælland, Lolland-Falster, i Nordjylland og i hele Vestjylland. Naar man engang til at kunne bestemme

Grænserne nærmere i Jylland, vil de nok vise sig at gaa fra Randers- eller Mariagerfjorden og ind til Højderyggen og herfra langs Højderyggen sydpaa. I de Egne af Jylland, der ligger Syd og Øst for denne tilnærmelsesvise Grænse, bruger Tækkemanden derimod, som paa Fyn, Tækkestole til at staa paa. Tækkestole bruges ogsaa i det østlige Sydslesvig og i Nordtyskland. Fra et enkelt Sted ved Randersfjorden og et Sted i Aarhuseggen er der oplyst, at Tækkestolene er noget nyt; i ældre Tid brugte man ogsaa i disse Egne Tækkelad. Ud fra disse Oplysninger og ud fra de Udbredelsesforhold, der er for Tækkelad og Tækkestole, kan man med Sikkerhed slutte, at Brugen af Tækkestole er noget nyt, en Novation, som er indkommet sydfra, og som lidt efter lidt har fortrængt Brugen af Tækkelad i de Egne, hvor Tækkestolene nu bruges.

Af det ovenfor sagte fremgaar det indirekte, at der med Indsamlingen af et Materiale, der kan belyse Forholdene for de enkelte af Hverdagens Arbejder i alle Landets Egne, i Virkeligheden arbejdes paa en dobbeltsidig Opgave. Det er paa den ene Side Maalet at klarlægge de enkelte Emners Historie indenfor vort Lands Grænser; herved træder Arbejdet ind som et Led i først og fremmest den europæiske Kulturforskning og siden i den almindelige, sammenlignende etnologiske Forskning. Paa den anden Side er det Maalet ved en Sammenligning af Udbredelsesomraaderne for de enkelte Arbejders eller de enkelte Redskabers forskellige Former at naa frem til en Klarlægning af de forskellige Kulturomraader, til en Klarlægning af Danmarks Kulturgeografi. Og begge de to Sider af Arbejdet fører i Forening frem til en Klarlæggelse af Bondekulturens Historie.

Med Hensyn til den første Del af Opgaven, Arbejdet med at klarlægge de enkelte Emners Historie, vil det ikke være nødvendigt at sige noget nærmere. Derimod vil jeg gerne til Slut knytte nogle faa Bemærkninger til den anden Del af Arbejdet, Klarlægningen af de geografiske Forhold. Vi staar ikke her paa helt bar Bund, men kan allerede udpege de mest betydende Kulturomraader og kan allerede paavise de vigtigste af de Veje, Kulturlaanene har fulgt.

Den Kulturgrænse, der saa afgjort har sat det dybeste Skel, er den, der gaar gennem Storebælt, og som skiller mellem øst- og vstdansk Kultur. Mellem Fyn og Jylland er det faktisk ikke muligt at afgøre, hvorvidt der har været nogen Grænse af Betydning. Skal der endelig her trækkes en Grænse, maa den snarest sættes mellem Vestfyn og det øvrige Fyn (fra Odense Fjord i omtrent lige Linie til Haarbybugten), idet Vestfyn dels viser en stærk Sammenhæng med jysk Kultur og dels skiller sig fra det øvrige Fyn. I Jylland er der et Par betydningsfulde Grænser, hvoraf den ene skiller hele Nordjylland, altsaa Himmerland, Vendsyssel og Thy, fra det øvrige Jylland. Dog skal det bemærkes, at det i mange Tilfælde kun gælder Himmerland og Vendsyssel, idet Thy ofte slutter sig til Vestjylland. Den anden vigtige Grænse i jysk Kultur følger saa omtrent den jyske Højderyg fra Viborgegnen og sydpaa. — Endelig vil jeg nævne en Grænse, der paa flere Punkter skiller Djursland og Landet mellem Randers og Mariager Fjord fra det øvrige Østjylland, og som samtidig knytter disse Omraader til Nordjylland.

Disse Hovedskel i dansk Bondekultur har virket igennem Aarhundreder; de kan følges helt tilbage til Oldtiden. Saa vidt det er mig bekendt, spores de første Gang i romersk Jernalder, altsaa i de første Aarhundreder af vor Tidsregning. De Kulturomraader, de skiller imellem, sættes af Arkæologerne i direkte Tilknytning til de gamle Folkestammer, der ifølge den klassiske Litteratur dengang beboede vort Land, altsaa Vandalerne i Vendsyssel, Cimbrerne i Himmerland o. s. v. Nu skal man naturligvis ikke lægge for meget i Udtrykket Folkestammer. Egentlig etnisk forskellige Stammer har det jo næppe været. Disse gamle Navne er jo sikkert blot Betegnelser for Beboerne i de Storbygder, disse gamle Landsdele bestod af, ligesom Navnene oprindelig var knyttet til Landsdelene.

Men hvad er det nu, der har bevirket, at disse forskellige Kulturomraader er opstaaet? — Ja, i al Almindelighed gælder det, at Kulturforskelle opstaar i Egne, der kun har ringe indbyrdes Samkvem, medens omvendt et intimt Samkvem virker fremmende for en Spredning og Udjævning af Kulturen. Og dette gælder ogsaa her. — Storebælt har været for vanskeligt

at besejle, saa der faktisk aldrig har været en Bælttrafik af kulturformidlende Betydning. Den Overfart, der har været, har ikke haft nogen Tilknytning til den lokale, menige Befolkning, i al Fald ikke en tilstrækkelig Tilknytning. Det er ganske det modsatte af, hvad der gælder f. Eks. for Lillebælts og Øresunds Vedkommende. For de store jyske Grænser gælder det, at de gaar igennem Omraader, der laa hen som uvejsomme Heder, Moser o. lign., saaledes at enhver livligere Samfærdsel mellem Omraaderne alene af den Grund var udelukket.

Før de Veje, Kulturpaavirkningerne udefra har fulgt, gælder det, at de falder sammen med de gamle Handelsveje, i første Række de to store Handelsruter i Øst og Vest. Den østlige Handelsvej, der udgaar fra de store Flodmundinger i Nordtyskland, Oder og Weichsel, og som knytter Forbindelsen til Central-europa, gør sig mærkbar fra de tidligste Tider, og den har fortsat dermed i al Fald et godt Stykke ind i Middelalderen. Den vestlige Vej, Ruten til den vestlige Del af Kontinentet, har ikke blot sat sine kraftige Spor i den jysk-fynske Kultur, men ogsaa hen over alle de sydlige Øer, som der jo her fra den tidlige Middelalder er gaaet en meget livlig Handel fra Slesvig og siden de nordvesttyske Østersøhavne. Ved Siden af disse to store Veje for Kulturlaanene spores der over alt paa Sydøerne en livlig Lokaltrafik paa den tyske Østersøkyst¹⁾.

Som det ovenfor er nævnt, formaaede Storebæltstrafikken ikke at virke kulturformidlende, fordi den ikke havde en tilstrækkelig intim Forbindelse med den lokale Befolkning. Det samme gælder for Handelsruterne. I det Øjeblik Handelen ud-specificeres og gaar over paa Købstæderne, mister Handelsruten sin Betydning som Kulturbærer og -fornyere for Bondekulturens Vedkommende. Heri skal man ganske sikkert søge Forklaringen paa, at den store, østlige Handelsrute ikke har fortsat at virke som Kulturbærer for Bondekulturen. Den vestlige Handelsvej har derimod fortsat kunnet virke, fordi »Bondehandelen« her stadig har været drevet helt op til den nyeste Tid.

¹⁾ De Eksempler fra den danske Bondegaard m. m., der i Foredraget blev benyttet til at illustrere de Veje, Kulturlaanene har fulgt, og de Kulturomraader, der er de mest fremtrædende her i Landet, vil først senere blive publiceret i anden Sammenhæng.

OM SOVESKIK OG SENGETØJ.

Af *Margrethe Hald*^{*)}.

»... — vor Skrædder han er ej rig,
han har ingen Dynere at ligge paa,
han ligger paa det bare Straa.
... — vor Skrædder han er ej rig.«¹⁾

Saadan lyder en Strofe fra en gammel fynsk Vise, og hermed er allerede antydet, at man af Sengetøjet tog Skøn over den økonomiske Situation. En østjydske Talemaade siger det endnu tydeligere:

»Mange Dynere og Dynevaar
er Velstandstegn i Bondens Gaard.«

Af nogle Skæmtedigte fra 1652 faar man ogsaa et Indtryk af det, som er Kendetegn paa Rigdom og Fattigdom:

»Naar sig et fattigt Barn paa skidet Stroe maalt' stræcke,
Da kund'jeg snorcke dict, de skulde mig tildæcke.«

og om en Vandringsmand lyder det:

»Hand kommer tjt i Hus beprydet op oc neder
oc blifver vel tractert; til blød Sæng mand ham leeder:
Tjt kommer hand oc vel udi en stinckend' Næst (Rede),
hvor Bygbrød er hans Mad; oc Halm hans Sæng, den best'!«²⁾

*) Foredrag ved Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København den 28. August 1942.

¹⁾ Christine Reimer: Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde. IV Del S. 593. København 1919.

²⁾ H. W. Laurenberg: Fire Skjæmpte Dicte. (1652). S. 3 og 2.

Halmen som saadan har dog næppe været Armodstegn. Den har uden Tvivl oprindelig dannet Underlag i Sengen baade for Rig og Fattig, men skulde man klare sig med Halm alene, kunde det jo blive beskedent nok; som Regel har der nok hørt mere til.

Den berømte svenske Botaniker Linné giver fra en Rejse til Øland og Gotland i 1751 en Beskrivelse af Boligforholdene der, og han fortæller, at man langs Væggene havde hule Bænke, fyldte med Halm og dækkede med lange Dyner; de brugtes som Siddepladser om Dagen og som Sovepladser om Natten.³⁾

Der er forskelligt, som tyder paa, at lignende Indretninger var til Stede i nordiske Huse langt tilbage i Tiden, og i Den ældre Edda udfordrer Loke Beyggver ved at sige: »Du krøb til Bunds i Bænkehalmen, naar andre stod og stredes.«⁴⁾

Over Halmen kunde man ogsaa have Skindtæpper, og det er værd at lægge Mærke til, at Ligene i Egekisterne fra Broncealderen hviler paa en Kohud og er tildækket med uldent Tøj, og at Bunden i Skrydstruppigens Kiste var belagt med Planter. Højest sandsynligt afspejler Gravskikken visse Træk fra de levendes Soveplads. Et Skindlagen bredt over Halmen var endnu i det 16de Aarh. en attraaet, men kostbar Bekvemmelighed, som oversteg den jævne Mands Formaaen. Højt oppe i Tiden vides Bønderne at have brugt Skind at dække sig med om Natten. Ordsproget siger herom: »Stræk Foden (kun) saa langt, at Skindtæppet kan naa over den.«⁵⁾, og der menes aabenbart: Sæt Tæring efter Næring.

I sin Beskrivelse af norske Bønders Boligforhold i Søndmør skriver H. Strøm i 1762: »Til den ene Side af Røg-Stuen, og under eet Tag med den, bygges altid en saa kaldet Kofve eller Senge-Kammer, som har ikkun een Dør og Indgang fra Stuen alene, og tiener fornemmelig til Sovestæd for Bonden og hans Hustrue. I dette Kammer findes da altid en Seng foruden, som staaer i Stuen, begge ere forsynet med de sædvanlige Senge-

³⁾ C. v. Linné: Ölandska och Gothlandska Resa. Stockholm 1745. S. 152.

⁴⁾ Den ældre Edda, Loketrættin, Vers 46, S. 70. Olaf Hansens Oversættelse 1911.

⁵⁾ Peder Laales Danske Ordsprog. København 1929. S. 82.

Klæder, ikkun at man i Stæden for Overdyner bruger enten de saa kaldte Skind-Fælder (disse bruges og som Underdyner), hvilke ere sammensatte af beredte Faare-Skind med Ulden paa eller og Ryer, det er, uldene Dækkener, som paa den udvendige Side ere glatte, men paa den indvendige meget noppede eller flossede.«⁶⁾ Og H. J. Wille fortæller fra Sillejord Præstegield: »Deres Sengeklæder ere ligesaa simple og enfoldige som deres Gangklæder. Dyner eller Lagen ere ikke brugelige uden af de Rigeste, som dermed herbergere Folk uden for Bondestanden; thi ellers legges kun oven paa Halmen et uldent Vadmels Klæde, kaldet Kield, 3 Alen langt og bredt til 1½ Rdlrs. Værdie; dette tiener til Underdyne og Lagen, et Dito tiener til Overlagen og en Skindfeld, som bestaaer af 6 voxne Faarskind, beredde paa den yttre, men lodne paa den indre Side til 1 Rdlr., bruges istedet for Overdyne.«⁷⁾

Fra Danmark faar vi i en Rejsebeskrivelse fra 1799 i et Par Ord et Indtryk fra et Værtshus i Hornbæk: »... den lave, trange lille Stue var smykket med moralske Indskrifter, Væggene vare mørkeblaa malede med Oliefarve, Sengene ere saa smaae, at en heel Dannemand neppe kan vende sig i dem.«⁸⁾

Hvornaar Fjerdyner kom i Brug, kan vi foreløbig ikke afgøre med Bestemthed. De ældste Spor har vi fundet i en Høvdingegrav fra Mammen ved Viborg, dateret til Midten af det 10de Aarh.⁹⁾ Her fandtes paa Ligets Plads store sammenpressede Kager eller Flager af Fjer, og der var bevaret et Pudevaar af uldent Tøj — det er foreløbig den ældste Pude, der kendes fra danske Fund.

I Jellingehøjen fandtes ligeledes ved Udgravningen i 1861¹⁰⁾ Spor af Fjer, og i Knud den Helliges Skrin i Sct. Knuds Kirke i Odense er bevaret en Pude, den saakaldte Duepude. Navnet hen-

⁶⁾ H. Strøm: *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør I. Sorøe 1762. S. 561.*

⁷⁾ H. I. Wille: *Beskrivelse over Sillejords Præstegield. København 1786. S. 224.*

⁸⁾ *Danske Reiseiagttagelser. II B. Kiøbenhavn 1799. S. 231.*

⁹⁾ I. I. A. Worsaae: *Om Mammen-Fundet. Aarb. for Nord. Oldkyndighed 1869. S. 207.*

¹⁰⁾ Sophus Müller: *Kongehøjene i Jellinge. København 1875. S. 24.*

tyder til Motiverne i det kostbare Betræk af Silkestof, der menes indført fra Syden.¹¹⁾

Men i Saga-Litteraturen møder vi forøvrigt ogsaa Omtale af Sengeudstyr, i Fortælling om Eyrbyggerne f. Eks. berettes om en Kvinde, som hed Thorgunne og kom fra Syderøerne (Hebri-derne). Hun bragte mange Sager med sig: kostbare Sengeklæder og Puder, engelske Lagener, et Silkeomhæng o. m. a. Alt dette forekommer Thurid, Konen i den Gaard, hvor Thorgunne faar Ophold, saa attraaværdigt, at hun spørger, om hun kan købe nogle af disse Herligheder, men Thorgunne svarer afvisende, at det ikke er hendes Agt at sove i Halmen for Thurids Skyld.¹²⁾

Nu er det jo imidlertid ingenlunde givet, at man oprindeligt netop har brugt *Fjer* som Dynefyld. Selvfølgelig kan man stoppe Dynerne med saa meget andet; det er der Beviser nok for fra senere Tid.

Saaledes ved man, at Fattigfolk ofte maatte tage til Takke med Avner og Halmhakkelse. En Kone paa Als, som vel nu er i 40erne, har fortalt, at da hun som nygift flyttede ind i en ret stor og velhavende Gaard, skulde den gamle Kone i Gaarden hvert Foraar og Efteraar have friske Havreavner i et Vaar, som laa underst i Sengen under den egentlige Underdyne, med andre Ord en Slags Madras.¹³⁾ En dansk Husholdningsbog fra 1796 giver følgende Anvisning paa Tilberedning af Halmdyner: »Man hefter Straaet fast sammen i runde tykke Bundter jevnside, til de ere saa brede som Sengene. Man kan tage 2 eller 3 Lag i Høiden og overtrække dem med grovt Lærred, da seer det ud som en ordentlig Madrasse. *Siv*-Sengemaatter forfærdiges hist og her paa Landet, ere ikke kostbare, og meget reenlige. Hvo der har Lejlighed til at faa *Siv* nok, som dertil kunde behøves, og har nogen Vittighed og Behændighed kan, uden at have seet en saadan, let giøre een selv.«¹⁴⁾

¹¹⁾ Agnes Geijer: Sidenvävnaderna i Helige Knuts Helgonskrin i Odense Domkyrka. Aarb. for Nord. Oldkyndighed 1935. S. 155—68.

¹²⁾ Fortælling om Eyrbyggerne, oversat af N. M. Petersen. 4. Udgave. S. 81.

¹³⁾ Meddelt af Fru Anna Ernst Christensen, Adserballe, Als, 1942.

¹⁴⁾ Den erfarne Raadgiverinde. København 1796. S. 60.

Antagelig har ogsaa Kæruld været brugt, om man end maa tro, at den har spillet en forholdsvis ringe Rolle. Mos derimod har man formentlig let kunnet bekomme i fornøden Mængde, og fra 1796 findes en Anvisning paa Tilberedning af Mosdyner: »I September Maaned indsamler man Moos, der groer i Skovegne paa Træer og Steene, naar det er tørt, afpilles Jord og det træagtige derfra, henlægger det paa Loftet og veyres i en Uges Tid, hvorefter det bankes og pusles med en liden Kiep. Dette saaledes til-lavede Moos indsyer man i et Lærreds Dynevaar ligesom Krølhaar, med Korsviis Stikning i Ruder; og disse Madrasser ere ganske bløde at ligge paa. Skulle de med Tiden blive noget flade, kan de soeles i Luften og bankes med en tynd Kiep, da Mooset reysrer sig igien.«¹⁵⁾

Humle har jo ogsaa haft Ord paa sig for at være egnet som Dynefyld. Dog mener en gammel Kone fra Bjerre Herred, at man nærmest brugte Humledyner til at fylde Sengene op med, saa disse kunde svulme og vise Husets Velstand; de var ikke beregnede til Brug som almindelige Dyner, og var som oftest blot syet af Lærred. Der er dem, der paastaar, at Humle har søvndyssende Virkning, og derfor skal man i tidligere Tid have yndet en Hovedpude, stoppet med Humle, som Middel mod Søvnløshed.

Men Fjer har selvfølgelig været det foretrukne Materiale, og saavel vilde som tamme Fugle har maattet yde deres Bidrag. Fjer og Dun har vel nok været anset for et ret kostbart Dynefyld, hvorfor man end ikke undsaa sig ved at plyndre Fuglene for deres Dragt i levende Live; ifølge en Lærebog i Husholdning kunde Gæs, som ikke skulde ruge, taale fire Plukninger i Løbet af en Sommer. Man begyndte midt i April og gentog Forestillingen hver 8de Uge — sidste Gang ved Mikkelsdag. Selv unge Dyr, som ikke skulde fedes og slagtes, kunde taale Plukning allerede ved St. Hansdagstide.¹⁶⁾ Denne Fremgangsmaade siges dog senere at være blevet forbudt ved Lov, men hvadenten man nu plukkede levende eller slagtede Fugle, skulde man gaa til Værks med Over-

¹⁵⁾ L. M. Wedel: Oeconomisk-patriotiske Afhandlinger og Forslag, praktiske Landmænd tilegnede. København 1796. S. 57.

¹⁶⁾ Den erfarne Raadgiverinde. S. 47—48 og 51.

læg; thi Fjer og Dun var ikke lige fine og gode paa alle Partier af Fuglen; Forholdet svarer her nogenlunde til det, som gør sig gældende med Faarene og Ulden; man maatte sortere og tog naturligvis de bedste Fjer til sine bedste Dynere. Af fire slagtede Gæs skal man kunne faa 1 Pund Fjer, og af seksten 1 Pund Dun. Man kunde derfor ikke tillade Gæssene den Luxus at gaa og tabe Fjere her og der paa Markerne. Det hedder i Bjerre Herred i Østjylland, at det er »en ring' Pige, der ikke vil springe over 7 »Tvoongjar« efter een Fjer.« Pigerne havde i alle Fald den Morgenjerning at afsøge Høsehøuset for at pille Fjer op. En gammel Kone paa 94 Aar har fortalt, at hun i 1860'erne tjente hos en særlig imødekommende Madmoder, der tilstod hende Ret til »Jagten« i Høsehøuset om Morgenen, for at hun kunde samle Fjer til sit Udstyr¹⁷⁾, og en gammel Lærerkone fra Hads Herred Nord for Horsens Fjord samlede endnu tæt ved Aar 1900 hver Morgen Fjer op paa Gulvet i Stuen, efter at Sengene var redt, og kom dem i en dertil indrettet Pose.¹⁸⁾ At Skikken er videre udbredt, fremgaar af, at der i Hillerød Folkemuseum paa en Alkovedør hænger en lille Pose, bestemt for samme Brug.

Dette tyder just ikke paa, at Dynestofferne var helt saa tætte, som man kunde ønske. Der var da ogsaa dem, der fandt paa at stryge Dynetøjet paa Vranken med Sæbe for at faa det tæt; andre brugte en Blanding af Voks og Terpentin; allerfinest var det at lave et Afkog af Malurt og blande Mel, Terpentin og Voks deri. De uldne Stoffer kunde man valke, hvilket gav et ypperligt Resultat, men naturligst var det gennem selve Vævningen at fremstille Tøjer af den nødvendige Tæthed, — et Punkt vi skal vende tilbage til nedenfor.

Nu vil vi først se paa, hvad der fra forskellig Side regnes for passende til en Sengs Udstyr.

Til Bondesengene fra senere Tid hørte nok et Par Underdyner, en Langpude, et Par Hovedpuder og en Overdyne. En Vejledning i Husholdning fra 1795, som ogsaa tager Sigte paa Byforhold, me-

¹⁷⁾ Meddelt af Fru Sine Westergaard, Smedskær pr. Vrigsted.

¹⁸⁾ Meddelt af Fru Caroline Leth-Jørgensen, Aalstrup pr. Falling.

ner, at der skal være tre Underdyner, tre lange Hovedpuder med to Trækkepuder (?) samt en Overdyne. Der tales ogsaa om Lændepuder og Fodpøller. Til en Underdyne skal bruges 14 Alen Bolster af en Bredde paa $5\frac{1}{16}$ Kvarter og 24 Pund Fjer. Til Overdynen fordres 12 Alen Olmerdug af samme Bredde og 8 Pund Dun og 4 Pund Edderdun.¹⁹⁾ Et andet Forslag regner med 18 Pund Fjer til Overdynen og 33 Pund til hver Underdyne, til Pølle 6 Pund og til hver Hovedpude 5 Pund.²⁰⁾

En Bog om Landbrugsøkonomi bringer i 1796 følgende Betragtning: »Gaasefjeder og Duun vil med Tiden blive kostbarere, ligesom Giæssenes Antal indskrænkes alt meere ved de nye Udskiftninger; thi naar man regner til en opreedt Seng 48—50 Pund Fjeder, saa udfordres dertil 200 Giæs. Og i en Stad, der indeholder 50.000 Mennesker, maa man altsaa have Fjeder af 10 Millioner Giæs.«²¹⁾ Ja — efter dette indser man maaske bedre det betimelige i Pigernes Anstrengelser for at samle Fjer!

Det synes at være det almindelige, at Stofferne var 5—6 Kvarter brede, hvilket svarer til 80—100 cm. Puderne blev for det meste vævet i en mindre Bredde, men der kunde ogsaa for Dyne-stoffernes Vedkommende være Forskel; man taler om en *Gaardmandsbredde* og en *Husmandsbredde*. — Endelig var der naturligvis Forskel paa Dynernes Størrelse, alt eftersom de skulde være til en dobbelt Seng eller en enkelt Seng. En dobbelt Dyne havde 4 Bredder — en enkelt 3 Bredder.

Til et Vuggeudstyr regnede man: to Underdyner, en Lændepude, to Hovedpuder, en Overdyne. Til Overtræk Kattun eller Lærred.

Paa Als forekommer en saakaldet *Kristenpude*, d. v. s. en Daabspude. Den maalte ca. $\frac{3}{4}$ m paa hver Led og var bestemt til at slaas ind, saa Hjørne faldt ind i Hjørne, og Puden blev formet som en lille Baad eller Vugge, og i Fordybningen blev Barnet anbragt, naar det skulde bringes til Daab, maaske ved Vintertid og

¹⁹⁾ Underviisning for unge Fruentimmere. Kjøbenhavn 1795 I. S. 193.

²⁰⁾ Den erfarne Raadgiverinde. S. 57.

²¹⁾ L. M. Wedels ovenfor anførte Skrift S. 56.

ad lange Veje til en Kirke, der var meget kold. — Det var et Arrangement, som i lige Grad var smukt og praktisk.²²⁾

Det var saaledes ikke saa ganske lidt, der skulde til, hvis et Hjem skulde være virkelig velforsynet med Sengetøj, og der ligger givetvis en saglig Begrundelse bag Kravet om, at Dynetøjerne skulde være tætte. Forøvrigt er et Tøjstykke jo i det hele taget at betragte som en Brugsgenstand, der skal konstrueres efter sit bestemte Formaal ligesaa vel som enhver anden Nytteting.

Man har hørt den Paastand, at der ved Vævning af Dynevaar for hver Skudtraad skal gives tyve Slag med Vævens Slagbord, andre mener, at fem er nok, men i alle Fald skal der en kraftig Slagning til, og nogle brugte at have Jern eller Bly i Slagbordet for at give det ekstra Vægt. Af ligesaa stor Vigtighed har det imidlertid været, at Væveren forstod at vælge de rigtige Bindinger og lægge dem til Rette, saaledes at Stoffet blev af den rigtige Kvalitet, d. v. s. at lægge Længdetraadene saa tæt eller saa aabent, at der netop blev den nødvendige Plads til Skuddet.

Alle vil vide, at et Tøjstykke bestaar af to Traadsystemer. Det ene, der ligger efter Længden, kalder man for *Trend* eller *Kæde*, og det, der gaar paa tværs, kalder man for *Skud* eller *Islæt*. De to Sæt Traade indarbejdes i hinanden ved Hjælp af en Væv.

Det er naturligt, at man for Vævningen skaber sig en Slags Udtryksmiddel — et System eller en Kode, om man vil — ligesom man f. Eks. for Musikken bruger Noder, og som Noderne tegnes ind paa vandrette Linier, saaledes tegner vi Vævepunkterne ind paa kvadreret Papir. Det Skæringspunkt mellem Traadene, hvor Tværtraaden ligger fremme paa Retsiden, kalder vi for et *Bindepunkt*, og det markeres i Feltet med en sort Plet. Hvor Kvadraterne er tomme, er det underforstaaet, at en Længdetraad er synlig.

I Toskaft gaar Skuddet skiftevis over een og under een af Kædetraadene, ganske som i en almindelig Strømpestopning, om den ellers er korrekt udført. Systemet, der er paa to Traade, kaldes en *Rapport*. Toskaft er den enkleste Vævemaade, anvendt f. Eks.

²²⁾ Meddelt af Fru Anna Ernst Christensen, Adserballe, Als.

til alle vore Tøjer fra Broncealderen, men i Virkeligheden er den saa primitiv, at den maa være opfundet før Væven, for en simpel Risfletning til et Gærde el. lign. har faktisk Analysen Toskaft.

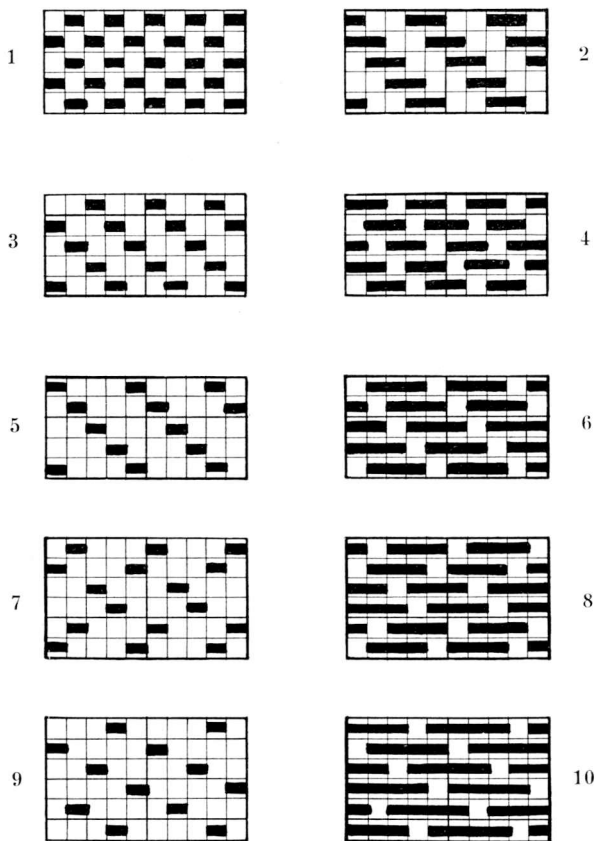

Fig. 1. 1. Toskaft. 2. Firskaftet Dobbeltkiper.
3, 5 7 og 9 er Bolsterbindinger (Trendeffekt).
4, 6, 8 og 10 er Olmerdugsbindinger (Skudeffekt).

Man vilde jo umiddelbart vente, at der efter en Toskaft fulgte en Treskaft, men det er ingenlunde Tilfældet. En *firskaftet* Vævning er det næste Trin i Udviklingen. I en Firskafthkiper gaar Tværtraadene skiftevis over to og under to af Længdetraadene,

men dog saaledes, at Skuddet for hver Omgang rykker et Trin til Side, og Stoffet faar fine aftrappede Linier. Man taler da om *Diagonaltekstur*.

Men medens den ældste Firskaft er ens paa begge Sider og derfor kaldes for *Dobbeltkiper*, findes der en uligesidig Kiper, som kaldes for *firskaftet Enkeltkiper* (Fig. 1.⁵⁻⁶). Heri ligger tre Bindepunkter sammen, og derefter følger et tomt Felt. Jeg kender kun denne Kiperart fra ret sen Tid, men det er forøvrigt den, man anvender mest i Bolstervævningen. Ogsaa Korskiperen (Fig. 1.⁷⁻⁸) synes af ret sen Herkomst.

Paa Treskaftkiperen (Fig. 1.³⁻⁴) har vi de første Eksempler i Vikingetiden, nemlig i et Tøjstykke, fundet i en Høvdingegrav fra Mammen ved Viborg, dateret omtrent til Gorm den Gamles Tid. I Middelalderen synes Treskaftkiperen almindelig.

I den Væveart, som kommer til at spille den største Rolle i Dynevævningen i de senere Perioder, er Rapporten paa fem Traade, det er den saakaldte *Satin- eller Atlasvævning* (Fig. 1.⁹⁻¹⁰), og den kan ingenlunde kaldes for primitiv.

I Femskaft-Satin (Fig. 1.¹⁰) gaar Skuddet over fire og under een, altsaa lægger Tværtraaden sig i langt overvejende Grad paa Retsiden, og naar man lader Skuddet veksle i kraftige Farver, er det indlysende, at Stoffet vil blive meget virkningsfuldt. Men dette er som sagt ikke nok, man maa huske Grundkravet: Tætheden.

Det er givet, at Traaden, der fastholdes i de to Punkter, kan presses stærkest tilbage paa det Sted, der ligger midt imellem disse, følgelig er det klogt at lægge det næste Bindepunkt midt i Buen, og ikke ved Siden af det foregaaende. Næste Gang ligesaa, og vi ser, at det i Virkeligheden er Satinvævningens Idé at sprede Bindepunkterne saa meget som muligt. De skjules faktisk ganske paa Retsiden, og man har faaet Stof med en fin, lukket Overflade, hvor det ene Traadsystem ganske dominerer baade farve- og materialemæssigt.

Ikke underligt da, at Satinbindingen tidligt blev anvendt til Luksusstoffer, fortrinsvis Silke, der faar Lov at fremtræde i fuld Glans, naar Traaden ligger frit i saa lange Spring paa Retsiden.

Imidlertid er det ikke nødvendigt, at man giver Skuddet Overvægten. Vævningen kan ogsaa arrangeres saaledes, at Effekten falder efter Længden, og Kædetraadene bliver altsaa fremtrædende paa Retsiden, og dette er netop Tilfældet ved det saakaldte Bolsterstof, der som Regel er vævet af Hør eller Bomuldsgarn og sribet af efter Længden. Man plejer ogsaa at inddele Sengetøjsvævningen i to Hovedgrupper: *Bolster* og *Olmerdug*, og de er teknisk set nøje beslægtede, idet de i Virkeligheden bestaar af de samme Bestanddele, som blot anvendes i omvendt Orden. *Bolster* væves fortrinsvis af Linnedgarn eller Bomuldsgarn, medens *Olmerdugen* væves af Uld paa Hør eller Bomuld. Gamle Vævebøger kalder Bolster for Underdynestof, medens Olmerdugen fortrinsvis anvendes til Overdyner.

I Sagaen møder man Ordet *Bulster*, som skal betyde Hoveddyne eller Pude, en opdyngt Masse eller tykke Skyer. Betegnelsen Bolster, som forøvrigt gaar igen i Polstring, betyder altsaa Udstopning; og naar en gammel Væver ganske simpelt opfatter Bolstret som Underlag, passer det med, at Bolster ogsaa bruges som Betegnelse paa det underste Tværtræ, som Fadingen hviler paa i en Vogn. Den primære Betydning er da antagelig: et udstopet Underlag.²³⁾ I Ældre Edda, første Kvad om Gudrun, staar: »Og Gudrun sank sammen ved Bolstret,²⁴⁾ og i Atlakvida, der beretter om, hvorledes Gudrun dræber baade Atle og hans Sønner, hedder det: »Bolstrene hun gav at drikke Kongens Blod med grumme Hænder.²⁵⁾ At Ordet Bolster hyppigt forekommer i Folkevisen, er velkendt. I Vadstena Klosterregler fra 1451—52 hedder det, at de, der ikke er tilfreds med at ligge paa Halm og et Bjørneskind, skulde have Priorindens Tilladelse til at ligge paa Bulster, Vadmelslagen eller paa Linlagen. Bolstret betegner altsaa et Fremskridt fra Halmunderlaget med Skind over.²⁶⁾

²³⁾ Angaaende Navne paa Tøjer se: Ordbog over det danske Sprog. Hjalmar Falk: Altwestnordische Kleiderkunde. O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog. København 1881—85.

²⁴⁾ Ældre Edda. Olaf Hansens Oversættelse. København 1911. S. 190, Vers 15.

²⁵⁾ Ældre Edda ved F. Winkel Horn. København 1869. S. 227.

²⁶⁾ U. T. Sirelius: Finlands Ryor. Helsingfors 1924. S. 227, Note 5.

I sønderjydske Dialekt forekommer Betegnelsen *Brotavle* for Bolstertøjet, hvilket formentlig hentyder til, at Stoffet hyppigst er vævet i *Spidskipper*, altsaa med Zigzaglinier eller Sildebensmønstre, som man kalder for »Broer«. Christine Reimer fortæller nemlig fra Fyn, at man der vævede baade Hvergarn og Linnedstof i »Broer«, hvormed der menes Striber paa skraa, altsaa en Art

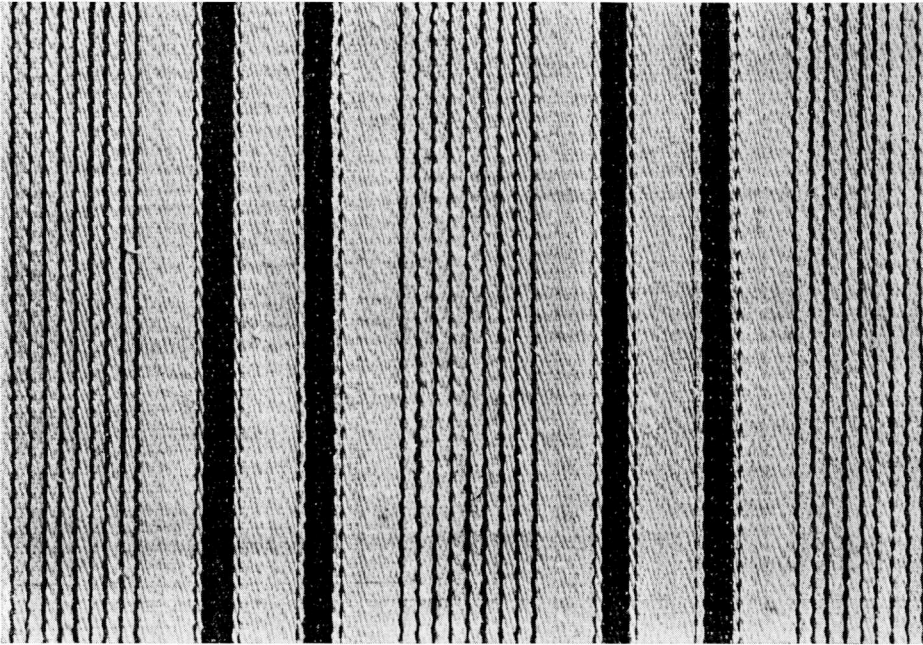

Fig. 2. Bolster fra Sønderjylland, Hør, »Brotavle«, sribet efter Længden.
Farver: blaåt og halvbleget. Dansk Folkemuseum.

Kiper.²⁷⁾ Fra Als har man Udtrykket *emmeret Keber*, hvilket har sin Forklaring i Ligheden med Linieføringen i Bogstavet M. Paa Bornholm findes ogsaa en Slags Tøj, der kaldes »Ems«²⁸⁾, hvilket ogsaa maa antages at være Stof, udført i spidskipret Vævning.

²⁷⁾ Christine Reimer: anf. Skrift S. 630.

²⁸⁾ O. I. Rawert: Beretning om Linnedvæveriets, fornemmeligen Linnedhusflidens nuværende Tilstand i de danske Provindser. København 1844. S. 3.

Udtrykket M-Streger kendes forøvrigt endnu i Østjylland. Hvis Børn river Havegange, saa der dannes Zigzagmonster af Rivens Tænder, siger de, at de danner »M-Streger«.

Navnet *Olmerdug* eller *Ulmerdug* menes blot at antyde, at det er en Slags Tøj, der oprindeligt er kommet fra Byen Ulm i Tyskland.²⁹⁾ Ordet synes da ogsaa senere end *Bolster*, og det forekommer vistnok ikke i Sagaen, men derimod noget højere op i Tiden. En *Olmerdugs* *Dundyne* fra 1617 nævnes af J. Olrik i »Gamle Hjem i Helsingør«, og fra Frederik d. 3's Salg af »Tugt-huset« ved Helligaandskirken 1650 omtales en *Ulmerdugsvinkel*, hvilket menes at være en *Stue*, hvori man vævede *Ulmerdug*.³⁰⁾

Den svenske Forfatterinde, Tekstiltforskeren Maria Collin, mener, at den femskaftede *Vævning* først er kendt i *Bondevævningen* noget frem paa 1700-Tallet.³¹⁾ Dette lyder nu i alle Fald ikke sandsynligt. En *Olmerdugsdyne* af grønt fiskskaft, d. v. s. *Femskaft*, nævnes i et *Præstegaardsskifte* fra 1701³²⁾, men allerede i et *Herregaardsskifte* fra 1530erne omtales *fiskskaft*.³³⁾ Formodentlig har Bøndernes Døtre arbejdet med i *Herregaardenes Vævestuer*, og naar de havde set en *Vævemaade* der, var det lige til, at de gik hjem og gjorde *Kunsten* efter.

Foruden de to *Hovedarter*: *Bolster* og *Olmerdug*, *Underdynetøj* og *Overdynetøj*, findes endvidere *Vadmeldyner*, *Sommerdyner* og *Dyner* af *Sardug* samt visse *Varianter*. Vi skal nu se paa de specielle *Typer* og *Materialekombinationerne*.

Eldre end alle de vævede *Dynestoffer* er sandsynligvis *Skinddynerne*; dem har man jo faktisk haft *Materiale* til allerede i *Stenalderen*, og for deres *Ælde*, *typologisk* set, er det saadan set vanskeligt at drage en *Grænse*.

Som Nr. 2 i Rækken maa *Vadmelet* have indfundet sig. *Vadmel* er et *Uldstof*, hvis *Navn* kommer af *Vad*, som betyder *Klæde*, og *Mel*, som betyder *Maal*; altsaa egentlig et bestemt *Maal Klæde*.

²⁹⁾ Hjalmar Falk: *anf. Skrift* S. 57.

³⁰⁾ C. Nyrop: *Niels Lunde Reiersen. København 1896. S. 36.*

³¹⁾ Maria Collin: *Gamla Vävnader och deras Mönster. Stockholm 1928. S. 107.*

³²⁾ Skifteforretning efter Pastor H. Pedersen Nyrop i Lødingen 16/4 1701. S. 71.

³³⁾ Vedel Simonsen: *Familie-Efterretninger om de danske Ruders for 200 Aar siden uddøde Adelslæg. Odense 1845. S. 101.*

De Tøjer, som er fundet i Egekisterne fra Broncealderen, kan med Rette gaa under Betegnelsen Vadmél. Vadmél var paa Island i Fristatstiden i en vis Forstand »Møntfod«. Man læser jævnlig i Sagaen om, at der betales med 100 Alen Vadmél.

Op gennem Tiden og lige ind til vore Dage var Vadmél Beklædningsstof for den jævne Mand. Naar Vadmél valkes i tilstrækkelig Grad, kan det blive meget fast og tæt og er udmærket i Stand til at holde Fjer. Det opfylder saaledes Betingelsen for at blive et godt Dynestof. I et Inventarium fra Eskebjerggaard fra 1588 nævnes mange Vadméldyner³⁴⁾ og ligesaa i et Bondeskifte fra 1648.³⁵⁾

Stampning eller Valkning³⁶⁾ er undertiden ogsaa anvendt ved Dyner af Olmerdugsvævningen. Det kunde tænkes, at man har grebet til denne Udvej, hvis Olmerdugen har været for løst vævet og derfor er blevet utæt.

Vadméldynerne udmærker sig ved en Tyngde og Soliditet, der er saa overvældende, at man forstaar, at Kravet om noget mindre varmt og tungt maatte melde sig. *Sommerdyner* kalder man en bestemt Slags Dyner af en lettere Kvalitet. Vi kender dem foreløbig kun fra Sønderjylland, men de har formodentlig ogsaa været i Brug andre Steder. De væves hyppigst af Uld, slaaet paa Hør i Toskaffbinding — det er altsaa Hvergarnsdyner. I Reglen er de holdt i Mønstre med Terner.

Sardugsdynerne synes ogsaa at være et sønderjydsk Fænomen. De er vævede som Olmerdug i Satinbinding og med Striber paa tværs, men frembyder den Mærkværdighed at bestaa af tre Materialer: Kæde af Hør og Skud af Bomuldsgarn i Bundfarven, medens Mønsterstriberne er af Uld.

Sardug virker maaske lidt behageligere end uldne Dyner, men synes ulige mindre praktisk, idet Bundfarven som oftest er af lyst Bomuldsgarn; antagelig er den Udslag af en Mode, fremkommet da Bomulden blev kendt af Landbefolkningen.

³⁴⁾ Odense Kathedralskole, Indbydelsesskrift 1928. S. 75.

³⁵⁾ Margrethe Hald: De Bolstre blaa, S. 18.

³⁶⁾ Om Stampning og Valkning, se Margrethe Hald: For Lud og koldt Vand. Kultur minder 1940—41. S. 124.

Endelig har vi visse Afarter af Bolsterstoffer. — Det er Stoffer udelukkende af Hør eller Blaar, som er vævet med Skudeffekt, altsaa med Afstribning paa tværs. Ofte er det netop de allergroveste Garnkvaliteter, f. Eks. Skættefaldet, som her har fundet Anvendelse (se Fig. 3), og da ujævnt spundet Garn er mindre be-

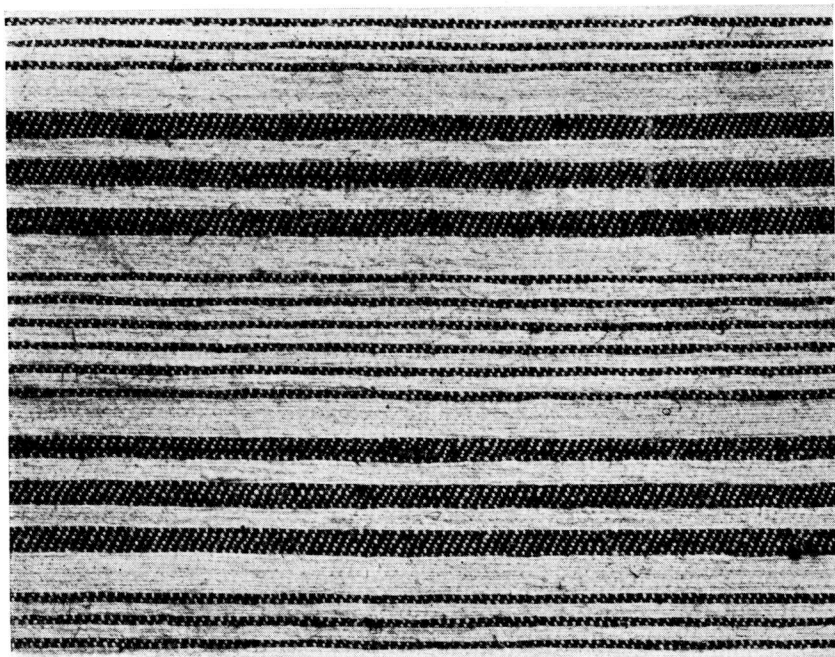

Fig. 3. Underdynetøj af Skætteblaar fra Sønderjylland. Tværstribet.
Farver: blaat og naturfarvet. Dansk Folkemuseum.

kvent som Rendingsgarn, er det sandsynligt, at man her er knebet udenom de Vanskeligheder, som vilde fremkomme, hvis man af dette skulde væve Bolster efter den gode gamle Skik med tæt Kæde og Trendeeffekt. Iøvrigt er der noget vist ukonstruktivt ved det stærkt fremtrædende Skud paa tværs af Stoffer, der er bestemt til Underdyner. Der maa blive urimeligt stærkt Slid mod Lagenet, som skal ligge ovenover, og saaledes udsættes for saa stærk Gnidningsmodstand fra Underlaget. Ogsaa denne Type synes at forekomme hyppigst i Sønderjylland.

Dynemønstrene dannes i langt overvejende Grad af Striber, Sommerdynamoerne er dog hyppigst ternede, og Terner forekommer ogsaa i enkelte Tilfælde i Vadmeldynamoerne.

At datere Dynamoerne paa Grundlag af saa enkle Mønsterformer er en grumme vanskelig Sag. Allerede i Broncealderen kunde man i Norden fremstille Mønstre baade med Striber og Terner. Stribet Tøj betragtedes i gamle Dage tydeligt nok som mere fremragende end det ensfarvede. Sturlungesagaen nævner en brunstribet Kittel med Ærmer og fortæller ogsaa, at en Mand, der hed Torgrim i Følge med 15 Mand drog ud for at overfalde Hakon Thorsen. Hakon var imidlertid ikke hjemme, men saa plyndrede de hans Hus og bortførte 10 Hundrede Alen brunstribet Vadmel, som Hakon havde bestemt for sin Udenlandsrejse. De mødte ingen Hindringer, men Gudrun, hans Kone, talte mange og heftige Ord til dem.³⁷⁾

Ogsaa andre Steder hører vi om stribet Tøj. Hos Peder Syv staaer følgende:

»Ikke er jeg Kærling graa,
for jeg bær Stav og Pose;
ikke est du heller Ridder god,
for du haver sribede Hoser.«³⁸⁾

Striber var altsaa en Prydelse for Riddere og Rangspersoner, som de mindre fornemme formentlig har søgt at efterligne.

Det er saaledes ikke nødvendigt at gaa til fjerne Lande for at søge de Forbillede, som kan være Ophav til vore sribede Dynemønstre, paa den anden Side er Striber nu og da paa Mode i Højerestandstekstilerne, bl. a. skal de netop være i Yndest i den flamske Tekstilproduktion fra 1300-Tallet.³⁹⁾ Indenfor primitiv Vævning er de ifølge deres Beskaffenhed vidt udbredte, og ligesaa i forskellige Landes Almuevævning, og for blot at give eet Eksempel, er Skørterne til de polske Kvinders Folkedragter syede af svære Uldstoffer, der er sribet af med kraftigt markerede Streger i stærke Farver. Mønstrene vil trods deres Ensartethed dog

³⁷⁾ Sturlunga Saga i Kr. Kälunds Oversættelse. København 1904. I. S. 182.

³⁸⁾ Peder Syvs kjernefulde Ordsprog ved R. Nyerup. København 1807. S. 151.

³⁹⁾ P. Nørlund: Flanderns Stortid i Arteveldernes Aarhundrede, »Belgien« S. 17.

gennem Farvevalget kunne faa et vist Særpræg, alt efter Smag og Naturel hos det Folk, eller den Stand, hvori de forekommer.

Det er en almindelig Mening, at de danske Bondevævninger i Farvepragt staar tilbage for vore Nabolandes. Maaske er dette rigtigt, maaske har denne Opfattelse dog snarest vundet Indpas, fordi Emnet ikke har været tilstrækkeligt belyst, og vi hidtil har overset det Omraade, hvor de klareste Farvevirkninger forekommer, nemlig i Sengetøjet. Det er kun rimeligt, at man her uhæmmet har givet sig Farven i Vold, — Dynetøjer skal ikke sønderlemmes ved Tilskæring, de er beregnede paa at ses i store Flader, der tillader Farven at fremtræde i fuld Glans. Jeg fristes stærkt til at sige, at vi her har det centrale Felt i vor Almuevævning — det er her, vi møder den folkelige Smag i Renkultur; thi — længe efter at Vævningen iøvrigt var vandret ud af Hjemmene og over til Landsbyværeren — holdt Kvinderne selv Haand i Hanke med Kompositionen af Mønstrene til Dynerne; det almindelige var, at man omkring en Papskive vandt Garnet op, saa Farverne kom i den ønskede Rækkefølge; Striberne blev sat af i forskellige Bredder, og Farverne fik den Værdi, som man fandt bedst. Mest arbejdede man med de helt rene Farver, og mange Afstribninger er holdt i blot to Farver eller rettere hvidt med een Farve; uforlignelig godt kan det se ud med højrodt i hvid Bund, dog maa det bemærkes, at »hvidt« jo egentlig ikke er hvidt, men nærmest elfenbensfarvet.

Men Afstribninger kan jo nok arrangeres højst forskelligt, og man kunde med nogen Ret vente at finde — om jeg saa maa sige — at den ene »Stilart i Striber« afløser den anden, og saaledes er Udviklingen vel ogsaa gaaet for sig. Ikke desto mindre er jeg foreløbig betænkelig ved at fastslaa noget angaaende Kronologien, og det er heller ikke let at sige noget bestemt om Egnspræg. Vi har under Nationalmuseets Indsamling, naar vi har faaet en Del Dynere fra en Egn, f. Eks. Randers, og fundet dem karakteristiske og smukke, troet, at de viste noget typisk for denne Egn, men snart efter dukkede et Par Stykker af lignende Art op fra Sjælland. Der skal nemlig et meget betydeligt Materiale til, før man faar Vished i en saadan Sag, og jeg er nærmest

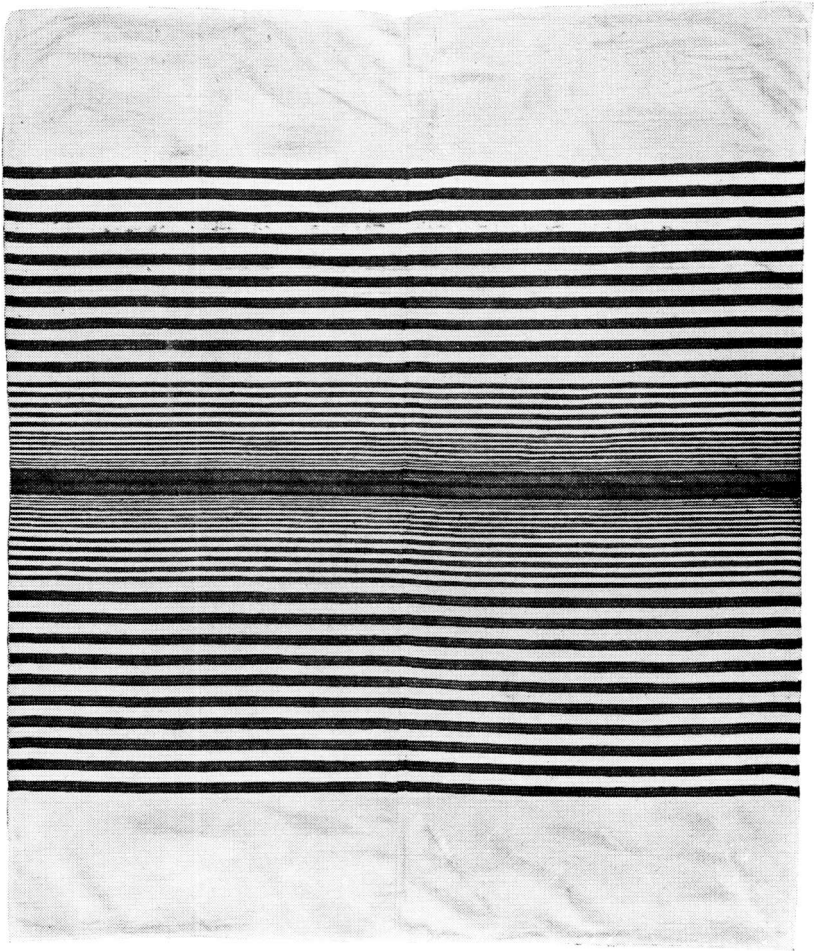

Fig. 4. Olmerdugsyndyne fra Fyn. Farver: kraprødt, mørkeblaat og hvidt.
Dansk Folkemuseum.

tilbøjelig til at tro, at visse Moderetninger har naaet alle Egne af Landet. Der blev f. Eks. i 1781 oprettet et Væveseminarium i Køng⁴⁰⁾, og antagelig har Vævere fra hele Danmark faaet deres

⁴⁰⁾ N. C. Rom: Den danske Husflid. København 1898. S. 149.

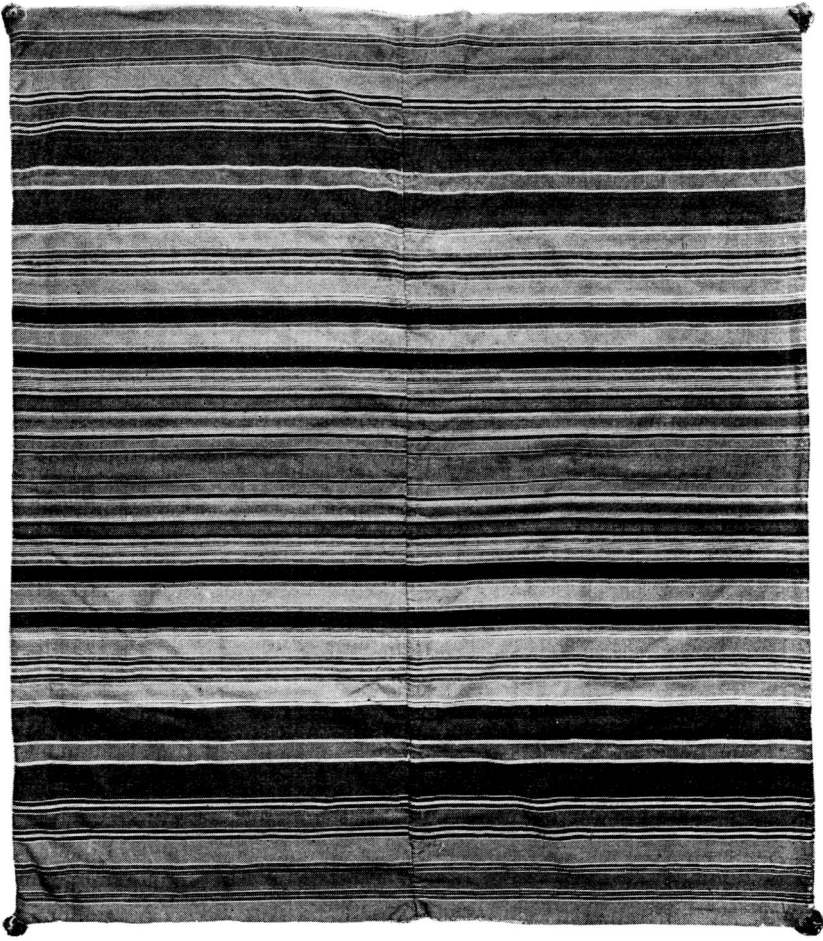

Fig. 5. Olmerdugsdyne fra Skelskøregnen. Farver: vissengrønt, mørkeblaat, rødt og hvidt. Dansk Folkemuseum.

Uddannelse der, hvorfor et saadant Lærested naturligtvis har kunnet komme til at præge alle Landsdele.

Mønstrene lader sig dog adskille i visse Hovedgrupper:

1) For det første en almindelig Afstribning, hvor Striberne er fordelt ganske jævnt over hele Vævefladen. Her er mønstermæssigt set ikke taget Hensyn til, at Stoffet skulde være til en Dyne. Det kunde saadan set ligesaa godt være bestemt til Kjøletøj.

2) Dernæst har vi den Type, hvor Striberne samles i store Grupper — de er klart inddelt, og Størrelsesforholdene er beregnede efter Fladen, der skal dekoreres. Man kan maaske nok ikke her tale om en afsluttet Stribedekoration, idet Mønstret naturligvis kunde tænkes fortsat, men Stribebredde og Gruppernes Størrelse er dog her afstemt efter Flademaalet og indtager en smuk Placering i det store Felt, som er beregnet at skulle ses helt og ubeskaaret.

3) En Mønstertype er dannet saaledes, at Afstribningen er samlet over Midterfeltet, medens et vist Stykke — i Reglen 30—50 cm — for hver Ende er ensfarvet. Undertiden er kun anvendt ensbrede Striber, f. Eks. hvide eller blaa — i andre Tilfælde udgør hele Feltet en Komposition, sammensat af forskellige Stribevarianter, som tilsammen danner en Helhed. (Se Fig. 4).

Endelig har vi et Eksempel paa en Komposition, der fylder hele Fladen og er afstemt efter denne. Ud fra en Symmetriakse i Midten sammenstilles Striberne tilsyneladende uden om alle Regler — bortset fra denne ene, at de gentages i samme Orden til begge Sider udfra Midteraksen. Dynen Fig. 5 er et typisk Eksempel herpaa; den stammer fra Skelskøregnen.

Dannebrogsmoden, d. v. s. Abstribninger i rødt og hvidt — mener man dog med Bestemthed at turde sige er opstaaet i Sønderjylland efter 1864. Var man end afskaaret fra at vise de danske Farver fra sin Flagstang, havde man dog Lov at understrege sin Nationalitet i Dynevævningen, og hvem kunde i Grunden forbyde en at lægge sit Sengetøj til Soling paa en Tjørnehæk paa en national Festdag?

Iøvrigt siges der, at Mønstre i sort, hvidt og rødt florerede samtidig paa Vævene i Huse hos de anderledes sindede.

Og saaledes ser vi da, hvorledes et tilsyneladende beskedent og privat Omraade som vort Sengetøj og vore Soveskikke afspejler Træk fra de forskellige Grene af vor Kultur: Rigdom, Armod, Flid, Nøjsomhed, Skønhedssans, faglig og teknisk Kunnen; ja, endog politiske Begivenheder har sat deres Præg. —

KØBENHAVNS SNEDKERLAUGS TEGNINGER.

Af *Sigvard Skov*.

Københavns snedkerlaug deponerede i 1937 en stor samling tegninger i Kunstindustrimuseet¹⁾. Samlingen, der er af stor betydning for studiet af dansk møbelhistorie, går i tid fra 1780'erne til o. 1900. Den omfatter mestertegninger, nogle ganske få svendetegninger, tegninger fra Snedkernes Tegneforening af 1837 og endelig nogle tegninger af mere tilfældig karakter. Der skal i det følgende gives en oversigt over det vigtigste af samlingens indhold.

I 1771 havde Struensee fået gennemført en reform af Kunstakademiet. Det var derved blevet bestemt, at enhver håndværker, der vilde nedsætte sig som mester i København, skulde forelægge akademiet tegning til sit mesterstykke og siden mesterstykket selv til approbation²⁾, og det blev indskærpet magistraten, at den ikke måtte tillade indskrivning af mestre, som ikke kunde forevise akademiets skriftlige godkendelse af mesterstykket. Formålet hermed skulde være at befordre den gode smag. Lignende bestemmelser findes i Kunstakademiets fundats af 1814³⁾. Akademiet måtte endvidere som følge heraf også tilrettelægge en håndværkerundervisning svarende til den, de tekniske

¹⁾ Der er i Kunstindustrimuseet udarbejdet et kortkartotek over tegningerne, hvorpå tillige er angivet, når vedkommende mester løste borgerskab med henvisning til borgerskabsprotokollerne i Stadsarkivet. Snedkerlaugets arkivalier beror endnu hos laugets og er følgelig vanskeligt tilgængelige.

²⁾ Kunstakademiets Reglement af 21. Juni 1771.

³⁾ Kunstakademiets Fundats af 28. Juli 1814, § 88—89 om svende- og mesterstykkers godkendelse.

skoler nu tager sig af, og det blev derfor indskærpet laugene, at lærlingene flittigt skulde søge denne undervisning.

Kunstakademiets godkendelse af tegningen blev i reglen med en professors og akademisekretærens underskrift skrevet bag på tegningen, medens laugets med oldermands og bisidderes underskrift blev skrevet på selve tegningen. Takket være disse påskrifter er tegningerne daterede, og da de i reglen også er signerede, vil det være muligt at følge mestertegningerne kronologisk og således få en oversigt over københavnsk snedkerhåndværk i laugets sidste 80 år.

Kunstakademiets godkendelse var på ingen måde en blot formalitet. Det tog tværtimod sin smagshøjnende opgave særdeles alvorligt, hvad der fra tid til anden ikke kunde andet end føre til sammenstød med magistraten¹⁾ og med laudet. I 1786 havde Peter Herman Friis indsendt en tegning til et chatol, som akademiet fandt så slet tegnet og i formen blot en gentagelse af så mange andre chatoller, at det ikke kunde passere. Tegningen returneredes derfor til laudet med ønsket om større omhyggelighed med tegningen og mere smag i valg af form²⁾. Trods advarslen forsøgte P. H. Friis samme år med endnu et chatol, tegningen findes i samlingen, og denne gang lykkedes det; han blev mester og løste borgerskab samme år³⁾.

Næsten alle mestrene mødte op med et chatol. Det er ikke nogen tilfældighed. Chatollet var hovedmøblet i dansk snedkerhåndværk fra 1780'erne til midten af det 19. århundrede. Undertiden mødte mesteren op med to chatoller, der da blot er en smule forskellige i dekorationen, det gælder således O. C. Bocksen⁴⁾ i 1784 (fig. 1) og Søren Mechelsen⁵⁾ i 1787. Ved et eller

¹⁾ C. Nyrop: Bidrag til dansk Haandværkerundervisnings Historie, p. 73. (Kbhvn. 1893).

²⁾ R. Berg: Københavns Snedkerlaug 1554—1904, p. 221. (Kbhvn. 1904).

³⁾ Borgerskabsprotokol 1785—95, p. 100. (Københavns Stadsarkiv).

⁴⁾ O. C. Bocksen, f. i Kbhvn., Borgerskabsprotokol 1749—84, p. 344. (Stadsarkivet).

⁵⁾ Søren Mechelsen, f. i Jylland, Borgerskabsprotokol 1785—95, p. 146. (Stadsarkivet).

andet mærkeligt tilfælde findes kun den ene af Mechelsens tegninger i Kunstindustrimuseets samling, den anden er havnet i Nordiska Museet i Stockholm¹⁾. Chatollets type er een gang for alle rationelt udformet. Dets underste del er et skuffemøbel med tre—fire dybe og een flad skuffe, derover findes et noget til-

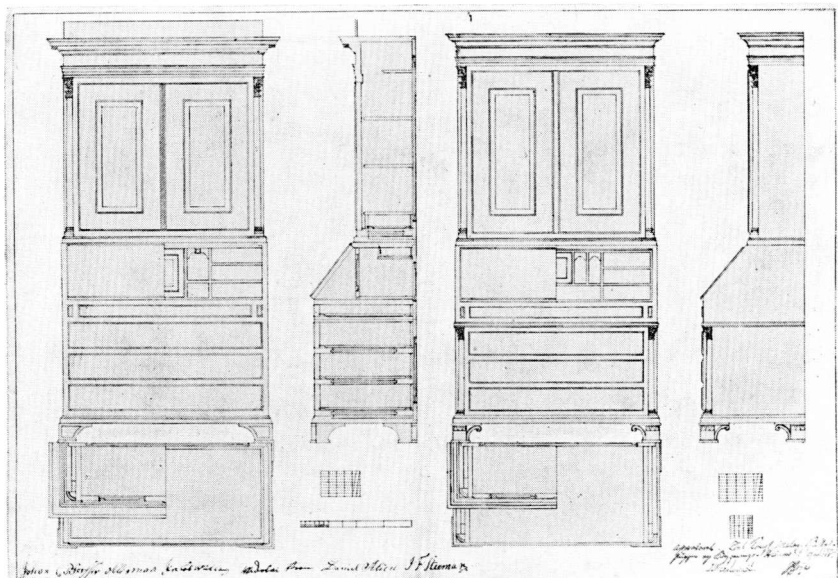

Fig. 1. O. C. Bocksens mestertegning 1784.

bagetrukket midtparti med små skuffer og rum, som der kan lukkes for med en klap, der i nedfældet tilstand tjener som skriveplade, og endelig øverst en overbygning bestående af et to- eller tredelt skab; hvis det er tredelt, er den midterste del i reglen højere end sideskabene. I de bevarede tegninger er to låger i overtal, selv om tredelingen var blevet det almindeligste i chatollets sidste tid. Klappen kan enten være plan og til at lukke ned som skriveklap, eller den kan være buet, så den kan glide tilbage bag de små skuffer. På tegningerne dominerer den

¹⁾ Sigurd Wallin: Sengustavianska möbler; Fataburen 1925, p. 147.

plane klap, også længe efter at den i virkeligheden var afløst af det buede låg, der bedre svarede til empirens formkrav.

Som dekoration var det almindeligt brugt at smykke både over- og underskabets hjørner med kvartsøjler. Det gælder det ene af O. C. Bocksens (fig. 1) og det ene af Søren Mechelsens

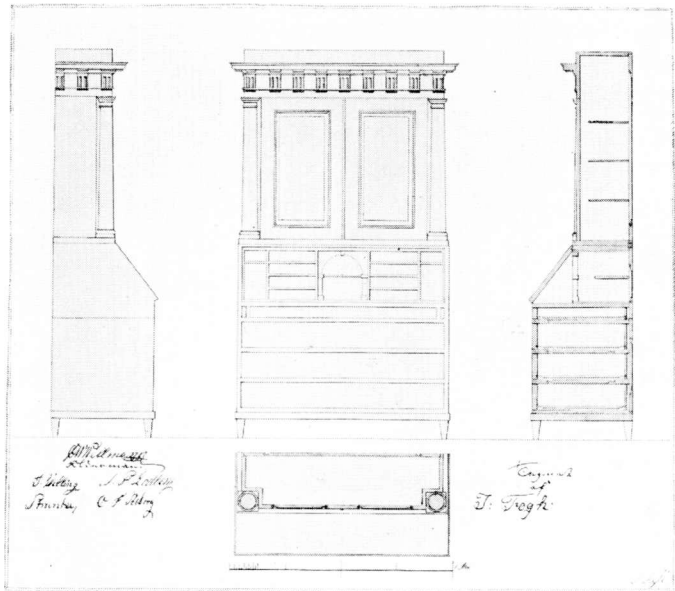

Fig. 2. J. Foghs mestertegning 1830.

chatoller. Et chatol af denne type og dekoration findes nu i Nordiska Museet i Stockholm¹⁾, det er utvivlsomt et dansk mesterstykke. I andre tilfælde kunde man bruge pilastre eller halv-søjler eller som på det noget senere og noget tungere virkende chatol af J. Fogh²⁾ (fig. 2) fritstående søjler. Af kapitæler træffes både doriske og som hos Bocksen og hos Mechelsen korinthiske.

¹⁾ Nordiska Museet inv. nr. 137, 445; Sigurd Wallin: Nordiska Museets möbler från svenska herremanshem III, nr. 844—47. (Sthlm. 1935).

²⁾ J. Fogh, f. i Viborg, mester 1830, Borgerskabsprotokol 1825—36, p. 298. (Kbhvn.s stadsarkiv).

Afslutningen opad kan være udformet som gesims som hos J. Fogh. Det var det almindeligste. Den kan også være en antik trekantsgavl båret af frie søjler som på I. F. Petersens¹⁾ chatol fra 1831, og den kan endelig være en balustrade eller være udført i gennembrudt arbejde som hos Søren Mechelsen i en slags kinesisk stil, som vel går tilbage til Chippendale²⁾.

Chatollet med overskab, en noget tung og pompøs møbeltype med streng arkitektonisk opbygning hører nyclassicismen og empiren til. Typen er allerede fast udformet ved udgangen af rococotiden, som det ses af Frederiksborgmuseets fine chatol³⁾, der står lige på overgangen fra rococo til classicisme. Materialet er valnødfinér på eg, og det er meget elegant dekoreret med guirlander og rosetter, reliefskårne og forgyldte, i en stil, der kan bringe fransk møbelkunst i erindring. En så fornem dekoration findes ikke på de bevarede mestertegninger, og materialet har ganske utvivlsomt været mahogni. Desværre står materialet ikke anført på tegningerne, men allerede omkring 1780 er under engelsk indflydelse mahogni blevet den foretrukne træsort⁴⁾, en halv snes år tidligere end det skete i Stockholm, og med brugen af mahogni fulgte en sparsommere dekoration, forgyldning forsvinder næsten helt, forekommer kun sporadisk på søjlekapitæler. For empiren er den antike romerske søjlearkitektur inspirationskilden, og formerne bliver derfor strenge og tunge, som det ses af J. Foghs chatol med de fritstående søjler, der bærer en korrekt klassisk gesims med arkitrav, dråber og triglyffer.

Når chatollet fik en så dominerende stilling som mesterstykke, skyldes det laugets, ikke kunstakademiet, som allerede i 1786 i anledning af den førnævnte forkastelse af P. H. Friis's

¹⁾ Isaq Fr. Petersen, f. i Helsingør 1805, mester 1831, Borgerskabsprotokol 1825—36, p. 358.

²⁾ Denne kinesisk påvirkede dekorationsform findes også i samtidig svensk møbelkunst; Sigurd Wallin i *Fataburen* 1925, p. 149.

³⁾ Frederiksborgmuseet inv. nr. B 2527, indgået som gave 1923—24.

⁴⁾ Sigurd Wallin: *Sengustavianska möbler från Sydsverige eller Danmark*, *Fataburen* 1925, p. 148; Wallin mener endvidere, at de danske mahognimøbler ligesom de sengustavianske svenske skulde have yndet messinglister som dekoration, det har dog næppe været tilfældet i nogen udstrakt grad.

tegning, spydigt havde gjort opmærksom på, at der også eksisterede andre møbeltyper og havde tilrådet at udvise nogen opfindsomhed ved valget. Alligevel holdt lauguet stædigt fast på chatollet, også efter at det var ved at gå af mode, akkurat som snedkerlauget i Stockholm holdt fast ved chiffonieren¹⁾, som der indtog chatollets plads²⁾. Kildemæssigt må det derfor tages i betragtning, at mesterstykker til tider kan adskille sig fra moden og fra de gængse typer. Der er intet, der tyder på, at de nye moder fortrinsvis lanceredes som mesterstykker, hvad der trods stockholmlaugets førnævnte konservatisme til en vis grad kendes i den svenske hovedstad³⁾, hvor gotikimitationen viser sig så forbavsende tidligt som i 1819 og er fuldt udviklet på 1830-tallet⁴⁾, omend mere som et dekorationselement på møbler, der i type hører empiren til, end som en virkelig ny møbelstil⁵⁾. Det synes, som Danmark på dette punkt har været bag efter Sverige, empirens tradition har været for stærk. Som en enkelt undtagelse fra chatoltraditionen kan nævnes Jens Brøtterups meget elegante mesterstykke fra 1784, en halvrund skrivekommode i engelsk stil med citrontræs finering og fine indlægninger⁶⁾. Den findes nu på Rosenborg. Teknisk interessant er Kunstindustrimuseets chatol med det tøndebuede rullelåg, buet både efter længde- og tværsakse. Det er utvivlsomt et mesterstykke, men hverken til dette eller til Brøtterups kommode findes tegninger i den bevarede samling.

¹⁾ Sigurd Wallin: Stockholms snickareämbetes mäterstyckeritningar, Fataburen 1927, p. 94. Cfr. endv. G. Upmark: Möbler i Nordiska Museet III, pl. LXXXIII, LXXXVII—LXXXIX. (Sthlm. 1912—13).

²⁾ Selv om chatollet ikke forekommer som mesterstykke, er det dog ikke ukendt som type i Sverige. Et mahognichatol udført af Daniel Sefbom, mester i Sthlm. 1800—37, nu i Nordiska Museet svarer i form ganske til de danske; Nordiska Museets och Skansens årsbok 1938, p. 234.

³⁾ Sigurd Wallin i Fataburen 1927, p. 94.

⁴⁾ Sven Drakenberg: Mäterstyckeritningar i Stockholms snickareämbete utförda 1751—1846; Rig, tidskrift utg. av föreningen för svensk kulturhistoria X, p. 48. (1927).

⁵⁾ Sigurd Wallin: Nordiska Museets möbler III, p. XXI. (Sthlm. 1935).

⁶⁾ Vilh. Slomann: Nyclassicismen og de danske møbler; Oslo Kunstindustrimuseums årsbok 1931—32, p. 47.

Chatollets afløser, sekretæren, det i lukket tilstand helt skabsformede kombinerede skrive- og opbevaringsmøbel, vover sig kun frygtsoomt frem som mesterstykke. Enkelte mestre som Hans Andersen¹⁾ i 1858 og J. W. Larsen²⁾ i 1859 møder både med et chatol og en sekretær. Kun et eneste skrivebord af den kendte type med drejede ben, tre skuffer i sargen og bogskab med glasurer over bordpladen findes blandt de bevarede tegninger, nemlig C. C. Aansts³⁾ fra 1846. Af andre møbeltyper kan nævnes, at C. F. W. Weincke⁴⁾ i 1819 møder med noget så gammeldags som et sengeskab. Th. D. Ring⁵⁾ møder i 1838 med en servante, C. C. Engel⁶⁾ i 1848 med et toilet møbel med spejl og skuffer, J. B. P. Trelde⁷⁾ i 1854 med et toiletbord med spejl, og endelig har C. A. M. Holm⁸⁾ i 1849 et ganske nydeligt lille hjørneskab med buet forside, helt glat, blødt med ganske enkle profillister. Antagelig har F. J. Olsens⁹⁾ buffet med spejl fra 1857 med reliefskåret vildt på lågerne forekommet de gamle bisiddere, der på laugets vegne skulde godkende tegningen, som den vildeste modernisme.

Ved plakat af 17. maj 1820 var det blevet bestemt, at mesterstykket foruden et chatol tillige skulde omfatte en egetræs dør; men af tegninger hertil findes kun få bevarede i samlingen. Der kan nævnes en dør af Th. D. Ring fra 1838, der viser de romerske former som G. F. Hetsch med iver docerede på Kunstakademiet for de unge håndværkere. Ved rådstueplakat af 3. januar 1840 blev det overladt laugets at træffe bestemmelse om, hvilket møbel der skulde vælges til mesterstykke, dertil bestemtes det, at fra nu af skulde der tillige leveres tegning omfattende grundplan, opstalt og snit af en butik eller lignende interiør i en bor-

1) f. i Kverndrup på Fyn 1824, Borgerskabsprotokol 1854—59, p. 350. (Stadsarkivet).

2) f. i Saksøbing 1830, l. c., p. 530.

3) f. i København 1812, Borgerskabsprotokol 1837—46, p. 808.

4) f. i København 1794, † 1865, Borgerskabsprotokol 1805—19, p. 784.

5) f. i Hørning ved Randers 1807, Borgerskabsprotokol 1837—46, p. 127.

6) f. i Nakskov 1817, Borgerskabsprotokol 1847—54, p. 125.

7) f. i København 1825, l. c., p. 632.

8) f. i København 1821, l. c., p. 237.

9) f. i København 1827, Borgerskabsprotokol 1855—59, p. 304.

gerlig bygning. Hvad udformningen af butikkerne angår, fører nogle af de foreliggende løsninger tanken hen på et apotek, de er alt for fint udstyrede til at være almindelige butikker. Der arbejdes energisk på at skabe et tiltalende rum, helst symmetrisk. Er rummet i sig selv irregulært, udjævnes skævhederne ved reolopbygningerne langs væggene, det gælder således hos C. D. Lipzig 1855¹⁾). Et ganske usædvanligt rum er P. J. Christensens butik fra 1856²⁾), der er strengt symmetrisk indrettet med oval grundplan. Butikken er ofte en hjørnebutik med det for det 19. århundredes første halvdel så karakteristisk afskarne hjørne, her findes da i reglen indgangen. En virkelig elegant løsning har J. B. P. Trelde i 1854 opnået ved at lægge symmetriaksen gennem denne hjørneindgangsdør. Undertiden var hjørnet rundet i stedet for skråt afskåret, det er tilfældet i P. C. Søerups³⁾) butik fra 1858, hvor han har ladet denne rundning modsvare af en runding i den overfor liggende krog. Eduard Larsens butik fra 1857 har en meget fornem indgang midt på langvæggen udformet som en lille rotunde. I nogle af butikkerne kan disk eller skranke være udeladt, i stedet kan da være arrangeret en centralopbygning af skuffer og montrer, det har f. ex. C. A. M. Holm i 1849.

Tegningerne er overordentlig nydeligt udførte. De er tegnet med tusch, ofte tillige med lavering eller farvelægning. Perspektivtegninger, som omend sjældent forekom blandt de stockholmske mestertegninger⁴⁾), findes ikke blandt de københavnske. Af møbelformer må det siges, at der snarest vises færre end flere former end gængs var. Pragtstykker er overmåde sjældne. Man har, som det i 1771 blev pålagt Kunstakademiet at have indseende med, holdt sig til »de nyttige, og ingen kostbare stykker forfærdiget«. På tegningerne er indlæg og beslag ofte udeladt. Beslagene købtes færdige, i den første tid fra England eller Tysk-

1) f. i København 1819, mester 1856, l. c., p. 97.

2) f. i Svendborg 1826, l. c., p. 178.

3) f. i Oster-Skerninge på Fyn 1830, l. c., p. 468.

4) f. i København 1828, Borgerskabsprotokol 1855—59, p. 232.

5) Sven Drakenberg: Mästerstyckeritningar; Rig X, p. 45 (1927).

land¹⁾, (efter 1807 udelukkende fra Tyskland), disse sidste blev i 1823 udsat for en ganske ublid kritik af O. J. Rawert²⁾.

Mesterstykketegningerne i Kunstindustrimuseet omfatter ikke på langt nær alle de, der må have eksisteret. Borgerskabsprotokollerne viser et langt større antal mestre end tegningerne. I Nordiska Museet i Stockholm findes tegninger til otte chatoller for seks mestre fra årene 1779—85³⁾. Endvidere findes der i Kunstindustrimuseets samling godkendte tegninger, hvis mestre man forgæves søger i borgerskabsprotokollerne. Forklaringen herpå er sikkert den, at da det ved plakat af 13. februar 1828 var blevet forbudt mestre at drive erhverv i anden købstad end der, hvor de havde gjort mesterstykke før efter to års forløb, København dog undtaget, så erhvervede adskillige sig mesterværdigheden i hovedstaden før siden at nedsætte sig i hjembyen, da man, som det hed i en klage fra Aarhus til kancelliet, i København ikke var så nøjeregnende, når blot gebyr⁴⁾ betaltes, og vedkommende vilde nedsætte sig i en provinsby⁵⁾.

I 1837 stiftedes »Foreningen af Snedkere til Kundskabens Fremme i Professionens Theori«, almindeligt kaldet Snedkernes Tegneforening⁶⁾. Manden, der tog initiativet hertil, var Johannes Lasenius Kramp, f. 1808 og mester 1831⁷⁾. Foruden høvl og sav formåede han også at føre en pen, og i 1833 udgav han en lille pjece: »Kjøbenhavns Snedkerlaug i dets sørgelige Tilstand ved Indgreb af Tømrere, Marchandisere og Fuskere i dets Rettigheder, samt dets Indretningers Forfald«. Det er en klage over

¹⁾ Det kgl. møbelmagasin i København forskrev bronzer fra Neuwied; Vilh. Slomann i Oslo Kunstindustrimuseums årbok 1931—32, p. 35.

²⁾ Handels- og Industri Tidende 1823, p. 127.

³⁾ Nordiska Museet inv. nr. 58, 724, Gave fra klokker P. H. Mortensen i København; Sigurd Wallin: Sengustavianska möbler, Fataburen 1925, p. 144—45.

⁴⁾ Udgifterne kunde løbe op til 300—400 rdl.; Arthur G. Hasso: Bidrag til københavnsk Haandværks Historie i det sidste Hundredeaar, p. 16. (Kbhvn. 1940).

⁵⁾ Helge Sogaard: Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden, p. 209. (Kbhvn. 1940).

⁶⁾ Ad. Bauer: Snedkernes Tegneforening af 1837. (Kbhvn. 1887).

⁷⁾ Borgerskabsprotokol 1825—36, p. 364. (Stadsarkivet).

håndværkets tilbagegang, men Kramp kunde dog også anvisе vejene til fornyet fremgang: forbedret uddannelse og fast sammenhold, derfor fik han i 1837 stiftet Tegneforeningen, ligesom han var med til at stifte Haandværkerforeningen i 1840¹⁾ og Det tekniske Selskab i 1843. Tegneforeningen virkede dels ved en skole og dels ved at udsende forbilledlige tegninger i reproduktion. I den her omhandlede samling findes originalerne til en række af reproduktionerne samt de dertil hørende arbejdstegninger, som aldrig har været reproducerede.

Fortegningerne til Tegneforeningen leveredes af arkitekterne F. Thielemann (1803—63), H. Stilling (1815—91), Chr. L. Thuren (1846—1926), H. V. Brinkopff (1823—1900), samt af snedkermestrene Lasenius Kramp, P. Chr. Kramp²⁾ og J. G. Lund³⁾.

Med Frederik VII's tid var den sidste altbeherskende stil, empiren, uddød, og man begyndte derfor at kopiere de ældre stilarter, rococo, renaissance og gotik. Alle tre stilarter findes repræsenterede i J. G. Lunds produktion. Han begyndte med pseudorococoens mahognimøbler af jævnt borgerligt tilsnit, gik derefter over til den victorianske gotik, typisk herfor er et bogskab med kirkeruder og spidse spir, og slog sig sluttelig på renaissancen. Hans tunge og kraftige møbler i denne stilart vakte megen opmærksomhed, bl. a. på industriudstillingen i København i 1852. Tegning til et skab, udført til denne udstilling, findes i samlingen.

En særdeles produktiv leverandør af tegninger var H. V. Brinkopff. Han var oprindeligt uddannet som billedskærer, men virkede siden som dekorationskunstner og arkitekt. Af hans vigtigste værker som interiørkunstner kan nævnes indretningen af salonerne på det russiske kejserskib »Standard« og indretningen af lokaler for rigsdagen i det gamle landkadetakademi i Fredericiagade efter Christiansborgs brand 1884. I 80'erne tegnede han

¹⁾ Arthur G. Hassø: Bidrag til københavnsk Haandværks Historie. (Kbhvn. 1940).

²⁾ P. Chr. Kramp, f. i Kbhvn. 1817, mester 1840, lærer ved Tegneforeningens skole 1840—45.

³⁾ C. Nyrop: J. G. Lund. (Kbhvn. 1883).

en række møblementer i renaissancestil, der gjorde stor lykke på flere udstillinger. Blandt hans tegninger findes en hel suite omfattende en herskabelig lejlighed med soveværelse, herreværelse og salon. Foruden tegninger til de enkelte møbler med tilhørende arbejdstegninger, herunder også til herreværelsets udskårne loft, findes også perspektivtegninger, der viser møblementernes samlede virkning.

Blandt en lille gruppe tegninger, der hverken hører hjemme blandt laugets eller Tegnerforeningens, må bemærkes et soveværelsesmøblement, tegnet af Harald Sløtt-Møller. Det skulde have været udført til Pariserudstillingen 1900, men planen herom blev opgivet. Dekorationen udgøres først og fremmest af store jernbeslag, hængsler og lignende, i gennembrudt arbejde.

Den her omhandlede samling giver et ganske godt udsyn over københavnsk snedkerhåndværks formåen ca. 1780—1880. Den viser, hvordan lauget stædigt holdt fast ved de gamle former, mens Tegnerforeningen blev et hjemsted for eksperimentering og nye ideer. Stilhistorisk viser den udviklingen fra neoclassicismen og empiren til pseudorococo, victoriansk gotik og neorenaissance. Socialt viser den det københavnske snedkerhåndværks udpræget borgerlige karakter, luksusmøbler findes så at sige ikke, ligesom heller ikke de maskinfremstillede seriemøbler, man i periodens slutning kom ind på at fremstille.

Blandt museernes empiremøbler træffes desuden to grupper, nemlig de elegante og højst ejendommelige kunstnermøbler fra det 19. århundredes begyndelse for en del inspireret af græsk og pompejansk kunst og de pompøst-representative slotsmøbler i den form for fransk empire, som Hetsch indførte her til landet. Hvor interessante disse to grupper end kan være, må de dog ved en bedømmelse af det københavnske snedkerhåndværk komme i anden række. En sådan bedømmelse vil blandt andet vise, at nødsårenes værker ikke er kunstnerisk ringere end den florissante periodes. Såvel Kunstakademi som laug hævdede stedse med nidkærhed både den kunstneriske og den håndværksmæssige kvalitet.

ANMELDELSER.

Kulturens Veje.

Kaj Birket-Smith: Kulturens Veje. I—II. Jespersen og Pio. 1941—42.

»Kulturens Veje« er Titlen paa en stor etnologisk Haandbog, som Lederen af Nationalmuseets etnografiske Samling, Dr. phil. & scient. K. Birket-Smith nylig har udsendt i to store, rigt illustrerede Bind. Titlen er vidtspændende, men svarer fuldt ud til Indholdet. Der foreligger nu paa dansk et moderne, let læseligt Værk om den etnologiske eller etnografiske Videnskab. Tidligere har man enten været henvist til udenlandske Skildringer eller til de faa, og efterhaanden stærkt forældede danske Oversigter, af hvilke maaske Bahnsons »Etnografien« fra 1900 er bedst kendt. Denne Bog giver imidlertid blot en Skildring af Kulturkredsene, Folk for Folk; herved kan man nok faa interessante og ganske levende Billeder af enkelte Stammers Levevis, men samtidig gaar det store Overblik over hele Kulturen og dens Udvikling tabt.

Den foreliggende Skildring er ikke lagt an efter dette Skema, men saa at sige paa tværs, efter Emner og Kulturelementer. Den er tilmed et Forsøg — og et yderst vellykket Forsøg — paa at give en Forestilling om hele den menneskelige Kultur, dens Oprindelse og Udvikling. Derfor bliver Værket af den største Interesse ikke blot for den, der vil søge Kundskab om den specielle etnologiske Videnskab, men i lige saa høj Grad for enhver, der interesserer sig for Kulturforskning og Kulturhistorie i alle mulige Udformninger.

Ingen Videnskab har Forudsætning for at kunne arbejde efter saa store Linier og henvende sig til saa stort et Publikum som netop den etnologiske. Man kender i Virkeligheden, som Dr. Birket-Smith siger, ikke sig selv og sin egen lille Verden, hvis man ikke ved Besked med de andres. Etnologiens Felt er netop »de andres«: den omfatter alle Grader og Afskygninger af menneskelig Kultur, fra den højeste til den laveste. Den spæn-

der fra levende, skabende Samfund i Kulturkredsenes Centreer til de stillestaaende, glemte Stammer ved deres Rand, ved »Verdens Bagdør«, som det træffende er kaldt andet Steds i Bogen. For alle giver de jo deres Bidrag til det store Billede; hvor primitivt et Folk end er, ejer det dog altid en eller anden Form for Kultur; den kulturløse Stamme findes ikke.

Men det er ikke hver Mands Sag at føje de utallige Enkeltheder sammen til et overskueligt Billede. De behandlede Emner er saa enormt omfattende, at kun en lige saa vidtspændende Aand kan beherske det hele. Man har gennem Værket Indtryk af, at Stoffet ikke har taget Magten fra Forfatteren; man mærker hele Tiden den faste, ordnende Haand, der lægger det hele til Rette paa en særdeles overskuelig Maade. Bogens Stil er klar og let læselig, og Fremstillingen er paa udmærket Maade illustreret ved et Billedmateriale af høj Kvalitet. De fleste Illustrationer gengiver Ting fra Nationalmuseets store etnografiske Samling; de er saa behændigt anbragt i Teksten, at de ofte supplerer de givne Oplysninger, der desværre — som i enhver Haandbog — maa være relativ korte og knappe.

Og hvad faar man saa at vide om Etnologien? Skønt det vist vilde være lettere at nævne, hvad man ikke faar at vide, skal i det følgende et Par af Bogens Hovedlinier nævnes. Først kommer et Par meget værdifulde Kapitler om Videnskaben selv, dens »Raamateriale«, specielle Arbejdsmetoder og forskellige Hjælpekilder. I de rent historiske Strejflys faar man den Overraskelse, at der allerede i 1760 fremkom et dansk Skrift, »Kort Fortælling af de Vilde Folks fornemmeste Indretninger, Skikke og Meninger« af Sorø-Professoren Jens Kraft, hvori Naturfolkene behandles ud fra helt moderne etnologiske Synspunkter. Bogen var i den Grad forskellig fra de gængse Opfattelser, at den forblev upaaagtet; var den udkommet 100 Aar nærmere vor Tid, kunde den have dannet Skole.

Vigtigt er Afsnittet om Arbejdsmetoderne. Naar man har læst det, følger man sig tryk gennem de følgende Kapitler, idet man har faaet et klart Indtryk af, at dansk etnologisk Videnskab staar paa et stærkt og sundt Grundlag, lige langt fra halvvidenskabelige Spekulationer og en snæver Ensidighed. Mange af de Grundsætninger, der her fremsættes, finder ogsaa Anvendelse inden for adskillige Nabovidenskaber, og det er et Spørgsmaal, om f. Eks. Slægtskabet mellem Etnologien og den Side af Arkæologien, som Sophus Müller kaldte den komparative Metode, i Virkeligheden ikke er større, end Forfatteren giver Udtryk for. Den forhistoriske Arkæologi omfatter jo alle Sider af Oldtidens

Kulturliv og beskæftiger sig derfor ogsaa med de Problemer, som optager Etnologerne. Og omvendt maa disse søge til Arkæologien for at faa kastet lidt Lys over den menneskelige Kulturs første og mest primitive Stadier.

Det følgende Kapitel handler om Kulturen og dens Love, maaske det Afsnit i Bogen, som er vanskeligst at bringe i en saadan Form, at det bliver almen tilgængeligt. Her fremfor noget Sted kommer Forfatterens tidligere berørte Evne til klar og koncis Fremstilling til sin Ret. Og her ser man Værdien af et andet af Bogens mange gode Principper, nemlig at definere hver ny Ting og hvert Begreb. Uden det var dette Afsnit om selve Begrebet Kultur, om Betingelserne for Kulturens Opstaaen, Vækst, Udbredelse og Forfald, for den udenforstaaende blevet en Ørkenvandring mellem lutter tomme Ord og intetsigende Fagudtryk.

Herefter følger saa det meget store Parti, som optager Resten af Bogens første Del, Gennemgangen af den materielle Kultur, hvor de enkelte Elementer følges hver for sig. Først Haandværket. Fra den første spæde Begyndelse følger man Menneskets voksende Herredømme over Ilden, Stenen, Træet og Metallerne og ser de forskellige Former for Haandværk langsomt gro frem. Et særligt Afsnit er viet Fremstilling af Mad, Drikke og Nydelsesmidler. Kan det ikke vække underlige Tanker, naar man hører, at Indianerne ved Amazonfloden ryger Cigarer — af rigtig Tobak — saa store, at de maa støtte dem med en Trægaffel.

Fra Haandværket er der ikke noget langt Skridt til Erhvervs-livet, som derefter behandles. Atter her først en udmærket Indledning om primitiv Økonomi i det hele taget og derefter en Gennemgang af de forskellige Erhvervstrin. Man hører om den mest primitive Samlertilværelse, hvor det eneste nødvendige Redskab er en tilskaaret Gravestok af Træ, hvormed der rodes spiselige Planter frem, dræbes Smaadyr og vendes Sten for at finde Larver og Maddiker; paa det Kulturtrin har man ikke Raad til at være kræsen. Det er forstaaeligt, at den Slags Kulturer ikke efterlader sig mange Spor og arkæologisk vil være meget svære at eftervise. Selv de laveste nulevende Stammer driver dog ogsaa lidt rigtig Jagt og lidt Fiskeri med særlige Redskaber. Højere kommer de stærkt udspecialiserede Fangstfolk som f. Eks. Eskimoerne, og endnu højere ligger Agerbrugskulturerne, hvor Mennesket bliver langt mere uafhængig af Naturen. Nu følger ogsaa fast Bosættelse, og Muligheden for de højeste Bykulturer er hermed skabt. Paa dette Trin bliver Han-

del og Omsætning, som i Bogen har faaet deres særlige Afsnit, ofte af afgørende Betydning.

Som Afslutning paa den materielle Kultur hører man om Dragt, Bolig og Samfærdselsmidler af alle Arter, lige fra Snesko til komplicerede Vogne og Baade. Man faar et godt Indtryk af den menneskelige Hjernes Evne til at frembringe tit de utroligste Ting. Mange Smaating, som i Dag regnes for at være uden større Betydning eller endog selvfølgelig, har krævet lange Tiders Famlen eller en enkelt genial Hjernes Skaberevne. Tænk paa Hjulet, i Virkeligheden en epokegørende Opfindelse, eller tænk paa en lille Ting som Sneskoen; netop den har dog bevirket, at Mennesket i mange kolde Egne har overvundet den dybe, ufarbare Sne, som hindrer enhver Bevægelse.

Med første Bind er den materielle Kulturs forskellige Sider gennemgaaet; i det næste bliver drøftet alt, hvad der kan falde ind under aandelig og social Kultur. Uden at ville forringe Værdien af første Del, maa det siges, at Stoffet i den sidste rent umiddelbart er mere fængslende. Det materielle er, hvor levende det end skildres, altid tungere Kost; over det aandelige er der langt mere Friskhed. Maaske skyldes dette Synspunkt en noget ensidig System med Arkæologi hos Anmelderen, men her, i andet Bind, har vi netop en Skildring af alt det, som ligger bag Sagerne, og som ikke umiddelbart kan udledes af dem, med andre Ord alt, hvad der i Reglen er skjult eller saa godt kamoufleret for Arkæologen, at den sikre Tolkning er tabt. Kun i Undtagelsestilfælde kommer man her ind paa de Tanker og Forestillinger, som ligger bag f. Eks. Fund af religiøs Art. For at tage et enkelt Tilfælde: Etnografen erhverver hos en eller anden nordvestamerikansk Stamme, hvor Sjøletroen flourer, et lille udskaaet Benrør. Samtidig faar han at vide, at Stammens Medicinmand har anvendt det til at opbevare vildfarne Sjæle, der var blevet borte for Ejermændene. Finder en Arkæolog et ganske tilsvarende Rør, vil han først tænke sig, at det har haft en rent praktisk Anvendelse; foreslog han derimod, uden iøvrigt at vide nærmere, en Tydning som den lige nævnte, vilde han være ude i fuldstændig uvidenskabelig Gætteri. Netop Etnologien kunde jo vise ham, at et saadan Benrør kan have utallige Funktioner hos de forskellige Folk.

Mange og omfattende er ogsaa de Emner, der behandles i denne Part af Værket. Inden for Samfundsbygningen kan nævnes Afsnittet om Slægt og Æt. Hvad selve Slægtskabet angaar, faar man at vide, at det hos lavere staaende Stammer er næsten som hos os, hvor Faderen og Moderen omtrent staar lige. Men hos

noget højerestaaende Folk er Forholdet ofte, at kun den ene Side er afgørende. Man taler om faderretslige og moderretslige Samfund. Hos de sidste har Kvindelinen alene Betydning. Her er saaledes en Fader fremmed over for sine Børn; deres nærmeste mandlige Slægtning er Morbroderen.

Over Omtale af Rang og Stand naar vi frem til Staten. Hvad er Forskellen paa Stat og Samfund? Atter her faar man en klar Definition: »Staten er det bevidste Samfund« med bestemte Opgaver og Rettigheder, men ogsaa bestemte Pligter for den enkelte. Staten er altsaa yngre end Samfundet, som jo faktisk allerede er til Stede ubevidst første Gang en Flok Mennesker slaar sig sammen og er fælles om en eller flere Opgaver. I et saadant Samfund ligger den højeste Magt i Sædvanen og Samfundets Interesse. Ingen kan gøre sig fri af dem, og i Virkeligheden er en primitiv Buskmand langt mere ufri end et af Nutidens Kulturmennesker, hvor mange Love denne saa end slaas med til daglig.

Dette mærkelige Forhold træder ogsaa klart frem i hele den følgende Behandling af Samfundslivet og dets Skikke, fra Fødsel, over Ungdomsindvielse og Bryllup til Død og Begravelse. Særlig interessant er det at stifte Bekendtskab med de Tanker og Forestillinger, der ligger til Grund for Gravskikkene, paa den ene Side Omsorgen for den døde, paa den anden Side Frygten. Maaske navnlig det sidste. Dels med Vold, dels med List skal han holdes i sin Grav. Derfor sørges der ofte for, at den døde er beskæftiget, og det er ikke uden Interesse, at Dr. Birket-Smith i denne Forbindelse anfører, at endnu i 1612 fik Chr. IV's Dronning 15 Skæpper Hør med sig i Graven; saa var der altid noget at tælle.

Under Betegnelsen Aandsliv faar man en Skildring af det primitive Livssyn og de religiøse Forhold, udtrykt i Menneskets Forhold til Magterne. Disse Afsnit hører til Bogens bedste og mest fængslende, ikke blot gennem deres Behandling af de religiøse Grundforestillinger, men ogsaa ved den videre Skildring af Guder og deres Dyrkelse, af Troldmænd og deres Magt, kort sagt alle de forskelligartede Sider af det religiøse Liv. Herunder hører ogsaa nogle af Kulturens uhyggelige Vildskud: Hovedjagt, Menneskeofring og Kannibalisme. Det er nemlig næsten altid Religionen, der staar bag disse Forhold.

Et sidste Hovedafsnit er viet et Rids over Kulturens Udvikling, fra de første usikre Spor engang under Istiderne og frem til de store Bykulturer i Ægypten, Mesopotamien, Indien og Kina. Et hastigt Rids, javel, men en første Klasses Oversigt over

Kulturens rolige Vækst og bestandige Drift fremad. Til sidst bliver vi orienterede om Bokredsens fjerneste og mest isolerede Fastlande, Amerika, et Omraade, hvis tidlige Udvikling er saa godt som ukendt herhjemme, naar man undtager Fagfolkernes snævre Kreds.

Bagest i Bogen faar man endelig fire meget nyttige Ting, en udførlig Litteraturhistorie, et Register, en Tidstavle og et Folkekort. A propos Kort; som en lille Indvending kunde man maaske have ønsket sig nogle Kortskitser hist og her til Illustration af de enkelte Kulturelementers Udbredelse. Saadanne Skitser er langt mere veltalende end en hel Række geografiske Navne, der remses op i Teksten.

»Kulturens Veje« er et Mønster paa en Haandbog. Man maa være Dr. Birket-Smith taknemlig for, at han har aabnet Døren for os til det mest vidtspændende af alle de kulturhistoriske Fag. Et stort Savn er blevet afhjulpet hermed, for ingen Kulturhistoriker kan komme uden om Etnologien. Det foreliggende Værk fortjener derfor den videst mulige Udbredelse.

C. J. Becker.

Skriftens Historie.

E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden. Udgivet af Dansk historisk Fællesforening. Hagerup 1943.

De mange, som har studeret Hjelholts »Skriftprøver«, udgivet af Fællesforeningen i 1940, og i det hele de danske arkivforskere, som ikke er eksperter i skriftens historie — og hvor mange af os er det? —, har sikkert mange gange, naar de er stødt paa bestemte ældre bogstavformer og maader at skrive ordene paa, spurgt sig selv: hvorledes er disse former og maader opstaaet, og hvorledes hænger de sammen med endnu ældre og med nyere former og maader? Hvorledes kom f. ex. det nygotiske e til at minde om et sammenknebet n? Hvorledes kom man ind paa at skrive ordet skipper som: skipp med en vandret streg gennem det sidste p's underlængde? Hvorledes er de gamle tegn for mark, skilling, hvid, penning og pund opstaaet? Hvorfor skrev man i 16. aarhundrede Wuen for uven? Dette og adskilligt andet kunde nok give anledning til funderinger, og det var ikke altid let at finde svar paa spørgsmaalene. Der var nok fremstillinger af skriftformernes og skriftarternes historie, men dels tog de, som H. Delitsch's: »Geschichte des abendländischen Schreibschriftformen«, ikke hensyn til den særligt danske ud-

vikling, dels holdt de sig til oldtidens og middelalderens latinske og gotiske skrift. En mere indgaaende redegørelse for dansk skriftudvikling i tiden siden reformationen har hidtil manglet, og man har derfor al god grund til at være arkivar Erik Kroman som forfatter og Fællesforeningen som udgiver taknemlig for, at der nu udsendes en saadan redegørelse.

Kromans bog er trods sine kun 80 sider overmaade indholdsrig. Efter en kort oversigt over middelalderens danske skrift skildres den nygotiske skrift i dens to perioder: fra reformationen til ca. 1650 og fra ca. 1650 til det ministerielle cirkulære af 10. maj 1875, som afskaffede undervisningen i gotisk eller »dansk« skrift (om berettigelsen af den sidste betegnelse se Kroman, s. 62) i skolerne. I forbindelse hermed redegøres der for anvendelsen af romertal, for de arabiske taltegn gradvise fremtrængen og for tegnsætningens historie. Derpaa følger et kapitel om den latinske skrift i Italien, hvor i 15. aarhundrede den humanistiske kursiv, grundlaget for al senere latinsk skriveskrift, udviklede sig, Frankrig, England, Tyskland og Danmark, et overmaade nyttigt kapitel om de i 16.—19. aarhundrede anvendte forkortelser (abbreviationer) og et tillæg om den franske og hollandske gotiske skrift, runeskrift, anvendt i 16. aarhundrede, talmonogrammer og astronomiske tegn til betegnelse af ugedagene.

»Skriftens Historie i Danmark« er et værk, hvis vejledning man trygt kan give sig i vold. Arkivar Kroman er en af vore kyndigste og skarpsindigste kendere af ældre skrift, og hans skildring hviler for den danske skriftudviklings vedkommende helt igennem paa et indgaaende studium af originale haandskrifter, akter, breve og brevbøger, overvejende fra Rigsarkivets skatkammer. Fremstillingen skildrer ikke blot de almindelige træk i de forskellige perioders skiftende skriftpræg, illustreret ved kortere skriftprøver, men giver en analyse af de enkelte bogstavformer og de ændringer, de undergaar, paa grundlag af alfabetisk ordnede grupper af store og smaa bogstavtyper fra henholdsvis 16., første halvdel af 17. og 17.—18. aarhundrede. Der ligger et uhyre arbejde og en fremragende kritisk iagttagelsesevne bag tilvejebringelsen af disse grupper og de foretagne analyser. Anm. har ikke kunnet konstatere mangelen af nogen blot nogenlunde almindeligt forekommende bogstavform. Detaillernes mangfoldighed søges dog, saa vidt det er muligt, indordnet under større synspunkter. Forfatteren stræber at vise skriftens udvikling i dens sammenhæng med den almindelige historiske udvikling, især naturligtvis de kunstneriske stilarters historie,

med renæssance, barok, rokoko, klassicisme og Christian VIII.s stil, men ogsaa med f. ex. enevældens normerende og regulerende virksomhed. At der er en saadan sammenhæng, lader sig næppe bestride, men Kroman peger samtidig paa, hvorledes ændringer i haandens skrivestilling og fjerpenneens tilskæring, siden indførelsen af staaipenne (staaipenne af indenlandsk fabrikat var fremme paa den første danske industriudstilling 1810) har bidraget til at omdanne skriftpræget.

Som de fleste andre kulturforeteelser naaede ændringer i skriften i regelen til Danmark over Tyskland, og den danske skrift har gennem tiderne været stærkt paavirket af den tyske. Den har dog, som Kroman viser, hverken i middelalderen eller i nyere tid slavisk fulgt de tyske forbilleder, og fra ca. 1600 træder forskellene stadig stærkere frem, indtil Danmark i anden halvdel af 19. aarhundrede brød med den gotiske skrift, hvad Sverige allerede havde gjort i slutningen af det 18., England og Frankrig i løbet af det 16., Holland i det 17. aarhundrede. Til forskellige tider har i øvrigt baade fransk, hollandsk og engelsk skrift øvet indflydelse paa den danske. Det var et studium værd, hvad adelens og de lærdes udenlandsrejser i saa henseende har betydet. Flere lærde fra Erasmus Lætus paa Frederik II.s tid til N. M. Petersen brød paa egen haand med »gotikken«, idet de skrev dansk med latinske bogstaver, hvad enten nu klassiske, vesteuropæiske eller svenske forbilleder har været afgørende for dem.

Megen opmærksomhed fortjener Kromans paavisning af, at det var ripenseren Johannes Laverentzen (ca. 1648—1729), kongelig haandskriver og skriver i gehejmearkivet, senere direktør for det kongelige bogtrykkeri og universitetets første bogtrykker, som har udført den ortografisk mærkeligt moderne renskrift af Christian V.s Danske Lov, hvorefter loven 1683 tryktes, og at han derved, i kraft af den normgivende indflydelse, Danske Lov fik paa dansk ortografi, havde en hovedandel i, at denne i løbet af 18. arhundrede fik en fastere karakter. Naar Kroman i denne forbindelse udtrykker ønsket om, at man i Danmark som i de store lande kunde samles om den hævdundne retskrivning, der stadig hviler paa grundlaget fra Laverentzens tid, »da en fast Retskrivning har alle Fordele«, kan man redebont give ham ret i dette sidste uden dog at mene, at en retskrivning, fordi den er hævdund, fortjener at blive staaende til evig tid. Og det er ikke et holdbart argument for bevarelsen af de store bogstaver ved substantiver, at dette system træffes nogenlunde gennemført allerede i Resens bibeloversættelse fra 1607. Danmark

har forladt de gotiske bogstaver til fordel for de i Vesteuropa sejrende, tydeligere og smukkere latinske; hvorfor holde saa krampagtigt fast ved en af den gotiske baroks snurrigste ska-belser?

Rent personligt konstaterer anm. med tilfredshed, at en gruppe breve fra kong Frederik III., for hvis herkomst fra kongens egen haand han har argumenteret stærkt, efter Kromans mening »med Sikkerhed« kan paavises at være egenhændige. Til gengæld skal et brev fra nævnte konge til grev Chr. Rantzau, som undertegnede i tilslutning til Fridericia har betegnet som egenhændigt, være en afskrift af en kongelig skriver. Jeg bøjer mig her for Kromans expertise — meget fast i troen har jeg paa dette punkt aldrig været — men tilføjer dog, at jeg er temmelig sikker paa, at der har ligget en egenhændig kongelig udfærdigelse til grund for afskriften.

Selvfølgelig kan man altid finde noget at udsætte paa ethvert menneskeværk. De smaa indvendinger, jeg kan have mod en og anden enkelthed i dette, er der dog ingen grund til her at fremføre. Lad mig nøjes med at paapege, at naar den franske skrive-lærer Petré's forskrift s. 67 gives som prøve paa fransk skrift, burde det være fremhævet, at der drejer sig om skønskrift. Der findes fra det 17. aarhundredes Frankrig haandskrifter, der er lige saa personligt prægede som de s. 68 gengivne linier fra hertugen af Marlboroughs haand. Udtalelsen om, at engelsk skrift har holdt sig forbavsende uforandret fra 17. aarhundrede (s. 68), er kun med modifikationer rigtig, som bl. a. kendere af engelske breve fra victoriansk tid og vore dage vil vide. Men sikkert er det, at der baade i England og Frankrig er langt større kontinuitet til stede paa dette omraade end i Danmark.

Disse og andre indvendinger er dog kun smaating. Der kan vanskeligt tænkes en bedre vejledning i nyere dansk skrift-historie end Kromans bog.

C. O. Bøggild Andersen.

Bondeboliger og Husmænd.

Axel Steensberg: Den danske Bondegaard. Fra Jordhuset til den moderne Bondebolig. Schultz. 1942. — *Fridlev Skrubbeltrang*: Husmænd i Danmark gennem 300 Aar. Schultz. 1942.

I »Vi og vor Fortid« — den kendte Serie af populære, historiske Skrifter, som udgives af Historikergruppen — er der udkommet et Par Bind, som man maa lægge særlig Mærke til. De er ikke blot populariseret Videnskab, men i Virkeligheden grundlæggende inden for hver sit Omraade.

Bopladsarkæologien har allerede for flere Aar siden, fortrinsvis ved Professor Gudmund Hatts imponerende Udgravninger, givet os saa god og fyldig Besked om visse Oldtidsperioders Huse og Boligforhold, at man faktisk havde mere Kendskab til Oldtidens Bondeboliger end til Middelalderens. Det var egentlig først, da Dr. Axel Steensberg tog Spaden i Haand og gik løs paa Tomterne af Middelalderens og Renæssancens Boliger, vi fik eller ventede paalidelig Besked.

I »Den danske Bondegaard« ser vi Resultaterne af Steensbergs Undersøgelser føjet sammen med Undersøgelsesresultaterne fra de forskellige Perioder i forhistorisk og historisk Tid, saaledes at der derved fremkommer en Helhed. Ganske vist er der endnu for visse Tidsrum, f. Eks. Vikingetidens, slemme, mørke Huller. Og endnu har Arkæologerne beskæftiget sig saa lidt med Middelalderens Bondeboliger, at Forfatteren gør opmærksom paa, at Slutningerne derudfra maa tages med et vist Forbehold. Alligevel har Steensberg i denne Bog kunnet paavise og skildre de danske Bondebygningers Udviklingsgang. Tillige er her omtalt og indsat i rette Sammenhæng saa mange Forhold, at man — trods Bogens ringe Størrelse, 148 Sider — tør sige, at den er det grundlæggende Værk om den danske Bondegaard, som den har udviklet sig fra Jordhuset til den moderne Bondebolig.

Først skildres Oldtidens Boligforhold, hvor Forfatteren giver en ny Tydning og Rekonstruktion af J. Winthers berømte lange Jættestuehus fra Troldebjerg, idet Steensberg ud fra Winthers Opmaalinger og Beskrivelser hævder, at Husets hele store nordlige Del har været opført med normal Aaskonstruktion — en Tydning, der unægtelig ser mere sandsynlig ud end den oprindelige, og som tilmed stemmer mere overens med de Erfaringer, man har gjort ved andre Hustomtundersøgelser. Har det lange Troldebjergs hus end rummet Husdyr, er det dog først med Begyndelsen af Jernalderen, man tog Kvæget paa Stald, og Bondehuset normalt forøges med denne Afdeling, saa Langhuset nu tager Form, ja, i Oxbølhuset fra Ældre germansk Tid er der maaske endog tilføjet en lille Lade. Omkring Kristi Fødsels Tid blev Huse med Jordtørvægge omtrent eneraadende. Mod Slutningen af Jernalderen kommer Bulhusene til, men i Middelalderen sejrer Bindingsværket, og Jordhusene fortrænges.

Det er Undersøgelserne i Hejninge, Pebringe og Asaa, der giver det vigtigste Materiale til Skildringen af Middelalderens Boligforhold. De viser ogsaa, at Bondegaarden nu kan være flerlænget, idet der kan være kommet Udhuse til i egne Længer. Stalden kan dog stadig findes i den ene Ende af Stuehuset, der

er udvidet med et eller flere Rum. Fra Renæssancen til Udskiftningen sker der andre Forandringer, men langsomt og ikke enstidigt eller ensdan i Landets forskellige Egne, særlig iøjnefaldende er det, at Bondegaarden nu forsynes med Skorsten og Vinduer.

Forfatteren benytter nu foruden det arkæologiske Materiale ogsaa Arkivmateriale, men maa dog gøre opmærksom paa, at der stadig er mange dunkle Partier i Billedet af Bondegaarden fra denne Tid. Jeg vilde gerne have Lov til at gøre opmærksom paa et saadant: Til omkring ca. 1750 var det paa mange Gaarde saare almindeligt, at de beboedes og drevs af to eller flere Fæstere. »Gaardmand« betød dengang noget andet end nu. Det betød den, man boede i Gaard sammen med. Man kunde være fælles om Brønd, Ovn og Maltkølle, men ellers havde hver sin Del af Huset. Forholdet maa uvægerligt have indvirket paa Bygningerne og deres Indretning. Men hvordan?

Til Slut giver Bogen en Oversigt over Egnsforskelligheder og Nydannelser i Tiden efter Udflytningen, væsentlig byggende paa H. Zangenbergs fortjenstfulde Arbejder, og endelig sluttes der med Betragtninger over Nutidens og Fremtidens Bondegaard, om Foreningen af de gamle Traditioner og de Krav, det moderne industrialiserede Landbrug stiller.

Hist og her kan man rejse Tvivl om Enkeltheder, saaledes naar Forfatteren (S. 35) mener, at Køerne i Jernalderen ikke gav Mælk om Vinteren, og at der ikke blev muget, før Dyrene blev sluppet ud paa Græs. Henvisningen til den nyere Tids Faarestier og Kalvebokse slaar ikke til. Der gaar Dyrene nemlig løse og udjævner Gødningen. Men i Jernalderhusene var Dyrene bundne. Blev der ikke muget, vilde Dyrene sidst paa Vinteren komme til at staa omtrent paa Hovedet, mens Krybben fyldtes med Ajle! Det har været nødvendigt at muge flere Gange i Løbet af Vinteren. Forøvrigt var de gamle Stalde i de grønlandske Nordbobygder og paa Island endnu trangere. S. 116 siges, at fritliggende Bagerovne er almindelige fra Blaavand til Skagen. Ja, det var de endnu længere Syd paa, saaledes i hvert Fald i Skast Herred og aabenbart endnu sydligere, da »Ovnhus« i Vestslesvig var et almindeligt brugt Ord, og det betegnede en fritliggende Bagerovn. Ved Omtalen af Trolldofthuset fra Ældre keltisk Tid har Forfatteren glemt at nævne et ganske tilsvarende Hus fra Borre, Aal Sogn (se Fra Ribe Amt 1939, 162—75). — Men slikt er Smaatterier, der ikke fordunkler dette, at Bogen vil blive læst og brugt. Og den fortjener det.

Dr. Fridlev Skrubbeltangs »Husmand og Inderste« er det

grundlæggende Arbejde om Husmændene i Tiden 1660—1800. I »Husmænd i Danmark« har Dr. Skrubbeltrang ført Arbejdet videre, saa det først slutter med Husmandens Stilling i Dag. Derved er denne Bog blevet en Slags Haandbog i Husmandens og Husmandsbevægelsens Historie.

Indtil 1800 bygger den naturligtvis paa Resultaterne, der vil være kendt fra »Husmand og Inderste«. Det er Skildringen af den følgende Tid, der fylder langt det meste i den lille Bog, der er af samme Omfang som »Den danske Bondegaard«. — Her gøres Rede for de trange Kaar, som de talrige Husmænd, der navnlig var fremstaaet under Landboreformerne, maatte leve under, og der fortælles om Lejehusmændene og Husmandshoveriet. Landbrugshusenes Antal stiger stadig, mens Fattigdommen sætter et Skel i Bondebefolkningen. Trods Bonderøret i 40erne og Husmandshoveriets Ophævelse, bedredes Kaarene ikke væsentligt, tværtimod følte de snarere tungere; den gyldne Kornperiode satte nemlig ind, og da kunde de alt for smaa Brug ikke yde tilstrækkeligt, men sakkede langt bagud — et Forhold, der minder noget om de mindste Husmandsbrugs Tilstand i Øjeblikket — indtil Samfundet omsider kom til Hjælp. Derpaa skildres Udviklingen i den nyere Tid. Først drejede Spørgsmaalet sig om, hvorvidt Husmanden skulde være Landarbejder eller selvstændig Smaabrunder. Vi forstaaer Andelsbevægelsens og Oplysningens Indsats, Husmandsrejsernes Betydning, og hvordan Flugten fra Fattigdommen blev imødegaaet ved at skaffe mere Jord til Landarbejderne, og ved at Husmændene organiserede sig. Sluttelig omtales alle de mange Opgaver, Husmandsforeningerne, deres Ledere og Lovgivningen maatte tage sig af lige fra Udstykningen til Skoler og Fagblade og navnlig de vigtige Jordlove af 1919 og deres Gennemførelse. Vi er hermed inde i et Tidsrøre, vi til Dels selv har oplevet, og som nu resulterer i, at Danmark, der som andre Lande havde ejet en fortrykt Landalmue, kom foran paa Husmandsbrugets og Lovgivningens Omraade, saa Landarbejderen blev selvstændig Bonde, og at en betydelig Del af vort Land er paa Vej til at blive opdelt ikke i det, man tidligere forstod ved Husmandslodder, men i Smaagaarde. — Det er en given Sag, at disse mange Forhold er skildret knapt, men de er taget med for at fuldende Billedet.

Naar det hedder, at Husmænd i ældre Tid sjældent blev Gaardmænd, er det rigtigt i al Almindelighed; men jeg vil gerne tilføje, at paa et Tidspunkt blev et ikke ubetydeligt Antal mindre Jordbrugere dog gjort til Gaardmænd, nemlig ved den Udlligning af Jord og Hartkorn, der fandt Sted i 1700erne, og hvorved et

Godses Ejendomme i en Landsby alle blev lige store. Mange Smaabol fik da tillagt saa megen Jord, at de blev til Gaarde og altsaa lige saa store som de andre Gaarde, denne Husbond ejede i Byen. Oftest var det vist Husmanden, der fortsatte som Gaardfæster.

Man kan kun glæde sig over, at denne »Grundbog« i Husmandens og Husmandsbevægelsens Historie er fremkommet ved en saa kyndig Forfatters Haand som Dr. Skrubbeltrangs.

H. K. Kristensen.

Den gamle Vandmølle.

Steen B. Bøcher: Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu. Hagerup. 1942.

Som historiker griber man begærligt efter den foreliggende doktordisputats, da der, som forf. selv siger i indledningen, hverken fra historikers eller geografers side foreligger nogen sammenfattende behandling af de gamle danske vandmøller. Det har været forf.s hensigt at give os den ud fra et erhvervsgeografisk synspunkt. Dog at behandlingen af praktiske grunde holder sig til det ovenfor nævnte omraade med udblik til det øvrige land. Bogen maa altsaa lige saa fuldt komme til at beskæftige sig med historie som geografi. Den følgende anmeldelse vil gøre dens historiske stof til genstand for en nærmere betragtning.

Det skal straks siges, at det at drive videnskab, naar man sidder som adjunkt i Esbjerg, i sig selv er fortjenstfuldt. Vanskelighederne ved at fremskaffe det videnskabelige apparat er store. Der er dog ting i bogen, som ikke kan tilskrives denne grund, men som maa forklares som manglende historisk metode (et synspunkt, som ogsaa fremførtes af Dr. Ax. E. Christensen under handlingen paa Universitetet). Naar der saaledes i litteraturlisten anføres N. M. Petersens udgave af Jyske Lov (fra 1850) og P. G. Thorsens udgaver af Eriks sjællandske Lov og Skaanske Lov (henholdsvis 1852 og 1853), saa maa dette siges at være i strid med videnskabelig metode. Hvor fortjenstfulde end de herrers udgaver var for sin tid, saa er de dog nu ganske forældede, efter at Det Danske Litteraturselskab har foranstaltet landskabslovene udgivet paany med skyldig hensyntagen til den forøgede viden, som de mellemliggende aar har bragt. Det er ogsaa ret chokerende for en historiker at se følgende (Bøcher, p. 124): Axel Nielsen mener derimod, at Befolkningen i det 13. Aarh. var lige saa stor som 1750 etc. — Det er muligt, at A. Nielsen ogsaa mener det, men ellers er det Erik Arup, der

er ansvarlig for det anførte sted. Bøcher har blot ikke, skønt han dog tidligere har citeret Arups danmarkshistorie, opdaget, at Arup ogsaa er forf. til første afsnit i *Dänische Wirtschaftsgeschichte*.

Om det gælder geografer som helhed, skal jeg lade være usagt, men der synes i det foreliggende tilfælde hos forf. at kunne spores en vis skyhed for at give sig nærmere af med skrevne ting. Det er desværre ikke det eneste. Under omtalen af litteratur- og arkivarbejdet siges det, at materialet maatte samles fra et meget stort antal steder »og i adskillige tilfælde efterprøves«. Det er dog kun ganske naturligt. Arkivmaterialet maa dog til enhver Tid vurderes, og det samme gælder et stof af saa uensartet værdi som den topografiske litteratur. Blot forekommer det mig, at forf. alt for ofte undlader en kritisk stillingtagen til den litteratur, han benytter. Saaledes kan man ikke anføre en populær bog som Steensbergs: *Den danske Landsby* som kilde (p. 95 og 201), hvor rigtige end dens synspunkter er. Sagen kunde være klaret blot ved at gaa til den i nævnte bog anførte litteratur! Betyggende er det heller ikke, at forf. flere gange (p. 123 og 329) henviser til gamle sagn.

Som afslutning paa dette afsnit blot lige en anke over dispositionen. Man kan naturligvis lægge denne forskelligt an, men det virker forvirrende, naar man hakker de forskellige emner ud i smaastykker og blander dem, saa ingen af to samhørende stykker kommer sammen. At dette er tilfældet, kan man let overbevise sig om ved at se paa indholdsfortegnelsen, hvor I, IV og VI og paa samme maade II og V naturligt hører sammen.

Men bort fra det metodiske. Der er et problem, der interesserer forf. stærkt, nemlig skvatmøllen. Denne den ældste og enkleste form for vandmølle, har tidligere haft en meget vid udbredelse. Endnu er det stadig den almindelige mølletype paa Balkan. Naar forf. siger, at den muligvis endnu kan findes paa afsides steder som f. eks. Hebriderne og Shetlandsøerne, saa er det en unødvendig forsigtighed. Aa. Roussel har i sin bog »*Norse Building Customs etc.*« (Kbhvn. 1934) beskrevet saadanne møller, som han har opmaalt paa Shetlandsøerne. Ogsaa paa den skandinaviske halvø er skvatmøllen stadig i brug. Vender man sig til det danske omraade, saa er der ingen tvivl om, at skvatmøllerne her har været meget talrige. Vanskeligheden ligger blot i at afgøre, om en mølle har været skvatmølle eller ikke, naar møllen selv er forsvundet. Et sted i landet er der dog

stadig mulighed for at studere dem, nemlig paa Bornholm, hvad forf. ikke synes at have været klar over.

Naar det (p. 89) hævdes, at skvatmøllerne ca. aar 1600 næsten overalt var forsvundet, saa er det sikkert en forhastet slutning. Baade i forordningerne af 1588, 1617, 1639, 1643 og endelig i Danske Lov af 1683 tales der om skvatmøllernes afskaffelse. Men ialtfald indtil det sidstnævnte aar maa de have eksisteret og det endog i ret betydeligt antal. Og talen er slet ikke om at afskaffe dem over en bank. I D. L. 5.11.4. undtages udtrykkeligt de skvatmøller, »som der af Alders Tid haver gaaet Landgielde af, og i Søskinde Skifte, eller andre Skifter, ere gangne paa Lod, og bevisis at regnis for Landgielde«. Naar staten blot fik sine afgifter af dem, havde den intet imod, at møllerne bestod.

Et andet vigtigt spørgsmaal, som forf. desværre kun behandler ret svævende, er møllernes særstilling i deres egenskab af jordbrugere (p. 182 og 335—336). Det hævdes, at deres jordtilliggende som regel har været unddraget fællesskabet, og at møllerne derfor har haft et bedre landbrug end landsbyernes og ligesom herregaardenes har tjent som forbillede baade med udskiftning og dyrkningsmaade. Synspunktet er interessant, men det skal dog siges, at for Sønderjylland, hvor udskiftningen er behandlet af Troels Fink, synes forholdet ikke at gælde. Der tiltrænges en nærmere undersøgelse af hele sagen.

En ting savnes i bogen, der dog ellers berører saa mange spørgsmaal. Det er en behandling af selve mølleværkets historie, f. eks. hvornaar de forskellige kværntyper optræder. Det har ogsaa sin betydning for bedømmelsen af møllernes effektivitet.

Det bedste afsnit er forsaavidt det sidste, hvor der foretages en jævnførelse med det øvrige land.

Holger Rasmussen.

Godshistorie.

Det Classenske Fideicommiss gennem 150 Aar. Af *Harald Jørgensen* og *Fridlev Skrubbeltrang*, udgivet af Det Classenske Fideicommiss. 1942.

Den 24. Marts 1942 havde Det Classenske Fideicommiss virket i 150 Aar. I den Anledning har Fideicommisset ladet sin Historie skrive af Socialhistorikeren, Arkivar *Harald Jørgensen* og Landbrugshistorikeren, Dr. phil. *Fridlev Skrubbeltrang*. Resultatet er blevet et stateligt Værk paa 600 Sider i smukt Udstyr og fuldt af gode Illustrationer. Forfatterne har delt Arbejdet paa den Maade, at Harald Jørgensen har skrevet Fideicommissets »almindelige Historie«, medens Skrubbeltrang har udarbejdet de underlig-

gende Godsers Historie samt skrevet om Den Classenske Agerbrugsskole paa Næsgaard.

Skildringen strækker sig fra Fideicommissets Oprettelse ved Generalmajor Johan Frederik Classens testamentariske Gave til det danske Samfund og op til i Dag. Selve Stifterens Liv og Levned forudsætter Værket i det store og hele bekendt, hvad der er Grund til, da der allerede er givet flere omfattende Skildringer af denne mærkelige Personlighed, der var theologisk Kandidat og blev dansk Rustningsfabrikant i den store Stil, Storgodsejer m. v., og som efterlod de Rigdomme, han paa denne Maade skaffede sig, til humanitære Formaal. Den første samlede Redegørelse blev givet i 1887 af C. Nyrop, og senere (1923) har Astrid Paludan-Müller skrevet et større Værk om ham. Enkelte Sider af hans Virke fremdrages dog ogsaa heri; saaledes uddybes det bemærkelsesværdige Forhold, som allerede Nyrop var inde paa, at denne store Filantrop var en temmelig haard Godsejer overfor sine Fæstebønder. Men ellers er Bogens Hovedindhold en detailleret Gennemgang af Fideicommissets Indsats i de forløbne 150 Aar. Dets Hjælp til Syge og Fattige, Reconvalescenter og Børn, dets Støtte til Skoler, Biblioteker og til Videnskaben har været undergivet Tidens skiftende Vilkaar. Første Halvdel af det 19. Aarhundrede var en vanskelig Tid, Aarhundredets sidste Del fremviste derimod stor Fremgang i Virksomheden, og efter Socialreformen i 1933 kunde Fideicommisset lægge sin Virksomhed helt om, fordi det Offentlige nu i helt anden Grad end tidligere aflastede det for en Del af dets Opgaver.

Bogen er et Festskrift og giver sig ikke ud for andet og mere. Forfatterne har saaledes f. Eks. givet Afkald paa at dokumentere deres Oplysninger ved Kilde- og Litteraturhenviisninger, idet en saadan Dokumentation vilde have givet Bogen et Skær af at være en kritisk historisk Udredning, noget en Behandling af et saadant Emne, der skal føres op til Dato, vel daarligt kan blive. Paa Grund af de Hensyn, der naturligt tages ved Omtalen af nyere Forhold og af nulevende eller nylig afdøde Personer, kommer Værket til at falde i to Dele, hver med sin Værdi for Læseren. Ved Behandlingen af de ældre Tider viser Forfatterne en udstrakt Viden, ikke alene m. H. t. Fideicommissets Virke, men i det hele taget angaaende Tidens sociale og landøkonomiske Problemer. Bogen bliver derved af Interesse ogsaa for andre end den, der specielt beskæftiger sig med det Classenske Fideicommiss. Som Eksempel kan nævnes det Indblik, man faar i, hvorledes en filantropisk Institution i det 19. Aarhundrede rent forretningsmæssigt arbejdede med sine Pengemidler. Interessant

er bl. a. Oplysningen om, at det var for de Penge, der blev frigjort ved Salget af det falsterske Fæstegods til Bønderne selv, at De Classenske Boliger i København blev bygget. Man slog derved to Fluor med eet Smæk: afhjælp en vanskelig Boligsituation for københavnske Arbejdere og fik sine ledige Penge anbragt i solide Værdier. — Det er Skade, at der ikke findes et Sagregister til Hjælp for den, der vil søge Oplysninger om et enkelt Omraade. — De Afsnit, der omhandler de nyere og nyeste Tider, er gennemgaaende holdt i en refererende Tone, der er velgørende saglig, men ikke gør dem til særlig spændende Læsning. Dette sammen med de mange — ogsaa mindre væsentlige — Detailler faar dem til at virke langtrukne. De rummer imidlertid en Del personalhistoriske, statistiske o. lign. Oplysninger af Værdi. Til Indførsel i det personalhistoriske Stof findes et Personregister.

Sigurd Jensen.

Børglum Kloster.

Peter Riemann: Børglum Klosters Historie fra de ældste Tider til vore Dage. Hjørring. 1941.

Klostrene har i Middelalderens Danmark været en Faktor i Samfundet af stor Betydning, økonomisk, socialt, politisk, religiøst og kulturelt. Ikke desto mindre har dansk historisk Forskning hidtil kun i ringe Grad gjort Klostrenes Historie til Genstand for større Undersøgelser. Vilhelm Lorenzen har udført en Bedrift ved Udgivelsen af en smuk Serie Publikationer om snart sagt alle danske Klostres Bygningshistorie. Men dette er kun en enkelt Side. Tilbage bliver at skrive de enkelte Klostres almindelige Historie. Her er en værdig Opgave for Lokalforskningen. Først naar vi besidder en Række Skildringer af enkelte Klostre, vil den endnu større Opgave kunne løses, at skrive en almindelig Fremstilling af Klostrenes Betydning for det danske Samfund, en dansk Klosterhistorie. Lokalhistorien kan her gøre et nyttigt Stykke Forarbejde for »Rigshistorien«. Et Bidrag hertil er Højskolelærer, cand. theol. Peter Riemanns Bog om Børglum Kloster. Det er den utrættelige Lokalhistoriker, Postmester Klitgaard, som har opfordret Forfatteren til at gaa i Gang med Emnet, og »Historisk Samfund for Hjørring Amt« har staaet for Udgivelsen.

Børglum Kloster har haft en vekslende Skæbne gennem Tiderne. Oprindeligt har det været en Kongsgaard, Sæde for Kon-

gens Ombudsmand, saa bliver det Bispesæde (mellem 1134 og 1139) og i Slutningen af 12. Aarh. tillige Sæde for et Domkapitel, der kom til at bestaa af Præmonstratensermunke. Efter Reformationen bliver det Len under Kronen, men 1669 gaar det ved Mageskifte over til at blive en privat Herregaard. Siden da har det skiftet Ejer adskillige Gange. Denne omtumlede Tilværelse har sat sine sørgelige Spor paa Klosters Bygninger og paa den engang saa anselige Kirke.

I Riemanns Bog følger vi Klostret under alle Omskiftelser. Indenfor hvert Hovedafsnit (Middelalderen, 1536—1669, Tiden efter 1669) gøres der Rede for tre Forhold: 1) Personer, der har haft Tilknytning til Børglum, 2) Godsets Omfang og 3) Bygningshistorien. For Bygningshistoriens Vedkommende bygger Forfatteren naturligt nok paa de fremkomne Undersøgelser. For de to øvrige Forholds Vedkommende har han selv maattet tage fat paa at indsamle Stof. De vedføjede Kildeangivelser vidner om stor Ihærdighed. Navnlig trykt, men ogsaa utrykt Materiale er benyttet. For Middelalderens Vedkommende har »Acta pontificum« givet mange Oplysninger.

Størst Interesse knytter der sig til Børglum i Middelalderen, men desværre er Kildematerialet spredt og brudstykkeagtigt. Mest kan der siges om de Børglum Bisper, som har talt adskillige for Middelalderens Kirke typiske Personer. Man noterer med Tilfredshed, at Bogen tager Afstand fra Thit Jensens ganske forfalskede Billede af de to sidste Børglumbisper. Mindre kender man til Domkapitlet og dets Virksomhed, og altfor lidt lader der sig sammenstykke om Klosters Gods i Løbet af Middelalderen. Man faar af Bogen ikke noget klart Billede af Ejendommenes Størrelse. En Sammenligning med andre Domkapitler eller Klostres Ejendomme vilde have haft stor Interesse, og et Kort over Vendsyssel og Hanherred med Angivelse af, hvor Bispe- og Klostergodset laa, f. Eks. 1536, vilde have lettet Overblikket.

For Tiden efter Reformationen flyder Kildematerialet mere rigeligt. Her burde Fremstillingen i højere Grad have samlet sig om selve Godsets Historie og mindre om de skiftende Besidderes Personer. At dette ikke er Tilfældet, skyldes rimeligvis den Svaghed, som Bogen lider af, idet den paa en Gang vil give en populær Skildring af Børglum gennem Tiderne og samtidig fremtræder som en videnskabelig Undersøgelse af alt det foreliggende Materiale. Det sætter ogsaa sit Præg paa Fremstillingens Form, der nogle Steder virker mere tør, andre Steder mere livlig, undertiden lyrisk, undertiden lidt plat. Nogen sikker Stilist er Forfatteren heller ikke.

At Jyske Lov dateres til 1240, maa vist henregnes til Trykfejlene. Alvorligere er det, at Svavsted (S. 104) kaldes en sydtyisk By. At Dronning Margrete, da hun skænker Rugtved til Bispestolen, giver Ordre til, at Fæstningstaarnet skal nedbrydes, er ikke noget usædvanligt Fænomen; det maa ses som Eksempel paa hendes almindelige Paabud om Nedrivning af alle Borge. I det hele kunde man have ønsket, at Forfatteren havde søgt at kaste Blikket lidt videre ud, saa at de mange interessante Træk, som Børglums Historie frembyder, kunde være blevet placeret i Forhold til Tidens almindelige Udvikling. Med sine Brøst er Bogen dog et nyttigt Stykke Samlearbejde. Man maa udtale Haabet om, at Forfatteren maa faa Lejlighed til senere yderligere at uddybe det interessante Stof, som han her har fremlagt.

Johs. Lomholt-Thomsen.

FORENINGSMEDDELELSER.

Aarbogspræmiering.

Efter en Gennemgang af Amtsaarbøgerne for 1941 har Styrelsen besluttet at tildele cand. phil. *J. Pilegaard* en Præmie paa 200 Kr. for hans Afhandling »Gelskov i Adolf von Holstens Tid 1667—1694« i Fynske Aarbøger I, 1941.

Afhandlingen yder et værdifuldt Bidrag til den danske Godsdrifts Historie i 17. Aarh.'s 2. Halvdel i de vanskelige Tider, da saa meget Gods fra Kronen og den gamle danske Adel kom paa borgerlige eller fremmede Hænder, og da lave Priser øvede deres Tryk paa baade Ejere og Fæstere. Til nærmere Belysning af Forholdene foreligger her den saakaldte Gelskovbog (jfr. Fynske Aarbøger I, 1940, S. 248 ff), en broget Optegnelsesbog, ført af Holsten og hans Forvaltere, men sjusket og vanskelig at læse. Med stor Ihærdighed har Forf. uddraget Oplysninger om Størrelsen af Hovedgaardens Udsæd og Høst 1668—85, Aar for Aar, og søgt at beregne Foldudbyttet, hvor helt sikre Resultater dog ikke kan naas, da Udsæden er angivet i Tdr. og Høsten i Traver. Med grundig Udnyttelse af Materialet i Arkiverne og med Kendskab til de lokale Forhold har Forf. iøvrigt skildret Godsets Køb og Forbedring bl. a. ved Magelæg med Bønder, Fæstevæsenet, Hovedgaardstriften, Bygningshistorien og Havedyrkningen samt gjort Rede for det pekuniære Resultat for Ejeren. Afhandlingen er derfor

fundet værdig til Præmie, skønt den er meget knap i sin Form og som Læsning knastør.

Intet Aarsmøde i Aar.

Paa Grund af de vanskelige Rejse- og Hotelforhold kan det paatænkte Aarsmøde i Kolding ikke gennemføres. Styrelsen har derfor besluttet at udsætte Aarsmødet til 1944.

Et Tilbud til vore Læsere.

Dansk historisk Fællesforening tilbyder herved alle Medlemmer af de historiske Amtssamfund nedennævnte Skrifter til Favørpris:

E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden.

Udgivet af Dansk historisk Fællesforening. 1943. 91 S. med 57 Ill. Bogladepris 6 Kr., Favørpris for Medlemmer af historiske Amtssamfund 3,60 Kr.

Skriftprøver

fra Tiden efter Reformationen til Midten af 19. Aarh., med Tekstlæsninger.

Udgivne ved *Holger Hjelholt* af Dansk historisk Fællesforening. 1940. 44 Tavler + 33 S. Tekstlæsninger. Bogladepris 4,75 Kr., Favørpris 2,75 Kr.

Skrifterne faas portofrit tilsendt efter Indbetaling af Favørprisens Beløb paa Dansk historisk Fællesforenings Postgiro-konto **3516** Jagtvej 10, København N.

Endvidere tilbydes følgende Smaaskrifter:

Nygaard: Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier. 50 Øre.

Chr. Axel Jensen: Bibliografisk Vejledning for historiske Lokalsamlinger. 50 Øre.

Holger Hansen: Om Opbevaring og Ordning af Købstadarkiver. 50 Øre.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB 1942.**INDTÆGT:**

Beholdning Marts 1942	Kr. 2411,92
Kontingenter: A. Foreninger.....	» 972,98
B. Byraad	» 240,00
C. Institutioner	» 960,00
Statstilskud	» 470,00
Renter	» 69,01
Abonnement, Salg af Tidsskriftet m. v.	» 1062,75
Bidrag fra Carlsbergfondet til et Værk om Præste- gaarde, 1. Rate.....	» 1500,00
	<hr/>
	Kr. 7686,66

UDGIFT:

Sekretærens Honorar	Kr. 300,00
Nielsen & Lydiches Bogtrykkeri	» 1819,09
F. Hendriksens Reproduktionsanstalt	» 19,37
Forfatterhonorarer	» 471,00
Udgifter til Kroman: Skriftens Historie	» 844,61
Ekspedition af »Fortid og Nutid« m. v.	» 270,38
Aarsmødet	» 321,21
Bestyrelsens Rejseudgifter	» 120,00
Porto og diverse Udgifter	» 176,26
Beholdning Marts 1943	» 3344,74
	<hr/>
	Kr. 7686,66

Regnskabet er revideret og fundet i Overensstemmelse med Bilagene.

København, den 26. Marts 1943.

Knud Klem.

Georg Galster.

DE DANSKE RAADSTUEPROTOKOLLER OG TINGBØGER

Ved *Hans Knudsen.*

De danske Raadstueprotokoller, By-, Herreds- og Birketingbøger udgør et mangestemmigt Kor fra vor Fortid, hver af dem bringer Bud fra en lille Kreds, og sammen tegner de Tidens Gang og Menneskenes Færd, set med Samtidens Øjne, og de maler saa levende som faa andre Kilder. Det kan heller ikke siges, at de er forblevet upaaagtede, men hidtil har der ikke eksisteret nogen samlet Oversigt over, hvad vore Landsarkiver rummer af slige Bøger, og selv om der efterhaanden for hvert af de fire Landsarkiver vil komme trykte Oversigter over hele deres Bestand af Arkivalier, turde det dog ikke være overflødigt her i »Fortid og Nutid« at bringe en samlet Oversigt over denne vigtige Gruppe af Retsbøger.

Det skal straks bemærkes, at Ordet Tingbog her er taget i dets oprindelige Betydning, som den Bog, der førtes af den beskikkede Skriver ved hver Ret over det, som der passerede: Trætter, Misgerninger, Syn, Skøder, Skifter, Aftægt o. s. v., og ikke i den meget indskrænkede Betydning, Ordet har faaet ved Tinglysningensloven af 31. Marts 1926 § 16 og 17, som et vilkaarligt Navn paa Løbladsregistrene over Ejendomsakterne, hvilket kan give Anledning til Misforstaaelser.

Førelsen af Tingbøger paabødes ved Dronningborgske Reces af 1551, hvor det i Artikel 3 hedder: »Item skal hver Tingskriver have en Tingbog, udi hvilken han skal indtegne alle Domme, Skødebreve, Vidner og alle andre mærkelige Breve, som gaar til Tinget udi hans Tid«, og samtidig befaledes det, at alle Breve,

som udgaves for Borgmester og Raad i Købstæderne, skulde registreres i en Bog, forvaret paa Raadhuset.

Fra 1551 skulde der altsaa føres Raadstueprotokoller og Tingbøger, mens man før i Tiden som Vidnesbyrd om, hvad der var foregaaet paa Tinge, som Regel kun havde løse Aktstykker at holde sig til, de saakaldte Tingsvidner, udstedte paa Forlangende af en af Sagens Parter af Føgden, Skriveren og en tilfældig Kreds af Tingmændene som Vidner og medbeseglende. I enkelte Købstæder var man dog begyndt at føre Protokoller, før det blev paa-budt. Der haves saaledes fra Ribe Raadstuedombøger fra 1527 og fra Helsingør Raadstueprotokoller fra 1549, mens Kerteminde Tingbog lovlydigt begynder med 1551. Ældre er ogsaa stedvis den saakaldte Byens Bog, der som Regel ikke indeholder Rets-sager, men Genparter af Privilegier, Adkomster, Vedtægter og lignende Optegnelser af fundamental Betydning for Købstaden.

Yderligere maa det bemærkes, at Tingbog (i efterfølgende Over-sigter forkortet til Tb.) af praktiske Grunde her bruges som gennemført Betegnelse i Stedet for den efter Danske Lov mere almindeligt brugte Benævnelse Justitsprotokol, selv om der dog ogsaa er den reelle Forskel, at Tingbogen er alt omfattende, mens Justitsprotokollen oftest kun optager de ordinære Retssager, idet nye Protokolrækker som Skøde- og Pantebøger, Politi-, Ekstra-rets-, Foged-, Skifte- og Auktionsprotokoller fremkommer. Fund af Tingbogskoncepter som Bindfoer i senere Tingbøger viser endelig, at de ingenlunde altid er ført samtidig med Retshandlingen, hvilket de yngre Justitsprotokoller bærer tydeligt Præg af at være.

Raadstueprotokollerne kan for de forskellige Byer være af en noget afvigende Beskaffenhed. Fælles for dem er, at de indeholder Referater af Magistratens og Borgerskabets Samlinger paa Raadstuen, Beskikkelser af borgerlige Ombud, Lavsoldermænd og oftest ogsaa Erhvervelser af Borgerskab, dertil kommer oprindelig ogsaa Forhandlinger for Raadstueretten, der bestod af Borgmester (eller -mestre) og Raadmænd, undertiden tillige Byfogden, og kunde være dels 1. Instans, dels Appelinstant fra Bytinget, men da Borgmester og Raadmænd afskaffedes i alle min-

dre Byer ved Fdg. om Købstæderne af 28. Januar 1682, idet hele Øvrigheden indskrænkedes til en Byfoged, forsvandt samtidig Raadstueretten i disse Byer i den gamle Skikkelse eller reduce- redes til en Politiret under Byfogden. Tidligere havde en Del Byer hævdet at have Landstingsret, saaledes at der fra Raadstue- retten ikke kunde appelleres til Landstinget, men ved Fdg. af 6. Juni 1586 blev Malmø, København og Ribe ene om denne Ret, som dog senere udvidedes til Odense, Nyborg, Aalborg, Viborg, Aarhus, Korsør, Fredericia, Randers og Nakskov, saaledes at Raadstueretten i disse Byer havde en særlig konsolideret Stilling, indtil alle Raadstueretterne ophævedes ved Indførelsen af Lands- overretter i Henhold til Fdg. af 25. Januar 1805.

Det var dog ikke alle Købstæder, der førte særlige Raadstue- protokoller, især i en Del mindre Byer nøjedes man med at ind- føre Raadstuesagerne i Bytingbogen, hvorfor det maa tilraades, hvor Raadstueprotokoller helt eller delvis mangler, at undersøge Bytingbøgerne og prøve, om Borgerskaber og Raadstuesamlinger ikke skulde være at finde der. I de følgende Fortegnelser er der i nogle Tilfælde givet Henvisning til Tingbøgerne, men gennem- ført er det ikke, da en nøjere Registrering af hele Materialet end- nu ikke er fuldført i Arkiverne. I nogle af Fortegnelserne skelnes ogsaa mellem Raadstueprotokoller (Rp.) og Raadstueretsprotokol- ler (Rrp.), men da der ikke er to Rækker, har denne Forskel ikke større Værdi, idet Indholdet i Hovedsagen er det samme om end i Byer med Landstingsret med en kraftigere Betonning af Magi- stratens dømmende Myndighed.

Mens Raadstueprotokoller og Bytingbøger adskillige Steder er i Behold fra Slutningen af 16. Aarh., staar det ikke saa godt til med Herreds- og Birketingbøgerne. Det er et Særsyn, at der fra Børglum Hrd. haves Tingbøger fra 1576—77, 1583 og 1593, mens Tingbøgerne for Vendsyssel, Thy og Himmerland gennemgaaende begynder efter Kejserkrigen for atter at ophøre under Svenske- krigen. Fra Viborg, Randers, Aarhus, Vejle og Ringkøbing Am- ter haves der som Regel først Tingbøger efter 1660, hyppigt endda først fra ca. 1688, da større Jurisdiktioner mange Steder opret- tedes ved Sammenlægning af Herreder under een Herredsfoged.

Noget bedre staar det til i Ribe Amt, hvor V. Horne Herreds Tingbog haves tilbage til 1613, og hvor Kærgaard Birk møder med Landets ældste Birketingsbog fra 1592. I de sonderjydske Amter er Bestanden meget ringe, især i de østlige. Dette skyldes, at de i 1854 eksisterende Tingbøger da ved et ministerielt Paabud blev afleveret til Appellationsrettens Arkiv i Flensborg til Brug for Retshistorikeren, Retspræsident Chr. Ludv. Ernst v. Stemmann, der i »Schleswigs Rechts- u. Gerichtsverfassung im 17. Jahrhundert« har meddelt Udtog af Tingbøger, stammende fra den Del af Slesvig, hvor Jydske Lov gjaldt. Med Undtagelse af Bøgerne fra Gram Herred, der haves tilbage til 1657, er disse Retsbøger siden forsvundet, uden at det til denne Dag har været muligt at faa opsporet, hvad der er blevet af dem, og af Stemmanns Fortegnelse over benyttede Bøger fremgaar det, at vi her har mistet meget. Byernes Bøger undgik lykkeligt denne Skæbne, saaledes at Protokoller fra 17. Aarh.s første Halvdel endnu er i Behold fra Haderslev og Aabenraa. Tønder Amt er dog helt igennem bedre stillet, idet Købstadens Raadstueretsprotokol haves fra 1573, Lø Hrd.s Tingbog fra 1607 og Løgumkloster Birks Tingbog fra 1631.

Fra Fyn er Vinding Herreds Tingbog fra 1611 den ældste fra Landet, og af Købstæderne har alene Kerteminde Tingbøger fra 16. Aarh. Før Sjællands Vedkommende er Flakkebjærg Herreds Tingbog fra 1602 den ældste, mens Købstæderne Helsingør, Køge, Næstved og Vordingborg har Tingbøger eller Raadstueprotokoller tilbage til det 16. Aarh. Fra Lolland-Falsters Købstæder haves slige Bøger først fra Midten af 17. Aarh., mens der fra Falster haves noget ældre Herredstingbøger. Slettest stillet af alle Landets Amter er dog Bornholm, hvor Tingbogen for Vester Herred 1669 er Øens ældste Retsbog, og hvor Protokolrækkerne baade i By og paa Land flere Steder først begynder med Midten af 18. Aarh.

Det er saaledes et meget hullet Materiale, Ufred, Ild og Vanrøgt har levnet os, og tilmed mere hullet, end de efterfølgende Fortegnelser udviser, da der ikke er taget Hensyn til Lakuner indenfor de anførte Aar. Da Protokolrækkerne fra ca. 1800 som Regel

er komplette, er Fortegnelserne gennemgaaende affattet med dette Aar som Afslutning, saaledes at ff. efter det sidst noterede Aarstal angiver Fuldstændighed —1800. Der er som Regel heller intet anført om senere oprettede Jurisdiktioner eller Ændringer i de til 1800 bestaaende, bortset fra de sønderjydske Amter, hvor alle Fortegnelser er ført op til 1867, i hvilket Aar den gamle Jurisdiktionsordning maatte vige for den preussiske, saaledes at der her forelaa en naturlig Afslutningstermin. Retsreformen 1919 vilde ellers være den naturlige Afslutning, men saa højt op mod Nutiden er Protokollerne ikke afleveret til Landsarkiverne, og den praktiske Værdi af en Fortegnelse over 19. Aarh.s Materiale vilde være meget ringe i Forhold til den Plads, den vilde kræve, da sidste Aarhundredes Justitsprotokoller kun er en Del af et rigt Kildemateriale, mens de gamle Tingbøger i Forhold til, hvad der ellers er bevaret, skinner som Lys i Natten. —

Sluttelig bringer jeg mine Kolleger Vesten for Storebælt min bedste Tak for den Beredvillighed, hvormed de har udarbejdet Fortegnelserne for deres Omraader og givet Oplysninger om særlige Forhold, hvilket især har været nødvendigt for Sønderjyllands Vedkommende.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm.

København.

Hofretten: Justitsprot. 1667—70.

Borgretten: Dombog 1762—73.

Bytb. 1722—71, Hof- og Stadsrettens Prot. 1771 ff.

Frederiksborg Amt.

Helsingør By: Tb. 1549—56, 1559—1730, 1741—83, 1785 ff.

Rp. (—1611, se Tb.) 1612 ff.

Hillerød By: Tb. 1719—24, 1738—72, 1799 ff.

Rp. 1798 ff.

Slangerup By: Tb. 1774—77, 1779 ff.

Hørsholm Birk: Tb. 1777 ff.

Hellebæk Birk: Tb. 1776 ff.

Kronborg Rytterdistrikts Birk: Tb. 1743 ff.

Frederiksborg Birk: Tb. 1649—52 (1719 ff. se Hillerød).

Ølstykke Hrd.: Tb. 1624—31, 1635—39, 1641—42, 1644—55, 1657—64, 1673—83.

Halsnæs og Frederiksværk Birk: Tb. 1773 ff.
 Jægerspris Birk: Tb. 1725—39, 1764—89, 1791 ff.
 Svanholm Birk: Tb. 1722—32, 1790 ff.
 Egholm Birk: Tb. 1776 ff.
 Selsø Birk: Tb. 1687—1724, 1726—72, 1775 ff.

Københavns Amt.

Roskilde By: Tb. 1716 ff.
 Rp. 1718 ff.
 Køge By: Tb. 1622—56, 1661 ff.
 Rp. 1596—1602, 1606—53, 1661—73, 1681—1716, 1773 ff.
 Amager Birk: Tb. 1623—29, 1632—42, 1645—52, 1656—71, 1675—98.
 Taarnby Birk: Tb. 1698—1702, 1724—33, 1773 ff.
 Ny Hollænderby: Tb. 1691—99.
 Sokkelund Hrd.: Tb. 1621—22, 1625—37, 1639—56, 1660—62, 1669—83.
 Smørum Hrd.: Tb. 1624—25, 1648—51, 1655—57, 1661—83.
 Københavns Birk: Tb. 1683—1707, 1710—13.
 Københavns Rytterdistrikts Birk (oprettet 1721) Tb. 1811 ff.
 Tune Hrd. Tb. 1657—61, 1672—75, 1680—88.
 Ramsø Hrd.: Tb. 1686—88.
 Tune-Ramsø Hrdr.: Tb. 1688—92, 1737—59, 1773—81, 1783 ff.
 Svenstrup Birk: Tb. 1712—36, 1748—68, 1781 ff.
 Sømme Hrd.: Tb. 1652—53, 1662—64, 1668—94.
 Volborg Hrd.: Tb. 1669—80, 1684—92.
 Lejre Hrd.: Tb. 1696—1715, 1722—31, 1736—71, 1781—88, 1798 ff.
 Ledreborg Birk: Tb. 1797 ff.
 Bistrup Birk: Tb. 1681—93, 1698 ff.
 Duebrødre Kloster og St. Jørgensbjærg Birk: Tb. 1698—1719, 1730—67.

Holbæk Amt.

Holbæk By: Tb. 1608—09, 1615—16, 1625—27, 1630—32, 1637—49,
 1661—63, 1717 ff.
 Bys Bog 1595—1726, Raadstuejournal 1723—25.
 Rp. 1586—1625, 1631 ff.
 Kalundborg By: Tb. 1643—62, 1664 ff.
 Rp. 1586—1625, 1631 ff.
 Nykøbing By: Tb. 1728 ff.
 Rp. 1755 ff.
 Merløse Hrd.: Tb. 1652—55, 1698—1701, 1705—06.
 Birkholm = Løvenborg Birk: Tb. 1677 ff.
 Tølløse Birk: Tb. 1667—82, 1690—96, 1703 ff.
 Tuse Hrd.: Tb. 1637.
 Hagested Birk: Tb. 1776 ff.
 Frydendal Birk: Tb. 1780 ff.
 Merløse-Tuse Hrdr.: Tb. 1742—47, 1754 ff.
 Løve Hrd.: Tb. 1641, 1698—1700, 1717—26, 1790 ff.
 Kragerup Birk: Politiprot. 1791 ff.
 Vedbygaard Birk: Tb. 1772 ff.
 Ars-Skippering Hrdr.: Tb. 1759 ff.

Dragsholm Birk: Tb. 1723 ff.
 Samsø Hrd: Tb. 1657—58, 1660—61.
 Samsø Birk: Tb. 1667—1714, 1720 ff.

Sorø Amt.

Korsør By: Tb. 1702 ff.
 Rp. 1654 ff.
 Ringsted By: Tb. 1623—24, 1627—29, 1638—45, 1650—61, 1747 ff.
 Rp. 1646—70, 1685, 1689, 1719—49, 1751 ff.
 Skælskør By: Tb. 1616—19, 1667—68, 1673—75, 1677—81, 1685—
 1729, 1758 ff.
 Rp. 1662 ff.
 Slagelse By: Tb. 1676—81, 1723 ff.
 Rp. 1694 ff.
 Sorø By: Tb. 1756—95, 1804 ff.
 Ringsted Hrd.: Tb. 1617, 1640, 1642.
 Conradsborg Birk: Tb. 1706—27, 1729 ff.
 Skjoldenæsholm Birk: Tb. 1673 ff.
 Gisselfeld Birk: Tb. 1698—1755, 1771 ff.
 Bregentved Birk: Tb. 1748 ff.
 Ringsted-Tybjerg Hrdr.: Tb. 1700—12, 1723 ff.
 Sorø Birk: se Sorø By.
 Slagelse Hrd.: Tb. 1672—77.
 Antvorskov Birk: Tb. 1773 ff.
 Flakkebjerg Hrd.: Tb. 1602, 1606—08, 1723—42, 1768 ff.
 Herlufsholm Birk: Tb. 1616—19, 1630—41, 1648—52, 1662—85, 1689
 —90, 1700—07, 1711—14, 1722—35, 1745—60, 1783 ff.
 Borreby Birk: Tb. 1678—83, 1689—92, 1736—91.
 Forslev, Saltø og Harrested Birker: Tb. 1781 ff.
 Holsteinborg Birk: Tb. 1725—87.

Præsto Amt.

Næstved By: Tb. 1592—98, 1600—05, 1608—09, 1611—12, 1614, 1616
 —17, 1619—23, 1626, 1628—30, 1632, 1634, 1640—53, 1655 ff.
 Rp. 1586—96, 1598—1605, 1609—10, 1612—15, 1618,
 1620—33, 1635—36, 1638—44, 1662 ff.
 Præsto By: Tb. 1695—1706, 1720—27, 1757—85, 1802 ff.
 Stege By: Tb. 1696—1706, 1733 ff.
 Rp. 1649—57, 1659—65, 1667—68, 1693 ff.
 Store-Heddinge By: Tb. 1705 ff.
 Rp. 1790 ff.
 Vordingborg By: Tb. 1591—99, 1620, 1624—37, 1640—42, 1644—49,
 1653—64, 1667—74, 1707—90, 1792—1802, 1806 ff.
 Rp. 1582—1632 (se Skifteprot.), 1633—39, 1647—62,
 1707 ff.
 Tybjerg Hrd.: Tb. 1668—73, (1700 ff. se Ringsted Hrd., Sorø Amt).
 Tybjerg Birk: Tb. 1767 ff.
 Bjæverskov Hrd.: Tb. 1768 ff.
 Gammel-Køgegaard Birk: Tb. 1697 ff.
 Vallø Birk: Tb. 1714 ff.
 Stevns-Fakse Hrdr.: Tb. 1705—22, 1733—35, 1743—49, 1753—62,
 1782 ff.

Jomfruens Egede Birk: Tb. 1770—1825.
 Hammer Hrd.: Tb. 1672—91, 1703—20.
 Gavnbø Birk: Tb. 1693—1770, 1787 ff.
 Baarse Hrd.: Tb. 1655—67, 1679—1718.
 Jungshoved Birk: Tb. 1686—1718.
 Stensby Birk: Tb. 1665—92, 1699—1731.
 Hammer-Baarse-Jungshoved Birk = Vordingborg Rytterdistrikts Birk:
 Tb. 1718 ff.
 Mønbo Vester Hrd.: Tb. 1668—81.
 Mønbo Øster Hrd.: Tb. 1673—85.
 Mønbo Hrd.: Tb. 1685 ff.

Maribo Amt.

Maribo By: Tb. 1796 ff.
 Rp. 1738 ff.
 Nakskov By: Tb. 1647—48, 1653—56, 1661—84, 1689—99, 1709—14,
 1720 ff.
 Rp. 1652—76, 1703—41, 1801 ff.
 Nykøbing By: Tb. 1665—75, 1681 ff.
 Rp. 1677 ff.
 Nysted By: Tb. 1654—58, 1660—74, 1682—1709, 1759 ff.
 Rp. 1663 ff.
 Rødby By: Tb. 1700—18, 1758 ff.
 Rp. 1765 ff.
 Sakskøbing By: Tb. 1691—1719, 1735 ff.
 Rp. 1678 ff.
 Stubbekøbing By: Tb. 1713 ff.
 Rp. se Tb.
 Falsters Nørre-Hrd.: Tb. 1633—37, 1640—46, 1653—56, 1661—69,
 1677—96.
 Alstrup Birk: Tb. 1719—26, 1728—38.
 Falsters Sønder-Hrd.: Tb. 1641—47, 1653—56, 1665—82, 1688—99.
 Gedser Birk: Tb. 1669—79, 1698—1719.
 Falster Hrd.: Tb. 1703—1716.
 Falster Birk: Tb. 1722—30, 1738 ff.
 Lollands Nørre Hrd.: Tb. 1655—65, 1684—90, 1721—47, 1752—70,
 1787 ff.
 Juellinge Birk: Tb. 1720—34, 1762 ff.
 Sæbyholm (Vintersborg) Birk: Tb. 1714—22, 1757 ff.
 Christiansdal Birk: Tb. 1795 ff.
 Lollands Sønder-Hrd.: Tb. 1777—86, 1788—96, 1798 ff.
 Stokkemærke-Ravnsborg Birk: Tb. 1671—77.
 Gammelgaard Birk: Tb. 1779 ff.
 Fuglse Hrd.: Tb. 1717 ff.
 Askø Birk: Tb. 1662—83.
 Fejø Birk: Tb. 1657—63, 1677—92, 1708—23, 1753—59, 1763 ff.
 Christianssæde Birk: Tb. 1746 ff.
 Søholt Birk: Tb. 1763—87.
 Musse Hrd.: Tb. 1684—1724, 1771 ff.
 Aalholm-Christiansholm Birk: Tb. 1728—71, 1794 ff.
 Berritsgaard Birk: Tb. 1721—84.
 Guldborglands Birk: Tb. 1785 ff.

Fuglsang-Priorskov Birk: Tb. 1773 ff.
 Kallø Birk: Tb. 1662—75.
 Krenkerup Birk: Tb. 1664—79, 1689—1726, 1733 ff.
 Knuthenborg Birk: Tb. 1714 ff.
 Maribo Klosters Birk: Tb. 1663—73.
 Nielstrup Birk: Tb. 1736—90, 1792 ff.
 Orebygaards Birk: Tb. 1703—32, 1736—84.

Bornholms Amt.

Aakirkeby By: Tb. 1760 ff.
 Hasle By: Tb. 1697 ff.
 Neksø By: Tb. 1757 ff.
 Rønne By: Tb. 1701 ff.
 Rp. 1766 ff.
 Sandvig-Allinge By: Rp. 1760 ff.
 Svaneke By: Tb. 1671—87, 1702 ff.
 Bornholms Nørre-Hrd.: Tb. 1678—84, 1691 ff.
 Hammershus Birk: Tb. 1688 ff.
 Bornholms Vester-Hrd.: Tb. 1669—72, 1709 ff.
 Bornholms Øster-Hrd.: Tb. 1674 ff.
 Bornholms Sønder-Hrd.: Tb. 1721—32, 1763 ff.

Landsarkivet for Fyen.

Odense Amt.

Odense By: Stævningsbøger 1608—09, 1620—24, 1628—29, 1635—48,
 1652—55, 1667—1718.
 Tb. 1606—07, 1625—26, 1631—32, 1635—36, 1638—40,
 1667—83, 1685—98, 1700—07, 1709—17, 1719 ff.
 Rrp. 1611—19, 1626—35, 1640—41, 1649—54, 1667—
 1701, 1707—1805.
 Kerteminde By: Tb. 1551—54, 1591, 1592, 1598, 1599, 1602, 1603,
 1605, 1607, 1610—11, 1613, 1616, 1618—24, 1626, 1628, 1629, 1630,
 1632, 1636—37, 1643, 1648—61, 1663, 1683—1738, 1749 ff.
 Ingen Rrp.
 Bogense By: Tb. 1663—67, 1670—75, 1682—93, 1695 ff.
 Rrp. 1625—77, 1797—1805.
 Middelfart By: Tb. 1688—97, 1717—52, 1780 ff.
 Rrp. 1693—1703, 1735—1805.
 Assens By: Tb. 1662—64, 1668—80, 1688—1727, 1764 ff.
 Rrp. 1613—42, 1656—1805.
 Odense Hrd.: Tb. 1660—64, 1668—85.
 Skovby Hrd.: Tb. 1661—62, 1665—70, 1675—80.
 Odense-Skovby Hrd.: Tb. 1690—1735, 1770—85.
 Lunde Hrd.: Tb. 1636—38, 1650—57, 1669—77, 1684—87.
 Næsbyhoved Birk: Tb. 1632—36, 1650—53, 1663—68.
 Skam Hrd.: Tb. 1644—47, 1652—61, 1665—84.
 Agernæs Birk: Tb. 1622—25, 1642—47.
 Lunde-Skam Hrd.: Tb. 1687—1730, 1770—85.

Odense-Skovby-Lunde-Skam Hrd.: Tb. 1785—1804.
 Ravnebjærg Birk: Tb. 1719—67.
 Ravnebjærg Hrd.: Tb. 1770—1814.
 Eindseldsborg og Kærup Birk: Tb. 1769—1810.
 Langesø Birk: Tb. 1771—1844.
 Gyldensten Birk: Tb. 1759 ff.
 Bjærg Hrd.: Tb. 1649—52, 1655—66.
 Ulriksholm og Østergaard Birk: Tb. 1729—1831.
 Aasum Hrd.: Tb. 1640—66.
 Vinding-Bjærg-Aasum Hrd.: Tb. 1687—1753, 1757 ff.
 Hindsholm Birk: Tb. 1679—80.
 Schelenborg Birk: Tb. 1680—1745, 1747 ff.
 Baag Hrd.: Tb. 1619 (? kun 1 Blad), 1665—74, 1676—80, 1683—88.
 Vends Hrd.: Tb. 1677—84.
 Baag-Vends Hrd.: Tb. 1688—1716, 1724—98.
 Baag Hrd.: Justitsprotokoller 1798 ff.
 Wedellsborg Birk: Tb. 1673 ff.
 Vends Hrd.: Justitsprotokoller 1798 ff.

Svendborg Amt.

Nyborg By: Tb. 1638—40, 1642—45, 1661—78, 1682—91, 1733 ff.
 Rrp. (kaldes Propositions- eller Voterings- og Conclusionsbog) 1664—85, 1723—1805.
 Svendborg By: Tb. 1692—1734, 1749 ff.
 Rrp. 1664—99, 1743—1805.
 Faaborg By: Tb. 1635, 1638, 1640, 1643, 1645—47, 1649—50, 1662—89, 1703—20, 1764 ff.
 Rrp. 1645—47, 1651—1805 (og 1592—1744).
 Rudkøbing By: Tb. 1641—52, 1654—59, 1660—75, 1686 ff.
 Rrp. 1650—57, 1661—1805.
 Ærøskøbing By: Tb. 1689—1725, 1732—57.
 Rrp. 1663—1773.
 Vinding Hrd.: Tb. 1611, 1657—87, (1687 ff. se Odense Amt).
 Ravnholt Birk: Tb. 1651—52, 1727 ff.
 Sunds Hrd.: Tb. 1630, 1657—61, 1663—67, 1671—88.
 Gudme Hrd.: Tb. 1639—40, 1649, 1663, 1665—66, 1670—74, 1678—82.
 Sunds-Gudme Hrd.: Tb. 1688—1706, 1712—1801, 1807—22, 1826 ff.
 Lehns Birk: Tb. 1781—1878.
 Hesselager Birk: Tb. 1673—80, 1696—1719.
 Glorup (Moltkenborg) Birk: Tb. 1688—1730, 1740—59.
 Taasinge (Thorseng) Birk: Tb. 1658—80, 1686—1768, 1792 ff.
 Salling Hrd.: Tb. 1613, 1637, 1661—67, 1669—71, 1674—82, 1685—90, 1698—1755, 1773 ff.
 Avernakø Birk: Tb. 1677—1814.
 Muckadell Birk: Tb. 1785 ff.
 Brahetrolleborg Birk: Tb. 1801 ff. (Tb. 1679—1800 i Arkivet paa Brahetrolleborg).
 Holstenshuus Birk: Tb. 1778 ff.
 Langelands Nørre-Hrd.: Tb. 1664—66, 1668—81.
 Langelands Sønder-Hrd.: Tb. 1655—58, 1660—75, 1681—87, 1689—97.
 Langelands Hrd.: Tb. 1697 ff.
 Langelands Birk: Tb. 1672—82, 1690—1852.

Strynø Birk: Tb. 1724—1855.

Gudsgave og Søbygaards Len: Tb. 1731—73.

Graastens Amt: Tb. 1735—73.

Ærø: Stad- og Landretsprot. 1774—1867. Justitsprot. 1867 ff.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Hjørring Amt.

Skagen By: Tb. 1627—37, 1643—53, 1656—58, 1661, 1663—80, 1682—83, 1685—94, 1699—1754, 1785 ff.

Rp. 1609 ff.

Hjørring By: Tb. 1629—32, 1636, 1639, 1642, 1646—54, 1656—57, 1660—64, 1666—68, 1670—74, 1683—91, 1702—15, 1718—28, 1730 ff.

Frederikshavn By: Tb. 1818 ff.

Sæby By: Tb. 1638—39, 1642, 1653, 1662, 1678—98, 1707—21, 1733—47, 1786 ff.

Rrp. 1633—39.

Rp. 1637—40, 1649—53, 1675—1737.

Horns Hrd.: Tb. 1629—49, 1651—61, 1663—65, 1667—69, 1672—89, 1700—05, 1707—31, 1733 ff.

Gaardbo Birk: Tb. 1739—96.

Vennebjærg Hrd.: Tb. 1627, 1632, 1634—35, 1640, 1643, 1646, 1648, 1650—51, 1653—55, 1657—60, 1662, 1664—74, 1683—89, 1700—05, 1707—31, 1733 ff.

Læsø Birk: Tb. 1685—90, 1693—1769, 1771—1847.

Børglum Hrd.: Tb. 1576—77, 1583, 1593, 1609, 1611, 1614, 1630, 1633, 1638, 1641, 1654, 1656, 1660—67, 1669, 1671—74, 1677, 1681—89, 1706—61, 1773 ff.

Børglum Klosters Birk: Tb. 1665—68, 1688—1771, 1800—1820.

Hvetbo Hrd.: Tb. 1630—38, 1640—43, 1646—55, 1659—60, 1662—63, 1669—87, 1689—91, 1693—97, 1701—66, 1781 ff.

Jerslev Hrd.: Tb. 1631—32, 1635—36, 1639—40, 1642—43, 1648—55, 1660, 1663—65, 1668—71, 1674—80, 1682—89, 1706—61, 1773 ff.

Vorgaards Birk: Tb. 1749—60, 1774—1820.

Sæbygaards Birk: Tb. 1668—72, 1685—1766, 1777—1831.

Dronninglund og Hals Birk: Tb. 1792—1814.

Ø. Han Hrd.: Tb. 1630—36, 1638—41, 1646—53, 1655—56, 1659—68, 1670—71, 1673, 1675—77, 1679—85, 1688 ff.

Ølands Birk: Tb. 1725—1811.

Thisted Amt.

Thisted By: Tb. 1638, 1670, 1672—89, 1696—1727, 1733—43, 1755 ff.

Rrp. 1675—82.

Rp. 1834 ff.

Nykøbing By: Tb.¹⁾ 1664—70, 1673—81, 1684 ff.

V. Han Hrd. (opr. Hannæs Birk): Tb. 1631—32, 1634—39, 1644—45, 1647—60, 1662—67, 1669—85, 1688 ff.

Hillerslev Hrd.: Tb. 1666—68, 1670—75, 1677, 1679, 1681 ff.

¹⁾ Til Tider ogsaa benyttet som Rp.

Hundborg Hrd.: Tb. 1666—68, 1670, 1672, 1674, 1676—79, 1681, 1686 ff.
 Nørhaa Birk: Tb. 1636—40, 1674—88.
 Hassing Hrd.: Tb. 1630—32, 1635—36, 1645, 1648, 1654, 1661, 1666—67, 1669—70, 1678 ff.
 Tanderup Birk: Tb. 1736—79.
 Revs Hrd.: Tb. 1629, 1635—38, 1644, 1648, 1651, 1655, 1658—60, 1665—69, 1671 ff.
 Vestervig Klosters Birk: Tb. 1760—1800.
 Mors Nørre-Hrd.: Tb. 1664—68, 1670, 1672—1761, 1768 ff.
 Mors Sønder-Hrd.: Tb. 1664—68, 1672—75, 1677—82, 1684—1761, 1768 ff.

Aalborg Amt.

Aalborg By og Birk m. v.: Tb. 1625—27, 1629, 1631—42, 1644—45, 1647—48, 1650, 1660—64, 1666, 1669—75, 1677 ff.
 Rp. 1604¹⁾—05, 1614—15, 1622—24, 1629—46, 1661 ff.
 Rp. 1661—1805 er benyttet som Rrp.
 (Interims-Rrp. 1732—35)
 Nibe By: Tb. 1778:ff.²⁾.
 Ingen Rp.
 Kær Herred: Tb. 1631—33, 1635—41, 1643—48, 1650—51, 1653—55, 1659—61, 1663—67, 1669—70, 1672—73, 1675—77, 1681—83, 1689—91, 1693—97, 1701—66, 1781 ff.
 Hals Birk: Tb. 1630—33, 1635—36, 1643—56, 1659—63, 1680—84.
 Fleskum Hrd.: Tb. 1629, 1634, 1640—42, 1644—47, 1649—50, 1654, 1656—63, 1665—71, 1676—99, 1704—67, 1797 ff.
 Storvorde Birk: Tb. 1662—66, 1668—76, 1678—79, 1682—84.
 Mov Birk: Tb. 1668—84.
 Hornum Hrd.: Tb. 1636—37, 1640—42, 1644—45, 1649—50, 1654—55, 1661, 1663—65, 1667, 1670, 1676—99, 1704—67, 1797 ff.
 Nibe Birk: Tb. 1631—36, 1638—41, 1647—53, 1655, 1657—59, 1662—67, 1669—74, 1676, 1678—83, 1691—1700, 1704—10.
 Nørholm Birk: Tb. 1670—85.
 Torstedlund og Albæk Birk: Tb. 1710—20, 1730—39, 1804—14.
 Lundbæk Birk: Tb. 1697—1833.
 Hellum Herred: Tb. 1627, 1629—31, 1635—46, 1648—56, 1661—65, 1668—70, 1674—75, 1677, 1682—85, 1687, 1690—94, 1704—66, 1801 ff.
 Lindenberg Birk: Tb. 1681—1756, 1780—1879.
 Hindsted Hrd.: Tb. 1630—43, 1646—48, 1650, 1653—55, 1659—60, 1662—63, 1666—70, 1673—76, 1690—94, 1704—66, 1801 ff.
 Visborggaards Birk: Ingen Tb.
 Villestrup Birk. (Uddrag af Tingbogen 1757—76. Se Jensen-Malles Optegnelser i Topografica: Jylland): Tb. 1778—1847.
 Aars Hrd.: Tb. 1630—36, 1638—41, 1643—51, 1653, 1655—60, 1677—82, 1700—17, 1738 (et enkelt Blad), 1747 ff.
 Slet Hrd.: Tb. 1629—42, 1644—45, 1647—55, 1661, 1663, 1668—87, 1700—17, 1738 (1 Blad), 1747 ff.
 Løgstør Birk: Tb. 1630—36, 1648—50, 1652—54, 1666—71, 1673—83, 1700 ff. Efter 1700 sammen med Aars-Slet Herreder.
 Gislum Hrd.: Tb. 1671—81, 1685—87, 1756 ff.

¹⁾ Bysbog 1535—1652.

²⁾ Kopibog til Justisprotokollen allerede fra 1761.

Viborg Amt.

Skive By: Tb. 1745 ff.

Rp. og Rrp. se Tb.

Viborg By: Tb. 1706 ff.¹⁾.

Raadstuedombog 1673—83.

Justitsprot. ført af Raadstueskriveren 1713—1805.

Rrp. ført af Borgmesteren 1726—68.

Sallinglands Hrdr.: Tb. 1688—92, 1776 ff.

Fjends-Nørlyng Hrdr.: Tb. 1727—33, 1747 ff.

Højslev Birk: Tb. 1772—1821.

Resen Birk: Tb. 1719—45, 1747—1808, 1819—21.

Ørslevkloster Birk: Tb. 1731—1800.

Sønderlyng Hrd.: Tb. 1679—87, 1812 ff.

Middelsom Hrd.: Tb. 1686—87, 1812 ff.

Fussingø Birk: Tb. 1794—1820.

Skern Birk: Tb. 1777—1820.

Lysgaard Hrd.: Tb. 1662—63, 1669—71, 1676—78, 1682—83, 1688—89,
1692—98, 1704—19, 1736—65, 1770 ff.

Hids Hrd.: Tb. 1657—65, 1669—71, 1677—89, 1692—98, 1704—19,
1736—65, 1770 ff.

Houlbjærg Hrd.: Tb. 1677—84, 1688—1714, 1725 ff.

Frisholt Birk: Tb. 1699—1769, 1796—1807.

Rinds Hrd.: Tb. 1687—88, 1756 ff.

Lerkenfeldt Birk: Tb. 1748—1813.

Randers Amt.

Hobro By: Tb. 1693—1704, 1723 ff.

Rp. 1746 ff.

Mariager By: Tb. 1685—1706, 1716—73, 1796 ff.

Rp. 1814 ff.

Randers By: Tb. 1573, 1587—88, 1592, 1598—99, 1616, 1634—35, 1650,
1654—56, 1662—65, 1667—74, 1678, 1685, 1687—88, 1691—1708,
1714—18, 1722—28, 1734—41, 1768 ff.

Rrp. 1586—92, 1680—88, 1698—1805.

Dombog 1605—26.

Grenaa By: Tb. 1564—66, 1568, 1570, 1574—76, 1584, 1588—89, 1623
—24, 1627, 1632, 1634—36, 1639, 1646 (enkelt Blad), 1705 ff.

Rp. 1694 ff.

Ebeltoft By: Tb. 1684 ff.

Ingen særskilte Raadstueprotokoller.

Gerlev Hrd.: Tb. 1680—86, 1688—1704, 1707 ff.

Overgaards Birk: Tb. 1720—32, 1740—90.

Onsild Hrd.: Tb. 1683 ff.

Mariager Klosters Birk: Tb. 1692—1726, 1734—52.

Nørhald Hrd.: Tb. 1680—81, 1684—86, 1690—1715, 1747 ff.

Glenstrup Birk: Tb. 1690—1715, 1747 ff.

Støvring Hrd.: Tb. 1679—88, 1690—1715, 1747 ff.

Dronningborg Birk: Tb. 1719—1814.

Galten Hrd.: Tb. 1670—72, 1688—1714, 1725 ff.

Klavsholm Birk: Tb. 1702—25, 1731—1818.

¹⁾ Kopibøger 1700—99.

Frisenvold Birk: Tb. 1670—75, 1678—1702, 1704—26, 1735—1820.
 Røvsø Hrd.: Tb. 1673—87, 1693—97, 1699—1700, 1711 ff.
 Holbækgaard Birk: Tb. 1760—1852.
 Sønderhald Hrd.: Tb. 1693—97, 1699—1700, 1711 ff.
 Estrup Birk: Tb. 1642, 1646, 1813—49.
 Hevringholm Birk: Tb. 1754 (et enkelt Blad), 1788—1806.
 Løvenholm Birk (opr. Gjesingholm Birk): Tb. 1673—81, 1707—1812.
 Øster Lisbjerg Hrd.: Tb. 1693—97, 1699—1700, 1711 ff.
 Kalø Birk: Tb. 1709—76, 1791—1820.
 Rosenholm Birk: Tb. 1678—93, 1707—33, 1792—1852.
 Vosnæsgaard Birk: Tb. 1792—1820.
 Nørre Dyrs Hrd.: Tb. 1700—05, 1725 ff.
 Scheels Birk: Tb. 1726—52, 1785—1820.
 Katholm Birk: Tb. 1771—1812.
 Sønder Dyrs Hrd.: Tb. 1608, 1688—97, 1702—61, 1769 ff.
 Rugaard Birk: Tb. 1803.
 Baroniet Høgholm Birk: Tb. 1680—1812.
 Mols Hrd.: Tb. 1688—97, 1702—61, 1769 ff.

Aarhus Amt.

Aarhus By: Tb. 1636—39, 1667 ff.
 Rp. 1641, 1646—56, 1662 ff.
 Skanderborg By: Tb. 1762 ff.
 Rp. 1825 ff.
 Horsens By: Tb. 1670—78, 1692 ff.
 Rp. 1631—43, 1699 ff.
 Ning Hrd.: Tb. 1699—1706, 1719 ff.
 Vilhelmsborg Birk: Tb. 1763—1856.
 Hasle Hrd.: Tb. 1688—1714, 1725 ff.
 Marselisborg Birk: Tb. 1778—1820.
 V. Lisbjerg Hrd.: Tb. 1688—1714, 1725 ff.
 Framlev Hrd.: Tb. 1661—68, 1670—79, 1695—1715, 1720—95, 1803 ff.
 Sabro Hrd.: Tb.¹⁾ 1661, 1695—1715, 1803 ff.
 Faurskov Birk: Tb. 1718 ff.
 Hads Hrd.: Tb. 1657, 1659—68, 1699—1706, 1719 ff.
 Hjlemslev Hrd.: Tb. 1688—91, 1698—1795, 1800 ff.
 Gern Hrd.: Tb. 1663—81, 1720—95, 1800 ff.
 Frijsenborg Birk: Tb. 1687—1751, 1756 ff.
 Skanderborgske Distrikts Birk 1719—1801 (omfattende Framlev, Hjlemslev og Gern Herreder samt Dele af Sabro, Vor og Tyrsting Herreder, cfr. disse Jurisdiktioner): Tb. 1720—95, 1800—02.
 Skanderup Birk: Tb. 1662—65, 1667—73, 1677—78, 1681—87.
 Tvilum Birk: Tb. 1683—86.
 Vor Hrd.: Tb. 1656—60, 1664—75, 1679—88, 1695—1709, 1717 ff.
 Stensballegaard Birk: Tb. 1675—1703, 1748—1850.
 Nim Birk: Tb. 1662—64, 1667—69.
 Nim Hrd.: Tb. 1672—76, 1695—1709, 1717 ff.
 Endelave Birk: Tb. 1672—77, 1695—1775.

¹⁾ Angaaende manglende Tingbøger i Sabro Herred henvises til de omkringliggende Jurisdiktioner, hovedsagelig Frijsenborg Birk og Skanderborgske Rytterdistrikts Birk.

Tyrsting Hrd.: Tb. 1661—64, 1681—83, 1706—11, 1716—22, 1734 ff.
 Ry Birk: Tb. 1661—62, 1665, 1669—87.
 Vrads Hrd.: Tb. 1660—62, 1664—66, 1670—80, 1706—11, 1716—22,
 1734 ff.

Vejle Amt.

Vejle By: Tb. formentlig ca. 1615—22 eller 1627 (1 Blad), 1623—26,
 1629—33, 1651, 1667—70, 1672—81, 1770 ff.
 Rp. og Rrp. 1618—36, 1638—43, 1646—50.
 Fredericia By: Tb. 1662—1782, 1791 ff.
 Rp. og Rrp. 1630—53, 1661 ff.
 Kolding By: Tb. 1645, 1650, 1653—56, 1660—64, 1666—88, 1692—
 1795, 1800 ff.
 Rp. og Rrp. 1630—53, 1661 ff.
 Nørvang Hrd.: Tb. 1663—64, 1667—71, 1714 (2 Blade), 1770—76,
 1784 ff., (1719—70 se under Koldinghus Birk) 1771 ff.
 Grundet Birk: Tb. 1744—95.
 Tørrild Hrd.: Tb. 1662—64, 1667—72, 1676—79, 1714 (2 Bl.), 1770
 —76, 1784 ff.
 Jelling Birk: Tb. 1662—66.
 Holmans Hrd.: Tb. 1661—63, 1665—67, 1669—71, 1676—77, 1685—
 1717, (1719—70 se under Koldinghus Birk).
 Elbo Hrd.: Tb. 1661, 1664—67, 1672—73, 1687—1717, (1719—70 se
 under Koldinghus Birk) 1771 ff.
 Brusik Hrd.: Tb. 1661—67, 1669, 1671—72, 1684—1717, (1719—70 se
 under Koldinghus Birk) 1771 ff.
 Jerlev Hrd.: Tb. 1653, 1662, 1666, 1669—73, 1676—78, 1681—82, 1685
 —88, 1692—1709, 1712—19, (1719—70 se Koldinghus Birk)
 1770 ff.
 Koldinghus Birk: Tb. 1719—70.
 Bjerre Hrd.: Tb. 1674—78, 1744—1804, 1812 ff.
 Bøller og Møgelkær Birk: Tb. 1710—45, 1799—1852.
 Hatting Hrd.: Tb. 1672—78, 1744—1804, 1812 ff.
 Tirsbæk Birk: Ingen Tb.

Ringkøbing Amt.

Lemvig By: Tb. 1678—84, 1690 ff.
 Holstebro By: Tb. 1721—32, 1737—48, 1782 ff.
 Ringkøbing By: Tb. 1653, 1672—1732, 1745 ff.
 Rp. og Rrp. 1665—1731, 1755 ff.
 Skodborg Hrd.: Tb. 1684—88, 1707—21, 1727 ff.
 Ryssensten Birk: Tb. 1746—1821.
 Vandfuld Hrd.: Tb. 1707—21, 1727 ff.
 Hjern og Ginding Hrd.: Tb. 1690—96, 1704—46, 1754 ff.
 Vølstrup Birk: Tb. 1737—76.
 Ulfborg og Hind Hrd.: Tb. 1695—1736, 1750 ff.
 Thinggaard Birk: Tb. 1739—1806.
 Hammerum Hrd.: Tb. 1688—90, 1693—1716, 1721—35, 1744—51,
 1793 ff.
 Bølling Hrd.: Tb. 1728—37, 1749 ff.

Skern Birk: Tb. 1755—96.
 Nørre Horne Hrd.: Tb. 1687, 1709—41, 1744—53, 1759 ff.
 Lønborggaard Birk: Tb. 1783—96.

Ribe Amt.

Varde By: Tb. 1591?, 1596, 1600—03, 1604?, 1632, 1634, 1640, 1642,
 1646—48, 1651—53, 1656—57, 1660—74, 1686—1726, 1759 ff.
 Byens Bog 1639—1710.
 Rp. 1643—52, 1667—70, 1692—1801.

Ribe By: Specielle Tb. 1561, 1562—64, 1568—72, 1572—82.
 Tb. 1561—67, 1569—89, 1591—1616, 1618—24, 1626, 1633,
 1636—47, 1649—96, 1703 ff.
 Raadstuedombøger 1527—76, 1580—1632, 1634—57, 1661
 —63.
 Raadstuebog ang. Byens Jorder, heri ogsaa Retssager 1544
 —96.
 Rrp. 1653—61, 1663—72, 1678—1805.

Anst Hrd.: Tb. 1660—61, 1664—66, 1668, 1670—71, 1675—76, 1679—
 88, 1692—1709, 1712—19, (1719—70 se under Koldinghus Birk)
 1770 ff.

Slavs Hrd.: Tb. 1662—65, 1668, 1670—72, 1681—85, 1692—1709, 1712
 —19, (1719—70 se Koldinghus Birk) 1770 ff.

Øster Horne Hrd.: Tb. 1731—41, 1744—53, 1759 ff.

Vester Horne Hrd., Tb. 1613, 1621—23, 1630—31, 1633—35, 1640,
 1645—52, 1654—55, 1657, 1660—68, 1673—97, 1700—06, 1759 ff.

Kærgaard Birk: Tb. 1592, 1597, 1599—1600, 1603?, 1609, 1612, 1614?,
 1615, 1617, 1620, 1622—23, 1626, 1631, 1633, 1638, 1640—43, 1645
 —52, 1654—57, 1661—62, 1666—79.

Skads Hrd.: Tb. 1636—40, 1644—45, 1648—49, 1651—69, 1674—81,
 1684 ff.

Fanø Birk: Tb. 1670—1794, 1797 ff.

Gørding Hrd.: Tb. 1641, 1643, 1645, 1651, 1660—1705, 1709 ff.

Hunderup Birk: Tb. 1662—64, 1674—99, 1717—67, 1786—1812.

Malt Hrd.: Tb. 1657, 1660—63, 1676—85, 1688 ff.

Riberhus Birk: Tb. 1735—1859.

Lustrup Birk: Tb. 1715—1812.

Vesterlandfør og Amrums Birk: Gerichts Protocolle 1732—1822.

Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele.

I de sønderjydske Jurisdiktioner forekommer foruden Tingbøgerne en Række Protokoller, benævnt Retsprotokoller, som er indrettede i Henhold til Fdg. af 25. Juli 1781 til Brug ved Paakendelsen af Sager til 10 Rdlrs. Værdi og derunder, som derefter ikke behøvede at bringes til Ting, men kunde foretages i Herredsfogdens Hus ved en kort mundtlig Behandling. Disse Protokoller indeholder derfor kun mindre betydelige Sager.

Haderslev Amt.

- Haderslev By: Rrp. 1629—39, 1665—1787, 1790—1867.
 Tb. 1633—34, 1681—1837.
 Politiretsprot. 1839—67.
- Haderslev Slotsgrund: Tb. 1801—34.
- Haderslev Hrd.: Tb. 1720—1867. Retsprot. 1837—67.
- Tyrstrup Hrd.: Tb. 1723—27, 1753—1867. Retsprot. 1854—67.
- Gram Hrd.: Tb. 1657—61, 1667—1700, 1706—17, 1736—44, 1752—70, 1792—1867. Retsprot. 1850—67.
- Frøs Hrd.: Tb. 1696—1706, 1718—55.
- Kalvslund Hrd.: Tb. 1697—1721, 1728—55.
- Frøs og Kalvslund Hrdr.: Tb. 1691—97, 1755—86, 1820—67. Retsprot. 1838—67.
- Gram og Nybøl Godser: Justits- og Retsprot. 1712—17, 1720—1805, 1818—53. Retsprot. for Nybøl Gods 1810—16, 1821—39.
- Hviding og Nørre-Rangstrup Hrdr.: Tb. for Hviding Hrd. 1717—1867. Tb. for Nørre-Rangstrup Hrd. 1716—1867. Retsprot. for Hviding og Nørre-Rangstrup Hrd. 1838—44, 1850—67.

Aabenraa Amt.

- Aabenraa By: Rrp. 1640, 1671—74, 1677—85, 1692—94, 1696—1751, 1753—68, 1770—95, 1797—1823, 1831—43, 1845—47, 1849—52.
 Tb. 1603—08, 1610—13, 1615—19, 1621—23, 1626—31, 1634, 1636, 1639—41.
 »Polizeiamtsprot. und Consulatsprot.« (d. e. Politiretsprot.) 1850—52.
 Byfogedprot. 1815—72.
- Rise og Sønder-Rangstrup Hrd.: Tb. 1685—88. Retsprot. 1795—1802.
- Lundtoft Hrd.: Ingen Tb. eller Retsprot.
- Varnæs Birk: Ingen.
- Søgaard og Graasten Godser: Retsprot. 1687—88.
- Søgaard Gods: Retsprot. 1769—87. (Justitsakter 1737—1858).
- De Graastenske Godser: Retsprot. 1812—53.

Sønderborg Amt.

- Sønderborg By: Retsprot. 1735, 1825—67.
 »Bürgermeisterprotocoll« 1781—1863.
 »Kämmeray-Gerichts Protocoll« 1834—63.
- Nybøl Hrd.: Retsprot. 1780—1867. Retsprot. for de i Nybøl Hrd. indlemmede Dele af de graastenske Godser 1753—57. Prot. over summarisk behandlede Sager (Politisager m. m.) 1847—52.
- Grevskabet Reventlow (Sandbjærg Gods): Retsprot. 1810—67.
- Ballegaard Gods: Retsprot. 1764—90.
- Ballegaard og Bøjskov Godser: Retsprot. 1790—1867.
- Blansgaard: Rets-, Delings- og Kontraktprotokol 1792—1815.
- Als Sønder-Hrd.: Tb. 1788—1867. Retsprot. 1784—1867.
- Augustenborg og Rumohrsgaard: Tingretsprot. 1754—1853. »Gerichtsprotocoll derer zu Hause abgehandelten Sachen« 1752—87.
- Gammelgaard: Tingretsprot. 1754—1853.
- Rønhave og Sønderborg Ladegaard: Tingretsprot. 1747—54. »Gerichtsprotocoll derer zu Hause abgehandelten Sachen« 1752.

Augustenborg Sønder-Hrd. (d. e. Rønhave, Ladegaard, Majbøllegaard og Kegnæsgaard): Tingretsprøt. 1764—1853.
 Augustenborg, Rumohrsgaard, Gammelgaard og Augustenborg Sønder-Hrd.: Tb. 1853—67. Retsprøt. 1778—81, 1788—1867.
 Als Nørre og Egen Hrdr.: Retsprøt. 1847—67.

Tønder Amt.

Tønder By: Rrp. 1573—1602, 1608—57, 1659—74, 1681—88, 1690—96, 1699—1701, 1707—12, 1714—1752, 1754—70, 1772—73, 1775—90, 1793—1867.
 »Protocollum votorum« 1721—36, 1785—86.
 Politiretsprøt. 1811—66.
 »Polizeiamts-Protocolle« 1811—26.
 »Consulat-Protocolle« (d. e. Borgmesterens Forligsprøtokol) 1812—66.
 Dekretprøt. 1782—1867.
 Tønder Hrd.: Tb. 1729—1812, 1825—67. Forhørspøt. 1772—77.
 Højer Hrd.: Tb. 1715—1867. Forhørspøt. 1796—1812.
 Højer Birk: Tb. 1716—1867.
 Tønder og Højer Hrdr.: Retsprøt. 1854—67. Dekretprøt. 1855—59, 1863—67.
 Slogs Hrd.: Tb. 1716—35, 1737—41, 1743—47, 1750—1867. Audiensprøt. (Retsprøt.) 1813—37. Retsprøt. 1841—67.
 Rudbøl Kog: Retsprøt. 1747—1852.
 Gammel Frederikskog: Retsprøt. 1693—1737.
 Støtelund Gods: Rets- og Delingsprøt. 1745—1843.
 Lø Hrd. og Trøjborg Gods: Tb. for Lø Hrd. 1607, 1619, 1621—23, 1635, 1648, 1649, 1682, 1697, 1700.
 Justitsprøt. 1860—84.
 Løgumkloster Birk: Tb. 1631—41, 1647, 1660—61, 1663, 1664, 1672—73, 1690—99, 1701, 1703—04, 1706—08, 1710, 1712, 1719—1863.
 Retsprøt. for mindre Sager 1781—1867.
 Løgumkloster Amts seks Føgderier: Retsprøt. for mindre Sager 1781—1864.
 Hviding Hrd. se Haderslev Amt.

NATIONALMUSEETS INDSAMLING AF BONDE- KULTURSAGER 1933—1942

Af *Axel Steensberg*.

I Aarene fra Dansk Folkemuseums Indlemmelse i Nationalmuseet 1920 til 1932 offentliggjordes der regelmæssig hvert andet Aar en Oversigt i »Fortid og Nutid« over Museets Virksomhed i Lighed med de Oversigter, som Nationalmuseets 2. Afd. gennem en Aarrække havde givet. Aarbogen »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« erstatter nu disse Oversigters publikatoriske Side. Her kan de vigtigste af Aarets Fund og Erhvervelser præsenteres i deres kulturhistoriske Sammenhæng i et Udstyr, der svarer til deres Betydning.

Hvad der stadigvæk savnes er jævnlige Redegørelser for de Retningslinier, Museets Indsamlings- og Undersøgelsesvirksomhed følger, til Vejledning og Inspiration for Kolleger i Provinsen. Det gælder navnlig Arbejdet i Nationalmuseets Bondekultur- og Haandværkssamling, hvis Omraade berører Provinsmuseernes Flertal mest. I det følgende skal der gives en kort Oversigt over de sidste ti Aars Virksomhed og de Arbejdsplaner, man sysler med for den nærmeste Fremtid.

Nedenstaaende topografiske Statistik over Indførelsen af Almuekulturgenstande i Aarene 1933—42 vidner om de vanskelige Arbejdskaar, Folkemuseet led under i Tiden mellem Flytningen fra Bredgade i Foraaret 1934 og Aabningen af de nye Bondekultursamlinger i Nationalmuseet Maj 1938. Dertil kom Afdelingslederen, Museumsinspektør Jørgen Ollriks langvarige Sygdom. Efter hans Død 4. Maj 1941 udskiltes under 1. Juli s. A. Frilandsmuseet ved

Sorgenfri som Nationalmuseets 7. Afd. med Museumsinspektør Kai Uldall som Leder, medens Direktøren, Dr. phil. Poul Nørlund selv overtog Ledelsen af 3. Afd. med Museumsinspektør Fru Ellen Andersen som Underbestyrer af den borgerlige Samling og nærværende Forf. som Underbestyrer af Bondekultur- og Haandværks-samlingen. De etnologiske Undersøgelser, som startedes i 1940 af Magister Svend Jespersen (jfr. »Fortid og Nutid« 1943, p. 9 ff.), knytter sig til sidstnævnte Samling, men er iøvrigt baseret paa en ekstraordinær Bevilling paa Finansloven.

Almuekultursager indført i Protokollerne for 1933—42.

Hjemsted	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	Ialt
Sjælland	63	77	109	33	70	74	246	205	200	124	1201
Lolland-Falster	1	4	1	2	0	5	2	3	7	7	32
Bornholm	22	2	24	0	1	0	0	2	0	24	75
Fyn med Øer	42	204	122	558	171	365	43	101	26	19	1651
Sønderjylland	152	76	64	46	22	83	46	93	50	71	703
Østjylland	13	49	2	39	58	148	10	71	17	69	476
Vendsyssel-Læsø	83	40	46	30	4	42	3	14	3	2	267
Ty, Mors, Salling og Vestjylland	11	4	103	15	108	17	64	51	14	9	396
Færøerne	5	15	12	35	105	3	0	30	5	1	211
Ialt...	392	471	483	758	539	737	414	570	322	326	5112

Naar de i Tiaaret 1933—42 indførte Sager fordeler sig saa uensartet paa de forskellige Landsdele, skyldes det i nogen Grad det Forhold, at de ofte har henligget i Museet et Stykke Tid, før de er blevet ført ind i Protokollen. I Reglen er indkomne Sager indført Aaret efter Ankomsten. Men i en Del Tilfælde er der paa Grund af Tidernes Ugunst forløbet en længere Aarrække. Det er dog en Undtagelse, naar Niels Sørensens Samling fra Lem i Salling først er blevet indført i 1935 efter 19 Aars Forløb, og at Halvdelen af de af Læge R. K. Rasmussen hjemsendte Genstande fra Færøerne, der indførtes i 1937, stammer fra 1929. Det er lykkedes ved Hjælp af det forøgede Mandskab i de sidste Aar at faa indført en Del Sager, som man tidligere havde ladet ligge, fordi de ikke ansaas for værdifulde nok til at indføres. Det Prin-

cip er nu knæsat, at der ikke maa findes Genstande uden Nummer i Museet, idet der spildes alt for megen Tid med at lede efter Indførelsesoplysninger, naar man støder paa saadanne »hjemløse« Sager ude i Samlingen. For Øjeblikket er man for saa vidt à jour med Indførelsen, at der praktisk taget ikke findes unummererede Genstande, som har henligget i over et Aar i Museet.

Med Hensyn til Hjemstedstabellens Landsdelsomraader maa det bemærkes, at de langtfra er lige store. Mest omfattendé er Vestjylland med Mors, Salling og Thy. Tallene kan derfor ikke umiddelbart sammenlignes fra Landsdel til Landsdel.

Af større Samlinger fra Sjælland maa nævnes 122 Genstande fra Pebringegaarden ved Karise (1939 og 1941), 133 Genstande fra Ulstrup paa Røsnæs (1939), 84 Genstande fra Haarbølle paa Møn (1940), en Samling Møllebyggerværktøj paa 48 Numre fra Svedstrup i Ølstykke Hrd. (1942) og en stor og kulturhistorisk set værdifuld Samling paa 135 Numre af Redskaber og Brugsgenstande fra et Vejmandshjem i Vassingerød, Nordsjælland, fremskaffet ved Museumsbetjent Laurids Nielsen og af ham forsynet med omhyggelige Oplysninger om Brugsmaade, Tilvirkningstid m. m. Man er i de sidste Aar kommet ind paa, hvor der er Lejlighed dertil, at hjemføre saa at sige hele Kulturmiljøet Rub og Stub. Dette var ogsaa Tilfældet ved Samlingen fra Ulstrup. Man har paa den Maade ønsket at supplere den saglige Indsamlingsmetode med noget, man kunde kalde Kulturbilledmetoden, idet man spørger: Hvad hørte der til et normalt Hjems Udstyr paa et bestemt Samfundstrin? Det er ikke ganske tilstrækkeligt, om man efter eget Museumsforgodtbefindende stiller Genstande, der nok er fra samme Egn, men ikke har været i samme Gaard, sammen til et Interiør.

Lolland-Falster er svagt repræsenteret indenfor Tiaarets Erhvervelser. Det gælder i Museets Samlinger som Helhed navnlig Vest- og Midtjylland. Her tiltrænges Suppleringskøb i den nærmeste Fremtid. Paa Bornholm har der ikke været foretaget systematiske Undersøgelser. En Del af de Sager, der findes opstillet i Bondekultursamlingens Bornholmsrum, maatte umiddelbart før Aabningen erhverves i Rønne Museum.

Fyn og de tilhørende Øer er vistnok den Landsdel, der som Helhed er rigeligst repræsenteret i Samlingerne. Fynboernes Sans for at bevare det fra Fædrene arvede giver sig saaledes ogsaa Udslag her. Fra Langeland findes der dog yderst faa Almuesager. Lærer H. C. Frydendahl skaffede en stor Mængde sydfynske Ting til Museet i Begyndelsen af Trediverne (indført 1934). Nogle store Værkstedskøb fylder ogsaa godt i den omhandlede Periode: 515 Numre Smedeinventar fra Ørbæk (1936), 187 Numre til et Skemandsværksted (1937—38), ca. 100 Stkr. Almuetekstiler fra Strandby (1938), 125 Numre indsamlet i Tørræsø, Nordfyn (1938) og et Træskomandsværksted paa 48 Numre fra Tommerup (1940).

De forholdsvis talrige Sager, der er indkommet fra Sønderjylland, fordeler sig desværre yderst uensartet paa Landsdelen. De stammer næsten udelukkende fra Als og Romø. Der er dog ogsaa enkelte Genstande fra Øst- og Vestkysten. Men Hovedparten af Nordslesvig er slet ikke repræsenteret, idet Landsdelen endnu ikke er systematisk berejst af Museets Folk. Derimod har Antikvitetshandler V. Larsen, Naboløs, Kbhvn., hentet en Mængde Ting paa Als, hvilket Museet har nydt godt af. Af større Samlinger, som Museet selv har hjemført, er 73 Stkr. Smedeværktøj fra Stolbro (1938).

Fra Østjylland er der kommet en Del Ting, bl. a. en Gave fra Fru Skovrider Lorenzen, Skørping, paa ca. 100 Stkr. (1938) og en Del gammelt Bondeinventar fra Skørbæk og Vokslev ved Nibe med gode Oplysninger hentet af Museets egne Folk (1937). Endelig har Museumsassistent, Frk. Hald skaffet mange gode og veloplyste Sager fra Bjerge Herred ved Vejle. Men som Helhed har Indsamlingen i Østjylland paa Grund af Omstændighederne været altfor spredt og tilfældig.

Tilvæksten fra Vendsyssel kom i 1933 væsentlig fra Læsø. I 1935 købtes en Del Genstande af Tandlæge H. Friis i Hjørring, desværre er det om disse Sager kun oplyst, at de stammer fra Vendsyssel. En Del Ting, der købtes af Centralbestyrer Konrad Petersen, Klokkeholm, er dog forsynet med Oplysninger om Hjem-sogn eller -by.

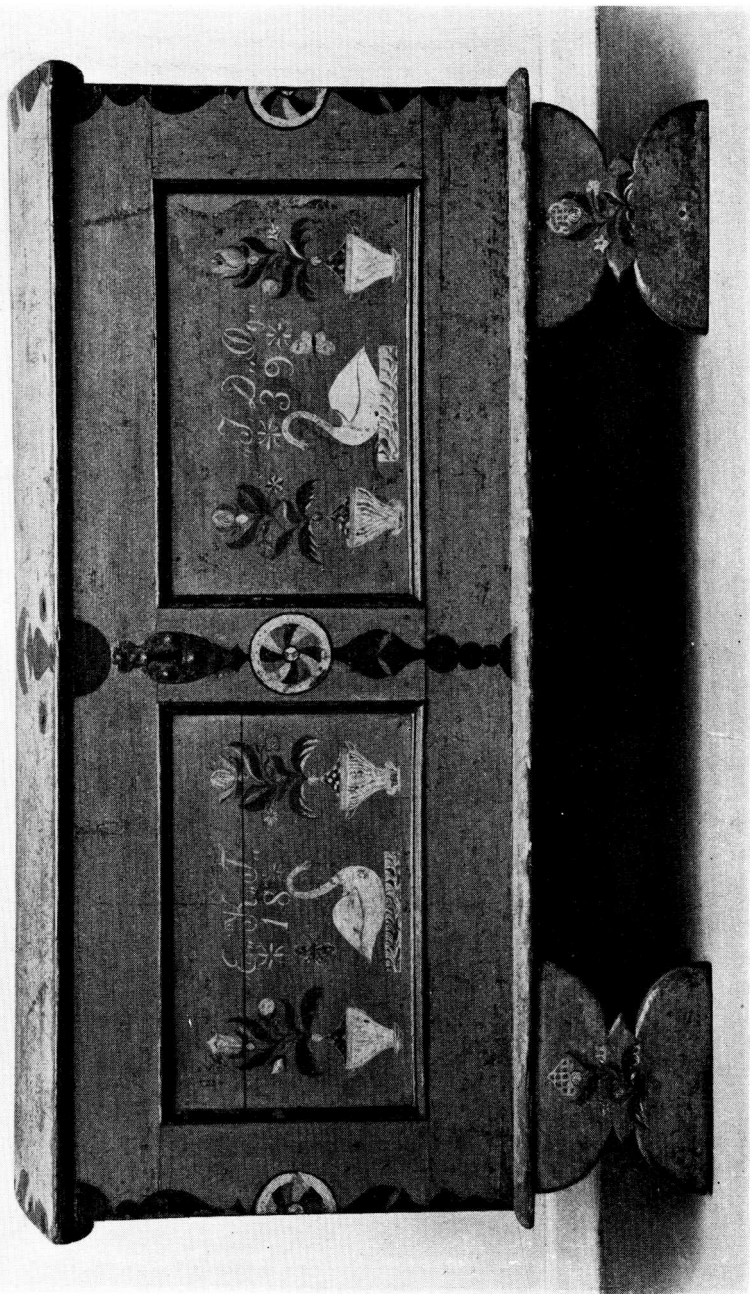
Fig. 1. Dragkiste fra Fløjstrup sydøst for Randers. Broget Dekoration paa grøn Bund. Røde profilerede Kanter paa Skufferne samt kraftige Tulipaner i rødt, blaat, gult og grønt. — Bondemalingen langs Jyllands Østkyst er med sin kraftige Blomsterdekoration og varme røde og grønne Farver tydeligt i Slægt med Øbomalingen. Skønt Foden og Beslagene leder Tanken hen paa Rococotiden, er der efter Malingen og Overdelens Form ingen Tvivl om, at Møblet er lavet engang i første Fjerdedel af 1800 Tallet.

Fra den vestlige Del af den jyske Halvø fylder Niels Sørensen Samling fra Lem ved Skive stærkt i Tabellen under 1935. I 1937 er indført et lille Hundrede veloplyste indendørs Brugsgenstande fra Sinding ved Herning og Aal ved Varde, allesammen hjembragt af Museets egne Medarbejdere. Hertil kommer et komplet Sæt Værktøj til Jydepottefremstilling fra Vejrup ved Bramming.

Museumsinspektør Kai Uldall knyttede allerede i 1920'erne en frugtbar Forbindelse med Læge R. K. Rasmussen, Ejde paa Færøerne. Næsten samtlige Nyerhvervelser fra disse Øer er hjemsendt af Læge Rasmussen, og de er forsynet med ualmindelig fyldige Oplysninger om Brug og Ejerforhold. Man maa haabe, at Læge Rasmussen til sin Tid kan være Museet behjælpelig med at arrangere en Ekspedition til Færøerne for Indsamling af Oplysninger om Skik og Brug samt Optagelser af Fotografier og Films af Arbejdslivet.

Naar man gennemgaar Folkemuseets Protokoller for Tiaaret 1933—42, lægger man Mærke til, at en meget stor Part af Indkøbene af Bondekulturgenstande navnlig i Aarene 1937—38 er købt gennem Antikvitetshandlere. I Hovedprotokollen for 1938 findes følgende: Vincentz (Sorø), Hvid (Randers), Larsen (Naboløs, Kbhvn.), Mads Clausen (Løjt Kirkeby), Druse (Køge), N. P. Petersen (Odense), S. M. Christensen (Odense), Jens Hansen (Odense), K. Petersen (Kløkkerholm), Christensen (Roskilde), Sivelykke (Aarhus) og Bach (Viborg). Og i 1937 findes 9 Antikvitetshandlere, væsentlig de samme Navne. Derefter aftager de, og i 1941—42 nævnes kun en enkelt. Det er klart, at det ikke i Almindelighed betaler sig for et kulturhistorisk Museum at forøge sine Samlinger ved Antikvitetshandlernes Hjælp. Det er billigere at hente Tingene paa Undersøgelser rejser ude i Landet. Og kun paa den Maade kan man faa de kulturhistorisk vigtige paa-lidelige Oplysninger om Tingenes Proveniens og Brug. Museet har

Fig. 2. Fyrretræs Standkiste fra Ty, 1839. Lysblaa Maling med hvid, gul, rød og sort Dekoration. I hver af Forsidens Fyldinger er malet en Svane og en Sommerfugl mellem to stiliserede, blomstrende Potteplanter. — I Modsætning til Ostjylland og Oerne yndede man i Vest- og Nordjylland en kold, blaa Bundfarve med sort Dekoration og en Rigdom af dekorative Detaljer.

i nogle enkelte Tilfælde forsøgt at kontrollere et Par Antikvitets-handlers Hjemstedsopgivelser. I de undersøgte Tilfælde viste Opgivelserne sig at være forkerte; de »oprindelige Sælgere« var imaginære Personer. Der kan naturligvis let ske Erindringsforskydninger, naar man ikke noterer Hjemstedet straks. Men allerede i Begyndelsen af Trediverne indførte Inspektør Uldall, som var klar over disse Mangler, at Hjemstedet paa Sager, der stammede fra Antikvitetshandlere, fik tilføjet et lille o (efter Opgivelse), for at man kunde tage sig i Agt ved Benyttelsen af dette Materiale. Det er et Spørgsmaal, om man overhovedet ud fra en kildekritisk Betragtning er i Stand til at benytte det som Grundlag for kulturhistoriske Arbejder — derimod kan det nok have pædagogisk Værdi. Naar der trods alt et Par Aar blev købt saa meget, hænger det som antydte sammen med Museets vanskelige Personale- og Rejseforhold under Opstillingen af Samlingen.

Af vigtigere Saggrupper, som Museet i nævnte Tiaar har samlet paa, maa først og fremmest nævnes de brogetmalede Bondemøbler (Fig. 1—3). Endnu foreligger der ikke nogen Oversigt over dansk Bondemaling. Og det lader sig ikke gøre at udsende et Standardværk om dette Emne, førend man har iværksat lignende Undersøgelser i Museer og Arkiver vedrørende Malere og Malerskoler, som man med saa stort Held har foretaget i Norge. Man maa dog ikke være blind for, at Opgaven er ulige vanskeligere i det kulturelt set mere sammenhængende Danmark. Til Gengæld indtager Danmark geografisk en mere central Stilling. Der vil kunne spores Paavirkninger ikke alene fra den hjemlige Overklasses Dekorationsmaleri, men ogsaa direkte fra Nabolandenes Almuekunst.

En lignende Opgave ligger for med Hensyn til Landsbypottemageriet. Hornmalingsens Teknik og Stil, Glassurens og Brændingens Ejendommeligheder ligesom ogsaa de forskellige Lerarters Beskaffenhed m. m. trænger i høj Grad til nærmere Studium. Maaske kan det lykkes ad den Vej at fastslaa, hvorfra adskillige Museumsgenstande stammer. I andre Tilfælde vil man, som Dr. Søgaard har været inde paa i en Artikel i »Jyllandsposten« i Aar, maaske være i Stand til at omplacere Tingene med

Fig. 3. Klædeskab fra Ty. 1796. Blaamalet med røde Profillister, lysere blaamarmorert Gesims og Fod, lysblaa Fyldinger i Døre og paa Skuffen. Paa Dørene et bølgende Rocailleornament med Dyr, Fugle, Jæger etc. — Den barokke Gesims vidner om, at Stilarterne anvendes hos Bønderne længe efter, at de har afblomstret hos Overklassen.

Hensyn til Tilvirkningssted. Museet har i Aarene 1938—43 foretaget Undersøgelser med detaljerede Optegnelser og Fotograferinger hos begge nulevende Jydepottekoner, Mathilde Nielsen i Sdr. Elkær og Maren Hansen i Rebelsig. Hos Fru Nielsen er der desuden foretaget Brændingsforsøg for at konstatere Temperaturen i »Ildpøtten«, ligesom Pottemageriet hos Fru Hansen i Sommeren 1943 er blevet smalfilmet. Det Arbejde, der endnu resterer med Hensyn til Jydepottemageriet, ligger i at gennemgaa det samlede Museumsmateriale for at faa Holdepunkter for en sikrere Hjemstedsbestemmelse.

Museet har i den omhandlede Periode indsamlet en stor Mængde Halmløb, ligesom man ogsaa har sikret sig en rigelig Repræsentation af Løbbindingsredskaber. Størsteparten af Løbene er dog købt af Antikvitethandlere. Man har derfor kun i enkelte Tilfælde Optegnelser om Fremstillingsmaade og -sted.

Indsamlingen af Redskaber og Frembringelser fra vort Landsbyhaandværk skrider i det hele taget godt fremad. Der er gjort Optegnelser i Forbindelse med Indkøb hos Skemænd, Træskomænd og Smede. I Forbindelse med de etnologiske Undersøgelser er der senere indkommet en Del Tækkemandsværktøj. Endnu savnes en fyldigere Repræsentation fra Slagtere, Skræddere, Sadelmagere, Skomagere, Kurvebindere, Murere, Tømrere og Brøndgravere paa Landet i Forbindelse med Optegnelser. Byhaandværkene, der i Museet undersøges sammen med Landhaandværket, er yderst svagt repræsenteret. Ganske vist findes der i Museets Magasiner en stor Samling Haandværksredskaber. Men Sættene er i Reglen enten ukomplette eller daarligt oplyste. Man har udarbejdet en Liste over Haandværk, som man af Hensyn til Museets pædagogiske Virksomhed ønsker repræsenteret. Den omfatter følgende Erhverv: Bødkere, Drejere, Snedkere, Tømrere, Farvere, Garvere, Grøvsmede, Hjul- og Kærtmagere, Malere, Murere, Møllere, Pottemagere, Rebslagere, Sadelmagere, Skomagere, Skræddere, Slagtere og Vævere. Alle disse Haandværk skulde samtidig gennemfotograferes, eventuelt filmes og beskrives. Man vil dog ikke opstille hele Værksteder i Museet, men nøjes med instruktive Udstillinger af Redskaber og Billeder, saaledes at man

er i Stand til at forklare Arbejdets Gang. Ogsaa Fiskerierhvervet hører i Museet sammen med Bondekultursamlingen. Paa det Omraade er der i Aar startet en større Undersøgelse, som allerede har givet overraskende gode Resultater. Men herom skal der skrives ved en senere Lejlighed.

Mellem Nationalmuseets 3. Afd. og Dansk Landbrugsmuseum i Lyngby var der i sin Tid en vis Arbejdsdeling, idet Landbrugsmuseet fortrinsvis tog sig af Indsamlingen af Arbejdsredskaber i Stald, Lade og Mark, medens Folkemuseet lagde Hovedvægten paa Stuehusets Inventar. Ved Inspektørskiftet i Dansk Landbrugsmuseum blev det af Nationalmuseets Repræsentant i Bestyrelsen foreslaaet, at der midlertidig oprettedes en Art Personalunion mellem Landbrugsmuseet og Folkemuseet, saaledes at en af Nationalmuseets Inspektører gjorde Tjeneste ved Landbrugsmuseet om Formiddagen, indtil der kunde oprettes en fuldtgageret Stilling for en museumsuddannet Inspektør ved dette Museum. Landbrugsmuseets Bestyrelse udtalte ved den Lejlighed, at Museet ikke var grundlagt med videnskabelige Formaal, og man valgte derfor en Landbrugskandidat som Inspektør. Som Følge heraf tog Nationalmuseets 3. Afd. fat paa at oprette det forsømte i Retning af en videnskabelig begrundet og af Optegnelser og Fotografier ledsaget Undersøgelse af Arbejderne i Udhuse og Mark. Dette har man anset for saa meget mere paakrævet, som Statens normale Museumstilsyn ikke omfatter Dansk Landbrugsmuseum, og man altsaa ikke kan kontrollere, om Tingenes Behandling her saavel ved Indføring som Konservering svarer til de

Fig. 4. Oldermandsstok fra Allested By og Sogn, Salling Herred paa Fyn, o. 1860. Med Stokken modtog Museet en Fortegnelse over samtlige 26 By-mænd, hvis Forbogstaver findes paa Stokken. Udeblev en af Mændene fra Bystævne, idømtes han en Bøde, og Oldemanden skar som Tegn herpaa et Hak i Stokken udfor hans Forbogstaver. Hvert Aars 1. Maj, naar der skiftedes Oldemand, blev Bøderne betalt. Som Kvittering udsleddes Hakkene med en Kniv, og saa kunde man holde Fest i Fællesskab for Pengene.

Krav, man maa anse for videnskabeligt forsvarlige. Heri ligger iøvrigt ikke fra Museets Side nogen Underkendelse af Dansk Landbrugsmuseums betydningsfulde Indsats i vort kulturelle Oplysningsarbejde.

Den store Udstilling af Almuevævning i Kunstindustrimuseet 1940 medførte, at Museet erhvervede en Del Stofprøver, som har væveteknisk Betydning. En meget væsentlig Del af det til Udstillingen indsendte Materiale blev analyseret og fotograferet. Det staar nu opført paa sagligt ordnede Kartotekskort tilgængeligt for Bearbejdelse. Ogsaa den gennem Nationalmuseets etnologiske Undersøgelse udsendte Samling Spørgeskort over Kvindehovedtøjer resulterede i, at Museet supplerede sine Samlinger. I Sommeren 1942 foretog man en stor Indsamling af Dynebolstre m. m.; da de indkomne Sager først er indført i Protokollen for 1943, vil det dog være rimeligt at vente med en nærmere Redegørelse herfor til næste Oversigt.

Paa Foranledning af Kredslæge J. S. Møller erhvervede Museet i 1939 en Husmandsstue fra Ulstrup paa Røsnæs med alt det gamle Inventar i Behold. For Stuens Indretning og Historie vil der blive gjort Rede i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark«. Den blev forud for Flytningen opmaalt saa omhyggeligt, at den har kunnet genopstilles i Museet med hver enkelt Ting paa sin gamle Plads. Det er første Gang, man har flyttet et komplet Interiør til Nationalmuseet, og der er ingen Tvivl om, at Stuen trods sit fattige Præg vil gøre Lykke, naar Bondekultursamlingen genaabner efter Krigen. Man kunde endnu ønske en østjysk Dagligstue med tilhørende Køkken, ligesom man gerne vil erhverve en typisk Bondestue fra Tiden 1900—1910 med hele det oprindelige Inventar paa Plads: Spisebord med Stole, Buffet med Spejl, Tobaksbord eller Pibebræt, Skrivebord med drejede Ben, Chaiselongue, Hængeur, Højskolebilleder, Familieportrætter etc. Den østjyske Dagligstue maa derimod helst være fra Tiden før 1850, og Køkkenet skal have aabent Ildsted.

Skønt Nationalmuseets 3. Afd. endnu ikke har nogen særlig Konto til arkæologiske Undersøgelser, har man dog siden 1938 udfoldet en voksende Virksomhed med Hensyn til Undersøgelser

af Bondegaardstomter. Det begyndte beskedent med en lille Undersøgelse af en Hustomt i den o. 1650 nedlagte Landsby Bolle i Dronninglund Sogn, Vendsyssel. Det følgende Aar fortsattes Undersøgelsen her, og der fremdroges Resterne af en Vandmølle og endnu et Hus. Samme Sommer udgravedes en Serie Hustomter, som laa i fem Lag under hinanden i Asaa Kros Have i Vendsyssel. Tomterne stammede fra Tiden o. 1300—1600. Der er givet en foreløbig Beretning om disse Undersøgelser i »Naturens Verden« 1940. I 1939—40 fortsattes med Undersøgelserne i Pebringe (se »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1941). I 1939 gravede man ogsaa i Bopladser i Mjels, Ferslev S., Aalborg Amt (uden Resultat) og paa Alstrup Hede, Kongens Tisted S., Aalborg Amt. Sidstnævnte Sted undersøgtes et Gadekær og Bopladslag fra Renæssancetiden eller lidt før. Hustomterne kunde ikke paavises, idet Bebyggelsen kun har været kortvarig. Men der ses i Tilslutning til den gamle Landsbys Gadekær et Parti digehegnede Agre, der kan opfattes som den sidste Udløber af Digevoldingsagrene fra Jernalderen. Gadekæret og største Parten af Agrene er blevet fredlyst i 1942.

I 1940 foretoges en Undersøgelse paa Tomten efter Frilandsmuseets Gaard fra Lundager, Gamtofte S., Odense Amt. Det paavistes herved, at der ikke var ældre Gulvlag paa Stedet. Aaret efter paabegyndtes for Midler, der var stillet til Raadighed af Dr. V. Eilshou-Holm, en Undersøgelse i den 1781 afbrændte Del af Hejninge Landsby ved Slagelse. Undersøgelsen fortsattes gennem tre Maaneder i Efteraaret 1942 og er endnu ikke afsluttet. Der er fremdraget en Del Tomter liggende lagvis under to Gaarde vestligst i Byen. Den ældste Gaard har ligget paa samme Sted siden o. 1250 (se »Den danske Bondegaard« 1942). Men man haaber ved fortsatte Gravninger at finde tilbage til Landsbyens Grundlæggelse, der efter Stednavnet at dømmes formodes at ligge i Nærheden af Kristi Fødsel. Paa Toften nord for Byen har man fundet en Serie Gulve, hvoraf det yngste stammer fra 1400 Tallet. Her skulde der være Mulighed for at komme tilbage til forhistorisk Tid med Tomterne. Undersøgelsen maa paa Grund af Dyrkningsrotationen udsættes et Par Aar. Men i Mellemtiden foretages med

Støtte af Carlsbergfondet en sideløbende Undersøgelse af Jordfordelingen og Udskiftningens Historie i Hejninge siden 1682.

Endnu maa i Forbindelse med Landsbyundersøgelserne nævnes, at man i Sommeren 1942 afdækkede en ejendommelig Hustomt med indhegnet Forgaard paa Nødskov Hede, Lomborg Sogn ved Lemvig. Huset har været opført med Jordvægge. Der var kun eet Ildsted, og det havde Form som en lerklinet Ovn anbragt langs den ene Sidevæg — en Ovntype, der fritstaaende kendes fra Hejninge paa Sjælland og Asaa i Vendsyssel. Der plejer dog tillige at findes aabne Ildsteder i Huset. Nødskovtomten er ikke helt sikkert tidsfæstet, idet der næsten ingen Lerkarskaar fandtes. Men den synes at ligge paa Overgangen til historisk Tid. Den er nu fredlyst, men der ligger en anden Tomt i Nærheden, som skal undersøges, naar Krigen og den nærliggende Flyveplads ikke mere generer Arbejdet. Her haaber man dels at faa Ildstedformen gentaget og dels at faa en nøjagtigere Tidsfæstelse.

Det er allerede nævnt, at Museet i Krigsaarene har kunnet nyde godt af Arbejdsløshedsforanstaltningerne, idet tre arbejdsløse Kontorister og en arbejdsløs cand. mag. har været beskæftiget. Man har benyttet Lejligheden til at faa Orden i Museets Arkiv. Fra gammel Tid fandtes der i Folkemuseet et sagligt ordnet Katalog paa Folioblade. Men fra o. 1935 indførtes Kartotekskort i kvart Format, af Størrelse saa et 18×24 Fotografi kan opklæbes herpaa. Magister Svend Jespersen har i Samraad med Museumsinspektør Fru Ellen Andersen og nærværende Forfatter udarbejdet en ny saglig Registrant til dette Kartotek. Registranten anvendes ogsaa ved Ordningen af Museets fotografiske Aftryk af Ting, der ikke befinder sig i Museet, ligesom den benyttes ved de etnologiske Optegnelser og saa vidt gørligt ved Magasinordningen ude i Samlingen. Det var utilfredsstillende, at Sagkartoteket over Museumsgenstandene kun omfattede de Ting, der var indgaaet til Museet efter Midten af 1930'erne. De arbejdsløse Kontorister blev derfor sat i Gang med at afskrive det gamle Seddelkatalog paa de nye Kvartsedler («det blaa Kartotek»), samt gennemgaa Fotografisamlingen og opklæbe Aftryk af samtlige Negativer dels paa de blaa Kartotekssedler og dels paa hvide (Genstande uden-

for Museet, »det hvide Kartotek«). Samtidig hermed omordnedes hele Negativsamlingen — over 20,000 Stkr. — i Nummerorden. Herved opnaar man, at Ekspeditionen af Negativer altid sker efter Sagkartoteket eller efter Hovedprotokollen. Begge Steder er Negativnumrene opført. Derved slides Negativerne mindre, og det er lettere at holde Orden i dette Arkiv. Endelig er det ved Hjælp af arbejdsløse Snedkere lykkedes at skaffe Skabe til Bondekultursamlingens Magasinrum. Skabene er indrettet med Skydedøre og Glasruder. Og efterhaanden er Magasinerne omordnet efter saglige Principper i Lighed med Kartotekerne. Derved har man vundet et bedre Overblik over Manglerne. Man vil endvidere indføre det System, at en bestemt Mand har Ekspeditionen i Samlingerne og dermed Ansvaret for, at Sagerne ikke forlader deres Plads i Aarevis. Samtidig foretages — vistnok for første Gang — en Revision af Samlingernes Indhold med Jævnførelse af Protokollen. Naar disse Arbejder er tilendebragt, vil megen unødigt Tidsspild kunne spares, og Nationalmuseets 3. Afd. vil kunne staa som et Mønster paa et velordnet Museum.

Konserveringen af de indkomne Sager har desværre indtil for en halv Snes Aar siden paa Grund af utilstrækkelige økonomiske Midler været forsømt. Folkemuseet havde ikke nogen Konservator. Men engang imellem sendtes et Møbel ud i Byen til en Maler eller Snedker for at blive gjort i Stand. I 1935 begyndte Axel Christensen fra Hjørring at konservere paa Museet. Han blev ansat som Konservatorassistent i 1939, og fra 1938 har han været assisteret af sin Fader, Frands Christensen, af hvis mangeaarige Erfaring som Museumskonservator Folkemuseet stadigvæk nyder godt. Siden 1936 er der ikke gaaet nye Museumsgenstande paa Plads i Bondekultursamlingen uden forudgaaende Behandling paa Konserveringsanstalten. I de sidste Par Aar har der været afsat et fast Beløb til Konservering. Vedligeholdelsen af det nedarvede Kulturgods i vore Museer er en Opgave af lige saa stor Vigtighed som Tingenes Erhvervelse. Derfor maa der være rimelig Balance mellem et Museums Indkøbskonto og dets Konserveringsudgifter.

I det foregaaende er der gjort Rede for Folkemuseets Arbejde med Indsamling og Undersøgelse af vor gamle Bondekultur samt

Fiskeri og Haandværk i det sidst forløbne Tiaar, ligesom nogle af de mest paatrængende Opgaver for Fremtiden er skitseret. Det har vist sig, at der er visse Omraader i Landet, som endnu ikke er berejst af Museets Folk. Denne Mangel vil man i de kommende Aar søge at afhjælpe. I Sommeren 1943 paabegyndtes Suppleringsundersøgelser paa Læsø. Det er Hensigten at fortsætte med Bornholm, hvor det ogsaa vil være ønskeligt at faa Lejlighed til at gøre arkæologiske Undersøgelser for at fastslaa de faatallige bornholmske Landsbyers Oprindelse og Alder. Dernæst vil man berejse det sydlige Vestjylland, Vest- og Midtsønderjylland, de sydfynske Øer, Egnen mellem Slagelse, Skælskør og Næstved samt Vestlolland.

En heldig Gennemførelse af dette Program beror paa, hvor store Midler der kan stilles til Raadighed for Afdelingen i de kommende Aar. Men det beror ogsaa paa, om man kan fastholde en Del af det midlertidigt beskæftigede Personale efter Krigen. Folkemuseet har ikke ligesom Nationalmuseets andre store Afdelinger faaet nogen ny Inspektørstilling efter Museets Udvidelse. Man har heller ikke nogen fast ansat Konservator. Disse Ønsker staar derfor øverst paa Programmet for de kommende Aar. Men man har benyttet Krigsaarene til en Oprydningsaktion og Systematisering, der har lettet det daglige Arbejde i Museet. Naar Krigen er forbi, staar man efter alt at dømme godt rustet til en udvidet Indsats for at redde de sidste Rester af den gamle Bondekultur fra før Landbrugets Industrialisering.

GOTTORPERSTYRET SOM FORUDSÆTNING FOR HJEMMETYSKHEDEN I NORDSLESVIG¹⁾

Af *Troels Fink*.

I 1544 delte *Christian III* hertugdømmerne Slesvig og Holsten mellem sig og to af sine brødre, hertugerne *Hans* og *Adolf*. Siden faderens død i 1533 havde Christian styret begge hertugdømmer paa egne og sine mindreaarige brødres vegne. Det havde staaet i *Christian III*'s magt at faa gennemført en ordning, hvorved brødrene blev affundet med penge og gods, og landene var blevet holdt samlede. Fremtrædende holstenske adelsmænd gik ind for en saadan ordning; men kongen følte det som en pligt over for brødrene at lade dem faa andel i styret af hertugdømmerne. Der kunde ikke være tvivl om, at det vilde medføre uhyre vanskeligheder og give anledning til megen strid; men ingen indvendinger frugtede. Kun den yngste bror blev affundet med kirkeligt gods; de tre ældste delte de sønderjydske og holstenske amter i tre lige dele efter indtægter, saaledes at hver især fik andele baade nord og syd for *Ejderen*. Det lykkedes den mægtige adel at holde sit gods udenfor delingen. Ridderskabet skulde for fremtiden staa under alle tre herrer i fællesskab; og disse skulde i fællesskab repræsentere landene udadtil.

Hertug *Hans* fik den nordligste del, det store *Haderslev* amt samt *Tønder* amt og *Løgumkloster*; kongen fik den mellemste del, *Sønderborg*, *Flensborg* og *Bredsted* amter, mens hertug *Adolf* fik det sydlige bælte *Gottorp*, *Husum* og *Ejdersted* samt *Aabenraa*

¹⁾ Foredrag holdt ved Historisk Samfund for Sønderjyllands generalforsamling i Tinglev 30. Maj 1943.

amt; halvøerne Svansen og Dänischwohld var næsten helt i adelens hænder.

I løbet af det 16. aarhundrede skete ret store forandringer. Hertug Hans døde i 1580 uden arvinger. Kongen fik Haderslev amt, der udgjorde en stribe tværs over landet; hertug Adolf fik Tønder og Løgumkloster, der sammen med Aabenraa amt dannede et gottorpsk bælte; syd derfor kom igen et kongeligt og sydligst et gottorpsk.

Faa aar forinden var der sket en ny deling af det kongelige omraade: En bror til Frederik II, hertug Hans den Yngre, havde i 1564 som sin arvepart faaet en tredjedel af de kongelige amter: Als og Sundeved og Lyksborg i Angel, et omraade, som siden blev delt mellem 4 af hans sønner. Disse smaa hertugdømmer forsvandt igen i løbet af det 17. og 18. aarhundrede og var politisk uden større betydning. Anderledes Gottorp-delen, der var stor nok til at opretholde et hof og til at deltage i den store politik.

Sønderjyllands politiske landkort viser altsaa ved det 17. aarhundredes begyndelse et meget broget billede; men dertil maa endnu føjes, at der ikke var overensstemmelse mellem de politiske og de kirkelige grænser. Tørninglen i Haderslev amt hørte til Ribe stift, og Als hørte til Odense stift. Yderligere gik kirkesprogsgrænsen, uden at man rigtig kan finde ud af hvorfor, fra reformationen tværs gennem landet, og i aarhundredernes løb fæstnede den sig ved en linie nord om Flensborg og Tønder.

For at gøre forvirringens billede fuldkomment skal jeg lige nævne de kongerigske enklaver i Vestslesvig, der fra dronning Margrethes tid hørte umiddelbart under kongeriget.

Det politiske fællesstyre, som især ridderskabet var talsmænd for, og som fandt sit udtryk paa den fælles slesvig-holstenske stænderlanddag, kunde i det lange løb ikke hævdes. Fyrsternes magt var i stigen paa stændernes bekostning. Administrationen blev mere og mere effektiv og knyttede efterhaanden snævre baand mellem de mennesker, der levede under lige vilkaar under samme hersker. De politiske skel gravede sig efterhaanden ned i folks bevidsthed. I den kongelige del var man stolt over at være kongens undersatter, og i den gottorpske voksede der lidt efter

lidt en hengivenhed frem for herskerhuset; der opstod, hvad man kunde kalde en statspatriotisme, der ikke har ret meget at gøre med moderne nationalfølelse.

Det er dog kun inden for den kongelige og gottorpske del, at en saadan følelse kan spores. I de smaa sønderborgske hertugdømmer nærredes tilsyneladende ikke større hengivenhed for herskerhusene, eftersom hertug Hans og hans efterkommere drev deres hertugdømmer som store godser med alle de ulykkelige følger for bondestanden, som denne ordning medførte.

Den politiske søndersplittelse overvandt i hovedsagen i 1713, da den danske konge fik herredømmet over gottorperdelen, som han i 1721 højtideligt indlemmede i sin krone.

Men endnu længe sporede man i det gottorpske omraade sympati for det afsatte herskerhus og uvilje mod den danske konge. Det har siden været almindeligt antaget, at der har bestaaet en sammenhæng mellem disse stemninger og slesvig-holstensk standpunkttagen i 1848, eller udtrykt paa en anden maade, at hjemmetyskheden har en af sine rødder i den gottorpske statspatriotisme.

Der kan nævnes mange eksempler paa denne opfattelse. Jeg skal anføre nogle i flæng: P. Lauridsen skriver om Aabenraa: »Indtil 1720 havde Byen tilhørt den gottorpske Hertug, og denne Fyrstes Had til det danske Kongedømme havde ogsaa sat sine Spor hos hans nordslesvigske Undersaatter; endnu fire Slægtled senere var den gottorpske Særfølelse ikke vadsket helt ud af Sindene; Borgernes Statskærlighed kunde anfægtes, og det var kun skrantne Kongelys, der groede op omkring Brøndlund Slot«²⁾. Noget bevis anføres ikke. Biskop Ammundsen skriver om tiden efter 1864 »paa hele Strøget Tønder-Aabenraa mærkes endnu, at Landet har været under den gottorpske Hertug«³⁾.

Større kildeværdi har en udtalelse af gaardejer Refslund Poulsen, der bor paa grænsen mellem gammelt kongeligt og hertugeligt omraade. Han skriver i Festskrift til H. P. Hanssen: »For 40 til 50 Aar siden sagde de gamle i den sydlige Del af Haderslev Vesteramt om Egnen syd derfor: »Ovre i Hertugdømmet«. At de

²⁾ Da Sønderjylland vaagnede II. s. 3).

³⁾ Sønderjyllands Historie V. s. 320.

statsretlige Forhold i nogle Aartier havde været ens, havde ikke været i Stand til at udviske den Forskel i Folkekarakter, som en lang Fortids forskellige politiske og økonomiske Levevilkaar havde udviklet⁴⁾.

Til speciel undersøgelse er problemet taget op af den tyske historiker *Ludwig Andresen* i en afhandling om hjemmetyskheden i den skæve firkant⁵⁾. Andresen giver følgende konklusion af sin undersøgelse: »I grænselandet Nordslesvig vil det i mange tilfælde kunne lade sig eftervise, at en hjemmetyskers sindelag i samme grad som hans danske nabos er bestemt af ofte langt tilbageliggende elementer; at altsaa ogsaa i hjemmetyskheden gamle, stavnsbundne historiske kræfter lader sig spore. Uden tvivl har vi i hjemmetyskhedens kerneomraade, den skæve firkant, at gøre med det gamle fæstevæsen og frem for alt med gottorpertraditionen«.

Ludwig Andresen nævner talrige eksempler paa gottorpsk patriotisk stemning i Aabenraa-Tønder amter, især fra besættelsesperioderne 1675—79, 1684—89 og 1713—20, men han nævner ingen eksempler, der gør det sandsynligt, at der er nogen sammenhæng mellem det gottorpske og det slesvig-holstenske; det skulde da lige være, at professor Niels Falck i nogle erindringer, der fremkom i 1848, anførte, at i hans ungdom var gottorpske traditioner endnu levende i hans fødeby, Emmerlev. Niels Falck blev født 1784; det har altsaa været i slutningen af det 18. aarhundrede. Men Emmerlev er et daarligt valgt eksempel; for ved valget i 1867 til den grundlovgivende nordtyske forbundsrigsdag, det første valg, der giver sikker besked om det nationale styrkeforhold, var der ca. 1 0/0 tyske stemmer i Emmerlev sogn; særlig stærk kan den gottorpsk-slesvig-holstenske tradition altsaa ikke have været.

⁴⁾ S. 229.

⁵⁾ Geschichtliche Voraussetzungen, Entwicklung und Durchbruch des Nationalbewusstseins des Heimdeutschtums im »Schiefen Viereck« in Nordschleswig, Deutsche Hefte für Volksforschung 1934. Paa grund af forholdene har jeg ikke kunnet fremskaffe dette tidsskrift, men har i stedet maattet nøjes med et udførligt referat i »Der Schleswig-Holsteiner« 1934 s. 233 ff.

De eksempler, Ludwig Andresen nævner paa gottorpsk sindelag fra tiden efter 1720, er ganske interessante, men rummer ingen beviskraft. Her skal nævnes et par: Da der i 1726 bredte sig det rygte i Tønder, at amtet skulde tilbage til hertugen, vakte det megen glæde. Ved en kogsregnskabsafslutning i Højer 1732 kom en bonde fra Bremsbøl i klammeri med en retsskriver, rev hans frakke i stykker og raabte: »Naar jeg betaler min skat, saa sk. . . . jeg paa kongen, saa sk. . . . jeg paa amtmanden, saa sk. . . . jeg paa alle danskere«.

Man har indtryk af, at disse stemninger i løbet af nogle aartier har lagt sig. I Erik Pontoppidans roman: »Menoza«, der kom i 1740'erne, spørger romanens hovedperson provsten i Tønder, om indbyggerne nu ogsaa er fuldkommen dansksindede, og denne svarer: »Om den slægt, som nu fødes og fremkommer, har jeg aldeles den mening. Men paa de gamle maa man gøre forskel. Nogle af de forstandigste skønner noksom, at de aldrig har haft mildere regering, saa og at landets forrige deling idelig gav anledning til krig, hvilken i hvordan den endtes, var indbyggernes fordærvelse. Andre ere af ulig mening, dog falder den efterhaanden bort«⁶⁾).

Ludwig Andresen fortæller, at da gottorperen, Zar Peter III af Rusland, i 1762 truede Danmark med krig, blussede de gottorpenlige stemninger i Tønder op igen, men med mageskiftet i 1773 faldt ethvert aktuelt politisk grundlag bort. Der indledes en periode præget af en kongedyrkelse som ingensinde før eller siden, og den trivedes ligesaa godt i det gottorpske som i det kongelige omraade.

Af vidnesbyrd, der direkte peger paa sammenhæng mellem gottorpsk tradition og slesvig-holstensk sindelag i 1848 og senere, har jeg kun kendskab til eet, der stammer fra landsbyen Hovslund i Øster Løgum sogn. Om forholdene i denne landsby har pastor Kjer, der døde 1834 og selv var født i Hovslund, fortalt, at der endnu i slutningen af det 18. aarhundrede raadede gottorpske, antidanske følelser.

⁶⁾ Erik Pontoppidan: Menoza. Udg. 1860, s. 178.

Aarsagen hertil var maaske den, at en af de nye embedsmænd, der blev ansat efter 1713, amtsskriver Riis i Aabenraa, fik fordrevet 4 bønder fra deres gaarde, som han selv fik overdraget og slaaet sammen til een stor gaard, der blev drevet ved forvalter. Det vakte levende uvilje, og denne tradition kan godt have været medvirkende til, at byen i 1848 i modsætning til det øvrige sogn blev overvejende slesvig-holstensk⁷⁾. I 1920 var der forholdsvis mange tyske stemmer i Hovslund sammenlignet med de andre landsbyer i sognet.

Fra Varnæs, der ogsaa hørte til Aabenraa amt, foreligger der imidlertid et eksempel paa det stik modsatte. I Varnæs var der i aarene efter 1713 en ret udbredt uvilje mod en af de tidligere gottorpske embedsmænd, husfoged Güntheroth, der var gaaet over i den danske konges tjeneste som skovrider, men stadig var gottorpsk-sindet. Han havde i 1711 med stor dygtighed forestaaet udskiftningen i landsbyen, men han havde taget sig særdeles godt betalt derfor. Saa længe han levede, skulde der tilfalde ham visse afgifter. Dette privilegium havde han faaet af hertugen af Gottorp, og det lykkedes ham ogsaa at faa den nye regerings anerkendelse. Bønderne var det en torn i øjet; men først i 1733 klagede de derover til kongen. Som aarsag til at de havde ventet saalænge, anførte de: »den skræk, som supplikatus (Güntheroth) altid har forstaaet at sætte os i, naar vi klagede til ham, og den truende hentydning til en fyrstelig regering, der snart igen vilde komme, idet han tilføjede, hvad vi vovede at sige mod de breve, han havde modtaget af det fyrstelige herskab«. Det lykkedes ikke Varnæs-bønderne at komme Güntheroth til livs. Men eksemplet viser jo tydeligt, hvor tilfældigt det gottorpske levn har kunnet virke⁸⁾.

Det vil af det foregaaende fremgaa, at jeg ikke tillægger den gottorpske tradition særlig stor betydning for fæstnelsen af den nationale bevidsthed, uden at jeg dog helt vil underkende den.

Men naar ikke det gottorpske spiller stærkt ind, hvad er da

⁷⁾ H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjydske Slægter, s. 83 f.

⁸⁾ Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, s. 90.

bestemmende for den forskel i danskhedens styrke, som gør sig gældende ud over Nordslesvig?

Inden jeg prøver paa at besvare dette spørgsmaal, skal jeg først forsøge at gøre rede for det nationale styrkeforhold i Sønderjylland. Det ældste brugelige grundlag for en saadan rede-gørelse er valget til den grundlovgivende nordtyske forbunds-rigsdag i Februar 1867, der ganske overraskende drog en skarp skillelinie tværs gennem Sønderjylland, syd om Flensborg og nord om Tønder. Der blev i det danske flertalsomraade afgivet 26.038 danske stemmer mod 6973 tyske, d. v. s. 78,9 % danske stemmer mod 21,1 % tyske.

Det kan straks slaas fast, at den afgørende nationale delingslinie Flensborg-Tønder ikke har noget at gøre med den gamle grænse mellem gottorpsk og kongeligt omraade, tværtimod, den gik midt igennem Flensborg amt, der altid har været kongeligt, og tværs igennem Tønder amt, der 1580—1713 var gottorpsk. Nogen primær betydning kan gammelt gottorpsk tilhørsforhold altsaa ikke have haft.

Men i det danske flertalsomraade var der forskel paa danskhedens styrke. Hvis man sætter et skel ved 85 % danske stemmer tegner der sig en ret karakteristisk linie paa skraa gennem landsdelen: nord om Højer, syd om Møgeltønder, vest om Abild, Løgumkloster og Nørreløgum, nord om Bedsted, Hellevad, Egvad, vest om Øster Løgum og Vedsted, Gl. Haderslev og Moltrup og nord om Bjerning, øst om Fjelstrup og Aastrup til Haderslev Fjord. Syd for Haderslev Fjord havde sognene Øsby og Halk over 85 % danske stemmer. Hertil kommer saa det meste af Als og Sundeved⁹⁾.

Paa visse steder følger linien skellet mellem kongelig og gottorpsk omraade; særlig iøjnefaldende er det paa stykket fra Nørre Løgum til Øster Løgum. Men linien passer bedre med skellet mellem Ribe og Slesvig stifter. Der er enkelte undtagelser, særlig i den nordlige del af Haderslev amt; men stemmeprocenten ligger i Haderslev østeramt som helhed lavere end i Tørninglen.

⁹⁾ Se Kort i Sønderjyllands Historie V, s. 30.

Spørgsmaalet bliver da, om den forskel, som kan iagttages mellem de udpræget danske egne og de lidt mere blandede distrikter, hvor vi møder en hjemmetyskhed af en vis styrke, ikke nok saa meget kan skyldes det kirkelige skel, der har været en kendsgerning i en betydelig længere periode end skellet mellem gottorpsk og kongelig.

For at illustrere dette forhold har jeg foretaget en undersøgelse af præsternes uddannelse i de forskellige egne af Sønderjylland. Rigtignok er præsternes indflydelse begrænset, men det har dog haft nogen betydning, hvilken kultur præsterne repræsenterede. Som de eneste »dannede« mennesker, der levede paa landet i Nordslesvig, har de været med til at bestemme folks syn paa dansk og tysk kultur. I den del, hvor præsterne til trods for, at de prædikede paa dansk, var tyskuddannede, maatte dette forhold styrke indtrykket af, at tysk var det finere sprog, mens det danske kun kunde anvendes i mere jævne forhold. Hos de mere velstillede, der havde trang til kultur, maatte præsternes eksempel have nogen indflydelse. De tyskuddannede præster fandt det naturligt at sende deres børn til tyske skoler og har vel ogsaa tilskyndet andre latinskoleemner fra deres sogne til at gaa samme vej. Omyndt med de danskuddannede præster.

Jeg skal først gøre rede for præsternes uddannelse i nogle sogne paa begge sider af stiftsgrænsen. Undersøgelsen omfatter alle præster fra 1600—1848 i sognene Døstrup, Arrild, Branderup, Agerskov og Bevtøft i Ribe stift og sognene Nørre Løgum, Bedsted, Hellevad og Øster Løgum i Slesvig stift¹⁰).

Forskellen er meget iøjnefaldende. I alle Ribesognene er samtlige præster i denne periode uddannet i København, enkelte havde desuden været paa tyske universiteter, men kun i den ældre tid. En enkelt præst er usikker. Han er født i Helsingør, men det vides kun om ham, at han har studeret i Rostock. Hans fødested kunde jo tyde paa, at han ogsaa havde været i København. Hvis ikke, er han undtagelsen, der bekræfter reglen.

¹⁰) Oplysninger om præsternes uddannelse findes hos Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864.

I Slesvig-sognene var forholdene langt mere brogede. Til Trods for at der ogsaa her var dansk kirkesprog, var indtil 1713 næsten alle de præster, vi har efterretninger om, uddannet paa tyske universiteter. Ingen var udelukkende uddannet i Danmark, enkelte havde baade været i København og ved tyske universiteter. I denne forbindelse skal der lige mindes om, at tilbøjeligheden til at søge tyske universiteter var betydeligt større i det 16. og 17. aarhundrede end siden hen. Det gjaldt baade danske og slesvigske gejstlige.

Ogsaa efter 1713, da regeringen i København foretog udnævnelserne i det tidligere gottorpske omraade, beholdt de tyskuddannede præster overvægten med undtagelse af Bedsted. I Øster Løgum var der mellem 1713 og 1848 6 tyskuddannede præster og 2 danskuddannede, i Hellevad var tallene henholdsvis 6 og 1, i Nørre Løgum var der 3 tyskuddannede, 2, der havde været baade i København og ved tyske universiteter, og 2 udelukkende danskuddannede. I Bedsted var der 4 danske mod 2 tyske. Det er karakteristisk, at alle de præster, der i 1848 sad i de nævnte 4 sogne, var slesvig-holstenere.

Der er ogsaa den ejendommelighed, at næsten alle præster i de undersøgte Slesvig-sogne var indfødte sønderjyder, mens der særlig fra slutningen af det 18. aarhundrede i overvejende grad sad danskfødte præster i de undersøgte Ribe-sogne.

Jeg vil ikke hævde, at forskellen i danskhedens styrke nord og syd for 85⁰/₀-grænsen i 1867 udelukkende skyldes forskellen i præsternes uddannelse; men at denne forskel har haft nogen betydning synes at fremgaa af den kendsgerning, at der med en enkelt undtagelse er en vis overensstemmelse mellem præsternes uddannelse og danskhedens større eller mindre overvægt fra egn til egn.

Den følgende oversigt vil vise forholdet (se næste Side).

Til denne oversigt maa der gøres forskellige bemærkninger. En del af de oplysninger, Arends har meddelt i »Gejstligheden i Slesvig og Holsten«, er givet med forbehold. De er her medtaget, trods spørgsmaalstegnene, fordi afvigelserne næppe ved saa stort talmateriale, som det foreliggende, kan faa nogen praktisk betyd-

Præsternes uddannelse i perioden 1700—1848.

	Sogne	Uddannet i Køben- havn	Baade i København og Tyskland	Uddannet paa tyske Universiteter
De sønderjydske sogne un- der Ribe stift. (Syd for 1864-grænsen)	30	215 81,4 %	42 15,9 %	5 2,7 %
Als (undt. Kegnæs)	12	46 54,7 %	14 16,7 %	24 28,6 %
Haderslev østeramt	24	85 46,1 %	34 18,6 %	65 35,3 %
Sønderborg provsti. (Sun- deved + Kegnæs)	6	10 25,6 %	9 23,1 %	20 51,3 %
Tønder amt (under Sles- vig stift)	15	19 19,8 %	22 22,9 %	55 57,3 %
Aabenraa amt	17	16 12,8 %	15 12,0 %	94 75,2 %
Nordslesvig ialt	391	49,5 %	136 17,2 %	263 33,3 %
Sydtønder amt	30	15 6,8 %	27 12,2 %	179 81,0 %
Flensborg amt	23	7 4,4 %	18 11,2 %	136 84,4 %

ning. En enkelt, der baade har været i København og Leyden, er regnet med under den anden kategori. Købstæderne er ikke medregnet. Enkelte af præsterne er talt to, evt. flere gange paa grund af forflytninger inden for Nordslesvig. Det har ikke været muligt at nøjes med at tælle dem een gang af hensyn til opdelingen i forskellige egne. Paa helhedsbilledet skulde forflytningerne ikke kunne faa nogen indflydelse, men tallene for Nordslesvig som helhed er altsaa lidt for høje.

Efter disse praktiske bemærkninger er der grund til at se lidt paa forholdene fra egn til egn. Naar der er et saa forholdsvis stort spring mellem de danskuddannedes procentvise andel i sognene under Ribe stift og Als, kan det skyldes, at hertugen af Augustenborg havde kaldsret til en del sogne paa Als; desuden kan det have betydet noget, at Als havde mindre kontakt med Odense stift, end Tørninglen og Enklaverne havde med Ribe. I forhold til danskhedens styrke i senere tid møder Sundeved med et forholdsvis stort antal tyskuddannede præster. Aarsagen hertil er, at Sundeved indtil 1779 hørte under hertugen af Lyksborg, der foretrak tyske præster og i 1735 ligefrem indførte visse tyske gudstjenester og tysk sprogundervisning i skolerne i sit omraade.

Denne tilstand varede til 1783¹¹⁾. I Sundeved følte befolkningen det som en stor lettelse at komme ind under den danske konge. De store godser blev udstykket, hoveriet blev afskaffet, og befolkningen tænkte uden savn tilbage paa den hertugelige tid. Der kan heri ligge en forklaring paa det udprægede danske sindelag, der var fremherskende efter den nationale opvaagnen.

Tallene for Haderslev, Tønder og Aabenraa amter taler deres tydelige sprog og viser, hvorledes de tyskuddannede præster øges i tal jo nærmere man kommer grænsen. Til sammenligning er anført nogle tal fra de to sydslesvigske grænseamter, hvor procenttallene omtrent har været de omvendte af Ribeegenes.

Hvis man foruden det 18. arhundrede ogsaa tog det 17. med, vilde den tyske procentdel vokse noget i forhold til den danske, særlig udpræget i Haderslev østeramt. For hele Nordslesvig under eet er procenttallene for de tre kategorier, naar man regner alle præster med fra 1600 til 1848, henholdsvis 44,7, 17,5 og 37,8. Tallene viser, at de danske præster vinder mere fodfæste i aarens løb, dels paa grund af en aftagende tilbøjelighed til at rejse til fremmede universiteter og dels som følge af indlemmelsen af de gottorpske omraader.

*

Resultatet af denne undersøgelse er altsaa, at der næppe kan tillægges gottorperstyret den betydning som forudsætning for hjemmetyskheden, som det har været almindeligt. Større betydning har den paavirkning, der generation efter generation er udgaaet fra de nordslesvigske præstegaarde, hvor der til trods for det danske kirkesprog ofte levedes et tysk kulturliv. Men det er ikke den eneste forklaring paa den forskel i henholdsvis danskhedens og hjemmetyskhedens styrke, som kan konstateres. Man kan ogsaa tænke sig, at den større afstand fra Danmark har spillet nogen rolle, og at det danske retssprog, der endnu i det 18. aarhundrede anvendtes i Haderslev amt, kan have haft betydning.

Det er imidlertid kun en gradforskkel, der er tale om, naar man betragter forskellen inden for Nordslesvig under eet; derimod

¹¹⁾ Allen: Det danske Sprog Historie i Slesvig I, s. 348 ff.

drejer det sig ved grænsen af 1867 om en væsensforskel. Dette skel svarer for størstedelens vedkommende til den gamle kirkesprogsgrænse, saaledes som den havde fæstnet sig i aarhundrederne efter reformationen. Imod øst gik linien i 1867 noget sydligere, syd om Flensborg og tilstødende sogne. For Flensborg by gør der sig særlige forhold gældende. For landdistrikternes vedkommende kan man maaske tale om et resultat af sprogreskriptionerne, i hvert tilfælde nævnes det, at den stærke danskhed i landsbyen Frøslev i Hanved sogn gaar tilbage til en lærer, der virkede her i tiden mellem krigene. I det store og hele er det dog kirkesprogsgrænsen, der har faaet størst betydning som kulturskel¹²⁾.

Der er fra tysk side rejst indvendinger mod denne opfattelse af Karl Alnor i den store »Handbuch zur schleswigschen Frage«, hvor der er ofret et stort afsnit paa Clausen-linien, der vurderes under alle synsvinkler, ogsaa den kulturelle¹³⁾. Alnors hovedindvending er den, at det er urigtigt at tale om en kirkesprogsgrænse, snarere maa man tale om et overgangsbælte. Denne indvending er for saa vidt rigtig, som der til tider har været prædikeret dansk syd for den nuværende grænse og tysk nord for den; men det var prædikener visse søndage om maaneden eller i aaret; hovedsproget var dansk nord for og tysk syd for (bortset fra Bov sogn i øst og Ubjerg og Højer i vest samt købstæderne). Men dertil kom, hvad Karl Alnor overhovedet ikke berører, at kirkesprogsgrænsen tillige var skolesprogsgrænse. Rigtignok var skolevæsenet i en temmelig sørgelig forfatning de fleste steder indtil slutningen af det 18. aarhundrede, og endnu i mange aar kunde det være sløjt nok; alligevel har det haft en umaadelig betydning, at landbefolkningen i Nordslesvig udelukkende lærte dansk. Det virker ganske opmuntrende, naar man beskæftiger sig med vor landsdels fortid, rundt om i de tyske embedspapirer at møde henvendelser fra menigmand paa dansk; brevene er ofte skrevet i et meget ubehjælpsomt sprog; men dansk var det eneste den jævne

¹²⁾ I. B. Hoyer: De sproglige og nationale Tilstande paa Mellemslesvigs Højderyg ved det 20. Aarhundredes Begyndelse. Sdj. Aarb. 1908, s. 100 f.

¹³⁾ Handbuch zur Schleswigschen Frage III, s. 293.

mand beherskede. Efter skolereformen i 1814 blev skoleundervisningen mere effektiv; lærernes standard blev stadig bedre, og for Sønderjylland fik det sin særlige betydning, at der ikke fandtes noget dansk seminarium i landsdelen, hvorfor talrige af de sønderjydske lærere søgte deres uddannelse paa kongerigske seminarier. De fik paa den maade en nærmere kontakt med danske forhold, end tilfældet ellers vilde have været. Ved hundreder af danske læreres trofaste arbejde voksede fortroligheden med det danske sprog rundt om i Sønderjyllands bondehjem; gennem skolens arbejde blev der lagt et godt grundlag at bygge videre paa, da sønderjyderne blev stillet over for valget dansk eller tysk. Derimod undergravedes dansk sprog og sind ved den tyske undervisning i Sydslesvigs skoler. Der kan nævnes mange andre faktorer, der var bestemmende for den enkeltes standpunkttagen til det nationale spørgsmaal, men en af de mest betydningsfulde var kendskabet til det danske eller tyske kultursprog. I de dele, hvor dansk var talesprog, men tysk skolesprog, fandtes der ikke en levende forbindelse med dansk kultur. Hvor spinkel end kulturbevidstheden har været, har den dog indvirket paa menneskenes opfattelse af, hvor de havde deres nationale hjem. Et bevis herfor turde det være, at grænsen idag netop gaar der, hvor det gamle kulturskel kan spores langt tilbage i tiden.

ANMELDELSER

Gamle Høstredskaber.

Axel Steensberg: Ancient Harvesting Implements. A Study in Archaeology and Human Geography. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-Historisk Række, I. Gyldendal 1943.

Denne vægtige, omfangsrige Bog om Høstredskaber i den gamle Verden fra Oldtid til Nutid falder i tre Hoveddele. En Recension vil da naturligt dele sig i tre hertil svarende Afsnit.

I. *Eksperimenter med Hensyn til de forskellige Høstredskabers Kvalitet og Egnethed.* Forfatteren opkaster her det Spørgsmaal, hvilke Slags skærende Redskaber man maa antage har været brugt til Kornhøst i Oldtiden, og Spørgsmaalet søges besvaret gennem et Antal praktiske Forsøg med saavel gamle som moderne Redskaber, hvorved de forskellige Typers Anvendelighed prøves og belyses. Hovedresultatet bliver, at Oldtidens typemæssigt fast udformede nordiske Høstsegl i Flint eller Bronze, »Vinkelseglen«, har haft en mere eller mindre udpræget konkav Æg; forud for og samtidig med denne krumme Høstsegl har været anvendt et primitivere Redskab med lige Æg, Høstkniven af Flint; som en Mellemløst staar den uskæftede saakaldte »Bladsegl« af Flint.

Det er saavidt vides første Gang, systematiske praktiske Forsøg af denne Art er foretaget med nordeuropæisk Materiale. Det kommer Forfatteren i høj Grad til Gode, at han i sin tidlige Ungdom har tjent som Dreng og Karl paa Landet og fra den Tid er fortrolig med at føre Leen. Hvad Forsøgsresultaterne angaar, undrer det ikke, at Vikingetidens Le viste sig som et bedre Redskab end Romersk Jernalders; derimod er det mærkeligt, at Flinseglenes Ydeevne laa nær op ad den tandede Bronzesegls, for ikke at tale om, at en ligeægget uskæftet »Bladsegl« af Flint i Effektivitet gik forud for Bronzeseglene (til Gengæld har jo disse sidste haft Metalredskabets sædvanlige Fordel fremfor Flinten, at være mere holdbar). Som et interessant Resultat kan det noteres, at Stenildseglen virkelig kan bruges til Kornhøst, hvad adskillige Forskere, deriblandt Steensberg selv, betvivlede. Rigtignok viste

den sig at være en maadelig Kornsegl (og en daarlig Løvkni): god var den derimod som Ryddekniv til Tidsler og andet Ukrudt.

Som Helhed har dette første Afsnit Værdi ved sin Originalitet og Friskhed. Her er vundet nye Erfaringsresultater af en Mand, der har Føling med Høstredskabers praktiske Brug og saaledes ved, hvad han taler om.

II. *Gennemgang og Beskrivelse af det arkæologiske Materiale fra Danmark og Sydsverige.* Her fremlægges alle kendte Fund af danske og sydsvenske Høstredskaber fra Stenalder, Bronzealder, Jernalder og Middelalder. Disse Fund grupperes i daterede, usikkert daterede og helt udaterede Fund. Der opstilles et Antal Typer og en særlig Maalemetode for Flintsegle. Bronzeseglene inddeles efter Hubert Schmidts System med Tilføjelse af en femte Type. De mange Fundbeskrivelser er priselig kortfattede, for de samlede Funds Vedkommende med udtrykkelig Henviisning til daterende Stykker. Dette Afsnit er Afhandlingens »specielle Del«, hvori det danske og sydsvenske arkæologiske Primærmateriale, Tingene selv, fremlægges og diskuteres.

Ved første Blik kunde denne vidtløftige Stoffrelæggelse se ud som overflødig Afskrift af Museernes Fundprotokoller. Det er den dog ikke. Gaar man Beskrivelserne efter, vil man finde, at de er anderledes og oftest bedre end Protokollernes; de repræsenterer altsaa en Værdi. Steensberg opstiller for Stenalderens Vedkommende selvstændigt en Række Typer indenfor det ret brogede Stof, der almindeligvis kaldes »Flintsave«, men det lader sig ikke nægte, at Henføringen af disse Typer til nøjere afgrænsede Tidsafsnit undertiden er foretaget paa for løst Grundlag. Adskilligt kan endvidere indvendes mod Rubriceringen af en Del af selve det arkæologiske Materiale, af visse Fund fra Sten- og Bronzealder. Nu er Forfatteren ikke Fagarkæolog, han støtter sig helt igennem til Fagforskningens Primærdateringer og afholder sig fra selvstændige Forsøg paa dette Omraade; men saa meget mere Grund er der for ham til at udvise Forsigtighed, eller rettere Nøjagtighed, i Behandlingen af det arkæologiske Stof. Det er ikke uden Betydning, at Arkæologer, der bruger denne iøvrigt fortræffelige Bog, gøres opmærksom paa visse Urigtigheder, og jeg skal derfor kort paapege dem.

Først Flintseglene. Herfra undtages de halvmaaneformede Flintknive med lige eller konveks Æg; de er ikke Segle men Knive, deres Udbredelse er enorm, helt circumpolær, over Omraader der hverken kender Agerbrug eller Kvægavl. Dette er Steensberg klar over. Han inddeler Flintseglene i tre Hovedtyper: 1: Flække-

kniven, den uskæftede Høstkniv; 2: den halvmaaneformede Segl med konkav Æg; 3: »Bladseglen« (»the one-piece flint sickle«), der formodes anvendt bl. a. som Løvkniiv. Disse Typer deles igen i Underafdelinger: 1 a—b, 2 a—c, 3 a—c. *Typen 1 a*, Flækkekniven med lige Æg, er ved fire sikre Fund (Bopladserne Bundsø og Trelleborg, Jættestuerne Silstrup og Dræby) fast dateret til Jættestuetid. Her er ikke nogen Tvivl. *Typen 1 b* derimod forekommer temmelig tvivlsom. Den er bygget paa Fundene Nr. 474—80 (Bogens S. 67—68), der alle er udaterede Løsfund med Undtagelse af Nr. 479, et saakaldt »Bopladsfund« i Kalundborg Museum, ubrugeligt til Datering. Man maa da fastslaa, at Type 1 b, hvis den overhovedet er en Type, er udateret. Ikke desmindre siges det (S. 31), at den forekommer hovedsagelig (»occurs especially«) i Overgangsperioden mellem Sten- og Bronzealder; det tilføjes endda (S. 130) »in large numbers«.

Til denne saaledes med Urette daterede Type 1 b hører Stenildseglen, og for at tidfæste dette berømte Stykke anvender nu Steensberg sin nyskabte, ufunderede Datering af Typen. Han skriver (S. 74): »den (Stenildseglen) er utvivlsomt beslægtet med de rygtilhugne Flækkeknive, som er saa talrige i Dolktid«, men eftersom disse (d. v. s. Knive af Type 1 b) i Virkeligheden, som vi saa, ikke kan dateres, kan de ej heller eftervises at være »talrige i Dolktid«. Af denne Types postulerede Talrighed i Stenalderens sidste Periode slutter nu Steensberg, at Stenildseglen ikke kan være yngre end Ældre Bronzealder; men det kan den sikkert udmærket godt. Argumentet holder ikke. Det er meget sandsynligt, at Glob har Ret, naar han (i Winther-Festskrift 1938 S. 61) vil henføre Stenildseglen til Yngre Bronzealder, ligesom jeg gerne holder med Steensberg, naar han argumenterer for, at den næppe er ældre end Bronzealderens Begyndelse. Det rigtige er imidlertid at indrømme, at Stenildseglen endnu ikke kan nøjere placeres indenfor Bronzealderen. Den burde ikke hos Steensberg være opført under »dated finds«.

Hvad *Typen 2* angaar, de halvmaaneformede Flintsegle med konkav Æg, henføres den af Steensberg rigtigt til Stenalderens Slutning. Disse Flintredskaber er samtidige med Dolkene af Flint, hvilket man vilde kunne hævde alene paa Tekniken. Efter al Sandsynlighed (men modsat af hvad Steensberg mener, se Bogen S. 162) er de hugget efter Metalforbilleder, ganske ligesom Flintdolkene. Som Mønstrer kunde man tænke sig det flade halvmaaneformede Bronzeblad, der hos Steensberg har Betegnelsen Type V. Type 2's Datering hviler paa sikre Fund, dog ikke saa mange som de hos Steensberg anførte: Nr. 5—20 (se S. 37—40);

af disse er nemlig Nr. 7, 8, 10, 11 og 20 ubrugelige til Datering, hvilket Forfatteren burde have set.

Vi kommer saa til *Type 3*, den Steensberg selv kalder »one-piece flint sickle«, paa Dansk »Bladsegl«. Denne Type er bygget paa Fundene Nr. 432—473, som *alle* er udaterede Løsfund. Ikke desto mindre siger Steensberg S. 33 i sin Definition af Typen, at den hovedsagelig forekommer (»occurs especially«) i Overgangsperioden mellem Sten- og Bronzealderen! Det gaar jo ikke an. Typen er i Virkeligheden udateret. Steensberg betragter den som en Løvkniiv og mener, at den har haft samme Funktion som det tandede halvmaaneformede Redskab af Flint, hvilket han — særdeles skarpsindigt iøvrigt — vil slutte af deres modsvarende Udbredelsesomraade (de supplerer hinanden i Udbredelse, se Bogen S. 131—32). Steensberg betragter denne Type som Forbillede for Bronzeknopseglen med rund Knop (hans Type II β). Jeg tror nu, det forholder sig omvendt, som ogsaa Glob har foreslaaet det (Winther-Festskrift S. 42). De to Typer har store fælles Udbredelsesomraader her og i Østeuropa.

Af Bronzealderens Segltyper er tre hidtil ikke fundet i Danmark (Typerne Ia, III og IV). De danske Bronzesegltyper er følgende: Seglen med Skafttunge, Seglen med aflang Knop, Seglen med rund Knop og den flade Segl med tandet Æg. De daterende danske Fund er ikke alle af Steensberg behandlet som de skulde. Saaledes maa Nr. 496 Brunhøj (Bogens S. 77) betragtes som udateret; Nr. 533 Simested tilhører Müllers 8. Periode, ikke 7.; Nr. 547 Grisby er Müllers 7. Periode, ikke 8.—9. De nordiske Arkæologer er i Forvejen i deres Bronzealderkronologi besværet med to sideløbende Systemer, Montelius' og Sophus Müllers. Steensberg mener, at hertil bør føjes endnu et, nemlig Broholms, til Trods for at dette endnu ikke er fremsat i Litteraturen. De tre Systemer synkroniseres af Steensberg i en Tabel, der ikke bliver tydeligere ved visse af Trykfejl foraarsagede Aarstalsforskydninger. At Steensberg saaledes anvender et endnu upubliceret System, tør betegnes som en Overflødighed. Særlig uheldig er Noten S. 71, hvor det efter Bebudelsen af det kommende broholmske System hedder: »see also« Montelius og Müller. Saadan behandler man ikke Bronzealderkronologiens gamle Koryfæer! Dette vil Dr. Broholm sikkert være den første til at give mig Ret i.

Et ganske interessant Spørgsmaal, som Steensberg berører flygtigt i en Note S. 219, er det, om Kornseglen i dansk Oldtid var Mandens eller Kvindens Værktøj. Helt afgøres kan det ikke. Sagen stiller sig efter Fundene saaledes: Fra Stenalderens Slutningstid (Dolketid) haves ialt 10 Fund af Kornsegl sammen med Mands-

sager, ingen af Kornsegl med Kvindesager. Fra Bronzealderen kendes kun et eneste sikkert Gravfund med Kornsegl, nemlig Kvindegraven Nr. 502. Derimod kendes adskillige Depot- eller Votivfund, hvori Kornsegl forekommer sammen med andre Sager: fra Ældre Bronzealder Kornsegl i 6 Fund med Mandssager, i 5 med Kvindesager, i 3 med begge Dele; fra Yngre Bronzealder Kornsegl i 6 Fund med Mandssager, i 6 med Kvindesager, i 9 med begge Dele; fremdeles haves 2 ikke nærmere daterbare Bronzealderfund med Kornsegl sammen med Mandssager. Fra Jernalderen endelig kendes Kornseglen fra 7 Mandssager, fra 1 ikke helt sikker Kvindegrav samt fra 4 »kønsbestemmelige« Grave. Dette statistiske Materiale er for spinkelt til, at man tør drage Slutninger ud fra Ikke-Forekomst. Det sandsynligste er da, hvad Steensberg ogsaa bemærker, at Kornhøstningen Oldtiden igennem har været udført af begge Køn. I Norge forekommer Seglen i hvert Fald i Yngre Jernalder baade i Mands- og Kvindegrave, for Sveriges Vedkommende synes de mange Segle, der kendes fra keltisk og tidlig romersk Tid, ikke at være fundet sammen med Mandssager men ganske vist heller ikke med absolut sikre Kvindesager; Sagen staar her uvis.

De i det foregaaende fremførte Indvendinger med Hensyn til visse af Steensbergs Placeringer af Typer og Fund skal imidlertid ikke tilsløre, at Stoffremlæggelsen i Almindelighed er forsvaret nok og særdeles fortjenstfuld.

III. *Høstredskabernes Oprindelse og deres Udvikling i den gamle Verden op til vor Tid.*

Dette Bogens tredie Storaftsnit udgør dens »almindelige Del« i Modsætning til den foregaaende »specielle«. Her sættes det nordiske Stof ind i sin Verdenssammenhæng, idet nu Høstredskabernes Opstaaen og Udvikling i den gamle Verden fra Oldtid til nyere Tid tages op til Drøftelse. Denne Gennemgang, som er Bogens Kærnedel, foretages Type for Type (Høstkniv, Vinkelsegl, Løvkni, Kortle, Bøjlesegl, Langle), geografisk og kronologisk. Steensberg proklamerer sig som Kulturgeograf og som en Hævder af Tilpasningssynspunktet. Redskabsformerne er »Frugten af en stadig Bestræbelse for Tilpasning til de givne Naturbetingelser og Samfundets Kulturform«. Steensberg har her sat sig ind i et udstrakt flersidigt Stof, overvejende af arkæologisk Art. Hans Behandling og Brug af de forskellige arkæologiske Fund fra Sten-, Bronze- og Jernalder i Europa, Afrika og Asien er gennemgaaende forsvarlig. Man finder i dette vægtige Afsnit ikke sjældent nye Synspunkter og Teorier af Interesse.

Den oprindelige Høstmetode har, hævder Steensberg, været Af-skæring af Kornet, ikke Ruskning eller Plukning, og hans Argumenter mod Ruskningsteorien (S. 122—26) synes mig gode. Det er utvivlsomt rigtigt, at Spurrells Teori om Okse- eller Heste-kæben som Oprindelsen til Vinkelseglen er for snæver; Virkeligheden er mere mangfoldig (S. 135). Sandsynligheden taler for, at Agerbrugets Udviklingsstadium i nogen Maade lader sig aflæse paa Høstredskabets Konkavitetsgrad (S. 139), hvoraf skulde følge, at de svenske »Flintsaves« mindre udprægede Konkavitet betyder ringere Specialisering af Høstredskaberne og altsaa mindre udviklet Kornavl. Træffende er Paavisningen af, at Bronzealderens Knopsegl passer ind i et Skaft af den Type, som Stenildflækken sidder i. Hvad iøvrigt Knopseglen angaar, gaar Steensberg imod den af Hubert Schmidt fremsatte og af Déchelette støttede Teori om, at den skulde være opstaaet i Rhônebassinets; han mener, at større Sammenhænge her har gjort sig gældende. Udmærket er Undersøgelsen af Forholdet mellem Bøjlesegl og Le (Kortleen og Langleen), hvor Forfatteren overfor det vanskelige Balanceproblem igen drager Nytte af sin praktiske Landmandserfaring. Oprindelig var Leen det Redskab, hvormed Høet bjergedes, og i lange Tider holdt den sig til dette sit Omraade uden at gribe ind paa Seglens; men efterhaanden fortrængte Leen Seglen, hvilken Proces belyses indgaaende. Steensbergs Fremstilling af Langleens Udvikling er interessant og skarpsindig. Skaftet gøres langt for at skaffe Modvægt mod den forlængede Bladspids, og Bevægelsen forvandles fra et Hug til et Træk; dette sker i ældre Jernalder i Østalpernes og Karpaternes Dalfører, hvor Løvenge forvandles til Kulturenge.

Steensberg udkaster den Tanke, at den ældre Jernalders Vinterfodring af Kvæget i Stald herhjemme ikke alene skyldes Klimaforværringen i keltisk Tid men ogsaa, for romersk Jernalders Vedkommende, Impulser fra Romerriget, hvor man i ældre Kejsertid under den almindelige Handelsopblomstring fandt større Mulighed for Afsætning af Storgodsernes Landbrugsprodukter. Hertil er at sige, at baade hos Cato og Varro græsser Okserne ude om Vinteren, selv om ganske vist Vinterfodring kendes; men først Columella og Plinius omtaler for Alvor Vinterstald og Staldgødning. Det er nok muligt, at Gødningsproblemerne og Gødningsbrugen er naaet til Norden ved romersk Paavirkning, men Stald og Staldgødning, der dukker op her allerede i keltisk Tid, skyldes utvivlsomt Klimaforværringen.

Steensberg indleder sin Disputats med en Oversigt over den vigtigste hidtidige Litteratur, og han slutter den med en Op-

fordring til en fremtidig omhyggeligere Beskrivelse af Høstredskaberne som Grundlag for en bedre Typologi. Hans Bog er i Virkeligheden den første sammenfattende Behandling af det store Emne. Den repræsenterer en usædvanlig Arbejdspræstation, og der er slet ingen Tvivl om, at jo dens Fortrin opvejer Manglerne. Steensberg har vist sig som en selvstændig Forsker, af hvem man maa vente sig meget. Hans Bog vil faa varig Betydning paa sit Omraade som den første systematiske Fremstilling gennemført ud fra et sikkert fastholdt kulturgeografisk Synspunkt.

Johannes Brøndsted.

Nye Købstadshistorier.

Chr. Behrend: Fra det gamle Middelfart. 212 S. Middelfart 1942. — *Otto Bisgaard:* Af Silkeborg Handelsplads' Historie. 1860—1900. Silkeborg 1942. — *C. Klitgaard:* Vester Brønderslev Sogns og Brønderslev Købstads Historie. 253 S. Brønderslev 1943. — *C. Lindberg Nielsen:* Varde Bys Historie. 325 S. Udg. af Varde Byraad. Varde 1942. — *P. Riismøller:* Aalborg, Historie og Hverdag. 270 S. Udg. af Aalborg By. Aalborg 1942. — *Albert Thomsen:* Holbæk Købstads Historie. 861 S. Udg. af Holbæk Byraad. Holbæk 1936—42.

De senere Aars mange Købstadjudilæer har fremkaldt en lang Række nye Købstadshistorier. I mange Tilfælde har vedkommende By betalt Omkostningerne ved Udarbejdelse og Udgivelserne. Det er glædeligt at se den historiske Interesse, de herved har lagt for Dagen, og det er endnu bedre, at Pengene ikke er givet ud forgæves. Mellem de Købstadshistorier, der er fremkommet i den seneste Tid, maa adskillige nemlig henregnes blandt de bedste indenfor Byhistoriernes lange Række.

Mellem de mange Bind findes saavel Arbejder af Enkeltmand som Samlingsværker, hvor Stoffet er delt mellem flere Medarbejdere. De nylig afsluttede »Aarhus gennem Tiderne« og »Viborg Købstads Historie« har vist, hvor fortræffelige Ting der kan fremkomme, naar Arbejdet deles mellem Specialister. Trods sine uomtvistelige Fordele rummer Værket med flere Medarbejdere dog den Fare, at Helhedspræget gaar tabt. Selv nok saa gode Monografier over enkelte Sider eller enkelte Tidsafsnit af en Købstads Historie vil kun vanskeligt kunne sammenføjes til et Helhedsbillede af Byens Udvikling.

Blandt Metodens Fordele er dog uægtelig den meget store, at Arbejdet bliver overkommeligt, mens der kræves en overordentlig

stor Indsats af den, som ene skal skrive en Købstads Historie, hvis det skal gøres paa tilfredsstillende Vis.

En saadan Indsats har *Albert Thomsen* ydet i *Holbæk Købstads Historie*, der nu er afsluttet som et i dobbelt Forstand vægtigt Værk. Arbejdet bliver ikke mindre imponerende, naar man betænker, at der saa godt som ikke fandtes Forarbejder at bygge paa, idet Holbæks Historie tidligere har været stærkt forsømt: alting har maattet gøres fra Bund. Forfatteren selv har maattet gennemgaa de Bjerger af Arkivalier, Byens Institutioner har efterladt sig.

Holbæks Historie er mærkelig fattig paa ydre Begivenheder. Ingen store Slag er udkæmpet i dens Nærhed, den har ikke udstaaet nogen Belejninger, betydningsfulde Møder af nogen Art har ikke været holdt i den. Den har aldrig været Sæde for vigtige Institutioner, ingen store Mænds Navne er knyttet til Byen. Dens Kirker, Klostret eller Slottet har aldrig paakaldt særlig Opmærksomhed. Forfatteren har derfor ikke været fristet til at vende Blikket fra det, der maa være det væsentlige i enhver Købstads Historie: Borgerskabets Handel og Vandel, dets Kampe og Arbejde for at skaffe gode Forhold under de skiftende Tidens Vilkaar. I en Efterskrift udtaler Forfatteren: Formaalet har været at skildre Byens Udviklingshistorie, dens Styrelse, Institutioner og Borgernes Erhvervsvilkaar, og denne Linje er klart fulgt gennem hele Bogen. Saa langt tilbage Kilderne rækker gives fyldestgørende Skildringer dette angaaende.

I den seneste Tid er der rettet en temmelig haard Kritik mod de lokalhistoriske Arbejder. Kritikens Hovedpunkt er, at de, selv om Mulighederne skulde være til Stede, sjældent giver værdifulde Bidrag til Rigshistorien. Denne Kritik kan ikke med Føje rettes mod Holbæk Købstads Historie. Navnlig i Skildringen af Holbæk-købmændenes Kornhandel og dens Former er der givet Bidrag af Værdi for den danske Handels Historie. Ligeledes maa fremhæves Oplysninger om de forskellige sociale Lags Kaar, fra Storkøbmændene, som efterlader sig Formuer, til de elendige, der »haver ved Gud hverken at sidde eller ligge paa«. Interessant er det at se, hvorledes et Faatal af Slægter — Antallet varierer efter de skiftende Konjunkturer, men naar aldrig over en halv Snes — lige op til 19. Aarh. dominerer Byens Næringsliv, og hvorledes enkelte af dem selv under de daarligste Konjunkturer formaar at skrabe store Formuer sammen.

Bogen oplives i høj Grad ved Smaatræk fra Dagliglivet hentet fra Tingbøger og Raadstueprotokoller. Adskillige af de anførte Eksempler er rene Perler, som kaster særdeles oplysende Glimt

over Datidens Menneskers impulsive Handlemaade, saavel som deres Maade at tænke og udtrykke sig paa. »Mener I, at Bønder er Gæs, for de er Graa,« siger en Bonde omved 1650, da hans Opførsel i Byen bebrejdes ham. Og man føler oprigtig Medlidenhed med den Bonde, der fik stjaalet, hvad han havde købt hjem paa Holbæk Marked 1643. Det var et Par Sko, et Stykke Klæde til Konens Snørliv, en Kam, et Par Handsker og for 4 Skilling Hvedebrød. Disse smaa menneskelige Træk er af den største Værdi, hvis man vil have Forstaaelse af det Liv, der blev levet mellem de gamle Huse. Forfatteren lover, at han senere vil udnytte det kulturhistoriske Stof, der ikke har fundet Plads i Bogen. De Eksempler, han anfører, smager unægtelig ogsaa efter mere. Forhaabentlig kommer det frem inden alt for længe.

Blandt det meget, man er A. Thomsen taknemmelig for, er, at han fører Skildringen saa langt op som til 1936. Den nyeste Tid med dens stærke Udvikling paa snart sagt alle Omraader er ingenlunde den letteste at behandle. Det er vanskeligt at vælge mellem Begivenhedernes Mængde, og Overblik over deres Rækkevidde kan man selvsagt ikke have. Men Vanskelighederne bør ikke skræmme fra Forsøget, og *Holbæk i vort Aarhundrede* har allerede sin Værdi nu, og den vil have det i Fremtiden som Kildeskrift til vor Tids Historie.

Et Tillæg med Sag- og Personregister samt Embedsmandsletter letter Orienteringen i den store Bog, og de fyldige Kildehenvisninger er af stor Værdi.

Selv en saa stor Bog som denne kan ikke indeholde alt, enkelte Ting kunde uden Skade være udeladt, ligesom Smaafejl aldrig helt kan undgaas; nogle Problemer kunde have fortjent en mere indgaaende Behandling, f. Eks. Holbæks Kamp mod Hovedstadens Handelsvælde. Der er dog god Grund til at ønske Holbæk til Lykke med den Historie, den har faaet skrevet, faa Byer har den bedre.

P. Riismøller har i sine Forstudier til *Aalborg, Historie og Hverdag* ikke gennemgaaet saa meget Arkivstof, som A. Thomsen til sin Bog. Det var for saavidt heller ikke nødvendigt, da der findes en Række Specialværker over forskellige Sider af Aalborgs Historie, bl. a. C. Klitgaards: »Aalborg Købmænd gennem 500 Aar«, B. Kornerup og V. Lorenzen: »Aalborg Stiftshospitals Historie« og K. Galster: »Aalborg Katedralskoles Historie«. Alligevel rummer den store Købstads Arkiver sikkert endnu Skatte, det kunde være af Værdi at faa draget frem.

Det væsentligste nye Stof, Bogen bringer, er bygget paa de rige arkæologiske Fund fra Aalborgs Middelalder, som Aalborg Mu-

seum i de senere Aar har fremdraget, og hvis Fylde de mange Illustrationer giver en Forestilling om.

Bogens Værdi ligger imidlertid mindre i det Stof, den bringer, end i den Maade, paa hvilken den bringer det. Her vil den i mange Maader kunne tjene som Forbillede for kommende Købstadshistorier.

Ved Læsning af lokalhistoriske Værker faar man ofte det Indtryk, at Stedet er et Verona, udenfor hvilket Verden ikke gives. Denne Misforstaaelse er undgaaet her. Det er lykkedes Forfatteren at skildre Aalborgs Historie som det Led i Danmarks og den almindelige Kulturhistorie, den nu engang er. Samspillet mellem det lokale og det almene er fremstillet paa fortrinlig Vis. Vi ser paa den ene Side, hvorledes de politiske Begivenheder og de store Kulturstrømninger paavirker Livet i Aalborg, paa den anden hvorledes Udviklingen i Aalborg afspejler Udviklingen i den store Verden.

Dernæst er Stoffet i Bogen særdeles vel afbalanceret. Forfatteren har med velberaad Hu ladet sine eventuelle Kæpheste blive paa Stald under Udarbejdelsen. Man skaanes for at se Skildringen af Ting, der har en Forfatters specielle Interesse, brede sig over mange Sider. F. Eks. faar den berømte Aalborgstue, der maa være en Lækkerbidsken for en Museumsmand, kun nogle faa Linier, og Jens Bangs Stenhus, som ligeledes rummer store Muligheder for Petitesseri, faar netop de Ord, der kræves for at placere det i Udviklingen. Man har under Læsningen hele Tiden paa Fornemmelsen, at intet væsentligt er udeladt, og intet overflødig medtaget.

Et tredje stort Plus er Skildringen af den nyeste Tids Historie. Overfor denne giver mange Købstadshistorikere blankt op, andre lader det blive ved en Opremsning af Navne og Aarstal for Fabrikkers og Forretningers Grundlæggelse. Her er Stilen holdt til det sidste. I en Række skarpe Rids skildres den rige Udvikling, Aalborg har gennemløbet de sidste Menneskealdr. Kapitlerne *Demokratiet og Maskinen* og *Stor Aalborg* hører ikke til Bogens mindst interessante.

Aalborg har som Købstad aldrig hørt til de stille i Landet. Altid har der staaet Gny om den. Dens Udvikling har været bevæget, det lunefulde Limfjordsfiskeri har bragt Overflod og Skuffelser skiftevis. Byen har altid vidst, hvad den vilde: hævde sit økonomiske Herredømme i Nordjylland, og den har aldrig smaaligt vraget Midlerne, naar det gjaldt Maalet. Gennem dens Historie klinger Toner af Kraft og Ubændighed. Disse Toner har Forfatteren faaet til at klinge igen i sin djærve Stil, og han har

forstaaet at give sin Bog den Lokalkolorit, altfor mange lokalhistoriske Arbejder savner.

Bogen kunde være lagt større an; nogle Aars Arkivstudier kunde uden Tvivl have tilført den meget værdifuldt nyt Stof, men inden for sine Rammer er den fortræffelig. Den findes ikke i Boghandelen, det er Skade og bør snarest rettes, da den bør læses af alle, som interesserer sig for Købstadshistorie.

C. Lindberg Nielsen har i *Varde Bys Historie* foretrukket en saglig Deling af Stoffet. Denne Metode, der ofte benyttes i Værker med flere Forfattere, har sine Fordele. De lange Linier i Udviklingen kan træde klarere frem, f. Eks. i Skildring af Bystyret og Næringslivet. I det foreliggende Tilfælde er Opdelingen dog næsten drevet for vidt, som naar Raad, Borgmestre, Byfoged, Lensmand, Byskriver, Vægter, Kæmnere, eligerede Borgere og Borgervæbning hver især faar et lille Kapitel, der begynder saa langt tilbage, vedkommende Embedsmand kan spores i Varde, og føres op, saa langt de har haft nogen Betydning. Man faar ganske vist mange og nyttige Oplysninger om Bystyrets enkelte Led, men et samlet Billede af det er det vanskelig at danne sig. Hvad der gælder for Bystyret i Særdeleshed, gælder for Bogen i Almindelighed. Helhedsbilledet opløses i de mange Enkelt-skildringer af Byjorderne, Møllerne, Ladegaarden, Kirkerne, Raadhuset, Skolevæsenet, Hospitalet o. m. m., hvor gode og oplysende de end hver for sig kan være. Den har i for høj Grad faaet et haandbogsmæssigt Præg; den er let at orientere sig i, og man kan nemt faa at vide, f. Eks. hvor mange Arme St. Jacobi Kirkes Lysekroner har, hvis man ønsker det. Men Varde selv og dens Udvikling fortøner mellem de mange Enkeltheder. En Købstadshistorie skal selvfølgelig ikke være alt for strengt kronologisk opbygget, Aarbogen er jo et forladt Stadium, alligevel er Kronologien god til at holde sammen paa Tingene i mange Tilfælde. Det kan heller ikke undgaas, at det virker trættende paa Læseren, naar han Gang paa Gang skal springe tilbage til Middelalderen, efter at han først er kommet op til Nutiden. Alt ialt vilde Bogen sikkert have vundet i Læselighed, hvis det store og i mange Henseender interessante Stof var fremstillet i kronologisk fremfor i saglig Orden.

Silkeborg har som Købstad ingen lang og glørværdig Historie, først 1900 fik den Købstadrettigheder. Alligevel har det ikke været nogen uinteressant Opgave, der har ligget for *Otto Bisgaard*, da han skulde skrive *Silkeborg Handelsplads' Historie, 1860—1900*.

Der er skrevet og spekuleret i en Uendelighed over de gamle Købstæders Opstaaen, fordi det sparsomme Kildemateriale tillader allehaande Gisninger. Et indgaaende Studium over, hvorledes Købstæder er opstaaet i den nyere Tid, vilde maaske kunne kaste Lys over mange Problemer, da den Proces, der betinger en Købstads Opstaaen, til alle Tider maa have væsentlige Træk fælles.

Bisgaards Bog er imidlertid ikke lagt an paa at give en erhvervs-økonomisk-sociologisk Analyse af Silkeborgs tidligste Udvikling. Den tilstræber især at give et Billede af de Mænd, der prægede Byen i dens første Dage: Fabrikant Michael Drewsen, Birke-dommer Dreschel, Distriktslæge Fibiger, J. Chr. Hostrup og senere Theodora Lang og P. J. M. Winther, som begge oprettede Seminarier i Byen. Gennem Skildringen af disse faar man et levende Billede af det lille Samfunds Begyndervanskeligheder. Navnlig giver Uddragene af C. Fibigers: Medicinsk Topographie af Silkeborg og dens Omegn, fra 1863 et glimrende Billede af den unge Bys økonomiske, sociale og sanitære Forhold. Det tog sin Tid, inden disse gled i Lave, som Regel maatte altfor aabenbare Mangler parres med Enkeltmands kraftige Initiativ, før det lykkedes.

Desuden indeholder Bogen nogle fornøjelige, men en Smule langtrukne Skildringer af Frederik VII's og Studentersangernes Besøg i Byen, nogle Breve fra Silkeborg af H. C. Andersen og J. J. A. Worsaae og endelig nogen Silkeborgpoesi af J. Chr. Hostrup og andre.

Chr. Behrend har i *Fra det gamle Middelfart II* udelukkende beskæftiget sig med Kirkens Historie og Beskrivelse. Til Gengæld har den faaet en meget grundig Behandling. Næppe nogen Detaille af Betydning er udeladt, selv saa forholdsvis uvæsentlige Dele af Inventaret som Tavlerne til Salmenumrene og Ligbaarerne har faaet særlige Kapitler. Folk med Interesse for Kirkearkitektur og Kirkeinventar vil kunne hente mange Oplysninger fra det foreliggende Arbejde, og for lokalt interesserede vil det sikkert være af Værdi at faa fyldige Oplysninger om de Ting, de har for Øje i Kirken, ligesom en Række Lister over Præster, Degne, Kirkeværger og Begravelser i Kirken vil kunne være af personalhistorisk Værdi. Nu og da bliver Beskrivelserne lidt omstændelige, og det maa siges at være overflødig at citere Salmer i hele deres Længde, naar de ikke har anden Tilknytning til Middelfart Kirke, end at de er sunget ved en Kirkegaardsindvielse.

Brønderslev er Danmarks yngste Købstad, *Klitgaard* ofrer derfor ikke megen Plads paa dens Købstadtilværelse. Ogsaa Udvik-

lingen fra Landsby over Stationsby til Købstad er skildret meget summarisk. Det meste af Bogen er helliget Vester Brønderslev Sogns og dets Gaardes Historie.

Vi faar en med talrige Dokumentuddrag bekræftet Skildring af Sognets Grænser og Stridighederne, de gennem Tiderne har forarsaget. Om Landbrugets Forhold gives Besked i Sognets interessante Grandebrev fra 1682, der er gengivet i sin Helhed. Kirkens og Skolevæsenets Historie faar en grundig Behandling, bl. a. stifter man Bekendtskab med adskillige ejendommelige Degneskikkelser. Blandt Sognets Gaarde er den meste Opmærksomhed skænket Hovedgaardene Nibstrup og Kornumgaard. Ind mellem Skildringerne af Ejerne og deres Bedrifter, der for største Delen bestod af Stridigheder og Processer med Naboerne, meddeles en Række kulturhistoriske Træk af Interesse, saaledes om en livsled Tjenestekarls Forskrivning til Fanden. Bøndergaardenes Historie skildres en efter en. Flere af dem er det lykkedes Klitgaard at spore helt tilbage til Middelalderen.

Man kunde ønske, der var ofret lidt mere Omhu paa Bogens Form. Beretningerne fremtræder undertiden paa en mosaikagtig og skematisk Maade. Forsøg paa at afrunde og sammenføje Bogens forskellige Afsnit vilde sikkert have været til Gavn for dens Helhedspræg, ligesom enkelte Kommentarer til Begivenhederne kunde have været paa sin Plads. Men Bogen har sin Værdi ved det betydelige landbo- og personalhistoriske Materiale, der er fremlagt i den.

Gunnar Olsen.

Fællesnordiske Gaardundersøgelser i Island.

Forntida gárdar i Island, redigeret af *Márten Stenberger*. Munksgaard 1943.

I 1932 undfangede Dr. Poul Nørlund og Sveriges fornemste Hus-tomtkender, Dr. Márten Stenberger under et Besøg i Island den Plan at give Udgravningerne af Nordboruiner i Grønland et dybere Perspektiv gennem en Undersøgelse af Moderlandets Tomter. Af denne Plan opstod paa Initiativ af Islands Rigsantikvar, Professor Matthias Thordarson, en større Plan om et fællesnordisk Besøg i Island, hvor Arkæologer fra alle de nordiske Lande skulde udgrave hver sine Gaardtomter ud fra de Erfaringer og med den særlige Teknik, de bragte med fra deres Hjemland. Undersøgelserne fastsattes til 1939, og Deltagerne vendte først hjem efter

Krigens Udbrud. Desværre maatte man fra norsk Side meddele, at man ikke kunde rejse de fornødne Midler til Deltagelse i Ekspeditionen. Senere har Krigsbegivenhederne vanskeliggjort Sammenarbejdelsen af Ekspeditionens Resultater til en fælles Publikation, og først efter fire Aars Forløb er det lykkedes at udsende en saadan.

Matthias Thordarson var Foretagendets Chef. Fra Danmark deltog Dr. phil. Aage Roussel med Islænderen Kristian Eldjárn som Assistent. Fra Finland: Magister Jouko Voionmaa. Fra Sverige: Docent ved Uppsala Universitetet, fil. dr. Mårten Stenberger og Intendent ved Nordiska Museet, fil. lic. Albert Nilsson. Undersøgelsen samlede sig i særlig Grad omkring Thjorsaadalen. Stenberger og Voionmaa har desuden hver udgravet en Tomt i Borgarfjardarsysla paa Vestlandet, og Albert Nilsson, der behandler Nutidens gamle Gaardanlæg, har hentet sit Materiale fra større Dele af Øen. Ikke alle Ekspeditionens Deltagere har været lige heldige med at gøre interessante Fund. Det maa vel ogsaa siges, at Undersøgelsestekniken for en enkelt Udgravers Vedkommende er knapt saa sikker som de øvriges. Men alt i alt gør Bogen saavel de enkelte Forfattere som Redaktøren og det gode Samarbejde, den vidner om, megen Ære. Udstyret er overordentlig smagfuldt. Kort og Illustrationsmateriale fremtræder paa et Par Undtagelser nær ensartet og smukt. Værket afsluttes med fælles Litteraturfortegnelse og engelsk Resumé.

Det første Afsnit i Bogen har vakt en vis Opsigt, fordi der heri for første Gang offentliggøres Iagttagelser og Metoder, som vil faa den største Betydning for Islands Bopladsarkæologi i Fremtiden. Det er den unge islandske Geolog Sigurdur Thorarinsson, der beretter om Ødelæggelsen af Thjorsaadalens Gaarde ved Heklas Udbrud o. 1300. Han paaviser, at man overallt i det sydvestlige Island — formodentlig ogsaa i Landets øvrige Dele — kan skelne de forskellige Vulkanudbruds Askelag fra hverandre og derved opnaa en relativ Datering af Gaardtomterne paa lignende Maade som Forhistorikere bruger Pollenanalysen. Ved at tegne »Isopachyter« (d. v. s. Kurver, der forbinder Steder med samme Askelagstykkelse) kan man angive den fremherskende Vindretning under Udbruddet, ligesom man kan lokalisere Udbrudsstedet. I Profilet af de gamle Gaardes Græstørvægge findes ogsaa en anden interessant Ting: Nederst ligger der i Reglen et Lag Trækul, som sandsynligvis stammer fra Afsvidningen af Birkeskoven ved den første Bosættelse i Dalen, der efter Askelagene kan domme fandt Sted o. 900. Svedjebruget omtales i Skaanske Lov og har i Finland og visse Dele af Sverige været

kendt indtil vore Dage. Landnamsmændene var saaledes hjemmefra vant til, at ny Jord skulde frugtbares ved Afsviðning af Skoven. Ødelæggelsen af Islands naturlige Birkevegetation tog sin Begyndelse allerede ved Nordboernes Landstigning.

Det arkæologiske Afsnit begynder med Aage Roussells mønstergyldige Redegørelse for Undersøgelsen af Skallakot og Stöng. Den første Gaard er sunket sammen længe før 1300, medens den sidste ødelagdes af Asken fra Heklas Udbrud omkring dette Aarstal. Asken har antagelig været meget varm, men dog ikke saa hed, at den har antændt Husene. Beboerne har faaet Tid til at tage deres Husgeraad og Besætning med sig. Derfor er der selv i de Gaarde, der lagdes øde ved Katastrofen o. 1300, fundet yderst faa Oldsager. Man genkender i disse middelalderlige Gaardanlæg det nordvesteuropæiske Langhus fra Jernalderen med Jordvægge og to Rækker indvendige Stolper til at bære Taget. Men Udviklingen i Retning af den nyere Tids islandske Gaard med dens mange lunt sammenpakkede Huse spores allerede, idet der paa Bagsiden er tilbygget et Par mindre Huse til Opbevaring af Mad. Langhuset er ogsaa opdelt i flere Rum: Forstue, Skaale (det store Opholds- og Soverum), Ildhus og i den yngre Gaard i Stöng tillige en Stue. Den ældre Gaards Langhus minder ved sit Tilløb til Ellipseform om Trelleborghusene. Det vilde være interessant, om man i Danmark kunde faa Vikingetids-Husformen fastslaaet ogsaa for Bøndergaardenes Vedkommende. Meget tyder paa, at Huset med de krumme Vægge er en hjemlig nordisk Opfindelse.

I det islandske Langhus bestod Mellemlrummet mellem de tagbærende Stolper og Græstørvæggene af bræddeklædte Brikse til at sove og sidde paa. Langs ad »Skaalens« Midte fandtes »Langilden«. Dette Vikingetids-Ildsted beskriver Märten Stenberger udførligt i Afsnittet om Gaarden Isleifsstadir. Og Roussell forklarer i det komparative Afsnit yderligere dets Anvendelse. Det bestaar af en aflang 2—3 m lang Ildgrøft nedgravet i Jordgulvet og kantet med Fliser. Som Regel er en Del af Graven dækket med flade Sten, der er stærkt ildskørnede, og som brugtes ved Madlavning, især til Brødbagning. I den Del af Grøften, der ikke er overdækket, gemmes Ilden Natten over i Asken. Langilden tjener iøvrigt først og fremmest til Belysning og Opvarmning. Den egentlige Madlavning foregik i mindre Kogegruber paa mere tilfældige Steder i Gulvet. Kødet »sydedes« dækket af hed Aske og opvarmede Sten. Kleberstensgryder, der var almindelige i Grønland, forekommer meget sjældent i de islandske Gaardtomter, ligesom Lerkarskaar saa godt som ikke findes.

Roussell skriver ogsaa om Islands Gudehove. Han stiller sig meget skeptisk til tidligere Forfatteres fantasifulde Paavisninger af specielle Hovbygninger. De omtalte Bygningers Form ligger Boliger af Langhus-Typen saa nær, at en Adskillelse næppe er mulig. At der i Vikingetidens sidste Del har eksisteret Templer i Island saavel som i det øvrige Norden, tør han ikke betvivle. Men de har snarest været opført af Træ ligesom de første Kirker. Naar Udgravningen af Templet i Arkona siges med ret god Sikkerhed at kunne rekonstrueres som en kvadratisk Bygning af lignende Form som visse endnu ikke nærmere undersøgte islandske Tomter, maa man vist tage yderligere Forbehold. Udgravningen i Arkona forekommer Anmelderen at være af en saa foreløbig Karakter, at man ikke kan slutte noget som helst om Bygningens Form.

Roussell giver iøvrigt i sit komparative Afsnit vigtige Bidrag til den islandske Gaards Typeudvikling fra Thjorsaadal-Typen, som her er skildret, og til Ganghuset, hvor Husblokken er udbygget i Dybden med Rummene samlet om en Tværgang. Den første Type synes endnu o. 1300 at have været dominerende over hele Landet, medens Ganghuset først viser sig paa Reformations-tiden. Roussells Argumenter for denne Antagelse, der ikke stemmer overens med Valtyr Gudmundssons, synes overbevisende. Efter Afsnit om Menneskeknoglerne af Jon Steffensen og Husdyrknoglerne af Dr. Degerbøl (Afsnit, der er for specielle til at refereres her) følger Fortsættelsen af Roussells komparative Del: Den sentida bebyggelse på Islands landsbygd. Forfatteren er Intendent Albert Nilsson fra Nordiska Museet. Det er forbavsende, hvad han har faaet ud af det korte Ophold i Landet. Med en metodisk Sikkerhed, som kendetegner de unge svenske Etnologer, giver han en udmærket Oversigt over den gamle islandske Gaard og dens nærmeste Omgivelser, parret med originale Opmaalinger af Gaardplaner og Bygningsdetaljer. Afhandlingen er fuld af gode Oplysninger. Han fortæller om Bagningen, der i Island som i Irland foregaar i en Gryde, der sættes ned i Gløderne og dækkes med Gløder og Aske. Han fortæller om Sæterdrift, om Vægkonstruktioner med Græstørvsbinding og om det islandske Hus's Levetid, der normalt kun var et halvt Hundrede Aar. Interessant er ogsaa Afsnittet om Tagkonstruktion og Tækning. Forfatteren mener at kunne skimte primitive Konstruktionsformer fra den Tid, da de to Hovedsystemer, Aastag og Spærttag, endnu ikke var rendyrkede. Han oplyser, at Underlaget for Tagbeklædningen kaldes »troð«. Det forekommer Anmelderen, at dette Ord, der kommer af at træde (»trampe«), giver et Fingerpeg i Retning af

det bundne Tags Oprindelse fra Tage af Straa o. lign., der ligesom Læsøs Tangtage ikke blev bundet fast til Rafterne, men dynget op og traadt sammen. Denne lagttagelse kan maaske ogsaa kaste Lys over Problemer vedrørende vore Jernalderhuses Tækning?

Som Helhed giver »Förntida gårdar i Island« Stof til Eftertanke for enhver arkæologisk interesseret Læser. For Hustomt-udgravere vil den være et uundværligt Hjælpemiddel til at slutte fra Del til Helhed. Men det er en Bog, der med sin velskrevne Tekst og talrige smukke Billeder og Kort tillige henvender sig til en større Læsekreds. Her faar man noget at vide om Island og om hele Nordens Fortid, som er værd at vide. Bogen fortjener at blive læst af mange.

Axel Steensberg.

Nyheder og Tradition i Folkekulturen.

Sigfrid Svensson: Bygd och Yttervärld. Nordiska Museets Handlingar Nr. 15. Stockholm 1942.

Der er over svensk Videnskab ofte en storladent Dristighed, der kan virke overraskende paa nøgterne Danske, men som ikke sjældent bringer revolutionerende Resultater — tænk blot paa Pollenanalysen og Varvtællingerne, der har skabt Dateringsgrundlag, hvor man paa Forhaand skulde tro det ugørligt. Hos mindre Aander kan Trangen til at iklæde Forskningen et filosofisk-universelt Klædebon føre til, at det videnskabelige Apparat, som Forfatteren har nemmet hos sine store Læremestre, bliver det mest fremtrædende. Der synes at være større Tilbøjelighed til »Skole«-dannelse i svensk humanistisk Forskning end i dansk (hos os forekommer »Elevdisputater« væsentlig indenfor de medicinske og naturvidenskabelige Fakulteter). Dette kan baade være en Styrke og en Svaghed. Det giver en Sikkerhed i Problemstilling og Metode, som vi Danske i hvert Fald indenfor Folkekulturforskningen savner. Men det bevirker ogsaa, at det i Sverige i højere Grad er Enere, der angiver Tonen for en Skare mindre selvstændige, men ihærdigt arbejdende Disciple. Svensk Folkekulturforskning har forlængst faaet sine dygtige Ledere og en fast Organisation, hvor vi her i Landet famler os prøvende frem uden Autoritetstro, ængstelige overfor universelle Hypoteser.

Forfatteren til den Bog, der her skal omtales, hører til Lederstaben i Sverige. Sigfrid Svensson har i en Aarrække ledet Indsamlingen af Museumsgenstande til Nordiska Museets Almue-

afdeling og er Redaktør af Museets Tidsskrift »Fataburen«. Han skrev i 1935 Doktordisputats om Skaanes Folkedragter, en Bog, der i sit almene Tilsnit rækker langt udover Dragthistorien. Indholdet i Sigfrid Svenssons nye Bog, der bærer Undertitlen »Studier över förhållandet mellan nyheter och tradition«, er temmelig broget. Det bestaar af følgende Afhandlinger, der kan læses hver for sig: Svart eller vit konfirmationsdräkt, Bindmössan och dess föregångare i svensk folkdräkt, Dräktlyx i Ångermanland, Byggnadsnyheter i en hälsingesocken på 1850-talet, Jultomten, Märtenfirandet og »Tor med sitt långa skägg«. Hver af disse Specialundersøgelser er imidlertid saavel fra Formens som fra Indholdets Side et lille Mesterværk. Og med Udgangspunkt i Detaljen trækker Forfatteren nogle almene Linjer for Folkekulturudviklingen op. Han viser, hvorledes Almuekulturen konservativt bevarer gammel Tradition. Derved lettes f. Eks. i Klædedragten de nye Moders Udbredelse, naar Modehjulet har drejet sig en Gang rundt. Almuekulturen har paa visse Omraader et rigere Indhold end Overklassekulturen. Den bevarer og fordøjer det, som ellers er glemt. Derfor virker det nymodens ikke altid saa fremmedartet, som man skulde tro. Almuen gemmer et stort Stykke af et Folks Erindring.

Folkekulturen er saaledes konservativ. Men den er langtfra stationær. Det er en Erfaring, man ogsaa gør her i Landet, efter at det i lang Tid har været Skik at tale om Landlivets Uforanderlighed fra Middelalderen til Landboreformerne. Sigfrid Svensson gaar ikke af Vejen for at tage et splinternyt Emne som Ændringen fra sort til hvid Konfirmationskjole op til Undersøgelse. Traditionen er her endnu levende, og Stoffet let at behandle kritisk. Emnet supplerer derfor paa en heldig Maade Undersøgelser over 17—1800 Tallets Forhold og Materiale, der er indsamlet for Aar tilbage, da Afkontrolleringen ikke var saa omhyggelig som nu. Det viser sig baade her og i Undersøgelsen over Dragtluksus i Ångermanland, at Kulturgrænserne er i stadig Bevægelse. Ofte er det Ændringer i det økonomiske Grundlag, der sætter Bevægelsen i Gang. I Ångermanland var det den voksende Tømmereksport fra o. 1800. I Delsbo Sogn, Helsingland, spillede samme Aarsag en væsentlig Rolle for Ændringer i Bygningsskikken fra o. 1850. Visse Egne kan paa Grund af Befolkningens Vandringer virke som Novationsomraader. Eller Nyhederne kan optages gennem Overklassen. »Yttervärlden« er altsaa i Forhold til det lille kulturelt særprægede Omraade, »Bygden«, enten af regional eller social Natur, eventuelt begge Dele. Det afgørende er for Sigfrid Svensson at undersøge, hvad det er, der sætter Kulturændringerne

i Gang. Er Nyhederne spredt kontinuerligt fra Bygd til Bygd, eller har de slaet sig ned paa mange forskellige Steder uden indbyrdes geografisk Sammenhæng? Hvad var Anledningen, naar en Bygd begyndte at ændre sin gamle Livsførelse under Indflydelse udefra? Hvorledes formede sig set paa nært Hold Mødet mellem Nyheder og Tradition? Hvem var Formidlerne og Initiativtagerne? Hvilke Personer i Bygden gik i Spidsen for det ny?

Sigfrid Svenssons fremragende Evner som Kulturforsker viser sig i hans utømmelige Trang til at søge Forklaring, til at opstille Problemer. Det skal siges, at Problemerne ofte ikke bliver løst. Men saa bekender han aabent sin Afmagt. Han forsøger aldrig at fremsætte en Skinløsning. Derfor kan man lære saa meget i Selskab med hans Skrifter.

Sverige har siden Verdenskrigen indtaget en Førerstilling indenfor europæisk Folkekulturforskning. Det er for saa vidt symbolsk, naar det fornemme Tidsskrift for europæisk Etnologi »Folk-Liv« udkommer i Stockholm og redigeres af Professor Sigurd Erixon i Samarbejde med »International Sammenslutning for europæisk Etnologi og Folklore« og »Den internationale Folklore-Kongres' permanente Raad«, medens Dr. Åke Campbell i Uppsala sidder som Sekretær i forstnævnte Forening. Men skønt Nordiska Museet (hvis Arbejdsomraade svarer til vort Folkemuseum og Fri-landsmuseet ved Sorgenfri) har et Budget som hele vort Nationalmuseum, og skønt der for nylig er oprettet et »Institut för folk-livsforskning« i Stockholm under Sigurd Erixons Ledelse, findes der endnu ikke noget ordinært Professorat i Folkekultur og Folkemindeforskning i Sverige. Sigurd Erixons Professorat er en Donation, og C. W. v. Sydows i Lund er ekstraordinært. For Tiden arbejdes der paa ved von Sydows Afgang 1. Juli 1944 at gøre hans Professorat ordinært og udvide det til foruden Folklore ogsaa at omfatte Etnologi (»nordisk och jämförande folk-kulturforskning«). Og i Lund glæder man sig til paa den Maade at faa Sigfrid Svensson hjem til Skaane efter tyve Aars »Landflygtighed«. Fra dansk Side maa man haabe, at dette vil ske. Sigfrid Svensson vil i Lund kunne virke som et nyt Bindeled mellem dansk og svensk Folkelivsforskning og anspore os herovre til at faa oprettet Lærestole i disse for hele vort Museumsvæsen saa vigtige Videnskaber.

Axel Steensberg.

Skamlingsbanken.

Jakob Petersen: Skamlingsbanken 1843—1943. Hagerup 1943.

Det er nu hundrede Aar siden, at de første folkelige Møder paa Skamlingsbanken blev afholdt. Disse Møder fik jo den historiske Betydning, at de knyttede Baandene mellem den vaagnende folkelige Danskhed i Nordslesvig og den politiske Frihedsbevægelse i Kongeriget saa stærkt, at de ikke siden har kunnet brydes. De Ord, der blev talt paa Skamling ved de store Møder i 1843 og 1844, var nok store Ord, men de fulgtes af Handlinger, der ikke gjorde dem til Skamme. Tænk paa Laurids Skaus Taler, der gav et Løsen for Sønderjydernes Selvstændighedskamp, eller paa Grundtvigs, der indvarslede den første Højskole paa dansk Grund.

For mange Aar siden skrev Karl Hede en Skamlingsbankens Historie, der indeholdt Referater af Talerne paa Skamling. Men denne Bog har i en Menneskealder været udsolgt — og mange Møder har været holdt siden. Først gennem Jakob Petersens Bog har vi faaet en Skildring, der baade i Indhold og Udstyr er Ennet værdigt. Ennet kunde, som Forfatteren selv bemærker i Forordet, friste til Skildringer af Stemninger og Følelser. Denne Fristelse har Jakob Petersen modstaaet. Han har villet give »et tilforladeligt Billede af Tildragelserne, som de i Virkeligheden foregik«. Og det er lykkedes ham at virkeliggøre dette Ideal for historisk Fremstilling, saavidt det lader sig gøre. Han har ikke ladet sig nøje med at gengive Talerne efter de bedste foreliggende Referater, men han har ogsaa trukket Baggrunden for dem saaledes op, at Bogen giver et Billede af Skamlingmøderne som et Led i den sønderjyske Folkevækkelse. Han har heller ikke glemt dem, der skabte Rammerne for disse Møder — fra de 19 Bønder, der først købte Banken, til Skamlingsbankeselskabets sidste Reformer. Nogen egentlig Vurdering af dette Selskabs tidligere Holdning og Dispositioner er dog ikke foretaget, vel af den nærliggende Grund, at Bogen er et Festskrift. Men hvad man først og fremmest vil søge i denne Bog, er Skildringen af selve Møderne, og her vil man aldrig behøve at gaa forgæves.

R. S.

FORENINGSMEDDELELSER

Institutet for lokalhistorisk Forskning.

Det i Professor *Albert Olsens* Artikel »Lokalhistorie—Rigshistorie« i *Fortid og Nutid* XV, S. 7, omtalte »Institut for lokalhistorisk Forskning« (stiftet 12. Maj 1943) ledes af et Forretningsudvalg, der bestaar af Professor, Dr. phil. *Albert Olsen* (Formand), Museumsdirektor, Dr. phil. *Poul Nørlund* (Næstformand), Arkivar, Dr. *Bjørn Kornerup* (Kasserer), Arkivar *Johan Hvidtfeldt* og Lektor, Dr. phil. *H. H. Fussing* (Sekretær). Til Revisor er valgt Dr. *Axel E. Christensen*. Institutets Grundbestemmelser er følgende:

Grundbestemmelser for Institutet for lokalhistorisk Forskning.

§ 1.

Institutets Navn er Institutet for lokalhistorisk Forskning. Dets Hjemsted er København.

§ 2.

Institutets Opgave er at fremme den videnskabelige Udforskning af dansk Lokalhistorie for derigennem at underbygge og uddybe Studiet af Rigshistorien. Institutet vil endvidere i Forstaaelse med Dansk historisk Fællesforening gennem sit Sekretariat virke som raadgivende og vejledende Organ for danske Lokalhistorikere.

§ 3.

Institutet kan mod Betaling lade udføre alle Arbejder, som falder inden for dets Forskningsomraade, naar der derom sker Henvendelse til det.

§ 4.

Institutets Myndigheder er Styrelsen, Forretningsudvalget og Tilsynsraadene. Styrelsen bestaar af mindst 15 og højst 25 Medlemmer. Dansk historisk Fællesforening har Ret til at besætte een Plads i Styrelsen. Styrelsen, der er selvsupplerende, vælger ved skriftlig Afstemning sine Medlemmer blandt Personer, som

ved deres Indsats paa Institutets Forskningsomraade er særlig kvalificerede hertil — til Valg kræves to Trediedele af samtlige Styrelsesmedlemmers Stemmer. Medlemmerne sidder til det fyldte 70. Aar, i særlige Tilfælde kan Genvalg finde Sted.

§ 5.

Styrelsen holder ordentlig Møde to Gange aarlig, i Marts og September Maaned. I Martsmødet vælges ved skriftlig Afstemning Formand for den følgende treaars Periode samt ved enkeltvis og skriftlig Afstemning fire Medlemmer til sammen med Formanden at udgøre Forretningsudvalget. I det første Møde vælges to af Udvalgets fire Medlemmer for en to-aarig Periode og to for en tre-aarig, dernæst gælder for alle Udvalgsmedlemmer den treaarige Valgperiode. Styrelsen vælger desuden hvert Aar en Revisor. Forretningsudvalget vælger en Næstformand og Kasserer og fastsætter selv sin Forretningsorden. Endelig vælger eller ansætter Forretningsudvalget en Sekretær.

§ 6.

Styrelsen kan ved Behandlingen af særlige Spørgsmaal indkalde sagkyndige til uden Stemmeret at deltage i Styrelsens Overvejelser.

§ 7.

Mindre vigtige Spørgsmaal, derunder ogsaa Ændringer i det af Styrelsen vedtagne Budget eller i Aarets Arbejdsplan, kan efter Forretningsudvalgets enstemmige Beslutning behandles og vedtages ved skriftlig Forelæggelse for Styrelsens samtlige Medlemmer. Saafremt et Medlem af Styrelsen ønsker det, indkaldes Styrelsen til overordentligt Møde om Forslagene.

§ 8.

Som Grundlag for Styrelsens Beslutninger afgiver Forretningsudvalget Indstilling.

§ 9.

Forretningsudvalget fører Tilsyn med Udførelsen af Styrelsens Beslutninger, afslutter efter Tilsynsraadenes Indstilling Kontrakter med Medarbejdere, afgiver de i § 8 nævnte Indstillinger til Styrelsen og træffer Beslutninger i Sager, der ikke er henlagt til Styrelsens eller Tilsynsraadenes Afgørelse eller, som efter Forretningsudvalgets Skøn ikke kan afvente Behandling i den samlede Styrelse.

§ 10.

Tilsynsraadet for et enkelt Arbejde omfatter som Regel tre Medlemmer, der vælger en Formand. Til Medlemmer af Tilsynsraadene for Enkeltarbejder kan i særlige Tilfælde vælges sagskyndige uden for Styrelsens Kreds.

§ 11.

De af Styrelsen nedsatte Tilsynsraad er ansvarlige for, at Institutets Skrifter er af en videnskabelig forsvarlig Karakter. Iøvrigt har Forfatterne Ansvar for Skrifternes Indhold, og de fremsatte Synspunkter og Domme kan ikke tillægges Institutet eller dets Styrelse. Dog kan Tilsynsraadet eller et eller flere af dets Medlemmer overtage hele Ansvar for et Skrifts Indhold.

Det skal i ethvert af Institutets Skrifter angives, hvem der er ansvarlig for dets Indhold, og hvem Tilsynsraadet har bestaaet af.

§ 12.

Tilsynsraadene træffer efter de af Styrelsen angivne Retningslinier Aftale med *Institutets Medarbejdere* om Udførelsen af de besluttede Arbejder (om Afslutning af Kontrakt se § 9), bistaar Medarbejderne med Raad og Vejledning og bestemmer, om de udførte Arbejder skal fortsættes og offentliggøres. De har herved over for Styrelsen Ansvar for, at de bevilgede Midler faar en forsvarlig Anvendelse, jfr. § 11.

Medarbejderne skal holde Tilsynsraadets Formand underrettet om Arbejdets Forløb og indsende Udkast, Manuskripter og Korrektur til Gennemsyn. Tilsynsraadet kan gøre Arbejdets Fortsættelse eller Offentliggørelse betinget af, at Ændringer foretages.

Tilsynsraadene bistaas i deres Arbejde af Institutets Sekretær.

§ 13.

Institutets Regnskabsaar er Kalenderaaret. Dets Regnskab revideres af den af Styrelsen valgte Revisor.

§ 14.

Disse Institutets Grundregler kan til enhver Tid forandres af Styrelsen, naar $\frac{2}{3}$ af samtlige Medlemmer ved Urafstemning stemmer derfor. Til Institutets Opløsning kræves $\frac{3}{4}$ af samtlige Medlemmers Stemmer. I Tilfælde af Opløsning skal Selskabets eventuelle Midler skænkes til beslægtede videnskabelige Formaal.

CHR. JØRGENSEN

5/11 1869 — 30/9 1943.

Bankdirektør Christian Albert Jørgensen var født i Vejle, og hans historiske Interesser udvikledes i Kolding, hvor han i sine unge Aar blev frivillig Medhjælper paa Koldinghusmuseet. Hvad han her lærte af I. O. Brandorffs metodiske Byundersøgelser, fik han Brug for, da han var bleven Leder af Landmandsbankens Aalborg-Afdeling og 1918 ved Udgravningen til den nye Bankbygning kom ind paa Studiet af det underjordiske Aalborg. Selv et Stykke af en Samler og Kunstner havde han gode Forudsætninger for at gøre et saadant Pionerarbejde, og hans Iagttagelser har bevaret et værdifuldt Studiemateriale til Belysning af Aalborgs Historie og Topografi i Middelalderen. D H F præmierede hans Afhandlinger herom i »Fra Himmerland og Kær Herred«. Han blev 1933 Formand for Aalborgs historiske Museum og 1934 for Aalborg Amts historiske Samfund, og selvom det ikke lykkedes ham at føre Museets Problemer til endelig Løsning, virkede han i begge disse Hærv ihærdigt ikke mindst som Foredragsholder og Populærskribent. 1940 udkom »Aalborg gennem tusind Aar«, trykt af Aalborg Stiftsbogtrykkeri i 400 Exemplarer. Endnu i sine sidste Aars Oium fulgte han med ungdommeligt flammende Begejstring de interessante Udgravninger til Udvidelsen af Budolfi Domkirke, hvorom han naaede at faa skrevet en foreløbig Redegørelse.

C. A. J.

SØREN ALKÆRSIG

5/8 1868 — 27/8 1943.

Ikke blot ved Herkomst og Navn, efter en Landsby i Dejbjerg Sogn, hørte Søren Alkærsig hjemme i Vestjylland. En Højskolevirksomhed i Kerteminde afbrød han for at vende tilbage til Hjemegnen og købe sig Gaard i Vejen Sogn, og hans Forfattervirksomhed knytter sig vel udelukkende til Ribe Amt. Allerede til første Hæfte af Ribe Amts Aarvog 1903 leverede han et lille Bidrag, »Paa Jagt efter Brændevinstøj«, der snart fulgtes af Artikler om Smugleriet ved Kongeaaen. 1909—14 udgav han Esbjergs Historie. Senere blev han Medlem af Ribesamfundets Bestyrelse, nogle Aar ogsaa dets Formand, og som Medlem af Redaktionsudvalget har han sat sit Præg paa Aarvøgerne fra 1927 til 1939, da han efter eget Ønske nedlagde sit Hværv. Mange af hans Aarvogsartikler handler om mindre arkæologiske Æmner, og D H F anerkendte hans Indsats ved sin Aarspræmie 1935. I Virkeligheden har Alkærsig nok saa stor Betydning ved sin Sans for væsentlige Hovedlinjer, som viste sig, da han i 1928 pegede paa den store Opgave at fremkalde Skildringer af Hedens Opdyrkning, mens det endnu var Tid. Hvad han evnede og vilde, lykkedes bedst i hans værdifulde, ypperligt fortalte Bøger, »Askov, et Stykke Bondehistorie« (1934) og »Vejen Sogn, et Stykke Kulturhistorie« (1936—41), der hæver sig over de gennemsnitlige Sognehistorier ved Forfatterens Evner til at se det stedlige Stof med vid Horisont og i sjælden Grad faar Læseren til at leve med Fortidens Mennesker. Man forstaar, at han trods vanskeligt forligelige Modsætninger i sit eget Væsen kunde vinde sig Venner og Hjælpere, og som han fremtræder i disse Bøger, idérig og inspirerende, mindes vi ham ogsaa som Deltager i D H F.s Møder.

C. A. J.

OM ORDNING OG REGISTRERING AF ÆLDRE OG NYERE PRIVATARKIVER¹⁾

Af *Holger Hjelholt*.

Vigtigheden af at redde betydelige Privatpersoners Papirer fra Tilintetgørelse er navnlig i den nyere Tid gentagne Gange indskærpet fra historisk interesseret Side. Særlig er der her Grund til at fremhæve den i 1922 paa Initiativ af Professor *Aage Friis* stiftede »*Videnskabernes Selskabs Kommission til Undersøgelse af de i dansk Privateje bevarede Kilder til dansk Historie*«. Om denne Kommissions Virksomhed under dens energiske Formand, *Aage Friis*, fortæller baade dens aarlige trykte Beretninger og den 1937 udgivne sammenfattende Beretning om Arbejdet i Aarene 1922—1936²⁾. Arbejdet er foretaget i bedste Forstaaelse med Herregaardsejere og med Støtte af adskillige Lokalhistorikere og lokalhistoriske Foreninger. Som Resultater af Kommissionens Arbejde maa bl. a. nævnes, at mange Godsarkiver er blevet afleverede til Opbevaring i de respektive Landsarkiver, medens talrige Privatarkiver fra Herregaardene er afgivne til Rigsarkivet (Hovedarkivet). Til dette er ogsaa takket være Kommiss-

1) Mine Kolleger i Rigsarkivet, fhv. Arkivar, Dr. phil. *William Christensen*, fhv. Arkivar *S. Nygård* og Arkivar, Dr. theol. *Bjørn Kornerup* har vist mig den Velvilje at gennemlæse nærværende Afhandling i Manuskript, og jeg bringer dem herved min Tak for forskellige gode Bemærkninger. — Oplysningerne vedrørende Landsarkivernes Privatarkiver skyldes Landsarkivar *Hans Knudsen*.

2) Jfr. ogsaa *Poul Møller*: *Videnskabernes Selskabs Arkivkommission*. Fortid og Nutid XII (1937), S. 188 ff.

sionens Arbejde mange Privatarkiver, hidrørende fra fremtrædende Mænd i den grundtvigske Bevægelse (Højskoleforstandere o. a.), afgivne.

Det blev ligeledes i Anledning af de under Krigen paabudte saakaldte »Pulterkammerrydninger« indskærpet fra historisk interesseret Side, at de i Pulterkamrene værende Papirer ikke ubeset burde køres paa Lossepladsen, men at Papirer af en vis historisk Interesse burde sikres for de offentlige Samlinger; Arkiver og Biblioteker.

Afgørelsen af, *hvilke Privatarkiver der bør afleveres* til de offentlige Samlinger til Opbevaring for Efterverdenen, vil ret naturligt komme til i ikke ringe Grad at bero paa et Skøn og saaledes blive vilkaarlig. Enighed vil der være om, at betydeligere Personligheders Arkiver — enten disse Personligheder nu hører hjemme i Litteratur, Videnskab, Kunst eller Politik — bør opbevares. Men yderligere vil den kulturhistoriske Interesse sikkert kræve, at i hvert Fald ogsaa en Del af andre Personers Privatpapirer reddes fra Tilintetgørelsen. Jo ældre de paagældende Papirer er, des mere tilbøjelig vil man afgjort være til at opbevare dem. At Papirer, der kun har Interesse for Familien, ikke hører hjemme i offentlige Samlinger, er i og for sig indlysende, men det er ofte saare vanskeligt at afgøre, hvad der »kun« har Familieinteresse. At »ligegyldige« og »værdiløse« Papirer heller ikke bør modtages til Opbevaring, er ligeledes klart, men hvad der fra eet Synspunkt set er ligegyldigt og værdiløst, er det muligvis ikke ud fra andre Synspunkter. For ikke at komme galt af Sted vil de offentlige Samlinger derfor være tilbøjelige til hellere at opbevare for meget end for lidt; men har den, der afleverer Papirerne, selv Indtryk af deres eventuelle noget tvivlsomme »historiske Værdi«, vil det være rimeligt ved Afleveringen udtrykkeligt at betone, at den offentlige Samling har Ret til at kassere efter eget Skøn, hvad den finder værdiløst. Som Eksempel paa, hvad der maa kunne kasseres, kan saaledes nævnes Breve, der maatte findes i Højskoleforstanderes Arkiver, og som kun indeholder Anmodninger fra senere Elever om Tilsendelse af Skoleprogrammer o. l.

Ved Besvarelsen af det Spørgsmaal, om et Privatarkiv bør afleveres til et Arkiv eller til et Bibliotek, har man i det store og hele fulgt følgende Retningslinjer.

Til Biblioteker afleveres fortrinsvis Digteres og Forfatteres Privatarkiver, herunder deres Manuskripter, samt Privatarkiver af overvejende litterær Art, altsaa saadanne, der for en væsentlig Del bestaar af Breve fra Forfattere, Kritikere eller andre boginteresserede.

Til Arkiver afleveres fortrinsvis Privatarkiver, hidrørende fra Statsmænd, Politikere og Folk, der i det hele har Tilknytning til Statsadministrationen og det offentlige Liv. Det vil endvidere være rimeligt, at Arkiverne søger at redde fra Undergang saadanne Privatarkiver, der er af særlig Interesse for den økonomiske Historie eller Kulturhistorien (om litterære Arkiver se dog ovenfor), navnlig fra ældre Tid, hvor de historiske Kilder er mere sparsomme. Til denne Art Privatarkiver hører f. Eks. Rigsarkivets store Samling af gamle, danske Adelsarkiver i Tiden før 1660.

Som det fremgaar af ovenstaaende, vil det tit være vanskeligt at trække et skarpt Skel mellem, hvilke Arkiver der hører hjemme i et Arkiv og hvilke i et Bibliotek, og de ovenfor nævnte Retningslinjer er heller ikke altid blevet fulgt af de paagældende Institutioner. Som et grelt Eksempel herpaa kan nævnes, at den sønderjydske Politiker Laurids Skaus Privatarkiv findes i Det kgl. Bibliotek. Ved Udveksling mellem Institutionerne er der i nyere Tid forsøgt delvis at raade Bod paa tidligere Tidens Inkonsekvens. Saaledes afleverede Det kgl. Bibliotek i 1941 »Politikeren Orla Lehmanns efterladte Papirer« til Rigsarkivet, der for øvrigt forud besad nogle af disse, medens Rigsarkivet s. A. afleverede N. F. S. Grundtvigs omfattende Arkiv til Biblioteket. Om det rette Hjemsted for Grundtvigs Arkiv vil man for Resten i nogen Grad kunne strides, da Grundtvig, som bekendt, var meget mere eller meget andet end Digter og Forfatter.

Et ret uheldigt Forhold for Benytttere fremkommer, saafremt et Privatarkiv er blevet delt mellem 2 eller flere Institutioner. Dette gjaldt, som nævnt, for Orla Lehmanns Arkiv, og det gælder

endnu for forskellige Privatarkiver. Saaledes er — for at tage nogle Eksempler — Herluf Trolles Arkiv, Peder Hjorts (d. 1871) og Overpræsident Carl v. Rosens (d. 1891) delte mellem Rigsarkivet og Det kgl. Bibliotek. Af den norskfødte Diplomat M. F. v. Irgens-Berghs (d. 1828) Privatarkiv er anselige Dele i 1941 af Familien afleverede til Rigsarkivet, medens allerede langt tidligere andre Dele er havnede i Det norske Rigsarkiv¹). I et Tilfælde som dette sidste vil en Samling af Arkivet formodentlig aldrig finde Sted.

Ønsker man at konstatere, om en eller anden kendt Persons Privatarkiv er havnet i en af de offentlige Samlinger, maa det tilraades at se efter, om vedkommende er biograferet i Poul Engelstofts Udgave af Dansk biografisk Leksikon (1933 ff.), idet her anføres, hvor den paagældendes efterladte Papirer i saa Fald findes. Man maa dog selvfølgelig huske paa dels, at saafremt Leksikonet ingen Oplysning har, kan den paagældendes Privatarkiv være afleveret, efter at Biografien er fremkommet, og dels, at det opgivne Hjemsted for det kan være ændret senere ved eventuelt Bytte eller Aflevering mellem Institutionerne. Saaledes har f. Eks. Leksikonets Grundtvig-Biografi (Bd. VIII (1936)) Oplysningen: Efterladte Papirer i Rigsarkivet, og dets Orla Lehmann-Biografi (Bd. XIV (1938)) Oplysningen: Efterladte Papirer i Det kgl. Bibliotek og Rigsarkivet, hvilke Oplysninger begge er blevet forældede grundet paa de ovenfor omtalte Afleveringer.

Flere af de offentlige Institutioner — det gælder baade Arkiver og Biblioteker — har i den senere Tid udgivet trykte Fortegnelser af mere eller mindre udførlig Art over de hos dem beroende Privatarkiver eller en Del af disse. Rigsarkivet udgav saaledes allerede 1923 som Vejledende Arkivregistraturer IV: Privatarkiver fra det 19. Aarhundrede, en Registratur, der imidlertid paa Grund af de sidste 2 Aartiers store Afleveringer af Privatarkiver fra nyere Tid, er blevet meget ufuldstændig. Arkivet paatænker endvidere Udsendelsen i en ikke for fjern Fremtid af en Registratur over Privatarkiver før 1660 (væsentlig inde-

¹) Se herom L. Daae: Breve fra Danske og Norske. 1876.

holdende de gamle Adelsarkiver). En saadan Registratur vil Tiden næppe i større Grad gøre mangelfuld, da betydeligere Afleveringer af Arkiver fra Tiden før 1660 sikkert ikke vil finde Sted.

Universitetsbiblioteket udgav 1929 ved Alfr. Krarup Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter . . . 1. Del. Personalhistorie, en meget udførlig Katalog, der dog ikke blot indeholder, hvad man fra et Arkivsynspunkt vil betegne som de paagældendes Privatarkiver, men ogsaa andres Optegnelser, Manuskripter o. l. vedk. enkelte Personer. I Forordet siges, at Bindet omhandler »Personalhistorien, taget i meget vid Forstand, altsaa hertil regnet ogsaa Breve, Stambøger, Kataloger over Privatbiblioteker o. a. l.«.

I 1925 og 1927 udgav Det kgl. Bibliotek ved C. Behrend Katalog over Det kgl. Biblioteks Haandskrifter vedrørende Dansk Personalhistorie I—II, hvoraf 2. Bd. omhandler Samlinger af blandet Indhold. Om Indholdet gælder, hvad ovenfor er bemærket om Universitetsbibliotekets Katalog, at det indeholder meget andet end de egentlige Privatarkiver. I Forordet til 1. Bd. siges: »Udover hvad der her er optaget, ejer Biblioteket ikke faa Privatarkiver, som i de sidste Aar er indkomne hertil. De er efter Givernes Ønske utilgængelige i kortere eller længere Tid. Utilgængelige er ogsaa alle i dette Bind nævnte Breve fra nulevende, og Biblioteket forbeholder sig ydermere Ret til, naar Diskretionshensyn kræver det, at holde Breve tilbage fra Benyttelse ogsaa efter Brevskriverens Død.

Med * er mærket de Privatarkiver eller Dele deraf, som i Henhold til ovenstaaende kun kan benyttes med særlig Tilladelse«.

Som det af denne Fortale fremgaar, var Katalogen selv ved sin Fremkomst ufuldstændig og rummede ikke alle de i Det kgl. Bibliotek værende Privatarkiver.

I Modsætning til Krarups Katalog har C. Behrends intet Personregister, hvad der begrundes med, at Det kgl. Biblioteks Hensigt er senere at udgive en Registratur over Brevafsendere og Brevmodtagere i Bibliotekets Samlinger.

De offentlige Samlingers Interesse for at modtage og opbevare Privatarkiver skyldes det Forhold, at de paagældende Privatarkiver herved — før eller senere — gøres *tilgængelige for historisk* (litteraturhistorisk, kulturhistorisk) *Forskning* og kommer til at tjene denne.

Imidlertid vil Privatpersoner, der afleverer Familiepapirer til Opbevaring, naturligt nok staa med en vis Reservation over for Synspunktet om almindelig Tilgængelighed og kunne nære en vis Frygt for Misbrug af Papirerne. Man kan selvfølgelig sikre sig mod Misbrug ved det radikale Middel før Afleveringen at kassere, hvad man finder uegnet til at gøres almindeligt tilgængeligt, og de allerfleste Mennesker vil formodentlig paa et eller andet Tidspunkt af deres Liv have tilintetgjort et og andet af deres Privatarkiv af Diskretionshensyn. Men det er paa den anden Side ganske vist mærkeligt, hvor mange Papirer der findes opbevarede i de offentlige Samlinger, som man kunde have tænkt sig, at Diskretionshensyn burde have skaffet af Vejen! Og man kan ogsaa minde om, hvor mange Breve der er sluppet ind i de offentlige Samlinger med Paaskriften: Brænd straks Brevet efter Læsningen, en Paaskrift, man næsten kunde fristes til at tro havde stik modsat Virkning! Saaledes har A. D. Jørgensen i sit Værk om Peter Schumacher Griffenfeld kunnet citere adskillige Breve, hvorom deres Afsendere havde bemærket, at de skulde brændes¹⁾, og blandt Gehejmearkivar Wegeners Breve til Stiftamtmand Th. A. J. Regensburg i dennes i Rigsarkivet opbevarede Arkiv ligger et (af 23. April 1851) med Paaskriften: Brænd altid mine Breve, men husk dem! Den sidste Bemærkning kan Regensburg jo dog maaske have brugt som Begrundelse over for sig selv til at undlade Tilintetgørelsen.

Skønt det, som nævnt, er Synspunktet om Tilgængelighed for den historiske Forskning, der ligger til Grund for Privatarkivers Opbevaring i de offentlige Samlinger, vil disses Ledere dog ligesom Giverne af Arkivalierne være betænkte paa at træffe Bestemmelser vedrørende Benyttelsen af Privatarkiver, der hindrer

1) A. D. Jørgensen: anf. Arb. I. S. 81 og II S. 196.

eventuel Misbrug af saadanne. Om den Fremgangsmaade, som Rigsarkivet her har anvendt, skal i det følgende nogle Bemærkninger gøres.

At nulevende Personers Breve er utilgængelige, følger af sig selv (sml. ovenfor Bemærkningen i Det kgl. Biblioteks Registratur). Gjorde man dem tilgængelige, vilde det formodentlig ogsaa kunne paadrage Institutionen Sagsanlæg fra de paagældende Brevskrivere, da det maa anses for et juridisk omtvistet Spørgsmaal, om den fulde Ejendomsret til et Brev tilhører Modtageren. I Almindelighed følger Rigsarkivet den Regel, hvorfra der ganske vist gøres Undtagelser, at man helst ser, at der er hengaaet et Tidsrum af 50 Aar efter den paagældende Brevskrivers Død, før hans Breve benyttes. Endvidere maa Benytttere af Privatarkiver fra 19. og 20. Aarhundrede som Regel underskrive følgende Erklæring: »Jeg forpligter mig til at benytte de mig forelagte Akter med Diskretion og særlig til ikke at publicere noget om personlige Forhold, som vil kunne kompromittere de omhandlede Personer eller deres nulevende Efterkommere samt til i Tvivlstilfælde ikke at tage Afskrifter af andet, end hvad der er fundet tilstedeligt af Afdelingschefen«.

Saaftremt Giverne af nyere Privatarkiver ikke selv maatte nære Ønsker om Begrænsning i Adgangen til deres Benyttelse, vil Rigsarkivet alligevel ud fra de Hensyn, der rimeligt maa tages til de paagældende Brevskrivere, gøre saadanne Arkiver enten helt utilgængelige for et nærmere bestemt Tidsrum eller kun tilgængelige med Rigsarkivarens Samtykke. Ved det sidste sikrer man sig et vist Indseende med, hvilken Brug der gøres af Brevene.

Medens et Embedsarkiv naturligt grupperer sig om de af den paagældende Myndighed førte Protokoller — først og fremmest Journaler over ind- og udgaaende Skrivelser samt Kopibøger over de udgaaende — vil denne et Arkivs Rygrad næsten altid savnes i de af Privatpersoner efterladte Papirer og Brevsamlinger. Saaftremt de vedkommende Personer har haft en vis Ordning af deres Papirer og Breve, vil denne formentlig enten være

rent kronologisk eller alfabetisk efter Brevskrivere eller bestemt af saglige Synspunkter. I Almindelighed vil Privatpersoner vel anvende alle disse tre Ordningsprincipper.

Som en Modsætning mellem et Embedsarkiv og et Privatarkiv kan yderligere anføres, at dette sidste ikke blot som Regel ikke vil indeholde Kopibøger¹⁾, men i Almindelighed et ringe Tal — ofte slet ingen — af Kopier af eller Koncepter til udgaaende Breve og Skrivelser. Kun i særlige Tilfælde — i Sager, der maatte kunne medføre Retstvist, i meget vigtige Drøftelser o. l. — vil en Privatperson føle Behovet af og Trangen til at opbevare Kopi af det udgaaende Brev. Det kan f. Eks. nævnes, at der i det før omtalte, særdeles omfangsrige Arkiv, som Th. A. I. Regenburg, først Departementchef i det slesvigske Ministerium, senere Stiftamtmand, har efterladt sig, blot findes meget faa Koncepter til Breve. Kopi af sit Svar har han f. Eks. taget, da Provst Aleth Hansen i Flensborg og Gottorp Provstier i Januar 1864 rettede en længere Forespørgsel til ham om, hvordan de danske Præster skulde stille sig under en eventuel tysk Okkupation af Slesvig²⁾. Denne Korrespondance, skønt ført privat, havde ogsaa en halvvejs officiel Karakter. I meget moderne Privatarkiver vil, efter at Skrivemaskinens Brug er blevet almindelig ogsaa til privat Korrespondance, Gennemslag af udgaaede Breve sikkert blive et hyppigt forekommende Fænomen.

I sikkert de allerfleste Tilfælde vil de Privatarkivalier, der afleveres til offentlige Institutioner, være uordnede (evt. ordnede paa en Maade, som man efter Afleveringen ikke finder det hensigtsmæssigt at bibeholde). De vil derfor maatte underkastes en Nyordning og Registrering. Hovedsynspunktet for denne vil være at tilvejebringe noget, som delvis kan svare til et Embedsarkivs ovennævnte Rygrad af Journal (og Kopibog), og dette sker ved at ordne de indkomne Breve alfabetisk efter Afsenderne (og

¹⁾ Saadanne Kopibøger forefandtes dog i Griffenfelds Arkiv, og deres Indhold blev efter hans Fald brugt for at bevise en strafværdig Forbindelse mellem Griffenfeld og Frankrig. Se A. D. Jørgensen: Peter Schumacher Griffenfeld. II. S. 372 og 409 f.

²⁾ Sønderjydske Aarbøger 1929, S. 185 ff.

indenfor den enkelte Afsender kronologisk) og optage en hertil svarende Fortegnelse, saaledes at det for hver Brevskriver angives, fra hvilke Aar der er Breve fra samme og Antallet af Breve fra de enkelte Aar. Dette Antal sættes i Parentes efter Aaret f. Eks. 1824 (5), medens et Aarstal uden noget følgende Tal i Parentes betyder, at der fra nævnte Aar kun findes eet Brev. En saadan Fortegnelse erstatter i hvert Fald delvis en Journal. Man kunde egentlig tænke sig, at man for at faa noget tilsvarende til Kopibogen optog en Fortegnelse ogsaa over de Adressater, til hvilke der blandt Koncepterne findes Breve. Hidtil har man dog ved Ordninger set bort herfra og formodentlig af flere Grunde. Dels indeholder, som nævnt, de færreste Privatarkiver Koncepter til Breve i større Tal, og dels vil Koncepterne tiest være stiledede til Folk, fra hvem der i Samlingen findes Breve, og ofte vil de ogsaa være lagt sammen med disse Breve. Kun i de sikkert sjældne Tilfælde, hvor der findes en vigtig Koncept til en Person, fra hvem der intet indkommet Brev er, vil det være en følelig Mangel i Registraturen, at denne intet indeholder om Koncepternes Adressater.

Fra det nævnte Hovedprincip: Ordningen af de indkomne Breve i en sammenhængende alfabetisk Række vil det være rimeligt at gøre Undtagelser, saafremt en Række Breve er samlede, eventuelt tillige med andre Akter, i et Læg eller en Pakke efter et eller andet sagligt Synspunkt. Ogsaa over saadanne Breve optages dog en Fortegnelse til Supplering af Hovedfortegnelsen over Brevskrivere.

Foruden et Privatarkivs Hovedbestanddel: indkomne Breve (og Koncepter) vil der i de fleste Privatarkiver forefindes adskillige andre Akter som officielle Attester (Daabs-, Vielses-, Døds- eller andre Attester), Udnævnelser, Ordensdiplomer, Dagbøger, Regninger m. m., men Ordningen af disse Dokumenter vil formentlig fremgaa tydeligt nok af de nedenfor anførte Paradigmer paa Privatarkivers Ordning i Rigsarkivet.

Om Behandlingen af de enkelte Breve bemærkes følgende: I Hjørnet nederst til venstre skrives med Blyant Brevets Datum med Tal, evt. udat., u. A., Aar? (hvor Aarstallet er ulæse-

ligt), el. lign. Udaterede er ofte Kvinders Breve — eller var det i hvert Fald i ældre Tid. F. Eks. kan nævnes, at af Arveprins Frederiks Datter, Prinsesse Juliane Sophies (d. 1850) Breve til Mathias Friis v. Irgens-Berghs Hustru er kun 4 daterede mod 89 udaterede. Ligeledes med Blyant skrives Brevskriverens Navn nederst, men omtrent midt paa Brevets Forside. Dette er dog unødvendigt, saafremt der findes adskillige Breve fra samme Brevskriver, da disse i saa Fald lægges i et særligt Omslag, hvorpaa anføres Brevskriverens Navn. Er der kun et enkelt Brev fra hver Brevskriver, lægges Breve fra flere Brevskrivere i samme Omslag.

For Brevskrivere bør deres fulde Navn og Stilling, evt. Dødsaar, søges oplyst. Saafremt der kan tænkes nogen Tvivl om de fundne Oplysningers Rigtighed, skal i skarp Parentes anføres, hvad der ikke umiddelbart fremgaar af Brevet (Brevene).

Ved Spørgsmaalet om Brevskrivernes Stilling vælges, for saa vidt den paagældende forekommer i Engelstofts Udgave af Dansk Biografisk Leksikon, som Regel den her angivne »Stand«. I andre Tilfælde søges det af Biografisk Leksikon anvendte Princip fulgt. Hvor Tidspunktet for Brevet og den angivne Stand vil være i for stærk Strid med hinanden, vælges Brevskriverens Stilling ved Brevets Afsendelse og evt. tilføjes den senere Stilling, f. Eks.: stud. theol., senere Biskop.

Giftede Kvinder lægges paa Giftenavnet. Findes der Breve fra dem ogsaa før deres Giftermaal, gives der en Henvisning fra Daabsnavnet. Er der kun Breve fra Tiden før Giftermaalet, lægges Brevene paa Daabsnavnet.

Som det vil ses af de nedenfor gengivne Paradigmer, forudsætter man, at der i et Privatarkiv ogsaa kan forekomme en Gruppe »Breve til andre«. Denne Gruppe tænkes dog ikke at bestaa af en anden eller andre Personers Privatarkiver, der paa den ene eller anden Maade kan være havnet blandt Hovedpersonens Privatarkivalier. Saafremt noget saadant er Tilfældet, vil det rimeligste nemlig være at udskille de paagældende Arkiver som selvstændige Privatarkiver, men med Oplysning om, hvorfra de stammer. Derimod vil det være naturligt i Gruppen »Breve til

andre« at henlægge saadanne enkelte Breve, der kan antages ved Videresendelse (eller Videregivelse) af Adressaten at være kommet til N. N.s Privatarkiv. I enkelte Tilfælde er de derfor ogsaa — dette gælder saaledes for Regenburgs Privatarkiv — blevet lagt i den almindelige Række af Breve til N. N. under Adressatens Navn, da denne antages at have videresendt (videregivet) Brevet (Brevene) til N. N. For de fleste af de i Regenburgs Arkiv værende Breve af denne Art er dette sikkert ogsaa givet. — Endvidere vil det formentlig være rigtigt ogsaa til Gruppen »Brev til andre« at henføre egenhændige Breve fra N. N. til andre Personer, idet saadanne Breve f. Eks. kan være tilbageleverede til vedkommende efter de paagældende Adressaters Død og i saa Fald maa siges naturligere at høre til i N. N.s Privatarkiv end at udskilles som et selvstændigt Arkiv.

Ved Registreringen af Privatarkiver har man i Rigsarkivet draget et Skel mellem *Arkiverne før og efter 1660* (om Privatarkiver paa Pergament se dog nedenfor), og man er gaaet frem efter en lidt forskellig Registreringsmaade, men man har ved begge Slags Arkiver fulgt de ovenfor nævnte almindelige Principper.

Naar man har sat nævnte Skel, skyldes det først og fremmest, at de i Rigsarkivet værende Privatarkiver fra Tiden før 1660 væsentlig udgøres af de gamle Adelsarkiver, der naturligt registreres paa en noget anden Maade end de senere Privatarkiver (sml. de nedenfor anførte Paradigmer). Omkr. 1660 er der desuden et vist Tomrum i Rigsarkivets Samling af Privatarkiver, hvilket letter denne Adskillelse. Saafremt et Privatarkiv alligevel maatte omfatte Arkivalier baade før og efter 1660, lægges det til den Række, hvortil det skønnes, at dets fleste eller vigtigste Arkivalier hører.

En — dog ikke helt konsekvent gennemført — Forskel mellem Privatarkiver før og efter 1660 er desuden, at man i den 1. Række har lagt Brevskrivere med de almindelige sen-Navne paa Fornavne, i 2. Række derimod paa Efternavnene. Dette stemmer — i hvert Fald overvejende — med den i øvrigt af Arkivet brugte

Fremgangsmaade og delvis med den sædvanlige Navneskik, selv om det i Betragtning af denne havde været rimeligere at være gaaet ned til ca. Aar 1700. — Anførelse af almindelige sen-Navne paa Fornavne er af Rigsarkivet brugt i det utrykte Register til Danske Kancellis indkomne Breve før 1650, i Registrerne til de trykte Udgaver af Kancelliets Brevbøger og af Kronens Skøder samt i Registret til Nygårds utrykte Registratur over Rentekammerresolutionerne 1660—1720.

Den anførte Forskel i Behandlingen af sen-Navne i Arkiver henholdsvis før og efter 1660 er imidlertid, som sagt, ikke helt konsekvent gennemført. Saaledes ligger sen-Navnene i Statsmanden Conr. Biermann v. Ehrenschilds (d. 1698) Arkiv, hvis Indhold — bortset fra Afskrifter — altsammen er fra Tiden efter 1660, paa Fornavne, men i Feltherren Hans Schacks (d. 1676) Arkiv, der er fra en noget tidligere Tid, og i Storkansler Conrad Reventlows (d. 1708) Arkiv, der er fra omtrent samme eller lidt senere Tid end Ehrenschilds, paa Efternavne.

Til den gjorte Adskillelse mellem Privatararkiver før og efter 1660 svarer, at Registraturerne over disse er holdte i 2 Rækker, ligesom *de over alle Brevskrivere i Privatararkiver udarbejdede* alfabetisk ordnede *Seddelkataloger* er delte i 2 tilsvarende Rækker. Om Ordningen af disse Seddelkataloger skal desuden bemærkes, at er der fra samme Brevskriver Breve til forskellige Adressater, lægges Sedlerne for paagældende Brevskriver alfabetisk efter Adressaterne. Endvidere maa nævnes, at man ikke til Seddelkatalogerne har udskrevet Breve fra Institutioner, Myndigheder o. l.

Ogsaa i Landsarkiverne er samlet adskillige Privatararkiver, dog først fra Tiden efter 1660, og de er ordnede væsentlig efter de samme Principper som i Rigsarkivet, men alfabetiske Kataloger over samtlige Brevskrivere haves ikke. Der har ikke været Tid og Kræfter til Raadighed for en saadan Opgave, men da det gennemgaaende drejer sig om Efterladenskaber efter mindre kendte Personer og Arkiver af beskednere Omfang, er Savnet mindre føleligt, selv om det er en Mangel, da der kan forekomme Breve

af største Interesse fra landskendte Personer i mindre betydende Folks Arkiver.

Proveniensen af Privatarkiver i Landsarkiverne vil ogsaa oftest være forskellig fra, hvad der hyppigst er Tilfældet i Rigsarkivet, idet Afleveringer af store Brevsamlinger sjældent forekommer, men med Godsarkiverne vil ofte indkomme Sager, der ikke vedkommer Godsdriften, men Besiddernes private Forhold og Økonomi, og med Embedsarkiverne kan være indgaaet forlængst afdøde Embedsmænds private Efterladenskaber, der har ligget mellem Embedets Papirer. En særlig Rolle spiller dog Skiftevæsenets Sager, hvor der ofte forekommer betydelige Mængder af private Papirer, som Skifteretten har lagt Beslag paa, men som har vist sig at være uden Betydning for Boets pekuniære Forhold, hvorfor de ikke er blevet akteret til Skifteprotokollen. De kan saaledes udtages og overføres til Privatarkiver, da de burde have været leveret tilbage til Familien.

Ved Ordning og Registrering af Privatarkiverne før 1660 har Rigsarkivet anvendt et Skema, der fremgaar af nedenfor anførte Eksempel.

Bille, Hr. Anders Bentsen, til Søholm (d. 1555).

[Her anføres hans Vita.]

1500—1563. Hr. Anders Bentsen Billes og Fru Pernille Krognos' Arkiv 5 Pk.

Herkomst:

[Her anføres Proveniensen for Arkivet, der tidligere har været fordelt paa forskellige ældre Samlinger og Arkivgrupper].

Nemlig:

A. 1 Pk.

Indhold:

A. Kgl. og fyrstelige Missiver 1508—55.

a. Kgl. Missiver

1. til Anders Bille

[her opføres Aar og Antal for hvert Aar; paa tilsvarende Maade ved de følgende Grupper].

2. til Pernille Krognos.

- b. Missive fra Gustav Vasa.
 - c. Missive fra Hertug Albrecht af Mecklenburg.
 - d. Missiver fra Grev Christoffer af Oldenburg.
- B. 1 Pk.
 Indhold:
- B. Breve fra private 1508—54 og udat.
 - a. til Anders Bille fra
 [her anføres Brevskriverne].
 - b. til Pernille Krognos fra
 [Brevskriver].
- C.—E. 1 Pk.
 Indhold:
- C. Anders Billes Koncepter.
 - D. Kgl. aabne Breve.
 - E. Breve forseglede med Sigillum ad causas
 [d. v. s. det af Rigskansleren brugte Retteringssegl].
- F. 1 Pk.
 Indhold:
- F. Originale Dokumenter.
- G.—J. 1 Pk.
 Indhold:
- G. Skiftedokumenter.
 - H. Regnskaber.
 - I. Optegnelser.
 - J. Afskrifter.

Medens Grupperne A.—F. vil findes i de fleste herhenhørende Arkiver, vil de følgende Grupper kunne variere i ret høj Grad for de forskellige Arkiver.

Ved Ordning og *Registrering af Privatarkiver efter 1660* er anvendt et Skema, der fremgaar af nedenfor anførte Eksempel. Det bemærkes, at medens Grupperne Litr. A.—C. og F. formentlig vil forekomme i de allerfleste Privatarkiver, vil der til Eks-
 emplets Grupper Litr. D.—E. i andre Privatarkiver formodentlig svare flere eller færre andre paa lignende Vis ordnede saglige Grupper.

<i>Legationsraad Mathias Friis v. Irgens-Bergh (d. 1828) og Hustru Mathilde Theresia, f. Holsten (d. 1861), deres Arkiv 1807—61</i>	3 Pk.
---	-------

Ann.: Gave 1941 fra Fuldmægtig Preben v. Irgens-Bergh.

Nemlig:

A. I.—II. 1	1 Pk.
-------------------	-------

Indhold:

A. I. Breve til M. F. v. Irgens-Bergh.

1. fra fyrstelige Personer (Brevskriverliste p. 4).
2. fra Myndigheder, Institutioner o. l. (Brevskriverliste p. 4).
3. fra Faderen og Hustruen (Brevskriverliste p. 4).
4. fra private (Brevskriverliste p. 4—6).
5. fra Folk med ulæselig Underskrift.

A. II. Breve til Mathilde Theresia v. Irgens-Bergh, f. Holsten.

1. fra fyrstelige Personer (Brevskriverliste p. 7).

A. II. 2—III.	1 Pk.
--------------------	-------

Indhold:

A. II. Breve til Mathilde Theresia v. Irgens-Bergh, f. Holsten.

2. fra Institutioner, Myndigheder o. l. (Brevskriverliste p. 7.).
3. fra Mand og Børn (Brevskriverliste p. 7—8).
4. fra private (Brevskriverliste p. 8—10).
5. fra ukendte.

A. III. Breve til andre.

1. til Frederik VI (Brevskriverliste p. 10).
2. til I. G. Adler (Brevskriverliste p. 10).

.....

B.—F.	1 Pk.
------------	-------

Indhold:

B. Koncepter til Breve m. m.

1. fra M. F. v. Irgens-Bergh, 1824 og udat.
2. fra Mathilde Theresia v. Irgens-Bergh, f. Holsten.

C. Personlige Papirer.

1. for M. F. v. Irgens-Bergh. 1807—26.
 - a. Udnævnelser. 1814—26.
 - b. Eksamensbeviser, Vidnesbyrd, Pas m. m. 1807—26.
2. for Mathilde Theresia v. Irgens-Bergh, f. Holsten. 1837.

- D. Dagbøger for M. F. v. Irgens-Bergh. 1814, 22, 24, 26.
 E. Breve, Koncepter og Optegnelser vedr. M. F. v. Irgens-Berghs Slægtsforhold og Ansøgninger om Adelspatent. 1824 (Brevskriverliste p. 10).
 F. Forskellige Sager.
 1. vedk. M. F. v. Irgens-Bergh.
 2. vedk. Mathilde Theresia v. Irgens-Bergh, f. Holsten.

Efter Registraturen over Pakkernes Indhold følger Listen (eller Fortegnelsen) over de enkelte Brevskrivere med Angivelse af Aarstal for hver Brevskrivers Breve og Antal af disse for de forskellige Aar. Først anføres saaledes de i Gruppe A. I. 1 forekommende Breve, derpaa de i A. I. 2 osv. og sidst de i E. værende Breve:

Fortegnelse over Brevskrivere.

A. I. 1:

Caroline Amalie, g. m. Christian (VIII)	1820
.....	
.....	

A. I. 2:

Departementet for de udenlandske Sager	1824, 25, 26
.....	
.....	

I Gruppen A. I. 3 (eller A. II. 3) optages af Familiemedlemmer alene Forældre, Hustru og Børn, medens andre Slægtninge gaar ind under Gruppen A. I. 4. Gruppen A. I. 5 (A. II. 5) er forbeholdt »ukendte«, enten disse Brevskriveres Ubekendthed nu skyldes, at man ikke har kunnet tyde Brevskriverens Underskrift, eller en saadan slet ikke findes eller kun bestaar af Fornavne eller Bogstaver o. l. — Findes der blandt Brevene nogle, der er underskrevet af 2 Personer, lægges Brevet paa den første Persons Navn, men med Angivelse af begge Navne, og der gives ved det andet Navn en Henvisning til det første. Er der Breve, underskrevne af flere end 2 Personer, dannes der en særlig Gruppe for disse, hvilken indskydes efter A. I. 4. (A. II. 4) som A. I. 5: Breve fra flere end 2 (Brevskriverliste p. ...). Gruppen: Breve fra ukendte bliver da A. I. 6.

Om Gruppe C. Personlige Papirer, hvortil regnes Attester, Ud-nævnelser, Bestallinger, Vidnesbyrd o. l., kan bemærkes, at enkelte af Papirerne teoretisk med lige saa fuld Ret kunde ligge under A. I. 2, f. Eks. er Ordensudnævnelser og Bestallinger jo oversendte ved Skrivelser fra de paagældende Myndigheder og kunde altsaa være lagt ind paa disse Navne under A. I. 2. Praktiske Hensyn gør det imidlertid rimeligt at holde denne Art Papirer samlede i en saglig Gruppe for sig tillige med andre lignende.

Udgør et Privatarkiv et enkelt Læg, indlægges det i de alfabetisk ordnede saakaldte Samlingspakker. Til Omslag tages gult Konzeptpapir, om Arkivet er tilgængeligt, blaat, om det er utilgængeligt. Udgør et utilgængeligt Privatarkiv 1 eller flere Pakker, bruges der blaat Konzeptpapir til Pakkeskiltene, men ikke til Omslag om de enkelte Læg.

Et Privatarkiv, der kun udgør et enkelt Læg, forsynes paa Omslaget med følgende Paaskrift:

Privatarkiver

[i Hjørnet øverst til venstre].

N. N. (d.) og Hustru (d.), deres Arkiv.
[midt paa].

Paa Skilte sættes for oven til venstre: **Privatarkiver**, og midt paa Skiltet sættes den paagældende Persons Arkiv og nedenunder Pakketitlen, saafremt Arkivet rummer flere Pakker, f. Eks.

N. N. (d.) og Hustru (d.), deres Arkiv.
A.—B.

Registraturerne over Privatarkiverne renskrives paa Folioark. Af Registraturerne over Arkiverne efter 1660 renskrives de, der omfatter Arkiver i Samlingspakkerne, paa Halvark, der i venstre Margen er forsynede med Huller, saaledes at de kan indsættes i Skruerbind. Registraturerne over Arkiver, der omfatter 1 eller flere Pakker, indheftes derimod i Omslag, der forsynes med Titel

og indlægges paa sit Sted efter Alfabetet i de Kasser, der rummer denne Art af Registraturer.

Registraturerne over Privatarkiverne før 1660 renskrives alle paa ovennævnte Halvark og samles i Skruebind.

Den nu omtalte Ordning og Registrering af Privatarkiver drejer sig udelukkende om Privatarkiver paa Papir. Hertil hører i hvert Fald saa godt som alle Arkiver efter 1660, selv om der i enkelte af disse vil kunne træffes et eller andet Pergamentsbrev.

Alle *Privatarkivalier paa Pergament*, enten de er før eller efter 1660, er i Rigsarkivet holdt for sig og registreret for sig. Navnlig blandt de ældste Privatarkiver kan der derfor meget vel for samme Person findes baade et Privatarkiv paa Papir og et Privatarkiv paa Pergament. Dette gælder f. Eks. for adskillige Medlemmer af Bille- og Bryske-Slægterne.

Den væsentligste Grund til at holde Privatarkivalier paa Pergament for sig er de paagældende Dokumenters Beskaffenhed. Paa Grund af deres ofte ret store Omfang og Uhandlelighed og deres eventuelle Udstyrelse med Segl kræver disse Dokumenter nemlig en særlig Opbevaringsmaade. De opbevares i Rigsarkivet i særlige Papæsker, der er anbragte i Egeskabshvælvingen.

De enkelte Dokumenter lægges i hvert Privatarkiv kronologisk. Hvert Dokument lægges i et Omslag af gult Konzeptpapir og registreres for sig paa en Oktavseddel; denne Seddel skal give en kort Excerpt af Dokumentets Indhold, f. Eks.:

Bille, Esge

1536 24. Novbr. (sanctj Catharine affthen)

Gebler Pederszønn Bergenne Stifts Formynder gør vitterligt, at da Kong Christiann, Kong Frederiks Søn, er valgt af menige Norges Riges Raad til Norges Konge, og da Rigsraadet nu ikke kan komme sammen, bevilger han, at Hr. Eske Biillde maa holde Bergenhussz og dets Slotslov Kong Christian den unge til troer Haand.

Perg. uden Segl.

(Norske Saml., 4. Afdel., Fasc. 9 Nr. 35).

Indholdet af Privatarkiver paa Pergament vil overvejende være Adkomstdokumenter, Tingsvidner, Skøder o. l., idet man til disse

mere højtidelige Dokumenter ret langt ned i Tiden har brugt Pergament. I adskillige Tilfælde vil det være tvivlsomt, om de paagældende Dokumenter ikke rettere hører til i et Gods- end i et Privatarkiv, men Grænsen mellem disse to Slags Arkiver er ofte vanskelig eller umulig at drage¹⁾.

Nogle særlige smaa Grupper af Privatarkivalier paa Pergament har Rigsarkivet udskilt som Adelsdiplomer, Lærebreve samt Privatarkiver, kronologisk Række.

¹⁾ Sml. Dr. *Will. Christensens* Bemærkninger herom i Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. 2. Række. 8. Bd, (1936), S. 265 f.

MUSEUMSBESØG I FOLKESKOLEN OG I UNGDOMSSKOLEN

Af *W. Bracher*.

I de nye Undervisningsformer, som mere og mere vinder Indpas i den danske Folkeskole, har Museumsbesøgene faaet en berettiget Plads.

Besøg paa historiske Museer har i mange Aar været foretaget af interesserede Lærere i Forbindelse med Undervisningen i Historie, men i moderne Undervisningsformer som f. Eks. Emneundervisningen har Museumsbesøgene en afgørende Betydning for Arbejdet.

Skal man gennemgaa Emner som »Den danske Bonde« eller »Danmarks Kirke gennem Tiderne« er det i Reglen saaledes, at Læreren først gennem Fortælling giver en indledende Orientering i Emnet. Derefter uddybes det dels ved fælles Læsning og fælles skriftlige Opgaver og dels ved Gruppearbejde og Enkeltmandsopgaver.

Under Gennemgangen eller som Afslutning paa Emnet kan man saa foretage Museumsbesøg.

Har man paa Egnen et Museum, vil det i Reglen have Minder fra Bøndernes Arbejde og Hjemliv i svundne Tider, og ofte vil der være Genstande, der belyser Kirkens Liv.

Paa lignende Vis rummer Byernes Museer Minder fra Borgerne Liv gennem Tiderne.

Et Museumsbesøg kan planlægges saaledes, at Læreren fortæller om de forskellige Ting, men dersom Skolen ligger nær Museet, er det fornøjeligt at lade en Del af de fremmeligste Elever enkeltvis eller i Grupper tage hver sit lille Omraade og under Lære-

rens Vejledning sætte sig ind i Tingene for senere ved smaa Foredrag at belyse Forholdene for Kammeraterne.

Skal et saadant Arbejde kunne gennemføres, saa det giver Glæde og Udbytte, vil det i alle Tilfælde være nødvendigt, at Læreren selv er fortrolig med Museets Omfang og Indhold, ligesom det letter hans og Børnenes Arbejde, hvis der fra Museets Side foreligger trykte Vejledninger og eventuelt kan stilles Fotografier og maaske Genstande til Raadighed. Er Læreren tilpas interesseret, har han ogsaa forsynet sig af det rige Materiale af gode Billeder, der i vor Tid jævnligt fremkommer i Aviser og Blade, og som er fortræffeligt til Opslag paa Klassens Billedtavle.

Naar Læreren har ordnet sit Stof, saa det passer til det i Klassen behandlede Emne og er tilrettelagt saaledes, at det ogsaa passer til Elevernes Modenhed og Interesse, foregaar den for Museumsbesøget saa vigtige Forberedelse paa Klassen — enten ved fælles Gennemgang af Stoffet eller ved Gruppearbejde, hvor hver Gruppe eller Elev faar sin Opgave, der oftest vil bestaa i en Række Spørgsmaal, man lader Eleverne besvare skriftlig, og ud fra hvilke de under Besøget kan holde et lille Elevforedrag.

Vælger man at lade Eleverne holde Foredrag, vil det altid være nødvendigt, at Læreren ved Besøget giver en Indledning og knytter Elevernes smaa Foredrag sammen, saa de derved danner en Helhed. Ligeledes vil det i Reglen være nødvendigt at trække de lange Linier op.

Det er ikke alene i de store Museer, at man kan hente Hjælp og Inspiration til Undervisningen. Jeg erindrer med Taknemmelighed det Udbytte, Børnene og jeg har faaet ved at besøge mindre Museer, f. Eks. Museet i Steenstrup i Nordvestsjælland og Amagermuseet i St. Magleby. At man i København og Omegn søger ud til Frilandsmuseet i Lyngby, naar man vil se paa Livet hos vore gamle Bønder, er lige saa naturligt, som at Aarhus-egnens Folk besøger »Den gamle By«, naar man der behandler Byfolks Arbejde i gamle Dage. — Hvor vi dog savner et saadant Museum i København!

Et Museumsbesøg kan ogsaa give Lejlighed til Arbejde »i Marken«. Jeg har flere Gange oplevet, at vi efter et Museumsbesøg,

hvor vi havde interesseret os for Kirkens Liv gennem Tiderne, har faaet Lyst til at besøge en gammel Landsbykirke. Drengene har saa faaet en Række Gruppeopgaver: Kalkmalerier, Kirke-taarnet, Kirkeklokkerne, Billedskærerens Arbejde, Alteret, Kir-kens Symboler, Døbefonten o. s. v. Vi har læst og talt om Tin-gene, — og en Morgenstund er vi i Flok og Følge draget pr. Cykel til en gammel Kirke, hvis Historie gaar tilbage til Absa-lons Tid, og disse Bybørn fra ganske ukirkelige Hjem er i Formiddagens Løb gaaet paa Opdagelsesrejse i den gamle Kirke, de har »endevendt« den og har opdaget, hvor »spændende« den var, — og samtidigt har Husets Højtid og Ælde betaget dem. Det mærkedes bedst, naar vi til sidst sluttede med en af de gamle Salmer. — Vi følte her stærkere end noget andet Sted, at »Slægt skal følge Slægters Gang«, men »aldrig forstummer Tonen fra Himlen.«

I København har Skolevæsenet lagt en fast Plan, hvorefter alle større Klasser paa hvert Klassetrin skal besøge visse Museer. Nogle af disse Museumsbesøg maa ifølge Sagens Natur forblive ret isolerede i Forhold til den almindelige Undervisning. Saa-danne Besøg er ofte af stor Værdi for Børnene, men de har svært ved at indgaa som Led i Undervisningen.

Nationalmuseet har sikkert de fleste Betingelser for at blive et fyldestgørende Led i moderne Undervisning, og det skal her siges, at Museets Direktør og Embedsmændene i de forskellige Afdelinger med vaagen Sans har været de førende i Bestræbel-serne for at faa et fast Samarbejde mellem Museet og Skolerne.

For dem, der med Skoleklasser har besøgt Nationalmuseet i svundne Dage, hvor man ikke altid følte, at man var velkom-men, har det været en fuldstændig Fornylse i Undervisningen at færdes i Museets nuværende Rum, hvor man saa stærkt har lagt Vægt paa Anskueligheden. Der er maaske Videnskabsmænd, der kan være i Tvivl om Berettigelsen af Oldtidens Kulturrum, men som Lærer i Folke- og Mellemkolen har man oplevet, hvor-ledes baade disse Rum, Interiørs i andre Afdelinger og f. Eks. Broby Johansens Forsøg med at lægge Farver paa Jellingestenen

har anskueliggjort Tingene for Børnene — og iøvrigt ogsaa for de jævne, almindelige Museumsgæster. En stor Betydning har ogsaa de trykte Vejledninger, som Nationalmuseet nu udgiver.

Naar man som Lærer har været ude for Kataloger, der enten kun var beregnet for Fagfolk eller kun var døde Oprensninger, saa er hvert af Nationalmuseets Kataloger nu et lille Bind Kulturhistorie, og vi har anskaffet dem i Klassesæt à 30 Ekspl. til Brug i Skolerne.

I de mindre Museer møder Læreren Vanskeligheden deri, at der maaske er for faa Genstande til at belyse det behandlede Emne; i Nationalmuseet vil han komme ud for det modsatte. Det er derfor helt rigtigt, naar man f. Eks. i Nationalmuseets Vejledning for Middelalder og Renæssance til sidst har bragt en Oversigt, der viser, hvad man bør se ved et enkelt kort Besøg. En saadan Oversigt burde findes i alle store Museers Vejledninger.

Men det er ikke alene paa dette Omraade, Nationalmuseet har gjort en Indsats. Der er blevet indført faste Omvisninger i de forskellige Afdelinger, og siden 1935 har man paa alle Skolefridage ordnet særlige Omvisninger for Skolebørn i de danske Afdelinger. Det tør siges, at denne Ordning har gjort mange af vore Skolebørn museumsvante.

I Samarbejde med Skolerne i København har der jævnligt været afholdt Kursusrækker for Lærere i Museets forskellige Afdelinger, hvor Museets Embedsmænd i 6—8 Timer har gennemgaaet en bestemt Samling — paa lignende Maade, som det har været afholdt for Lærere fra den øvrige Del af Landet.

Til det københavnske Skolevæsens Museumsordning knytter der sig den Vanskelighed, at Læreren ikke kan være Ekspert i de forskellige store Museers Samlinger, som hans Klasse i Løbet af Skoletiden skal besøge.

For at raade Bod paa denne Vanskelighed kom paa Initiativ fra Nationalmuseets Direktør, Dr. *Poul Nørlunds*, Side et nyt Forsøg i Gang i Efteraaret 1943. I Maanederne Nov.-Dec. tilbød Museet gratis Omvisning ved alle Klassebesøg.

Det blev en stor Sukces, som gav sig Udtryk i flere Indlæg i Lærernes Fagpresse og deri, at Københavns Skoledirektion nu har taget Sagen op, og fra April til Oktober arrangerer Skoledirektionen i Samarbejde med Nationalmuseet gratis Klasseomvisninger for de Lærere, der ønsker det.

Ved Klassebesøg og ved Omvisninger paa Skolefridagene har Museet brugt Folke- og Mellemskolelærere til at fortælle for Børnene. Derved har man opnaaet at faa Omvisningerne knyttet nøje til Skolernes Læseplan, saaledes at Lærere og Lærerinder ved Besøgets Begyndelse har kunnet opgive Aarets Pensum og eventuelt de Emner, de har gennemgaaet, og ud fra disse Oplysninger har deres omvisende Kolleger foretaget Museumsgennemgangen.

Det er ikke alene Folkeskolen, der kan drage Nytte af Museerne, det gælder ogsaa Undervisningen i den moderne Ungdomsskole. Saadanne Besøg skal blot være lagt efter andre Linier.

I en Aarrække har saaledes »Københavns Kommunes praktiske Ungdomsskole« arbejdet efter en særlig Museumsplan. Naar man i Samfundslære arbejder med Byens Forhold, har man med Emnet »Min By fra Absalons Tid til vore Dage« aflagt Besøg paa Raadhuset, hvor man bl. a. har fulgt en Sags Behandling gennem de forskellige Instanser, og tilsidst er man sluttet i Bymuseet, hvis Leder, Magister *Chr. Axel Jensen*, har bistaet Ungdomsskolen ved Tilrettelæggelsen af disse Museumsbesøg. Desværre har Københavns Bymuseum de sletteste Forhold at arbejde under, og man længes efter den Dag, da de righoldige Samlinger kan vises frem i de rette ydre Forhold¹⁾.

I Samraad med Museumsfolk har Ungdomsskolen foretaget Besøg, hvor man gennemgaar »Byfolks Hjemliv og Klædedragt gennem Tiderne«, »Hjemmet og Klædedragten hos danske Bønder« og »Husflid og Sløjd«. For unge Haandværkere, f. Eks. Smede, Snedkere, Malere m. fl. afholdes Museumsbesøg, hvor

¹⁾ Jfr. »Fortid og Nutid« XI 33 l. (*Alfr. Jeppesen*: Hjemstavnskære i københavnske Kommuneskoler.)

man følger det enkelte Fags Udvikling og Haandværkernes Organisationsforhold gennem Tiderne. Saadanne Besøg omfatter ofte flere Museer f. Eks. Kunstindustrimuseet, Bymuseet, Tøjhusmuseet og Nationalmuseet.

Museumsbesøgene indgaar som en supplerende Undervisning uden for den almindelige Undervisningstid, og Eleverne indtegner sig frivilligt til dem. For at interessere Eleverne for Besøgene er der fremstillet illustrerede Brochurer, som uddeles gratis til Deltagerne. At der er Interesse for disse Besøg hos de unge, viser en stadig stigende Deltagelse. I Vinteren 1942—43 deltog over Halvdelen af denne Ungdomsskoleforms ca. 10.000 Elever i saadanne Besøg. Deltagerne var delt i Grupper paa 30—40 Deltagere, og hvert Besøg varede ca. 2 Timer. Jævnligt blev disse Besøg Begyndelsen til mere indgaaende Museumsbesøg for de enkelte unge.

At baade Folkeskolen og Ungdomsskolen har Brug for Museerne er givet. Man maa fra Skolens Side haabe paa, at der stadig maa være Mulighed for et frugtbart Samarbejde mellem Museum og Skole — og at man fra begge Sider benytter Mulighederne.

GYMNASIESKOLEN OG MUSEET

Af *Niels A. Christiansen.*

For mange af den lidt ældre Generation stod Gymnasiets Historieundervisning som en Opramsning af tørre Aarstal og kedelige Kendsgerninger og Provinsmuseet som et Ragelseskabinet, hvor Støvet sagte dalede ned over en Ophobning af gamle Rokke og Stenkiler. Nationalmuseet var vel nok ligesom noget finere, men der kom heller ikke. For andre betød Historieundervisningen en Vækkelse af den politiske Interesse, og Provinsmuseet blev en morsom lille Turistoplevelse i Sommerferien. Ikke mange syntes, der var nogen særlig Forbindelse mellem Gymnasieskolen og Museet.

Med Tiden er de kommet hinanden betydeligt nærmere, hvad der vel skyldes, at de begge er blevet mere forhandlingsvenlige over for Omverdenen og dermed mere levende. Den rige Udvikling inden for de store centrale Museer er ogsaa kommet Provinsmuseerne til Gode. Man kan maaske kort sammenfatte Udviklingen inden for Provinsmuseerne ved at sige, at de fleste af dem fra en ret ubetydelig Fortid under ofte tilfældig Ledelse er naaet frem til at blive Institutioner, d. v. s. er blevet det naturlige Centrum for enhver, der vil søge en nærmere Forstaaelse og Samfølelse med sin Egns Fortid.

Men heller ikke Gymnasieskolens Historieundervisning har staaet stille. Man søger en mere personlig Opfattelse af de politiske Begivenheder og bestræber sig for at naa frem til en dybere Forstaaelse ved at forklare det skete ogsaa ud fra en Undersøgelse af de økonomiske og sociale Tilstande, og man søger at sætte hele Fremstillingen op mod den almindelige kulturelle Baggrund. Men den kulturelle Baggrund er ikke alene Religionsfilo-

sofi, Litteratur eller bildende Kunst; den er ogsaa selve Dagliglivet i By og paa Land, i Hverdag og til Fest, hos Adel og hos Bonde — her har vi naaet det Sted, hvor den almindelige Historieundervisning og Museet kan række hinanden Haanden til et Samarbejde til gensidig Støtte og Berigelse. Vil man nærmere undersøge Forudsætningerne for dette Samarbejde, der især er knyttet til den saakaldte Billedundervisning, evt. med Støtte i enkelte egnede Kildetekster, kan det maaske være nødvendigt at betragte Mulighederne inden for Gymnasiernes Undervisningsplan.

Den nugældende Anordning angaaende Undervisningen i Gymnasiet er af 9. Marts 1935 og bringer i Paragraf 9 Forskrifterne for Historieundervisningen: Bestemmelser om Tilegnelsen af den almindelige Historie anføres; der skal meddeles Kendskab til Hovedtrækkene af Menneskehedens økonomiske, sociale, politiske og kulturelle Udvikling fra de ældste Tider til Nutiden. Foruden Lærebogsstoffet skal der i Tilknytning til Lærebøgernes Oversigter som et integrerende Led i Undervisningen gennemgaaes historisk Læse- og Billedstof (herunder ogsaa Lysbilleder), statistiske Tabeller og Oversigter samt, saavidt Forholdene tillader det, Monumenter og Samlinger. Hertil anvendes indtil en Femtedel af det samlede Timetal. Omkring 25 Timer af den Tid, der er udset til Arbejdet med det nysnævnte Materiale, kan dog anvendes til Behandling af et naturligt afgrænset Stof som Speciale.

I en hertil knyttet Bekendtgørelse af 13. Marts 1935 uddybes Retningslinjerne for Historieundervisningen nærmere i Paragraf 9: Ved Behandlingen af Læse- og Billedstoffet skal Eleverne selv øves i at iagttage nøjagtigt og udtømmende, drage Slutninger ud fra Iagttagelserne og finde det ejendommelige og væsentlige hos Mennesker og Tider. Betydningen af Aarsagsforbindelser og objektiv Forstaaelse fremhæves, og Eleven skal lære at se, hvorledes Historiens Resultater bliver til; et Billede er en Kilde, der skal behandles udtømmende. Specialet maa ikke være udvidet Lærebogslæsning, men skal saavidt muligt bygge paa Anskuelsesmateriale, Læsestof eller lignende. Som Eksempler paa Speciale nævnes Mindesmærker af almen Værdi (Frederiksborg Slot, Roskilde Domkirke, en Gruppe danske Herregaarde eller Kirkebygninger).

Til Eksamen opgives i Følge Anordning af 2. December 1935 bl. a. Specialet, eller, hvis der ikke er læst Speciale, et passende Antal Læsetekster og Billeder.

Giver nu alle disse mange Bestemmelser Mulighed for at kunne gaa ind paa den Undervisning i Hverdagslivets Kulturhistorie, som mange museumsinteresserede Historikere anser for at være en saa vigtig Del af Historien? Hertil maa der ubetinget svares, at Muligheden er langt større end tidligere. Den værste Hindring har altid været, at der ikke er Tid nok, saa at det kniber svært med at naa Gennemgangen af det almindelige historiske Stof, hvortil saa yderligere kommer, at man synes at forvente, at Historielæreren skal erstatte den fuldstændige Mangel paa Undervisning i Kunsthistorie, der savnes stærkt som selvstændigt Fag.

Det er naturligvis i overvejende Grad Undervisningen i Danmarkshistorie, der har direkte Tilknytning til langt de fleste af vore Museer. Her er de Omraader af Kulturhistorien, der er af særlig Interesse for Museerne, meget forskelligt fordelt i Lærebøgerne; den forhistoriske Periode bestaar næsten af lutter saadant Stof; men derefter tager dette stærkt af og indskrænker sig efterhaanden til spredte Bemærkninger. En stor Hjælp er da Billederne i Læsebøgerne, og det er ligefrem lovbefalet at beskæftige sig med et Udvalg af dem. Her er der en Del at tage fat paa: Runesten, Segl, Vaaben, Dragter, Hjulpløve, Vogne, Gaarde m. m. — alt i alt dog utilstrækkeligt; men her kommer Billedhæfterne til Hjælp; saaledes giver f. Eks. *Andrup, Ilsoe* og *Norlund: Danmarks Historie i Billeder* 323 Billeder at vælge imellem. De kan tages enkeltvis, eller der kan dannes Grupper f. Eks. af Kalkmalerier, der foruden at fortælle om de enkelte Maleriers særlige Forhold som Anbringelse, Alder, Motiv m. m. kan bruges som Led i en Undersøgelse af Kalkmaleriernes Stil og Udvikling, men ogsaa til Belysning af en Række dagligdags Kulturforhold som Dragt, Vaaben, Boligskik og lignende i nøje Tilknytning til Museernes Omraade. Eller man kan sammenstille Billeder til Belysning af Boligens Udvikling ogsaa for Interiørets Vedkommende lige fra Jernalderhuset til Bondens Gaard, Adelsmandens Herregaard og Borgerens Bindingsværkshus. Der er Møbler, Dragter og

meget andet udmærket Museumsstof, og det bedste ved det Hele er, at man maa bruge det til Eksamensopgivelser, omend sammen med Kildetekster, og at man da ligefrem skal anvende et vist Antal Timer dertil; men ved at sætte et Speciale sammen af lutter Billeder kan man ogsaa helt udskyde Teksterne, der ret sjældent har Museumsstof. Som Eksempel paa Specialer, der arbejdes med i Øjeblikket, kan nævnes: Træk af Dagliglivet i Danmark i ældre Tid. I. Bolig, II. Klædedragt. Man kunde maaske ogsaa faa Tilladelse til at anvende et lokalhistorisk Emne som f. Eks.: Træk af Dagliglivet paa Hedeboegnen i ældre Tid.

Det er altsaa især Billedundervisningen, der giver direkte Anledning til et Samarbejde med Museet. Selv om enkelte Lærere har gjort Forsøg med Metoden tidligere, er denne Billedundervisning dog noget nyt. Naar man tidligere har talt om den i Undervisningskredse, har man altid især fremhævet dens pædagogiske og undervisningstekniske Betydning som et Middel til at lette Huskestoffet, bringe Afveksling ind i Lærebogsstoffet og lære Eleverne at iagttage og drage Slutninger. Derimod har man i langt mindre Grad omtalt dens Betydning som Middel til at give Hverdagslivets Akkompagnement til de store Begivenheder og til at lade det politiske og økonomiske aftegne sig mod den kulturhistoriske Baggrund.

At Billedundervisningen ikke hidtil har været modtaget med udelt Begejstring inden for Historielærernes Kreds, skyldes maaske nok meget den Modsætning, der altid vil være mellem dem, der foretrækker en ren statshistorisk-politisk Opfattelse, og dem, der foretrækker en kulturhistorisk, ligesom ogsaa Kildestoffets Fordeling i Nutiden mellem Arkiver og Museer bringer en Forskel i Metode, der tydeligt afspejler sig i Behandlingen af Lærebogsstof og Kildelæsning paa den ene Side og Billedundervisning paa den anden. Tilhængere af den politiske og rent økonomiske Historie behøver ikke at føle sig truet; deres Interesser er tilstrækkeligt beskyttede, idet mere end de $\frac{3}{4}$ af Læsestoffet er deres, og ved Valg af Speciale kan de undgaa helt at opgive kulturhistorisk Stof til Eksamen. Fuldstændigt at udelukke Museerne fra Skolen vilde vist være lidet heldigt eller rimeligt.

Museets store Betydning for Gymnasiets Historieundervisning ligger deri, at hele den meget omtalte Billedundervisning kun er et Surrogat. De rene Varer finder vi dels i vore Fortidsminder som Kirker og gamle Huse dels i vore Museer. Skal vi i Historietimen ind paa Livet af Menneskene i deres daglige Omgivelser, og skal vi have trukket den Hverdagslivets Baggrund op, mod hvilken Statsliv og Økonomi udfolder sig, saa maa vi gaa ned paa Museet og se paa Flintvaabnene, Vadmestøjet, Chatollet, Laugspokalen og Manglebrædtets Karvesnit, der alt til sin Tid og til sit Sted har lige saa stor Interesse som den store Kunstners Værk.

Ikke alene Pædagoger men ogsaa Museumsfolk har givet mange gode Raad til Vejledning ved Museumsbesøg med stor Forstaaelse af Skolens Krav, saaledes Museumsinspektør *Jørgen Paulsen* i et interessant Foredrag i Historielærerforeningen. Hele dette Spørgsmaal har en saa meget større Betydning, som i Virkeligheden næsten hver eneste Skole hele Landet over inden for sin Rækkevidde har et kulturhistorisk Museum i Egnens eget lokale Provinsmuseum. Som oftest har Samarbejdet kun i ringe Grad været udbygget, mest, paradoksalt nok, fra Museernes Side ved gratis Adgang, Mulighed for Besøg uden for Aabningstiden, Omvisere eller ved Tilvejebringelse af smaa særligt udvalgte pædagogiske Samlinger foruden ved Gennemførelsen af hele den moderne Museumstekniks Krav om interessante og klare Opstillinger i Forbindelse med trykte Vejledninger. Kredslæge *J. S. Møller* har givet en udmærket Gennemgang af, hvad de forskellige Fag, især i Mellemskole og Folkeskole, kan lære ved Museumsbesøg i et Foredrag om »De kulturhistoriske Museer som pædagogisk Hjælpemiddel« (»Folkeskolen« Nr. 6, 1933). Der er tidligere gjort opmærksom paa de store Fordele, det kunde have, hvis Skolens Historielærer, der dog skulde synes særlig kvalificeret, tog Del i Provinsmuseets Ledelse. I forbavsende ringe Grad har dette været Tilfældet. Vanskeligt tilgængelige Opgivelser og Bestyrelsens skiftende Karakter gør en Undersøgelse problematisk; men ud fra et løsere Skøn efter Museumsstatens Opgivelser fra 1939 synes der i ca. 85 medregnede Museer kun at være 5—6

Gymnasielærere i ledende Stillinger inden for en Bestyrelse eller som Museumsledere i danske Provinsmuseer, der ikke har selvstændig lønnet Museumsinspektør, hvis Erhverv altsaa Museet er, medens Folkeskolen dog er repræsenteret i ca. 12—15 Tilfælde! Skolearbejdet og Nødvendigheden af — ofte daarligt lønnet — Arbejde uden for Skolen udelukker i alt for mange Tilfælde, især i de første Aar, her i Landet Gymnasieskolens Historikere fra Beskæftigelse med deres Fag og Deltagelse i det offentlige Liv uden for Skolen; Museumsarbejdet er tilmed næsten altid ulønnet, og ofte findes i Forvejen en gennem lang Praksis velegnet Museumsleder; stedlige Anliggender og personlige Forhold inden for lokale Bestyrelser kan ogsaa i høj Grad spille ind. Der var dog maaske nok Grund til fra Skolens Side at lægge noget mere Vægt paa denne Opgave og betone det rimelige og hensigtsmæssige i, at der i hver Provinsmuseumsbestyrelse sad en Pædagog paa en nogenlunde indflydelsesrig Plads, og maaske kunde man ad denne Vej løse Spørgsmaalet om fagligt uddannet Ledelse af mindre Provinsmuseer, hvor det ikke vilde være rimeligt at ansætte nogen Museumsinspektør. Provinsmuseernes Organisation og deres hele økonomiske Forhold er for Tiden i Støbeskeen; det vilde være ønskeligt, om de kunde bringes under fagligt set faste Rammer med Hensyntagen ogsaa til deres pædagogiske Opgave, der dog sammen med den rent videnskabelige og folkelige giver Museet dets Eksistensberettigelse, hvis det da ikke skal blive et pulterkammeragtigt, sentimentalt virkende Rarietetskabinet eller et mere eller navnlig mindre indbringende Forevisningsnummer for Turister, der jo helst ogsaa gerne skulde have noget ud af Besøget.

Den Gavn, Skolens Billedundervisning kan have af de store Museer, er ofte omtalt og velkendt. Trods de trange Kaar og de smaa Stuer har Provinsmuseet ogsaa sine Fordele; det tillader et mere intimt Indblik, en rigere Medleven og et langt mere forenklet og klart Overblik. En Række Forhold kan til Fuldkommenhed finde sin Forklaring der: Stenoksen, Bilæggerovnen, Tøjets Tilvirkning, Stuens Indretning og meget andet, som overhovedet ikke kan forlange bedre Illustrationsmateriale. Men dets

Fordele bliver ogsaa dets Svaghed! Dets lokale Ensidighed opfordrer til at søge det fulde Overblik ved et Besøg i et Hovedmuseum; Sjællænderne vil da søge til Nationalmuseet, medens Jyder og Fynboer naturligt ogsaa vil opsøge deres større Centralmuseer. Men til Gengæld letter det lille Provinsmuseum det store Museumsbesøg. Intet Skolebarn fra Provinsen bør tage ind for at se det samlede Nationalmuseum eller for at faa et Overblik over hele den kulturhistoriske Udvikling tilrettelagt i selv nok saa skematiske Hovedtræk. Resultatet vil blot blive et Flimmer af Indtryk for dødtrætte Elever, der blot begærer eet: at det skal ringe til Frikvarter. Har Besøget været tilstrækkeligt forberedt i Provinsmuseet og ved Billedgennemgangen, er alt elementært velkendt og alt, hvad der har Interesse for Undervisningen i Museets tre Afdelinger, kan beses paa 2—3 Timer, hvis hver enkelt Skole har tilrettelagt en Plan med Hensyntagen til det gennemgaaede Billedpensum og det lokale Museum. Er et saadant Besøg ikke forberedt, vil Gennemgangen af Nationalmuseet ellers tage Dage og for fjernestboende slet ikke kunne finde Sted. Hvorfor skal f. Eks. Elever fra Roskildeegnen se Køkkenmøddinger, som de jo i Hovedtræk kender i Forvejen? Vis dem dog hellere f. Eks. den jyske Enkeltgravskultur! Eller hvorfor spille deres Tid med at føre dem ind i en sjællandsk Dagligstue, som de maaske kender ud og ind, naar man i Stedet kan vise dem andre Stuer og andre Egenes Ejendommeligheder? Og hvorfor skulde man vise dem Manglebrædter? Provinsmuseerne er egnsprægede og derfor uensartede af Indhold; Formaålet bliver at komme bort fra det lokale til et samlet Billede af Kulturudviklingen trukket op saa enkelt og klart som muligt, samtidig med at man opsøger de særligt værdifulde Ting, som man ikke kunde faa at se hjemme, men som dog i mange Tilfælde er velkendte fra Billedgennemgangen. Københavnske Skoler maa saa benytte Nationalmuseet som Provinsmuseum og aflægge flere Besøg, samtidig med at de ikke glemmer det mere specielle Bymuseum, der forhaabentlig snart faar bedre Udstillingslokaler.

Ogsaa for Hjemstavnsfølelsen har Provinsmuseet sin store Betydning. Kun i ringe Grad tillader Historieundervisningen i Gym-

nasiet Beskæftigelse hermed, undtagen naar den kan henvises til Specialet. Men man kan som en Forberedelse til Gymnasieundervisningen drage den frem allerede i Mellemkolen og ved Diktat i 5—6 Historietimer give Byens og Egnens Historie i Tilknytning til lokale Museumsbesøg eller endnu bedre — man kan skabe et eget Fag, Hjemstavnslære, ud af de Dansktimer, som Elever i 4. Mellem skal have, naar de ikke læser Fransk eller Latin. Forsøget har været gjort med en Hjemstavnsbog som Grundlag for talrige Besøg i Byens Museum og ved lokale Mindesmærker, og det har ført til, at Eleverne med stor Iver og Interesse gik ind paa til sidst at aflevere en stor, smukt udstyret Opgave over et selvvalgt, egnshistorisk Emne. Naturligvis faldt der saa et Par Premier af til de bedste.

Grebet an paa rette Maade skulde Billedundervisning i Forbindelse med Museumsbesøg paa en egen inderlig Vis kunne knytte vor Tids Hverdag til Historiens lange Række af Hverdage, og faa Fag har den Lykke i den Grad at kunne bringe Kontakt i Stand mellem Faget og Livet selv. Endnu bedre er det naturligvis, hvis Eleverne selv kan faa Tingene i Hænde og under forsvarlig Kontrol deltage i selve Museumsarbejdet f. Eks ved at hjælpe til ved en Udgravning i Forbindelse med kammeratligt Friluftsliv i en munter Sommerlejr. Der har fra en enkelt Gymnasieskoles Side været eksperimenteret med at finde en Form herfor, der kunde blive til gensidig Gavn og Glæde for Skolen, Nationalmuseet og Provinsmuseet; en Historielærer, der har haft den Fornøjelse i en Sommerlejr at anstille Eksperimentet, vil have faaet tilstrækkelige Beviser for, at et saadant Møde med Fortidens Mennesker vil kunne prente sig uudsletteligt i de unges Sind som en stor Oplevelse af blivende Værdi.

Undervisningen i Kulturhistorie i Tilknytning til Museumsbesøg er et fortrinligt Middel til at naa frem mod Hovedformaalet med al Historieundervisning, som det er udtrykt i Bekendtgørelsens Ord om, »at de unge gennem den lærer at forstaa deres egen Tid. Men af Vigtighed er det, at de ogsaa lærer at forstaa andre Tider og andre Tidens Mennesker ud fra disses egne Forudsætninger og Sympatier«.

I denne Artikel er der næsten kun blevet talt om Historieundervisning og kulturhistoriske Museer. Ogsaa andre Fag i Gymnasiet kan naturligvis foretage Museumsbesøg: saaledes især Oldtidskundskab og Naturfag. Det drejer sig dog her i Følge Sagens Natur i alt væsentligt kun om et Par Besøg i Centralmuseer, medens for Naturfags Vedkommende Skolens Samling kan virke som en Slags Provinsmuseum. Kunsthistorie er stadig hjemløs og maa foreløbig leve paa andre Fags Naade. Det er først og fremmest inden for Historieundervisningen, at Spørgsmaalet om et Samarbejde med Museet er brændende.

ANMELDELSER

Byplan og Bykultur.

Lewis Mumford: The Culture of Cities, London 1938. — Svensk oversættelse: *Stadskultur*, 547 s., Kooperativa förbundet, Stockholm 1942.

Byen er en afgørende faktor i europæisk historie, og selv om den ikke har betydet fuldt saa meget her i landet som andetsteds, kan man ikke se bort fra den. Man har saa meget mindre lov til det, som byen — behandlet paa rette maade — frembyder et storartet kildemateriale. Men herhjemme er byen og byplanen kun lidet benyttet af historikerne, alene Hugo Matthiessen har dyrket dette felt; anderledes i Sverige, hvor man bl. a. kan pege paa Adolf Schück's arbejder. — I England er byplanforskningen heller ikke meget fremskredet, i Frankrig og Tyskland langt mere; i sin Bog om bykultur karakteriserer Lewis Mumford forskellen mellem Frankrig og Tyskland saaledes: i Frankrig er det byernes geografiske grundvold, i Tyskland deres historie, der er blevet undersøgt. — Mumford har selv i sin bog benyttet byen som kilde, idet han har brugt dens historie til at underbygge sine teorier om fremtidens by.

Hans emne er det menneskelige liv i byen, og baade for fortidens og nutidens byer er Mumfords maalestok overalt indeholdt i spørgsmaalet: er her mulighed for at leve sundt og naturligt? Denne bog har allerede vundet genklang blandt arkitekterne, men ogsaa historikerne bør kende den og lære af den. Mumford kender en by og dens funktioner til bunds, han kan klarlægge forudsætninger og virkninger, saa der er ofte mere levende historie i denne byens kulturhistorie end i mange politisk-historiske afhandlinger, fordi den viser, hvorledes økonomi og sociale forhold former et samfund og dets kultur.

Bogen har bud til mange. Studenten kan gøre historien levende for sig paa sine daglige ture gennem byen. Lad læreren sætte dens oversigter i forhold til sin by — det kan sikkert gøres i enhver dansk by. Endelig kan ogsaa danske byhistorikere hente mange impulser fra den.

Bogmæssigt er den svenske udgave, der indledes med et forord af kunsthistorikeren Gregor Paulsson, lagt tæt op ad den engelske. Billedmaterialet er samlet paa plancher med mange billeder paa hver planche, saa de enkelte billeder maaske nok er blevet lidt smaa, hvad der er gaaet ud over den svenske udgave, hvor de lidt uldne gengivelser synes at være fotograferet fra den engelske. Men hver planche ledsages af en fyldig tekst, saa man alene af plancherne og de ledsagende tekster, faar et godt indtryk af bogens karakter. Den store bibliografi til slut, hvor hvert værk faar en karakteristik, indledes med en almindelig oversigt over bøger og kilder, bl. a. et afsnit om arbejdet med byen som kilde.

Lewis Mumford er amerikaner. Han er sociolog, elev af den skotske sociolog Patrick Geddes, der oprindelig var biolog, og som har arbejdet baade teoretisk og praktisk med byplaner. — Ifølge Gregor Paulssons forord har ogsaa Mumford i U.S.A. siden fremkomsten af denne bog deltaget i praktisk byplanarbejde. — Oprindelig arbejdede Mumford med utopiernes historie, senere har han arbejdet med kunsthistoriske problemer, d. v. s. ikke ud fra æstetiske synspunkter, men ud fra kulturhistoriske. Han er saaledes godt rustet til at dømme om den moderne by og dens nærmeste forgængere — men maaske knap saa godt til at dømme om de ældre perioder.

Hans fremtidsideal er den ikke for store by med haver og frisk luft, let adgang til arbejdet og — hvad han lægger særlig vægt paa — mulighed for at indbyggerne virkelig kan deltage i det kommunale liv.

Hans idealer i fortiden er middelalderbyen, den hollandske by i 17. aarh. og den samtidige og dermed beslægtede by i »Ny England«, idet de to sidste bytyper fortsætter den middelalderlige tradition, der andet steds blev klippet over af enevældens fyrster. Byens udvikling fra middelalderen til vore dage ser han som en stadig tilbagegang paa alle punkter, politisk, socialt og kulturelt, først i de allerseneste aar maaske en svag opgang paa det hygiejniske omraade, men han indrømmer det ikke gerne.

Gregor Paulsson siger intet om, hvorledes Mumford er kommet til sit byideal, men gennem bogen faar man det indtryk, at Mumford er blevet inspireret af den nyengelske by, og at han — maaske ubevidst — projicerer herfra tilbage til middelalderens by. — Hans skildring af middelalderbyen er interessant, fordi den gaar imod det gængse, mørke billede. Han hævder, at det stammer fra renæssancetidens humanister, og at de har overført deres samtids fejl paa middelalderen.

Som helhed er Mumfords billede af middelalderbyen dog for lyst. Det gælder navnlig tiden mellem 1000 og 1300. Han fremhæver, hvad der sikkert er rigtigt nok, at manglerne ved de primitive boliger ophævedes af den spredte bebyggelse, og at de mange badstuer gjorde byen mere hygiejnisk end senere o. s. v. Men han taler ogsaa om social og økonomisk balance, hvad der sikkert ikke er rigtigt. Man ved saare lidt om den tidlige middelalder i den henseende. Men f. eks. Fritz Rörigs arbejder om Lübeck i 13. aarh. synes — selv om Lübeck maaske er noget af en undtagelse — snarere at vise det modsatte, nemlig at middelalderbyen var et samfund, der ved lejlighed gav grobund for »struglere«, som kunde skabe vældige formuer. Efter almindelig erfaring skabes de store formuer ikke i idylliske, velafbalancerede samfund. Og hvis man kan slutte tilbage fra nutiden, er der ingen grund til at tro, at de middelalderlige smaa bysamfund skulde være ukendt med skarpe sociale skel og haard økonomisk undertrykkelse. — Slutningen af middelalderen omtaler Mumford forøvrigt som en tid fuld af sociale brydninger. Det er tvivlsomt om det lidet omfangsrige materiale fra den tidlige middelalder — i hvert fald nord for alperne — vil kunne bringes til at sige ret meget om de sociale forhold, hvor gerne vi end vil vide noget herom, i hvert fald skal det bearbejdes meget stærkt. — Derimod kan byplanerne nok vise handels- og kulturforbindelser, give os baggrunden for og undertiden antyde forklaringen paa middelalderens politiske forhold.

Der er en tilbøjelighed til at tage den svenske forsker Erik Lundbergs teorier med en vis tilbageholdenhed, og det er sikkert rigtigt at være forsigtig med hans mange ideer, men man kan ikke helt afvise hans inciterende tanke, at f. eks. den engelske byplan, han mener at finde i Lund (anlagt af Knud den store), og handelspladserne, der i vikingetiden blen anlagt ved kongsgaardene i hvert herred, viser, hvorledes kongemagten efter angelsaksisk forbillede udbyggede magt- og administrationscentre. Hvis denne antagelse er rigtig, bunder Adam af Bremens angreb paa alt, hvad der var engelsk i Danmark, i mere end det rent kirkelige. — Fra slutningen af Valdemarstiden satte den tyske indflydelse for alvor ind i Skandinavien. Visby, der voksede frem som en tysk by omkring 1200, har længdegader, der ved tværgader forbindes med havnen. Det er en byplan, der viser mod Nordtyskland og Lübeck, og som atter staar i forbindelse med byplanstyper, der kendes fra Frankrig. Maaske skal man indtil videre tage med forbehold paa H. U. Ramsings bemærkninger i

hans bog *Københavns Historie og Topografi i Middelalderen*, at da København kort efter 1200 blev udvidet nord for St. Clemensstaden med længdegader og tværgader til havnen i forbindelse med torvet, skete det med Lübeck som forbillede. Derimod er det givet, at da Stockholm 1251 blev grundlagt fik den samme plan som Stralsund (grundlagt 1231) og fik paa den maade indirekte Lübeck som forbillede. — — —

Mumford har ikke øje for et overklassediktatur i middelalderbyen. Derimod er han klar over, at enevælden var et fyrstediktatur, at liberalismen var de store fabriks- og handelsherrers diktatur, og at nutiden beherskes af store koncerner, han nævner specielt forsikringskapitalen.

Det vigtigste ved denne bog er, at Mumford viser, hvorledes samfundets opbygning for den trænede iagttager afspejler sig i byen. Man ser ikke alene hver tids idealer, men ogsaa hvor meget den fik realiseret af dem i kamp med stivnede former fra foregaaende perioder. Byen er en levende organisme, hvis vækst man kan følge paa sin vej gennem dens gader, til tider tydeligt, undertiden kun i svage, udviskede omrids, og til andre tider blot gennem arkæologiens vanskeligt — for byen dobbelt vanskeligt — tilgængelige vej. Menneskehedens historie slaar os imøde, paa godt og ondt, mest det sidste. Vi ser f. eks. hvor æstetisk skøn og samtidig ubarmhertigt ond tilværelsen kan forme sig i en by, og hvorledes nye sociale lag kan vaagne til selverkendelse i smuds og elendighed.

Mumford anerkender, at enevældens by er præget af fremragende æstetisk sans. Adelen, der ikke mere var egentlig bærende i samfundet, men endnu havde alle fordele, forstod at realisere en menneskelig tilværelse, der ikke udelukkende var baseret paa begær efter penge og magt som det liberalistiske bourgeois's i 19. aarh. Barokbyen med de brede snorlige gader og med slottet som centrum var smuk, men hovedsagelig en paradeby med faste kulisser, og saa var den klemt inde mellem vældige befæstningsværker. Der fandtes ingen badstuer, ingen haver og ingen dyrkede arealer. Aristokratiet snyltede paa de andre samfundslag, de brede lag havde slette levevilkaar, og de fattiges forhold var fortvivlede.

I bogens følgende kapitler om liberalismens by, den moderne storstad og fremtidens idealby mærker man utopisten. Men det for historikeren vigtigste er, at Mumford, der lidenskabeligt angriber tidligere og bestaaende bysamfund, har samlet et stort bevismateriale, og det er det, historikeren kan bruge.

Liberalismens by havde to krav, der skulde tilfredsstilles: landmaalerens og byggespekulantens. Den blev anlagt efter skakbrædt-

systemet paa den mest haardhændede maade. At dette byplan-system og de tilsvarende hustyper ikke gav mulighed for et sundt liv, kan enhver overbevise sig om ved f. eks. at gaa ud paa Nørre- og Vesterbro i København. De stigende grundværdier, der presede huslejerne i vejret, og de lave lønninger, der holdt arbejderne ned paa eksistensminimet, gav grundspekulanterne penge, idet husene blev udlejet i smaa lejligheder, der som bekendt giver størst udbytte. Nøden og elendigheden var stor i dette samfund, hvor bourgeoisiet teoretisk holdt paa den fri konkurrence, men i praksis søgte at erhverve monopoler; i arbejderspørgsmaal ønskede man f. eks. den individuelle frihed — for arbejderen til at acceptere sultelønningerne, men gjorde med militæret som hjælper sluttet front mod arbejdernes krav. Og dog, siger Mumford, er det i denne periode grundvolden til det 20. aarh.'s vældige politiske organisationer blev lagt, man kan korrigere, at det netop maatte komme i denne periode. Ogsaa brugsforeningerne voksede frem. 19. aarh. — liberalismens aarh. — var dybest set ikke individualismens, men kollektivismens tidsalder. — Ligesom samfundet spaltedes ogsaa byen: fabriks- og arbejderbyen laa for sig omgivet af bourgeoisiets romantiske villabyer, der levede deres eget liv.

Nutidens bytype: millionbyen har sat sit præg paa alt, ogsaa paa mindre byer, ja selv paa landet. I den beherskes livet af en centraliseret og bureaukratisk produktion. En stor del af menneskene arbejder med at lægge papirer paa plads. Et moderne handelshus, der ikke er saa forfærdelig langt fra Dickens »omsvøbsdepartement«, staar paa lige linje med ethvert regeringskontor. Takket være centralisationen, der breder sig paa alle omraader, er den moderne storby efter Mumfords opfattelse vokset over alle grænser. Men den er saa bundet af tidligere tiders teknik, der repræsenterer enorme værdier, at den ikke er udtryk for teknikens højdepunkt, tværtimod bremser dens udvikling. Den forhindrer menneskene i at leve sundt og naturligt, og den staar i vejen for et aktivt kommunalt liv. Kulturgoderne opvejer ikke manglerne, de gavner kun et faatal. Befolkningen i den store by er passiv. Dens adspredelser er biografer til 1000 tilskuere og sportskampe til 20 000 — for ikke at tale om de politiske massemøder. Mumfords kritik af den moderne by er et godt memento til »wie wir's dann zuletzt so herrlich weit gebracht«-opfattelsen i mange byhistoriers slutningskapitel. — — —

Vejen bort fra den overfyldte, forvoksede storby, er at opdyrke den forholdsvis lille by, som for øvrigt begunstiges af teknikken. Her er korte veje til arbejdspladsen, hvad der sparer tid og giver

mere frihed. Den enkelte vil kunne overskue samfundslivet og faa lyst til at deltage i det. — Mod Mumfords begejstring for de smaa bysamfund kan dog siges, at om de er for smaa, bliver de let arnested for bigotteri og tyranni, der kan forhindre at naa maalet: den menneskelige livsudfoldelse. — Paa den anden side anerkender Mumford de gamle kulturbyers betydning i nutid og fremtid. Han anser modsætningsforholdet mellem den gamle bykerne og de nye udvidelser som vigtig for en sund udvikling. Til syvende og sidst er det næppe byens størrelse, men samfundets struktur, der er afgørende.

For at forstaa Mumfords forfatterfysiognomi maa anføres, at ligesom han mener, smaa byer skaber bedre samfundsforhold, skaber smaa stater det ogsaa. Baade smaa byer og smaa stater er kulturbefordrende, som eksempel herpaa nævner han bl. a. Danmark. — Endvidere er det Mumfords ideal, at byen skal ligge som centrum i en »region«, d. v. s. et landomraade af passende omfang og fornuftig sammenhæng, bygget op som en økonomisk enhed, men ikke selvforsynende, for selvforsyning er kun moderne krigsførende staters maal, og kvæler alt kulturliv. — Naar man ved, at Mumford har fundet byen og regionen baade i forbindelse med middelalderbyen, den hollandske by og den »nyengelske« by, ser man sammenhængen fra først til sidst. Ringen sluttet fra hans middelalder-idealby til hans fremtids-idealby. Han hævder, at man siden Robert Owens dage, med større eller mindre held, har søgt at realisere denne bytype og fra slutningen af forrige aarhundrede i stigende grad i U. S. A., i England, Holland og i Weimarrepublikkens Tyskland.

Hans Lassen.

Norsk Dagligliv gennem Aartusinder.

Norsk kulturhistorie IV—V. Redigeret af *Anders Bugge* og *Sverre Steen*. J. W. Cappelen, Oslo 1940—42.

Den norske Kulturhistorie under Redaktion af *Anders Bugge* og *Sverre Steen*, hvis første tre Bind omtaltes i »Fortid og Nutid« 1939, er nu afsluttet. Værket omfatter fem Bind paa ialt ca. 2200 rigt illustrerede Sider. Hvert Bind er forsynet med Indholdsfortegnelse, medens Litteraturfortegnelsen til de enkelte Afsnit er samlet i sidste Bind. Her findes ogsaa Navne- og Sagregister samt fælles Indholdsliste for hele Værket. Billederne fremtræder smukt paa godt Papir, omend man mærker paa Tilretningen, at Værket

er en »Folkeudgave«. Tontryksplancherne er grønne eller brune til ringe Pryd for de ellers saa smukke Bind.

I Værkets Undertitel: Billeder av folkets dagligliv gjennem årtusener, ligger et Program. Det, man vil skildre, er ikke Kulturheroernes, men Folkets Liv. »Verdenshistorien forteller om de få menn som gjennom dramatiske situasjoner, krig, revolusjon, reformasjonsverk, skapte varige resultater. Kulturhistorien forteller om de utalte millioner som så på, som døde i striden eller seiret og fikk vite at de hadde været med og skapt en ny tid. Verdenshistorien kan fortone sig som et forrevent fjell-land med tinder og stup, kulturhistorien som et blidere landskap med sletter og skog og åser. Ulike mennesker og tider foretrekker den ene eller den andre formen,« siger Sverre Steen i Slutningsafsnittet. Men han fortsætter: »Kulturhistorien er allikevel ikke uten sine sensasjoner når en ser nøiere efter, selv om de dramatiske effektene oftest mangler.« I Virkeligheden har Sverre Steen og flere af hans Medarbejdere vist, at Kulturhistorien har mindst lige saa gode Betingelser for at blive Folkelæsning som Skildringer af dramatiske politiske Situationer eller militære Begivenheder. Spøragsmaalet er blot, om Forfatteren evner at give Masserne Mæle og stille det uhyre omfattende Stof klart op, saa man ser Forskellene fra i Gaar til i Dag, om han kan dele den jævne Udvikling i passende Epoker og dog fastholde Hovedlinjerne i Kulturbilledet.

Man opnaar gennem Skildringer af det jævne Folks Liv at give Læseren en Følelse af, at Historien i dybeste Forstand kommer ham ved. Det er hans egen og hans Forfædres Saga, han lytter til. Men denne folkelige Historiebetragtning uden Heroer har ogsaa sine Ulemper. Svagheden ved den moderne Dyrkelse af Masserne og Primitivismen i det hele taget med Menneskekroppens mest elementære Fornødenheder i Idræt og Erotik, er som Knut Greve siger i Afsnittet »Fra Borgerskab til Middelstand«, at Menneskene mere og mere bare opfatter de rent haandgribelige Realiteter og har mistet Forstaelsen for hele det rigt nuancerede Mellemregister, som hedengangne Generationers Borgerskab har bygget op. »Mellemklassen har sikkert fullt ut det fysiske mot, men edelmot er en gløse som idag er gått ut av sproget og som på ny må forklares . . . Den nye middelklassen har ennå ikke fått no ansikt, men den har tilkjempet sig selve det økonomiske grunnlag for et stadig mer nyansert liv og for nye kulturmuligheter.«

Den folkelige Kulturhistorie har alle Betingelser for at faa en stor Læsekreds — ikke mindst blandt de unge. Naar Skildringen som i dette Tilfælde ikke nøjes med »Livet i Middelby«, men ogsaa tager behørig Hensyn til Kulturens finere Nuancer og

ypperste Frembringelser, er det jævne Folks Historie sikkert den pædagogisk set rigtige Form, hvorunder Middelstanden kan finde Vejen til en rigere Kulturtilegnelse. Samtidig nærmer Skildringen sig til en vis Grad Almengyldighed. Mange Træk i den norske Kulturudvikling siden Industrialismens Gennembrud er fælles for hele Vesteuropa. I Betragtning af, at en tilsvarende Skildring af dansk Kulturhistorie hidtil ikke er givet, faar Værket herved dobbelt Interesse for os.

Fjerde Bind — Fra Rokken til Fabrikken — indledes med et Kapitel om Udvikling og Fremskridt af Sverre Steen. »Alt gik i ring og opover som en vindeltrapp mot lykksaligheten,« saaledes kan det nittende Aarhundredes Kulturoptimisme sammenfattes. Georg Brochmann fortsætter med Samfærdselens Udvikling i et Afsnit med den træffende Titel: Tid er penger. De engelske Turister fik Øjnene aabne for »the excellent Norwegian roads«, og dertil bidrog mere end nogen anden den engelskfødte Nordmand Thomas Bennett, Grundlæggeren af det berømte internationale Rejsebureau. Den første Jernbane var allerede aabnet i 1854; men Turisterne købte eller lejede sig en Kariol hos Bennett og kørte i Højsæsonen i Karavaner paa op til en Snes Stykker i susende Fart over Bjærg og Dal gennem Norge med Skyssgut bagpaa. — Kjell Bondevik viser rundt i »Gard og grend« under Aarets og Livets Højtider. Knut Greve skildrer »Arbeiderne og den nye industri«, delvis paa Grundlag af Eilert Sundts Undersøgelser af sin Samtids sociale Forhold, og Arne Kildal tager sig af Udvandringshistorien. L. Selmer skriver om den norske indre Mission »Haugianerne«. Interessant er ogsaa Helge Refsums Behandling af de to moralske Problemer: Nattefrierierne og Prostitutionen. Atter er det Præsten Eilert Sundts Udsagn, der i Hovedsagen bygges paa — denne centrale Personlighed baade i Gransking af Folkelivet og i Arbejdet paa at bedre Folkets aandelige og materielle Levevis ved Midten af forrige Aarhundrede. Nattefrierierne artede sig paa den Maade, at Gutterne i atten—tyve Aars Alderen begyndte at besøge Jenterne om Friaftnerne. Nogle Steder gik de i Flok og Følge, andre Steder sneg de sig ind alene og uset. Jenten, som ventede Besøg, laa fuldt paaklædt i sin Seng, og Gutten eller Gutterne lagde sig i Sengen hos hende uden Sko, men iøvrigt paaklædt. Her laa de og snakkede sammen. Eilert Sundt fandt, at Nattefrierierne var en gammel indgroet Skik, som ikke syntes at paavirke Sædeligheden, idet Antallet af Børn, født udenfor Ægteskab, ofte var større, hvor Nattefrieriet var ukendt end i Lande, hvor Skikken var almindelig. Den svenske Forsker Wikman har senere paavist, at Nattefrieriet har

været Skik blandt Bønder ikke alene i Norge, Sverige og Finland, men ogsaa i store Omraader af Tyskland, Estland, England, Skotland og Shetlandsøerne (derimod ikke Færøerne og Island). Den hører hjemme, hvor Sæterdrift er almindelig. Her var den gængs Omgangsform mellem unge Mænd og Kvinder som Indledning til et Ægteskab, og det ser ud til, at Kyskhedsbudet er blevet overholdt, indtil Parterne var blevet enige om at gifte sig. Iøvrigt er der Spor af, at Trolovelsen og Parternes Enighed ansaas for det afgørende; man flyttede i visse Egne sammen en Tid før den kirkelige Vielse, der betragtedes som en ydre Stadfæstelse af Ægteskabet. Strengt religiøse Folk kunde hævde, at de »intet Guds Ord have for at Ægteskabet begynder med den kirkelige Vielse, men at naar Mand og Kvinde komme for Herren overens om at leve som Ægtefolk og begynder Samlivet under Bøn og Paa-kaldelse, saa ere de alligevel Ægtefolk om de ikke ere viede i Kirken«. Det synes, som om det i store Dele af Norge nærmest var en Undtagelse, at Samlivet ikke begyndte inden den kirkelige Vielse (jfr. Ærø og Als i 1700 Tallet). Visse Sociologer sætter det i Forbindelse med den store Betydning, det i alle primitive Bondesamfund har, at Hustruen er i Stand til at faa Børn. Desuden blev Parterne kendt med hinanden. Og det er betegnende, at de fleste Ægteskabsbrud forekom i de Egne, hvor der var mindst Nattefrieri.

Harald Beyer og Sem Sæland skildrer henholdsvis Romantiken og den empiriske Videnskab, hver især gennem læseværdige Afhandlinger. Morsommere og af mere almen Betydning er Thor B. Kielland: Klær og mat i det nittende århundre. Dragtmodernes Skiften er international og fængsler enhver; noksaa original er hans Skildring af Maden og Borddækningen, hvor han selv har gjort et grundlæggende Undersøgellesarbejde. Bindet sluttet af Herman Ruge med et lille Afsnit om Almendannelsen (Skolevæsenet).

Sidste Bind — Fra igår til idag — indledes ogsaa af Sverre Steen. Han gør det med stilistisk Sikkerhed og omfattende Viden. Han hævder, at vort eget Slægtled ikke i udpræget Grad har været nyskabende, naar det gælder naturvidenskabelige Opdagelser, knapt nok naar Talen er om tekniske Opfindelser. Vi har først og fremmest været Popularisatorer (Lægevidenskaben danner en Undtagelse). Socialt har Industrialismen produceret en ny Samfundsklasse, som foreløbig blot kaldes Middelklassen. Den er ikke sysselsat ved Grovarbejde med Jorden, paa Søen eller i Fabrikkerne. Den sidder heller ikke i Nøglestillinger indenfor det moderne Næringsliv som Bankchefer, Direktører eller Bestyrelses-

formænd. Den fylder Kontorerne i Fabrikker og Banker. Den formidler Omsætningen i alle dens Former og Faser. Dens Selvhævdelse faar Luft paa Idrætspladserne, hvor Sekretæren kan slaa Chefen. Om Søndagen kan Hr. Middelmand vinde den Hæderspris, som Hverdagens Arbejde aldrig skaffer ham. Her skabes Tidens Ideal: Den trænedes Menneskekrop. Idealet har paavirket alle Klasser. Et Spil Tennis i den aarle Morgen giver Forretningsmanden hans »fighting spirit«, og den faglærte Arbejder bokser, spiller Fodbold og driver fri Idræt. En Olympiamester er langt mere kendt af den store Masse end et Geni i Kunst eller Videnskab. Kulturoptimismen fra forrige Aarhundrede har givet Plads for nøgtern Vurdering af Kendsgerningerne. Den videnskabelige Forskning tror ikke at kunne løse Tilværelsens Gaader. Den er et praktisk Instrument i Menneskets Kamp for en taalelig Eksistens. Man indstiller sig ikke mere paa at finde almenlydige Sandheder. Det sande er blevet erstattet af det rigtige. Det har man set før i vor Kulturs Historie. Men det har aldrig tilfredsstillet Menneskets urolige Aand.

Det mest fængslende Afsnit i sidste Bind — maaske i Værket som Helhed — er allerede flygtig nævnt. Det er Knut Greves »Fra borgerskap til middelstand«. Anmelderen har aldrig set en saa rammende og velskrevet Syntese af vor Tids Fødsel og dens Forudsætninger. Det moderne frigjorte og fremstormende Norge træder frem paa Baggrund af det bornerte Embedsmændssamfund fra forrige Aarhundrede. Efter Adskillelsen fra Danmark fik Landet sit eget Embedsvæsen. Norge var dengang saa fattigt, at der stort set ikke udenfor Embedsstanden fandtes borgerlige Livsstillinger, der kunde give Indehaveren Anseelse. Snobberiet florerede, og Moralen vogtedes strengt. Men Embedsmændene var som Helhed dygtige og ansvarsbevidste. Saa meget mere revolutionerende virkede Industrialismens Gennembrud i Slutningen af Aarhundredet. Familien sprænges. Embedsmændene distanceres af de nye Industriherrer og Forretningsfyrster. I Middelstanden rives den seksuelle Mur mellem Kønnene ned i Efterkrigsaaarene. Kvinden er blevet frigjort. Men Knut Greve vil hævde, at den gifte Kvinde samtidig er blevet degraderet. Manden kan nyde Fordelene af et velordnet Hjem uden hendes Bistand. Har hun Arbejde udenfor Hjemmet, betyder de hjemlige Sysler selv med Hushjælp et Arbejdstillæg for hende. Samfundet har ikke trukket Konsekvensen af sin tekniske Nyskabelse ved at lave Halvdagsstillinger for gifte Kvinder. Sammenlignet med sin Mor har denne Husmor en daarligere Stilling, ogsaa fordi hun har svært ved at faa paalidelig og stadig Hjælp i Hjemmet. Man indstiller sig paa

at spise ude. Hjemlivet har udspillet sin Rolle. Det viser sig derved, at netop denne Samfundsklasse har mange Skilsmisser. Den berømte Kvindeemancipation er endnu et Privilegium for den ugifte Kvinde.

Inge Krokanns Kapitel om det store Hamskifte i Bondesamfundet er mindre godt disponeret og altfor fyldt med Tal, der siger for lidt, fordi de ikke staar i Relation til kendte Størrelser. Man savner en fyldigere Redegørelse for Udskiftningen og Industrialismens Indflydelse paa Bygningskulturen i Bygderne ledsaget af Planer og Konstruktioner. Fortællingen er tør og omstændelig som de svageste Afsnit af det nylig udsendte Værk om Danmarks Kultur i Nutiden. Derefter skriver Kåre Fasting om Fiskerfamilien — sikkert altfor lidt i Forhold til Fiskeriets Betydning for Landet. Oskar Braaten fortsætter med en Arbejderfamilies Liv (efter Braatens Død afsluttet af Knut Greve). Reichborn-Kjennerud — Norges J. S. Møller — fortæller i et udmærket skrevet og bredt anlagt Afsnit om Folkemedicin og Lægevidenskab. Den enkeltes Forhold til det offentlige behandles af Bernt A. Nissen, Kirke og Kristenliv af H. C. Christie, Litteratur og Læsning samt Folkeopinion og Presse af Harald L. Tveterås, og endelig slutter Sverre Steen Værket med Kapitlet: Kulturarv. Det norske Folk har ikke præsteret noget særlig bemærkelsesværdigt i Verdens Kulturudvikling. I Vikingetiden havde det sin Slyngelalder og sin Heltetid. Men det var andre Baadtyper end Vikingernes, der gav Grundlag for Skibsbygningens videre Fremskridt. Først i Løbet af det 19. Aarh. tog Norge et Kæmpeskridt og naaede helt op paa Højde med Naboerne i Vesteuropa. »Det merkes paa mange vis at vi er en ung stat og en ikke særlig gammel nasjon,« siger Forfatteren. Norge er blevet europæisk orienteret, og de brede Lags mere »norske« Kultur er i Tilbagegang. Alligevel er der væsentlige Kulturværdier, som binder det norske Folk sammen til en Enhed. »Det som binder er sagtens visse fællesoplevelser vi har sammen og som ingen andre har med oss . . . vi har ingen rett til å si at intet sted er det vakrere og at ingen oplever noe merkligere; men skjønt eller stygt, det er *vår* verden, det er *vårt* land, og det har formet vårt sinn med lysblink og mørke skygger.«

Saa smukt og beskedent slutter »Norsk kulturhistorie« sin Fortælling. Der er Toner, der minder om Danmarks Stemning efter Midten af forrige Aarhundrede. Værkets helstøbte Form og usædvanligt veloplagte, friske Stil lover godt for Norges Fremtid som Kulturnation.

Axel Steensberg.

Bonden i svensk Historie.

E. Ingers: Bonden i svensk historia. I. 356 S. Stockholm 1943.

Med den svenske Højskolemand Ingers' i Forsommeren 1943 udkomne Bog foreligger 1. Bind af en populær, men dog nogenlunde fyldig Skildring af den svenske Bondestands Historie. Fremstillingen er let tilgængelig uden dog — som ofte ved danske populære Skildringer — at være blevet udvandet til Ulæselighed for den, der i Forvejen har været i Berøring med Emnet. Bogen er beregnet som Studie-Grundbog, og som saadan mere omfangsrig end den Slags sædvanligt er her i Landet.

Ingers gør ikke meget ud af Oldtiden; Bøndernes Deltagelse i de politiske Stridigheder i Senmiddelalderen og 1500-Tallet behandles derimod udførligt; Befrielsestidens Heroer trænger sig nu og da rigeligt paa (oh Engelbrekt!); ogsaa de mange Oprør mod Gustav Vasa vil vel have vanskeligt ved at fange danske Læseseres Interesse.

Nogen selvstændig videnskabelig Indsats er ikke tilsigtet med Bogen; der bygges overalt paa tidligere Forskeres Arbejde; i et interessant Kapitel om Jordbruget i Mittelalder og Vasatid saaledes især paa Hans Forssells bekendte, banebrydende Studier, senere udnyttet og videreført af Eli Heckscher. Det svenske Regnskabsmateriale for 1500-Tallet overgaar langt det tilsvarende danske; det er derfor ogsaa muligt at fremskaffe Tal for svenske Forhold, hvor vi herhjemme ikke har noget tilsvarende. Ingers har her udnyttet det foreliggende Talmateriale uden paa nogen Maade at tynde sin Fremstilling; han viser, at en Ko i levende Vægt i 1500-Tallet kun vejede o. 120—150 kg, mens en svensk Fjeldko nu vejer o. 350—400 kg. Mælkeydelsen pr. Ko om Aaret var da kun 600—900 Liter, nu 4 Gange større; til Gengæld var dengang Fedtprocenten højere; Datidens Komælk har i Fedtindhold nærmet sig til Faarets. Kvægholdet var naturligt nok især koncentreret i de sydlige Landskaber.

Ogsaa Gustav Vasa's faderlige Omsorg for Landbruget fremhæves, en Interesse, der gik igen hos Sønnen Karl IX. Under Gustav Adolfs Regeringstid forværredes Bondens Kaar. Stormagts-tiden blev for Bonden en Krisetid; nu begynder Afstaaelsen af Krongods til Adelen; denne Udvikling fortsættes under den følgende Tids Formynderstyreelse for at kulminere under Dronning Kristina. For Bonden betød det en afgørende Forværring af hans Forhold.

Af Betydning for Bondestanden var det naturligtvis, at den var repræsenteret paa Rigsdagene og f. Eks. i 1680'erne arbejdede ivrigt for en Reduktion af det bortgivne Krongods.

Bogen afsluttes med et Afsnit om det lokale Selvstyre, især er det af Interesse at følge Sogneselvstyrets Udvikling; fra dets Opblomstring i Begyndelsen af 1600-Tallet — midt i Adelsvældets Glansperiode! — var det en gejstlig Institution, der tog sig af Spørgsmaal vedrørende Kirkens Økonomi og Kirketugten; snart behandles dog ogsaa andre Spørgsmaal af helt verdslig Art, f. Eks. vedrørende Dyrkningsfællesskabet og Landsbyhaandværkerne; selv rene Kriminal-sager kunde glide ind herunder — omend mod Lovene og til Juristernes Forbitrelse.

Ingers fører sin Fremstilling op til o. 1700; det er Meningen at afslutte Værket med et andet Bind. Som 1. Bind foreligger, trykt paa glittet Papir og velillustreret er det et smukt Vidnesbyrd om svensk Bogtryks høje Niveau. Forlaget (Lantbruksförbundets Tidsskrifts AB) maa roses for Bogens billige Pris (7.50 sv. Kr. indb.).

C. Rise Hansen.

Var Skjoldungerne Hunner?

N. Cl. Lukman: Skjoldunge und Skilfinge. Hunnen- und Herulerkönige in ostnordischer Überlieferung. Gyldendal 1943.

Videnskabelige arbejder over sagnhistoriske emner er ikke nogen dagligdags foreteelse her i landet. Stoffet er i almindelighed så luftigt og vanskeligt at have med at gøre, at der skal mere fantasi til at behandle det, end de fleste videnskabsmænd tør afse. Når der da tilmed kommer en disputats med så lovende en titel som *Niels Clausen Lukmans »Skjoldunge und Skilfinge«* 1943, vil alle, der bare interesserer sig lidt for vor sagnhistorie, gribe efter den med ivrige hænder.

Begyndelsen er ganske lovende ved sin kritik af tidligere behandlinger af stoffet — helt tilbage til Huitfeldt, Lyschander, Suhm og N. F. S. Grundtvig, som det dog nogenledes er slag i luften at polemisere imod —, især af forsøgene på at tidsbestemme Skjoldungerne og hvad der kan ligge bagved Beowulfs og Widsiths beretninger om deres kampe med de ellers ukendte Headobearder. I sin kritik af det tilladelige i at betragte Beowulf som historisk kilde har Lukman også let spil. Beowulf er visselig for størstedelen fri digtning. Men der er et skelet deri, om Skjoldungerne, deres slægtsforhold og indre og ydre kampe, der må

være historisk. Det bekræftes nemlig af fortællinger hos Saxo og Snorre, som viser netop så megen lighed med de oldengelske sagn, at baggrunden må være den samme, og dog så megen ulighed, at der skal moderne indsigt til at klare denne baggrund, og der ikke kan være tale om at aflede sagnene af hinanden. At der er historiske minder i Beowulf bekræftes også af, at en enkelt begivenhed, Geaterkongen Hygelacs fald på et krigstogt til Hetwarernes land, kan identificeres med, hvad frankiske annaler og Gregor af Tours noterer om en dansk kong Chochilaicus, nord. Huggleikr, o. 520. Men dette beviser naturligvis ikke, at Skjoldungerne, selvom de iflg. Beowulf er samtidige med Hygelac, også er det i virkeligheden. Meget galt kan det for resten ikke blive.

Lukman frakender imidlertid ganske Beowulf historisk værd med den motivering, at digtets viden om Skjoldungerne kun er en udløber af samme, nordiske tradition, som Saxo og Snorre gengiver. Til den ende daterer han det til det 9. årh. — i stedet for at man ellers i almindelighed henfører det til begyndelsen af det 8.; det eneste bevarede håndskrift er først fra o. 1000 —, så det kan være digtet på grundlag af sagnstof, der er bragt over af vikingerne. Derimod taler dog om ikke andet så den forherligelse af Danerne og deres bedrifter, der helt igennem præger Beowulf: den kan ikke tænkes at stamme fra det 9. århundredes vikingehjemsøgte Briter. Men *selvom* Beowulf skulde gå tilbage til samme tradition som Saxo og Snorre — i sidste instans må den det i alle tilfælde —, så berettiger det dog ikke til *helt at forkaste de oldengelske og oldnordiske kilder, d. v. s. alle de kilder, man hidtil har regnet med ved undersøgelser af Skjoldungernes historie*. Og det gør Lukman faktisk, idet han *tager mindre hensyn til dem end til sagn og spredte antydninger i sekundære kilder fra det 15. årh. ff.*, som en middelalderlig svensk prosakrønike, der stadig citeres (f. eks. p. 39, 119², 120⁸, 121), en svensk rimkrønike, Olaus Petri og Johannes Magnus (p. 39), stamtavler i fornaldarsagaer (i Flatøbogen) og Hyndluljóð (p. 72 ff., 82, 112, 113; sml. 8—9) og sagn fra det 17. årh. som Bländasagnet hos Rudbeck (p. 42, 119, 146, 168).

Grunden til denne desavouering af de gamle engelske og nordiske kilder er, at de alle er enige om, at Skjoldungerne er danske konger og skuepladsen for deres liv og kampe er i Skandinavien. Lukman mener nemlig at kunne bevise, at de i virkeligheden har været Hunnerkonger fra det 4.—5. årh. Denne idé har han fået ud fra den svenske forsker Elias Wesséns teori om, at de egentlig skulde være Heruler, og at den historiske skueplads for deres kampe med Headobearderne skulde være at søge i Donaulandene.

idet de skulde være en genklang af de til Donaulandene udvandrede Herulers historiske kampe med Langobarderne. Hvor Wes-sén nøjes med at antage fortællingen om sagnkongen Rolf Krakes død for et minde om den historiske Herulerkonge Rodulfs fald (o. 493), identificerer Lukman desuden disse to. Han anser altså Rolf Krake for en historisk Herul i Donauegnene, men de andre Skjoldunger — trods deres faste samhörighed med Rolf — for Hunner.

En vigtig spore til denne tanke er, at Adils anses for identisk med Attila, væsentlig på grund af navnet, spec. navneformer som Attil o. lign. hos Olaus Petri og Johs. Magnus (p. 39). Adils er ganske vist Skilfing, ikke Skjoldung, men da man kun ved lidet om, hvem Skilfingerne var, falder det ikke Lukman svært at bevise, at det er hip som hap, da Adils jo stadig nævnes sammen med Skjoldungerne (ganske vist som deres argeste fjende!). Endvidere genfindes Skjoldungen Ro's navn i en hunnerkonge Roas' hos Jordanes (o. 550), skønt navneformen Ro (Saxos Rous) kun kendes fra o. 1200, og de ældre former er velkendte som on. Hróarr, oeng. Hróðgar, og Roas i ældre latinske og græske kilder altid kaldes Ruga(s) eller Rugila(s). Det er altså kun mellem de yngste af de to fyrsters navne, der kan findes lighed, og de divergerer endda over 600 år i alder! På samme måde identificeres Helge, oeng. Hálga, med en af Attilas sønner ved navn Ellac eller Hellac, som man så godt som intet ved om (p. 123—24). Hans fader Halfdan med en Hunnerkonge Huldin eller Uldin; her går igen ud fra Saxos form Haldanus uden f, hvad Lukman altså anser for ældre end oisl. Hálfðan, oeng. Healfdene. Og endelig skulde Adils' fader Óttarr, oeng. Ohthere, være lig Hunnerkongen Octar hos Jordanes, der ellers hedder Uptar. Det bemærkes, at der ikke er anden forbindelse mellem de nævnte Hunner — bortset fra at Ellac er søn af Attila — end netop det, at de er Hunner på Folkevandringstiden.

En stor rolle spiller også navne som Hunding og sagn om hunde (Hop og Hø!), der tolkes som minde om oprindeligt Hunner-nationalitet.

På denne måde fortsættes der bogen igennem uden nogen slags filologisk hensyntagen. Der regnes nemlig stadig med de vilkårlige, folkeetymologiske omdannelser, der bevisligt har så stor betydning i folkelig tradition. Den eneste gang, der virkelig findes lydlig overensstemmelse i de sammenlignede former, er når Halfdans broder Ro's navn opfattes som en erindring om Goterkongen Hrodogais; Hrodogais er jo nu ingen Hunner, men vanskeligheden klares ved, at han dog er en fjende af Hunnerne, endda af Huldin-

Hal(f)dan selv, og Halfdan iflg. Saxo fældede sine brødre Ro og Skate. Men Halfdans søn Ro er som sagt lig Hunnerkongen Roas, for resten også lig markgrev Rüdiger von Bechlarén i Nibelungenlied. Hrodogais viser jo nu imidlertid, at der meget godt kan være lydlig overensstemmelse mellem de overleverede navne. Det samme viser de oldengelske og oldnordiske former af Skjoldungers og Skilfingers navne, på den undtagelse nær at Adils i Beowulf er erstattet af Eadgils. Men her er tvingende grunde til, at Eadgils og Adils må være den samme; både deres slægtsforhold, bedrifter og hele det kompleks, de hører ind i, viser det. Og således må der mange og tvingende grunde til, for at man tør identificere to personer, blot fordi deres navne minder om hinanden. Dette er nok for folketraditionens vilkårlige spil. Men det er ikke nok for en videnskabelig bevisførelse. Når alle beviser kun fremtræder som et sammenspil af muligheder og misforståelser, så dur de ikke. Og når man tilmed som her ofte må tage sin tilflugt til de yngste kilder og deres afskriverfejl, er der ingen tvivl om, at man er på vilde veje. Således bruges (p. 143—44) en skrivefejl i Sagnkroniken i Stockholm af Rolf Krakes tilnavn som »Chaghæ« som sandsynlighedsbevis for, at det egentlig er den avariske fyrstetitel »chacan«! Og (p. 139) når Alcuin i et brev 797 skriver Hinieldus i stedet for det velkendte nordiske navn Ingeld, så har han efter Lukmans mening bevaret en ældre form, der viser, at Ingeld, der allerede nævnes i Widsith i denne form, er identisk med en Hunnerkonge Chinialos.

Dertil kommer endnu, at for at finde lighedspunkter mellem Hunnerne og Skjoldungerne får *alt*, hvad der fortælles f. eks. om Hunnen Roas, gyldighed, blot det fortælles om een af Skjoldungerne eller Skilfingerne, ligegyldigt om det er Ro, Helge, Halfdan, Rolf, Adils eller Ottarr, eller bare det er om en, der nævnes i sagnene om dem, selvom han slet ikke oprindeligt hører hjemme dér. Ja, der gaas endda videre, idet der inddrages sagn om alle personer med samme eller blot lignende navne som Skjoldungernes og Skilfingerens, således sagn om alle Helge'r og Halfdan'er, to af de almindeligste nordiske sagnheltenavne (Helge Hundingsbane og Hjörvardsson, incl. de vidtrækkende forbindelser, Bugge har tillagt dem, og som ikke giver Lukmans noget efter i fantasifuldhed! Halfdan den gamle, den bjergramme og Halfdan hare-skår) og om enhver Athislus, Atli, ja Áli og Alle (i Bländasagnet). Derved bliver der et mægtigt stof at operere med og pille lighedspunkter ud af.

Og endda er disse *lighedspunkter* af så intetsigende en almindelighed, at det undertiden ligefrem virker latterligt. Det er så ud-

prægede *massemotiver* som flugt og indebrænding (p. 68 ff., hvor referatet af Waltharius er galt); bejling og giftermal (p. 61 ff.), hvorfra alle karakteristika, som Helges og Yrsas blodskamsforhold, er bortelimeret som yngre tilsætninger; mange krigstog (p. 78); mange sønner (p. 113); faldet i krigen (p. 124⁴); og intetsigende karaktertræk som kampvildned, krigerskhed og modsat fredelighed. I virkeligheden er der ikke eet lighedspunkt af afgørende betydning. Og selv om der ophobes nok så mange af den slags ligheder (se især p. 110 ff.), kan facit ikke blive positivt.

Med en sådan metode er det ikke mærkeligt, at der nås usædvanlige resultater. Når enkelte historikere har kunnet godtage dem, skyldes det nok Lukmans kritiske indstilling overfor alle andre forskere og det af dem — i mangel af bedre — benyttede stof. Måske også det, at Lukman virkelig har lagt en række historiske kilder, samtidige latinske og græske forfattere, til grund for sit arbejde. De handler bare ikke om Skjoldungerne! Den eneste kilde for vor viden om dem er de oldengelske og oldnordiske Sagn, og den bro, Lukman ved hjælp af de ovennævnte sekundære kilder søger at bygge derimellem, er virkelig for spinkel.

Inger Margr. Boberg.

Nye Stilhistorier.

Einar Robert Rasmussen og H. O. Bøggild-Andersen: Malerhaandværk og Rumdekoration (Haandværkets Stilhistorie I, udg. af Bøggild-Andersen og Edw. C. J. Wolf). Jul Hansens Forlag 1941.

Broby Johansen: Hverdagskunst — Verdenskunst. Oversigt over Stilarternes Historie. Forlaget Fremad 1942.

Thure Hastrup: Stilarternes Historie. Gyldendal 1943.

H. H. Engquist: Dansk Stilhistorie. Thaning og Appel 1943.

Endnu for knap et halvt Aarhundrede siden kunde man baade som almindeligt dannet Menneske og som Lokalhistoriker klare sig næsten uden Kendskab til Kunst- og Stilhistorie. Nu er det blevet anderledes; forhistorisk og historisk Arkæologi, Museer af alle Arter betyder langt mere for den almene Dannelse end tidligere, selv en Sognehistoriker maa kunne fortælle om Kirken og dens Inventar, om Herregaardsbygningen og om Bøndergaardene. Der er blevet Brug for populær Viden ikke mindst om Stilhistorie, og en Omtale af de sidste Aars Bøger med dette Emne vil derfor sikkert være af Interesse, selv om Emnet rækker langt ud over Danmarks Grænser.

I en Aarrække havde man kun »Stilarternes Historie« af C. A. Jensen og Rondahl (1913), det første danske Forsøg paa at skrive

en almindelig Stilhistorie og bringe System i Ornamentikens Glossarium. Bogen har i en Aarrække været udsolgt og højt betalt, og Forf. af denne Anmeldelse har aldrig faaet Tid og Kræfter til det store Arbejde, en ny Udgave vilde kræve; nu, efter 30 Aars Forløb, er den selvfølgelig paa adskillige Punkter forældet.

Bogen fik ret hurtig norske og svenske Efterlignere og Efterfølgere, men først de seneste Aar har bragt nye danske Bøger at vælge imellem.

E. Robert Rasmussen og Bøggild Andersen har, som Titlen viser, særlig skrevet for Malerfaget. Deres Bog ligger dog ikke helt paa Linje med de Oversigter over enkelte Fags Stilhistorie, som gemmer sig i dyre, alt for dyre Fagbøger¹⁾. Den bringer en kortfattet »europæisk« Stilhistorie fra Ægypterne til vore Dage, der dog forbigaar Perioder uden direkte Betydning for Malerfaget og til Gengæld giver en Del Oplysninger om Malerteknik gennem Tiderne. Efter dette Program er det rimeligt, at Danmarks Bronze- og Jernalder udelades, men man undrer sig over, at »Almuestilen« deler samme Skæbne: Bondemøblernes Farver og Dekorationer burde dog kunne interessere Malerne. Baade sprogligt og sagligt er Fremstillingen tilbøjelig til at glide ud i lærebogsagtige Almindeligheder, og Stilkarakteristiken rammer ikke altid i Centrum. Det er f. Ex. ukorrekt at sige, at den nordeuropæiske Højrenaisance »i Danmark falder især i Kristian IV's Regeringstid« — den tilhører lige saa meget Frederik II's Tid. Og at i den romerske Barokarkitektur »rette Vinkler undgaas eller udjævnes saa meget som muligt« er helt galt! Nogen større Grund er der dog ikke til at gaa i Rette med den fordringsløse Bog, der i Forordet hverken lover nye Synspunkter, nyt Stof eller Fejlfrihed. Sit Maal, at være en første Indledning i Stoffet, opfylder den hæderligt, med sine 168 Sider og 77 Illustrationer kan den gavne andre Begyndere end Malerne.

Broby Johansen har større Intentioner; med frisk Mod og uden alt for store Betæneligheder gaar han i »Hverdagskunst — Verdenskunst« løs paa det mægtige Emne, spændende fra Istidens Hulemaleri til vor Tids Kunst med alle dens »ismer«. Han viger ikke tilbage for at omtale den fornemme Billedkunst sammen med Arkitektur, Ornamentik og dagligdags Genstande, og hans Fremstilling er stærkt politisk socialhistorisk betonet. Ind mellem Stilnavnene faar vi Kapitaloverskrifter som »Romerkirkens Internationale«, »Mennesket slippes løs«, »Enevældens Kulisser« og

¹⁾ *Chr. Axel Jensen*: Maling og Staffering i gamle Dage. Haandværkets Bog. Malerfaget. 1935. — *Vilhelm Stomann*: Møblernes Historie i Omrids. Haandværkets Bog. Møbelsnedkeri. 1938.

»Det galante Aarhundrede«. Han faar altid sin Skildring af Samfundsforhold og Kunst til at passe som Fod i Hose, fordi det i en saa kortfattet Extrakt ikke er svært at opstille Præmisserne saaledes, at Konklusionen bliver uundgaaelig! I Anledning af den italienske Renæssancekunsts Kamp for at naa til perspektivisk Korrekthed siger han, at der »til den kapitalistiske Mentalitet hører en fuldkommen Illusionskunst«, og han giver det foragtede Bourgeoisi Skylden for det 19. Aarh.s »romantiske« Stilkopier. Forholdet mellem Kultur og Kunst turde være mere indviklet, og der er Grund til at advare mod blind Tiltro til Broby Johansens historiske Proletar-Filosofi, men kedelig er den ikke, og han bruger sine Øjne godt og vælger sine Exempler med Fantasi og Humør. Under ægyptisk Kunst afbildes Thorvaldsens Museum og Frihedsstøtten, Frue Kirkes Vestfacade optræder som dorisk Tempel og Københavns Nationalbank som florentinsk Renaissancepalads. En nymodens københavnsk Lygtepæl sammenstilles med en Papyrusøjle, en 25 Øre med Bronzealderens Spiraler og et Kloakdæksel med en græsk Mæanderbort. Disse og andre Sammenstillinger, stundom noget vovede, svarer udmærket til Bogens Titel og harmonerer med Forf.'s usnobbede Raad om ikke at foragte Reproduktioner og Prospektkort. Bortset fra Exemplerne spildes der ikke megen Tid paa Omtale af danske Fænomener. De exakte Oplysninger forflygtiges og kastes hulter til bulter, ligesom Enkelthederne i de sammenstuede Billedtavler med Forf.'s egne Skitser. Helt ukultiveret virker Placeringen af Textillustrationerne, der paa moderne Reklamemanner skubbes ud i Marginen og beskæres ubarmhæjertigt. Gengivelserne er sløje, og de ret talrige Farvetryks Kvalitet lader sig kun forsvare ved Bogens Prisbillighed. Naturligvis vrimler Texten ogsaa af Fejl, og den kan udarte til Sortsnakkeri som i det lille Afsnit om Ligkister (S. 124 f.). Men Bogen er heller ikke skrevet for at give Besked om Enkeltheder, den er en Blanding af Kunstentusiasme og Propaganda, baade vækkende og æggende.

Adjunkt *Thure Hastrup* gaar i langt højere Grad ind paa Enkeltheder, selvom ogsaa hans »Stilarternes Historie« spænder lige fra den ældste Stenalder til Funktionalisme og er skrevet for Læsere uden faglige Forudsætninger. Billederne skal danne Rygraden i Fremstillingen og Billedgennemgangen vænne Læseren til selv at se det karakteristiske ved hver Periodes Kunstform. Men Programmet glipper i Udførelsen. Forf. fortæller løst og fast om sine Billeder, og hertil er der i Virkeligheden ikke Plads i en kort Oversigt, hvor det gælder at fremhæve afgørende Hovedlinjer med Opofrelse af uvæsentlige Detailler. De alt for talrige Stikord i

Marginen vejleder ikke Læseren, men tjener snarere til at fremhæve Bogens Mangel paa Koncentration og Exakthed.

Selv Adjunkt Hastrups grundlæggende Definitioner kan være svævende og urigtige. Hvad menes der med, at »Ornamentikken arbejder med Mønstre«? Sætningen kræver ialfald en grundigere Forklaring af det mangetydige Ord Mønster, end Forf. giver. Og det er ukorrekt, at »Kunsthistorien i almindelig Forstand beskæftiger sig med Billedkunsten«, medens »Stilhistorien lægger Vægt paa den anden Side af Kunsten, den formelle, og omfatter derfor fortrinsvis de Kunstarter, som ingenting forestiller« (S. 12). I enhver almindelig Kunsthistorie finder man jo Arkitekturen behandlet Side om Side med Billedkunsten, Professorer i Kunsthistorie docerer ogsaa Arkitekturhistorie, og Kunstnerlexika optager Arkitekter saavel som Malere og Billedhuggere. Lad være, at den gængse Gruppering er mere praktisk end logisk, den er nu engang Skik og Brug! »At bestemme et Kunstværks Stil, uanset hvilken Kunststart det tilhører, vil sige at fastslaa dets Plads paa Linjen mellem den rene Efterligning og det rene Mønster«. Sætningen turde være det rene Vrøvl — prøv blot at anvende den paa en Bygning eller et Møbel! »Den udøvende Kunstner er sig ganske vist i Reglen ikke den Stilart bevidst, i hvilken han arbejder«. Kunstnerne har naturligvis altid været klare over, naar de sled og stred for at skabe noget nyt, men de har sikkert kun følt det nye i Relation til det nærmest forudgaaende. Meningen maa være, at Fortidens Mennesker ikke havde vor historisk betonedede Indstilling og ikke kendte de Stilnavne, vi nu bruger.

Mangelen paa Exakthed viser sig ogsaa i Billedvalget. Bogen indeholder 200 Billeder gengivne efter Fotografier, og deriblandt mange udmærkede, og først som et tilfældigt Tillæg til Billedfortegnelsen kommer der en Række tegnede Skitser med Planer og Snit, der ikke omtales i Teksten. Men det er nu engang umuligt at forklare Arkitektur uden at demonstrere Planer og Snit.

Hvor lidt praktisk Begreb Forf. har om Arkitektur, fremgaar f. Ex. af hans Beskrivelse af den gotiske Købstadskirke S. Peder i Næstved (S. 173). Han tror, at dens Bygmestre har undladt at anbringe Vinduer i Midtskibet, fordi de ikke turde svække Murene, og at Sideskibstagen virker »som en Slags Stræbere, der aftager en Del af Trykket« (fra Midtskibshvælvene). Ganske bortset fra, at S. Peders Skib indeholder Resten af en ældre, romansk Bygning, skyldes det førstnævnte Forhold simpelthen den Aarsag, at man under smaa Forhold reducerede det gotiske Katedralsystem, og hvad det andet Punkt angaar, ved enhver Murer eller Tømrer, at Tagværkets spinkle Træ ikke har bitterste Betydning for Murværkets Stabilitet.

Hvis Forf. saa rigtig indtrængende paa sine Billeder, vilde han ikke kunne tale om »Haandfæstets runde Knop« paa den berømte Stenalderdolk fra Hindsgavl (Fig. 10), og han vilde ikke kunne omtale en stærkt stiliseret Vinranke paa Notre Dame Kirken i Paris (Fig. 104) som en »ren naturalistisk Form« og tilmed kalde dette lodrette Ornament for en Frise, der plejer at være vandret! At yngre gotiske Vinranker kan være virkelige Naturgengivelser, er en anden Sag, men derfor bliver det lige forkert, naar det senere S. 194 hævdes, at Vinranken var »det foretrukne kirkelige Ornament«. Sammenholder man Textens Ord (S. 277) om Rokoko-Kommoderne med Illustrationen Fig. 162, vil de være uforstaaelige, hvis man ikke er saa heldig at indse, at Texten taler om franske Kommoder, medens Billedet gengiver et dansk Exemplar af en ganske anden Type (som forresten er gjort en Snes Aar for gammel). Rokoko-Ovnen (Fig. 163), der kaldes dansk Rokokoarbejde, er i hele sit Væsen og i sine Enkeltheder tysk, og naar det i Texten fremhæves, at Fajence-Ovne var en stor Artikel for vore hjemlige Fabrikker, vilde det maaske have været nyttigere at fortælle, at Støbejernsovnene var et vigtigt Led i Tvillingeriget Danmark-Norges Økonomi. Som Exempel paa et Rokokobord afbildes (Fig. 161) et Møbel i Nyrokoko fra o. 1850!

Saaledes kunde man blive ved Side op og Side ned at paapege Fejl og Fejlurderinger¹⁾. Det er selvsagt umuligt i en kort Anmeldelse at fremdrage mere end spredte Exempler, og det skal tilslut blot anføres, at Forf. med Støtte i nyere Litteratur burde have rettet en af de alvorlige Mangler i min gamle Bog fra 1913. Men han omtaler ikke den mærkelige Vending i Barokkens Kunsthaandværk ved Aar 1700 under Paavirkning af Østasien, den engelsk-nederlandske Opposition mod Louis XIV's Hofbarok, der fik megen Betydning for den efterfølgende Rokoko og er et lærerigt Exempel paa, hvor mangelfuldt vore Stilnavne dækker Fænomenernes Mangfoldighed.

For at skrive en god populær Bog kræves en ganske anden Grad af Fordybelse i Stoffet, end Forf. har præsteret; hvis man baade ser og læser for overfladisk, bliver Resultatet blot et Exempel paa, hvorledes en populær Bog ikke bør være.

Arkitekt *H. H. Engquists* Danske Stilhistorie er i Lommeformat, kun 96 smaa Sider, hvoraf Halvdelen fyldes af Illustrationer. »En saa lille Bog om saa stort et Emne maa nødvendigvis blive koncentreret, men desværre ogsaa meget overfladisk og upersonlig«, siger Forf. selv i Forordet. Ofte byder han os kun en Mundsmag, hvor vi gerne vilde høre mere. Men Begrænsningen til Danmark

¹⁾ Sml. Prof. *Ellings* Kronik i Politiken 21. Oktober 1943.

giver Bogen en vis Styrke, og Forf. har lagt Billederne godt og instruktivt til Rette og afpasset Texten efter dem. Det volder stundom nogle overflødige Gentagelser, men det tvinger Læseren til at se paa Illustrationerne. Arkitektens faglige Sans for Størrelsesforhold viser sig derved, at Bygningsbillederne er gengivet i bestemte Maalestokke (1 : 300, 1 : 600 eller 1 : 1200), og selvom man savner typiske Bygningsplaner fra de senere Aarhundreder, virker hans Fortrolighed med mange Sider af Emnet velgørende, naar man læser hans lille Bog efter Adjunkt Hastrups. Fejl undgaar heller ikke han, og lige saa lidt som de andre er han naaet til Bunds i det 18. Aarhundredes Stilfænomener; det er ikke tilstrækkeligt fremhævet, at Rokokoen er den sidste Fase af Barokken og Louis-XVI Stilen den første af Nyklassicismen. Desuden skæmmes Bogen af adskillige Skrive- og Trykfejl, som naar E. vedholdende skriver Arkantus i Stedet for Akantus. Men disse Fejl gaar ikke dybere, end at de lader sig rette i et nyt Oplag, som sikkert vil følge det allerede udsolgte første. Især med de nødvendige Revisioner vil den lille Bog virkelig kunne blive en nyttig Hjælp for dem, der følger Trang til et første Indblik i Stilhistoriens Gaader. Et Par Oversigtstavler paa Bogens sidste Sider over Skeer, Stole og Stuedøre giver et Repetitionskursus i Stilformernes Udslag paa begrænsede Omraader. Især Dør- og Profilerien kan studeres med Udbytte selv af viderekomne Museumsmænd; en saa instruktiv Oversigt har man hidtil savnet.

Chr. Axel Jensen.

Danmarks Kultur ved Aar 1940.

Danmarks Kultur ved Aar 1940. Bd. I—VIII. Udgivet af Det danske Selskab under Redaktion af *Svend Dahl*. Det danske Forlag 1941—43.

Det er fortjenstfuldt, at det paa kun to Aar er lykkedes Rigsbibliotekar Svend Dahl og Det danske Forlag at gennemføre Udgivelsen af dette vældige Værk, der paa mere end 3000 Sider giver en Række Tværnsnit af Danmarks Kultur, som den stod ved Afslutningen af den langvarige og lykkelige Fredsperiode i 1940.

Da Værket allerede er udsolgt (i 6000 Eksemplarer), trænger det forsaavidt ikke til Anbefaling, og da ingen Enkeltmand kan have Forstand paa alle de Felter, det spænder over, og som her er behandlet af Specialister, kan en kyndig Anmeldelse af de enkelte Afsnit ikke gives under eet; men som Helhed bør Værket finde en Omtale ogsaa i dette Tidsskrift.

Emnerne, det omfatter, er følgende: Landet — Folket — Politiske Forhold og Forvaltning (Bd. I); Retsvæsenet — Forsvarsvæsenet — Samfundsforhold — Sundhedsvæsenet (II); Social Forsorg — Finansielle Forhold — Tekniske Forhold — Erhvervene (III—V); Religiøse Forhold — Folkeoplysning (VI); Den videnskabelige Kultur (VII); Kunst, Teater, Litteratur — Gymnastik og Sport — Sønderjylland — Færøerne, Grønland — Danmark og Udlandet (VIII).

Naar man betragter dette Emneregister, kan det ikke nægtes, at Stoffet breder sig i første Bind og virker pakket i sidste; en Sammenligning med den oprindelige Plan viser da ogsaa, at de tekniske Forhold og Erhvervene har bredt sig saa stærkt, at Kunsten og Litteraturen har maattet søge Selskab med Sønderjylland, Færøerne og Grønland for at komme med. Beklageligvis er et paatænkt Afsnit om Forholdet til Island udgaaet; det kunde sikkert have gjort sin Nytte netop nu.

Der kan maaske nok rettes Indvendinger mod Emnesammensætningen hist og her, men i det store og hele maa det erkendes, at man intet væsentligt savner. Nogen Helhed, nogen Syntese, kan og skal et Værk af denne Art jo ikke give; det maa blive en analytisk Haandbog, og dog er det blevet noget mere; det skyldes ikke blot den smukke Helhedsbetragtning i Niels Bohrs Indledning. Fra første Bind virker Fremstillingen fængslende; netop første Bind — om Land og Folk og de politiske Forhold — er særlig fængslende, hvilket sikkert ikke alene skyldes de centrale Emner, men ogsaa at Størsteparten deraf er ualmindelig godt skrevet (især Bidragene af J. Brøndsted, Poul Nørlund, Adolph Jensen og Povl Engelstoft). Men Samtidshistorie stiller uopfyldelige Krav til sin Forfatter, — et Eksempel: Brøndsted deler Arkæologiens Historie siden 1900 i to Perioder, den müllerske og den eftermüllerske; her vilde en anden foretrække at lade den anden Periode slutte *før* 1940 og tilføje en tredje Periode. Dette er ikke anført, fordi der skal bebrejdes Brøndsted noget, men det er nu engang en uløselig Opgave at staa midt i et skabende Arbejde og skulle gøre objektivi Reden derfor i en historisk Fremstilling.

Alligevel — hvor er det godt, at dette Værk er kommet! Det er mere end en Haandbog, — store Partier deraf kan med Udbytte læses i Sammenhæng, og det er jo vor egen Historie, det handler om. Er det Billede, som her gives af Danmark indtil 1940, for lyst? Nej, det er Danmark, som vi kender det igen, og vi længes efter den Stund, da Arbejdet uhindret kan fortsættes i det gamle Spor. »Danmarks Kultur ved Aar 1940« er et Testamente, der paa-lægger Efterkommere store Forpligtelser overfor en rig Arv.

R. S.

REGLER

vedrørende de under Undervisningsministeriet hørende statsunderstøttede og statsanerkendte kulturhistoriske Museer i Provinsen, som virker inden for lokalt begrænsede Omraader.

Disse Museer kan inddeles i følgende Grupper:

- A. *Centralmuseer*. Herunder hører Stifts- og Amtsmuseer samt saadanne Egnsmuseer, der har et omfattende Virkeomraade. Naar ikke særlige Forhold gør sig gældende, bør der kun være ét i hvert Amt. Deres Betydning skal være fastslaaet.
- B. *Købstadmuseer*, i første Række omfattende en Købstads lokale Minder, hvortil dog kan føjes Typesamlinger af Genstande fra Købstadens naturlige Opland.
- C. *Sognemuseer*, der kan omfatte et eller flere Sogne eller en Ø, og som samler disses lokale Minder.
- D. *Hjemstavnskaarde*, omfattende en eller flere gamle Bygninger med Interiør og Indbo, typisk for vedkommende Egn.
- E. *Specialmuseer med lokalt begrænset Opgave*.

For disse Museer fastsættes følgende Regler:

§ 1.

Tilskud fra Staten kan ydes kulturhistoriske Provinsmuseer for at støtte Indsamlingen og Bevaringen af saadanne Sager fra Danmarks Oldtid og historiske Tid, der har Betydning som Fortidsminder og bidrager til Oplysning om Folkets Historie og Kultur. Tilskud gives kun til Museer og Afdelinger af dansk Indhold og kan alene anvendes til disse.

§ 2.

Som Betingelse for at opnaa og beholde Statstilskud og den i § 3 omhandlede Statsanerkendelse vil det kræves, at vedkommende Museums Administration, Økonomi, Lokaler, Adgangsforhold, Museumsteknik og Virksomhedsomraade er ordnet paa fyldestgørende Maade i Overensstemmelse med de nedenfor i §§ 7—8 givne Regler.

§ 3.

De Museer, der efter Andragende opnaar *Statsanerkendelse*, faar herved Adgang til at komme i Betragtning ved Fordelingen af Provinsmuseernes ekstraordinære Fællesbevilling til Indkøb og Konservering.

Nye Tildelinger af fast aarligt Statstilskud vil være afhængig af Tilvejebringelsen af den fornødne Hjemmel paa Finansloven.

Opnaaelse af saadant Statstilskud kan iøvrigt kun forventes, naar vedkommende Museum i mindst 5 Aar har haft Statsanerkendelse og i dette Tidsrum har opfyldt de i § 2 angivne Betingelser, og naar det med Hensyn til sit musæumsmæssige Omfang og Indhold svarer til Gennemsnittet af de Museer, der allerede oppebærer saadant Tilskud. I de første 5 Aar efter nærværende Reglers Ikrafttræden vil der dog kunne meddeles Dispensation fra 5 Aars Fristen.

§ 4.

Det aarlige Statstilskud uddeles i Forhold til de enkelte Museers Betydning og i Forhold til de stedlige Tilskud, dog at de nuværende for de enkelte Museer givne Bevillinger ikke formindskes, saalænge de paagældende Museer opfylder Betingelserne i § 2.

§ 5.

De aarlige Statstilskud skal anvendes til Indkøb af Genstande fra Museets Virksomhedsomraade eller til Konservering, Inventar, Registrering, Etikettering, trykte Vejledere og lignende. Ministeriet kan undtagelsesvis i særlige Tilfælde efter forud indgiven Ansøgning meddele Tilladelse til, at Tilskudet benyttes af Museet til andre Formaal.

Under særlige Forhold kan Statstilskudet delvis opspares til forestaaende større Omordninger, Indkøb og Udgivelse af Vejleder.

Det aarlige Regnskab, hvortil skal benyttes dertil af Undervisningsministeriet tilsendte Regnskabsskemaer, indsendes inden Udgangen af Maj Maaned i 2 Eksemplarer til Undervisningsministeriet. Regnskabsaaret skal være Finansaaret (1. April til 31. Marts).

§ 6.

Der nedsættes et Nævn, bestaaende af en af Undervisningsministeriet udpeget Formand samt to andre Medlemmer, det ene repræsenterende Nationalmuseet, det andet Dansk kulturhistorisk Museumsforening, med hvilket Ministeriet kan raadføre sig i Spørgsmaal vedrørende Museerne.

Det paahviler derhos Nævnet hvert 5te Aar efter en nøje museums-kritisk Gennemgang af samtlige statsunderstøttede Provins-museer at afgive Indstilling til Ministeriet om hvilke Museer, der bør henregnes til de i nærværende Reglers Indledningsbestemmelser nævnte Centralmuseer, og hvilke Museer, der falder udenfor denne Gruppe.

§ 7.

A. Administration.

Museet kan tilhøre en offentlig Myndighed (Amt, Kommune), være en selvejende Institution eller tilhøre en Museumsforening.

I alle Tilfælde skal Museet have Love, hvis Indhold er i Overensstemmelse med de her givne Regler. Lovene vil være at forelægge Ministeriet til Godkendelse, inden Statsanerkendelse opnaas. Hvis tidligere godkendte Love ændres, skal de paany forelægges Ministeriet.

Hvor ikke andre Regler er godkendt af Ministeriet, skal Museet have en Bestyrelse paa 5—9 Medlemmer, der som Regel skal have Bopæl i Museets Opland. Bestyrelsen for Museer, der tilhører en selvejende Institution, vælges af denne og supplerer sig selv, hvis ikke andre Regler er godkendt af Ministeriet. En saadan Bestyrelses Mandater er da uden Tidsgrænse, idet de kun ophører ved Død, frivillig Udtræden, Fraflytning eller i det Tilfælde, at Ministeriet efter Indstilling af en Museumsbestyrelses Majoritet anser det for paakrævet at fritage et af dets Medlemmer for Hvervet.

Bestyrelsen for Museer, der tilhører Amt eller Kommune, vælges af henholdsvis Amsraad og Kommunalbestyrelse. Bestyrelsens Medlemmer behøver ikke at være Medlemmer af vedkommende Styrelse. Funktionstiden svarer til vedkommende Styrelses Valgperiode.

Naar Amt eller Kommune yder et ikke-kommunalt Museum fast aarligt Tilskud, hvis Størrelse for de statsunderstøttede Museers Vedkommende mindst er lig med det faste aarlige Statstilskud, kan en saadan offentlig Myndighed besætte et af Bestyrelsens Mandater. Disse Medlemmers Funktionstid svarer da til den paagældende Myndigheds Valgperiode.

Ansættelse af faguddannet Personale (Inspektør og lign.) forelægges Ministeriet til Godkendelse.

B. Økonomi.

Museet skal have en Aarsindtægt, tilvejebragt ved Kapitalrenter, Tilskud fra Institutioner, offentlige Myndigheder, Entreprædtagt eller Foreningskontingenter, tilsammen af en saadan Størrelse, at

den dækker de Udgifter, Museet har til Lokale, Vedligeholdelse, Rengøring, Opvarmning, Belysning samt Opsyn.

Faste aarlige Statstilskud kan for Fremtiden kun ventes tildelte, hvis Museet fra Institutioner, offentlige Myndigheder eller gennem Museet tillagte Legatmidler eller ved Midler, tilsikret paa anden Maade, oppebærer Indtægter af tilsammen mindst samme Størrelse som det eventuelle Statstilskud. Til saadanne Indtægter er Museet berettiget til at henregne Lejeværdien af Lokaler i egen Ejendom samt Lejeværdien af Lokaler, der stilles vederlagsfrit til Raadighed for Museet af private eller af Kommuner. Ministeriet kan give Dispensation fra disse Bestemmelser forsaavidt angaar de Museer, der alt har opnaaet Statstilskud ved nærværende Reglers Ikrafttræden.

C. Boligforhold.

Saavel statsunderstøttede som statsanerkendte Museer skal have Lokale i en passende, saavidt mulig brandfri Bygning. Ejers denne af Museet, maa Behæftelserne ikke overstige 50 pCt. af Bygningens Ejendomsskyldvurdering, og Forrentning og Afdrag maa være behørigt sikrede. Bor Museet til Leje eller har faaet Lokaler overladt til Benyttelse, bor henholdsvis Leje- eller Benyttelsesretten være sikret for et længere Aaremaal.

Statsunderstøttede Museer maa ikke uden særlig Tilladelse fra Ministeriet bo til Leje i en Bygning, der ejes af en Privatmand.

D. Adgangsforhold.

Statsunderstøttede Museer maa være let tilgængelige ved Henvendelse til en Kustode og desuden have bestemte Aabningstider paa visse Ugedage til en moderat fastsat Betaling.

Skoleklassebesøg, der foretages som Led i Undervisningens Timeplan, skal modtages uden Betaling, andre Skolebesøg til nedsat Pris.

E. Museumsteknik.

Saavel statsanerkendte som statsunderstøttede Museer er forpligtet til

- 1) at protokollere indsamlede Genstande med korte Beskrivelser, Maal, Oplysninger om Sagernes Herkomst og Brug samt til at nummerere dem,
- 2) at drage Omsorg for Sagernes Konservering og Bevaring,
- 3) at ordne og udstille Samlingerne paa instruktiv Maade,
- 4) at bevare og ordne Arkivet.

F. Virksomhedsomraade.

Statsanerkendte og statsunderstøttede Museers Virksomhedsomraade fastsættes af Ministeriet.

Grænserne for et Museums Virksomhed paa forhistorisk og historisk Omraade behøver ikke at falde sammen.

Museerne maa ikke foretage Udgravninger uden for det for dem fastsatte Virksomhedsomraade. Af Hensyn til Bestemmelserne i § 2 i Lov Nr. 140 af 7. Maj 1937 maa ingen Udgravning af Mindesmærker finde Sted uden efter forudgaaende Forhandling med Nationalmuseet.

Bestemmelse om Virksomhedsomraadet skal optages i Museets Love.

§ 8.

Forholdet til Nationalmuseet.

Der bør tilstræbes et nøje Samarbejde mellem Nationalmuseet og Lokalmuseerne.

Ved større arkæologiske og arkitekturhistoriske Undersøgelser inden for et Lokalmuseums Omraade skal Nationalmuseet og det lokale Museum meddele hinanden de fornødne Oplysninger om Arbejdernes Paabegyndelse og Gennemførelse.

Museumsgenstande, som har ganske særlig videnskabelig Betydning for Nationalmuseet, kan afgives hertil af det lokale Museum, imod at dette til Gengæld faar overladt andre, paa Egnen fundne Sager, der udfylder væsentlige Mangler i dets Samlinger.

Nationalmuseet kan i Lokalmuseerne deponere Genstande, der efter Nationalmuseets Skøn ikke er nødvendige som Udstillings- eller Studiemateriale i Centralsamlingen.

Lokalmuseerne kan indbyrdes afhænde, bytte eller foretage Deponeringer med det Formaal at føre Museumsgenstande tilbage til den Egn, hvor de hører hjemme.

Fornøden Vejledning søges hos og ydes af Nationalmuseet. Mellem dettes Embedsmænd udnævner Ministeriet Tilsynsførende, der hver for sit særlige Omraade (forhistorisk og historisk Arkæologi samt Almuekultur) i Løbet af en toaarig Periode besøger de statsanerkendte og statsunderstøttede Museer, paaser, at de ledes i Overensstemmelse med de givne Forskrifter, gennemgaar deres Samlinger med særligt Henblik paa Forøgelser, Protokollering, Nummerering, Vedligeholdelse og Regnskaber samt forhandler om Spørgsmaal, som de eller Museumsbestyrelsen ønsker at drøfte.

Større Anskaffelser af Museumsinventar, Omordningsarbejder samt andre Dispositioner af betydningsfuld Karakter bør forud drøftes med Tilsynet.

Hvis nogen af de Tilsynsførende anser det fornødent, kan de fremsende skriftlige Henstillinger til Bestyrelsen, og hvis saadanne Henstillinger angaaende væsentlige mod §§ 5 og 7 stridende Forhold i Museets Drift gentages ved næste Tilsynsbesøg, sker Indberetning til Undervisningsministeriet gennem Nationalmuseet.

Under særlige Omstændigheder saasom større Omordningsarbejder og lignende, hvor et længere Ophold er nødvendigt, kan Nationalmuseet yde Bistand ikke blot gennem de Tilsynsførende, men ogsaa ved andre af sine Museumsmænd.

§ 9.

Hvis et selvejende Museum standser sin Virksomhed, overgaar — hvor ikke anden, gyldig Bestemmelse maatte foreligge — Museets Ejendele til Kommunen, forsaavidt denne vil overtage Museets Drift. I modsat Fald bestemmer Ministeriet, hvorledes der skal forholdes med de paagældende Ejendele.

§ 10.

De af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen den 15. December 1915 givne Regler vedrørende Statstilskud til historiske Museer i Provinsen ophæves.

Undervisningsministeriet, den 26. September 1941.

P. M. V.

Fr. Graae.

K. Paludan-Müller.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
REGNSKAB 1943

I N D T Æ G T

Beholdning Marts 1943	Kr.	3344,74
Kontingenter: A. Foreninger	-	1007,40
do. B. Byraad	-	240,00
do. C. Institutioner	-	1010,00
Statstilskud	-	1000,00
Renter	-	94,27
Abonnement, Salg af Skrifter	-	1844,95
Bidrag til Skriftens Historie fra Carlsbergfondet....	-	2750,00
Bidrag til Værket om Præstegaarde:		
Carlsbergfondet	Kr. 3000,00	
Raben-Levetzau.....	-	1000,00
Skrike	-	500,00
		- 4500,00
		Kr. 15791,36

U D G I F T

Sekretærens Honorar	Kr.	300,00
Nielsen & Lydiche	-	3879,65
F. Hendriksen	-	260,43
Forfatterhonorarer	-	1502,50
Præstegaarde	-	447,60
Præmie	-	200,00
Rejseudgifter for Bestyrelsen	-	60,00
Ekspedition af »Fortid og Nutid« m. v.	-	354,86
Porto og diverse Udgifter	-	212,02
Beholdning Marts 1944.....	-	8574,30
		Kr. 15791,36

Den 29. Marts 1944.

Hans Knudsen.

Ovenstaaende Regnskab er revideret og fundet i Overensstemmelse med Bilagene.

København, den 21. April 1944.

Georg Galster,

Knud Klem.

udbetaling for revidering

for revidering

for revidering

ØSTJYSK POTTEMAGERI

NOGLE BEMÆRKNINGER

Af *Helge Søgaaard*.

Overskriften til disse Linier er i sig selv dobbeltydig. Den kan baade betegne Lertøj, der er blevet brugt i Østjylland, og Lertøj, som er blevet fremstillet her. Det er det sidste, Talen er om, men det udelukker ikke, at de to Grupper delvis falder sammen, da det er det naturligeste at antage, at en Egn, der selv har produceret Pottevarer, i det væsentligste har været selvforsynende paa dette Omraade. Talen er om det gul- og rødbrændte Lertøj, udført paa Drejeskive og med Blyglasur, for de finere Sorters Vedkommende med Begitning paa Overfladen og paa-malet eller indridset Ornamentik, for de tarveligere Varers kun med Blyglasur og med ringe eller ingen Dekoration. Her skal paapeges Muligheden af, at disse Varer ikke blot er blevet udført i Sorring, som almindeligt antaget, men at de ogsaa kan stamme fra Pottemagere, der virkede i Købstæderne.

Som bekendt falder det hjemlige jyske Lertøj i to vidt forskellige Grupper: de sortbrændte Jydepotter og de ovenfor nævnte Varer. Hvis nærmere Oplysninger ikke foreligger, og et Pottemagernavn optræder uden uddybende Tilføjelser, er det vanskeligt eller umuligt at afgøre, hvilken Slags der er Tale om. »Grydemændene« Søren Poulsen og Søren Clemetsen fra Skive¹⁾, der i 1583 besøgte Pinsemarkedet i Aalborg, maa saaledes antages at have været Forhandlere af Jydepotter, fordi man fra andet Sted ved, at Skive lige til op i det 18. Aarhundrede producerede sorte

1) Jy. Saml. 1, IX, 125—26.

Potter, hvorefter denne Husflid flyttede ud til Gammelstrup Sogn (Fjends Hrd.) og den omliggende Egn, og Skive er den eneste Købstad, hvor det med Sikkerhed er fastslaaet, at Tilvirkning af Jydepotter har fundet Sted. Mellem de mange Træk, der adskiller de to Grupper Lervarer, er ogsaa den, at Produktionen af Jydepotter er et udpræget landligt Erhverv, medens de egentlige Pottemagere baade bor paa Landet og i Købstæderne. Den sidste Gren af Pottemageriet synes at have udviklet sig gennem en langvarig Tilknytning til Teglstensbrændingen, idet begge Erhverv arbejder med virkelige Ovne, der er Forudsætningen for at opnaa den Kvalitet, det blyglaserede Lertøj har. Pottemagerne paa Renaissancens Tid greb i nogen Grad ind paa Teglbrænderens Arbejdsomraade. I København nævnes 1551 Johan Pottemager som Sælger af Astrag, 1579 Lars Pottemager²⁾, og fra den Egn, hvis Forhold berøres her, kan det anføres, at Eske Brok 1615 fik Besked om at lade brænde Astrag hos den Pottemager i Randers, som plejede at brænde glaserede Astrag³⁾. Det nære Forhold mellem Teglbrænding og Pottemageri holdt sig langt ned i Tiden. I Knud Aagaards »Beskrivelse over Thy« (Viborg 1802) nævnes det, at Teglværket i Vestervig (Refs Hrd.) tidligere havde brændt Lerkar, men at dette var ophørt paa den Tid, da Bogen udkom. Forskellen mellem Teglbrænder og Pottemager er kun ubetydelig, og den første har næsten lige fra Teglbrændingens Begyndelse i Østjylland været kendt med Blyglasuren, som det fremgaar af Murstensdetailler fra Aarhus Domkirke med skraa Kamrifling i det vaade Ler og grøn, tarveligt udført Blyglasur derover (nu i »Den gamle By«). I et Forlig mellem Biskop Eiler Madsen Bølle og Aarhus By 8. Marts 1485 nævnes Kirkens Teglgaard⁴⁾.

Et Vidnesbyrd om Flisetilvirkningen paa Aarhus-Egnen omkr. 1600 er allerede fremdraget af Museumsinspektør Kai Uldall, der omtaler, at Fliser i Efterligning af det delvis tinglaserede Arbejde, der kendes fra Næstved med et Liljemotiv i en kantstillet Kvadrat,

²⁾ R. Mejborg: Borgerlige Huse, Kbh. 1881, 20.

³⁾ Kanc. Brevbøger 4. 5. 1615.

⁴⁾ I. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden Aarhus I, Kbh. 1845, 47.

er fundet i Aaby Kirke (Hasle Hrd.) med Blyglasur⁵⁾. Gravfliser af denne Art kendes ogsaa fra andre Kirker i denne Egn, fra Maarslet Kirke (Ning Hrd.) og Adslev Kirke (Hjlemslev Hrd.), begge Steder med grøn Blyglasur. (Fig. 1). Om disse Fliser er

Fig. 1. Gravfliser fra Adslev Kirke, Hjlemslev Hrd.
»Den gamle By«.

fremstillet af Pottemagere ude paa Landet, eller Værkstedet har ligget i Byen, vides ikke, men det er dog i denne Forbindelse værd at fremdrage en Oplysning, der tyder paa, at det landlige Pottemageri gaar langt tilbage paa Egnen. Rasmus Pedersen Thestrup nævner i sin Stambog, at han 2. Dec. 1632 lod »opbygge den Nye Bod paa pottmagersæye nest op til Her Christen Hend-

⁵⁾ Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1934, 51.

richsøns boer i Løngaee — —⁶⁾), og denne Notits er formodentlig den ældste, der kan tyde paa, at der paa denne Kant af Landet har været drevet Pottemageri uden for Byerne. Paalideligere er Efterretningerne om det andet, nordligere Centrum for Tilvirkning af Lertøj i Østjylland i Hellum Hrd. I et Tingsvidne af Hellum Herredsting 27. Juni 1643 nævnes blandt Vidnerne Hans Potmager i Siem, og efter denne Dato kan Pottemageriet følges her til dets velkendte Blomstring i 1700'erne. 1689 og 1691 nævnes to forskellige Pottemagere, begge med Navnet Jørgen, 1707 Pottemagersvenden Mads Jørgensen⁷⁾. Desuden synes der ogsaa i 1606'erne at være drevet Pottemageri paa Djursland i Gjesing og Nørager Sogne. Kilden herfor er det berømte Kalenderfad i Dansk Folkemuseum.

Fra Midten af det 18. Aarhundrede har Hellum og Gjern Herreder haft en blomstrende Tilvirkning af Lervarer, men det var ikke det eneste Sted i Østjylland, hvor Professionen blev drevet. Ogsaa i Købstæderne fandtes der mange Pottemagere. De vigtigste Kilder til Oplysning om dem er Borgerskabslisterne. De indeholder imidlertid ikke alle Borgere i Købstæderne. Mange Folk drev deres Erhverv uden først at have været paa Raadstuen og løst Borgerskab. 1671 blev 90, der brugte borgerlig Næring i Aarhus, indstævnedes i denne Anledning, 1675 skete det samme med 47⁸⁾, og 1690 maatte over 100 unge Folk i Tønder aflægge deres Borgered, som de hidtil havde unddraget sig⁹⁾. De Pottemagere, man finder i Borgerskabsbøgerne, udgør derfor kun et Minimum, der maa udfyldes med tilfældige Oplysninger fra andre Steder, men naar man som nedenfor sammenligner Antallet af Pottemagere i de forskellige Købstæder, bliver denne Ufuldstændighed mindre generende, fordi det maa antages, at Borgerskabsprotokollerne i det store og hele er lige mangelfulde i alle Byer og det indbyrdes Forhold derfor ikke forrykket. I Almindelig-

⁶⁾ Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus II, Kbh. 1845, 322.

⁷⁾ Kl. Gjerding: Hellum Herreds Beskrivelse og Historie, Aalborg 1890, 46, 239—40.

⁸⁾ Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden Aarhus II, Kbh. 1845, 230, 240.

⁹⁾ L. Andresen: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern, Kiel 1937, 37.

hed gælder det, at Opgivelserne for det 17. Aarhundrede fortjener mindst Tro paa Fuldstændighed, og at Paalideligheden er stigende, jo mere vi nærmer os vor egen Tid.

Skønt Randers skulde synes at give daarlige Vilkaar for Pottemagere, da der lige syd for Byen brændtes Jydepotter i Vorup, har der dog boet ikke faa. 1633 tog Jørgen Pottemager Borgerskab efter Borgerskabsprotokollen 1631—62, og samtidig eller lidt efter nævnes forskellige andre i Skattemandtæl, 1633 Morten Pottemager, 1650 Bendix Pottemager, 1663 og 1670 Kasper Pottemager, 1681 Hans og Chresten Pottemager. Efter Borgerskabsprotokollerne 1683—1721 og 1723—95 tog 7 Pottemagere Op- hold i Byen.

I Aarhus nævner Borgerskabslisterne i alt 20 efter 1613, da den første navngivne Mester Christen Madsen, født i Møldrup (Hindsted Hrd.) tog Borgerskab i Købstaden. Efter en Fortegnelse over Haandværkerne 1625 havde Aarhus dengang 2 Pottemagere¹⁰⁾. Desuden kendes Pottemageren Søren Jensen, der 1697 sammen med andre Haandværkere underskrev en Ansøgning til Magistraten om, at Markedet 22. Febr. maatte blive indskrænket til udelukkende at omfatte Heste og Kvæg¹¹⁾. De 20 Mestre i Borgerskabsbogen kan ordnes efter Hjemsted, hvorved man faar en Tabel af følgende Udseende:

Hjemsted for Pottemagere i Aarhus	1613— 1700	1701— 1800	1801— 1860	1613— 1860
Aarhus	2	2		4
Horsens		1		1
Odense		1		1
Svendborg			1	1
Hillerød		1		1
Gjern Hrd.		3		3
Hellum-Hindsted Hrd.	1			1
Andre Egne af Jylland	1	2		3
Uangivet	3		2	5
I alt	7	10	3	20

¹⁰⁾ Aarhus gennem Tiderne I, Kbh. 1939, 259.

¹¹⁾ Skomagerlavets Arkiv, »Den gamle By«, Aarhus. De i det følgende benyttede Borgerskabslisters findes i Landsarkivet i Viborg.

Allerede 1588 nævnes i Horsens 2 Pottmagere paa en Mønstringsliste, 1728 var Antallet 4, 1736 3 og 1769 6¹²⁾. Efter Borgerkabslisten 1650—1727 og 1728—1832 kan følgende Tabel opstilles:

Hjemsted for Pottmagere i Horsens	1650— 1700	1701— 1800	1801— 1832	1650— 1832
Horsens	5	5		10
Randers		1		1
Gjern Hrd.		5		5
Andre Egne af Jylland.....	3	2		5
Samsø			1	1
Uangivet.....		2	1	3
I alt	8	15	2	25

I Vejle er Antallet af Pottmagere beskedent i Sammenligning med Horsens. Efter J. Swane: Vejle Borgerbog (Vejle 1943) faar man følgende Liste:

Hjemsted for Pottmagere i Vejle	1755— 1800	1801— 1860	1755— 1860
Vejle	1		1
Svendborg	1		1
Haderslev		2	2
Aabenraa	1		1
Egne i Jylland udenfor Pottmageregnene.		2	2
Sverige		1	1
Uangivet	1		1
I alt	4	5	9

Ifølge »Fortid og Nutid« II, 88, er der i Fredericia fundet en Kakelform med Aarstallet 1647. Den er saaledes ældre end Byens Grundlæggelse 1650 og aflægger vel Vidnesbyrd om Formenes og dermed Motivernes sælsomme Vandringer, men fra denne By er Kilderne i øvrigt meget sparsomme. Her findes kun en Raadstueprotokol 1670—1724 og en Borgerkabsliste 1827—51.

¹²⁾ Fabricius: Horsens Bys Historie, Odense 1879, 415, 470.

De indeholder tilsammen 4 Mestre. Niels Knudsen tog Borgerskab 1682, Abraham Mortensen Heidsberg fra Slangstrup 1703, Jens Andersen fra Skelskør 1706 og Chr. A. Sørensen fra Skovdallund 1839. Fra Koldings Pottemageri er Vidnesbyrdene talrigere. Fund af Kakelforme beretter om en haandværksmæssig Fremstilling i Renaissancen¹³⁾, og Raadstueprotokollen 1675—1877 viser, at der til 1860 har været 16 Pottemagere i Byen. Ordnet efter samme Skema som ovenfor faar man følgende Billede:

Hjemsted for Pottemagere i Kolding	1675— 1700	1701— 1800	1801— 1860	1675— 1860
Kolding	1			1
Horsens		1		1
Assens	1			1
Kerteminde	1			1
Odense		1		1
Svendborg			1	1
Holbæk			1	1
Flensborg		3		3
Slesvig By			1	1
Jylland udenfor Pottemagerregne . .		1	1	2
Fynske Landsbyer		1		1
Sverige		1		1
Tyskland			1	1
I alt	3	8	5	16

Endnu talrigere var Pottemagerne i Haderslev. 1775 var der 3 Pottemagere i Byen, og 1721 boede 1 i Gl. Haderslev¹⁴⁾. Ordnet efter deres Hjemsteder faar man følgende Tabel (efter Th. O. Achelis: Bürgerbuch der Stadt Hadersleben I, 1940). Det af Jørgen Olrik i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1928 omtalte Fad viser i sin Dekoration Kvaliteten af Arbejderne fra denne Købstad. Det sønderjyske Pottemageri er ellers lidet tilfredsstillende undersøgt.

¹³⁾ Chr. Axel Jensen: Et københavnsk Fund af Kakelforme, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1935, 52.

¹⁴⁾ Th. O. Achelis: Haderslev i gamle Dage, Haderslev 1929, II, 144, 247.

Hjemsted for Pottemagere i Haderslev	1630— 1700	1701— 1800	1801— 1860	1630— 1860
Haderslev		2	6	8
Flensborg	1	2	1	4
Slesvig By			1	1
Sønderjyske Landsbyer		1		1
Odense		1	1	2
Kolding			1	1
Fredericia			1	1
Slagelse		1		1
Helsingør		1		1
København		1		1
Jylland udenfor Pottemageregnene		1		1
Holsten		1	1	2
Tyskland			1	1
Uangivet			1	1
I alt	1	11	14	26

I Tidsrummet 1739—1851 kendes 9 Pottemagere fra Aabenraa. Af disse var 1 fra Haderslev, 2 fra Sachsen, 1 fra Vejle, 1 fra Flensborg, 1 fra jyske Landdistrikter og 2 fra sønderjyske Landdistrikter. Fra Sønderborg nævnes i Tiden 1585—1837 9 Pottemagere, om hvis Hjemsted Oplysningerne desværre er meget mangelfulde. En enkelt, der nævnes i en Ejendomsliste fra 1680, stammede fra Bingen ved Rhinen, Brdr. Winter, hvis Pottemageri blev grundlagt 1837, hørte hjemme i Slesvig By¹⁵⁾.

Der er her saa indgaaende gjort Rede for Mestrene for gennem Opregningen at fastslaa, at der i de jyske Østkystbyer har levet mange Pottemagere. Det forholdsviis store Antal bliver saa meget mere iøjnefaldende, som Vestkysten ikke kan opvise den samme Mængde. I Tønder omtales ca. 1710 en Pottemager¹⁶⁾, iøvrigt nævnes kun to, Chr. Kleef fra Lübeck, der tog Borgerskab 1749, og Peter Heinrich Langfeldt fra Kellinghusen, som blev Borger i 1843¹⁷⁾. Det er formodentlig hans Værksted, Dr. Hjel-

15) For Oplysningerne om Pottemagerne i Sønderborg bringer jeg Museumsinspektør Raben en Tak. Arkivar J. Hvidtfeldt har velvilligt givet Oplysning om andre sønderjyske Pottemagere.

16) M. Mackeprang: Tønder gennem Tiderne I, Tønder 1943, 113.

17) L. Andresen: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern, Kiel 1937.

holt omtaler. Efter denne Beskrivelse har det ikke været stort. I 1859 fremstilledes kun 2—3000 Stkr. Lertøj¹⁸⁾.

I Ribe synes der ikke at have været nogen fastboende Pottemager med Undtagelse af den tyske Mester, der omtales 1568. Da der 1623 skulde anskaffes en ny Kakelovn til Nørreport, var det en Pottemager fra Husum, som leverede den, og til Sct. Hans Markedet 1640 mødte der 4 Pottemagere fra denne By, til Frue Markedet s. A. 2. Pottehandlere fra Husum nævnes desuden 1580 og 1581¹⁹⁾. Senere synes den gamle Stiftsstad at have faaet sin Forsyning af glaseret Lertøj fra Haderslev, som det udtrykkeligt meddeles 1772²⁰⁾. Grydergade hed tidligere Graabrødregade og har faaet sit Navn, fordi den var Stedet, hvor Jydepotterne blev forhandlede.

Varde-Egnens store Produktion af Jydepotter synes ganske at have afholdt nogen Pottemager, som fremstillede rødbrændt Lertøj, fra at slaa sig ned i Byen, og fra Ringkøbing kendes formentlig kun Ole Chr. Bech, Sønsøn af Eskil Bech paa Øland²¹⁾. Fra Lemvig har man et positivt Vidnesbyrd om, at der ikke tilvirkedes Lertøj paa Stedet. 1795 hedder det: »Man kiøber Potter fra Horsens og Idum Sogn, kanskee fordi Materien og Midlet mangler, imidlertid er her en Mand, som henter Potterne«²²⁾. Blandt Viborgs Borgerskaber 1713—1865 findes kun 1 Pottemager, Søren Nielsen Fane, der blev Borger 1801.

Paa Mors skal det første Pottemageri være anlagt 1833 i V. Jølby, desuden fandtes der 3 Pottemagere i Solbjerg og ved Sydkysten et lille Værksted i Sillerslev, som imidlertid ikke var i uafbrudt Drift. I Thy fandtes der paa samme Tid et Pottemageri i Hundborg, der hentede sit Ler i Vestervig. Det foretog hver Sommer 5—6 Brændinger med en 15—1600 Kar ad Gangen²³⁾.

18) Tønder gennem Tiderne, Tønder 1943, 196.

19) Kinch: Ribe Bys Historie, II, Odder 1884, 598, 836, 842.

20) Achelis: Haderslev i gamle Dage, Haderslev 1929, II, 144.

21) Jy. Saml. 2, IV, 75.

22) C. Dreyer: Beskrivelse over Lemvig —, Viborg 1795, Optryk 1893, 24. I Idum fremstilledes Jydepotter.

23) C. Diorup: Thisted Amt, Kbh. 1842, 489.

Navnet Grydetorv i Thisted tyder snarere paa Forhandling end Tilvirkning af Lerkar. Et tilsvarende Forhold i Ribe er allerede omtalt, og en uklar Efterretning fra Kolding melder, at den Banke, hvorpaa Slottet er bygget, før dettes Opførelse blev kaldt Gryderhøj, fordi der her blev solgt Jydepotter²⁴).

I Hjørring synes Pottemageriet ikke at have haft noget sikkert Fodfæste. I første Halvdel af det 17. Aarhundrede kendes en Pottemager i Byen²⁵), og i Borgerskaberne 1720—1858 nævnes 3 Pottemagere i Tidsrummet 1840—48, hvis Hjemsted ikke angives. Derimod synes Sæby at have dannet et lille, lokalt Centrum nord for Limfjorden. I Borgerskaberne 1675—1739 og 1787—1861 nævnes 4 Pottemagere, af hvilke den ældste — Michel Jensen — blev Borger 1691.

Aalborg synes paa en paafaldende Maade at have manglet Pottemagere. Der kendes ingen af dette Erhverv mellem Byens Borgere, og 1735 hedder det direkte, at en god Pottemager kunde gøres nødvendig²⁶). Byen har formodentlig faaet sit Forbrug dels fra Helligum Hrd., dels fra Hvorup og Nørresundby, hvor der siden 1720 fandtes en lille Skare, der drev Haandværket²⁷). Endelig kan det nævnes, at der i Ebeltoft 1787 fandtes en Pottemager, der holdt en Dreng²⁸). Efter Pontoppidans Atlas skal der i denne By være blevet gjort godt Pottemagerarbejde, hvoraf en Del blev udført.

Den ovenfor givne Gennemgang af Pottemageriet i Jylland er i flere Henseender meget fragmentarisk og kunde let suppleres med yderligere Enkeltheder, men Resultatet vilde ikke røkkes herved. Det viser med Sikkerhed, at de østjyske Købstæder fra Randers til Aabenraa før 1800 har haft flere Pottemagere end de andre Byer, og den Tilvirkning, som fandt Sted paa Vestkysten, har været sen og har enten hvilet paa Tilflyttere sydfra som i

²⁴) J. J. Fyhn: Efterretninger om Købstaden Kolding. Kbh. 1848, Noteapparat 10—11.

²⁵) C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie, Hjørring 1925, 66.

²⁶) Fra Himmerland og Kjær Herred 1917, 492.

²⁷) Petresch-Christensen: Nørresundbys Historie II, Hjørring 1924, 206.

²⁸) L. J. Böttiger: Æbeltoft og Omegn, Aarhus 1893, 133.

Tønder eller kun været drevet i kortere Tid som i Ringkøbing eller Vestervig. Betragter man Tabellerne nøjere, vil man fremdeles se, at der blandt Østkystbyerne kan udskilles to Centrer med saa godt som ingen indbyrdes Berøring. Det første dannes af Aarhus og Horsens, det andet af Vejle, Kolding og Haderslev. De 2 første Købstæder er karakteriseret ved, at en væsentlig Del af Tilgangen til Faget er kommet fra Byen selv eller fra Gjern Hrd., og at Produktionen naar sin Kulmination i det 18. Aarhundrede. Tallene for Tilgangen før 1700 maa ganske vist betragtes som mangelfulde, men for den følgende Tid maa man gaa ud fra, at Opgivelserne i det væsentlige er rigtige. Tilgangen til Faget i de sydlige Byer udmærker sig ved stor Tilgang fra de sønderjyske Købstæder og er paafaldende stor i det 19. Aarhundrede. De to nørrejyske Byer i Gruppen har næsten ikke haft Pottemagere fra Byen selv, men levet paa en Tilgang fra sydligere og østligere Egne. Desuden har Faget her faaet Tilgang fra Udlandet.

Den nordlige Gruppe af Østjyllands Pottemagere danner saaledes en meget lokalt bundet Kreds, og uagtet Erhvervet stod i saa stor Blomstring i Hellum Hrd., synes der ikke at have været nogen Forbindelse hermed. Den eneste Pottemager, som kendes herfra, er den allerede nævnte Christen Madsen i Aarhus.

Det er ejendommeligt, at saavel Aarhus og Horsens som Vejle, Kolding og Haderslev tilsammen kun har haft en Tilgang af 1 Mester fra København. Det skyldes vel først og fremmest, at Hovedstaden efter 1654 officielt ikke maatte have Pottemagere arbejdende. I dette Aar forbød Frederik III, at de havde deres Ovne inde i Byen, og selv om denne Befaling ikke synes at være blevet udført med det samme, betød den dog Indledningen til en Nedgang. Endnu i Indkvarteringsmandtallet 1659 nævnes 7 Pottemagere og 2 Enker²⁹⁾, i 1728 omtales kun 1 og 1 Enke, men 3 Pottehandlere foruden 1 Enke, der sælger Lertøj³⁰⁾. Det sidste Erhverv er et aabenbart Vidnesbyrd om Pottemageriets Ned-

²⁹⁾ Marquard: Kbh.s Borgere 1659, Kbh. 1920.

³⁰⁾ Kbh.s Huse og Indvaanere 1728, Kbh. 1906.

gang. I Aarhus Borgerskabsbog nævnes den første Pottehandler 1835. Denne Isolation af Pottemagerne i Aarhus og Horsens, der blot har været henvist til Fornyelse fra Landet og enkelte Provinsbyer, har sikkert bidraget til at holde Produktionen nede paa et gammeldags og primitivt Stade. Heller ikke den Tilgang, som

Fig. 2. Mesterstykke, udført af I. C. Gudbjerg i Svendborg 1838. Diam. 48 cm. Svendborg Amts Museum.

kom til Aarhus fra Odense og Svendborg, har kunnet bidrage til at give Byens Tilvirkning af Lertøj en kunstnerisk eller teknisk Fremgang. Paa begge Steder har Produktionen staaet paa nogenlunde samme Trin som i Østjylland. Det her (Fig. 2) gengivne Fad fra Svendborg, udført som Mesterstykke af J. C. Gudbjerg 1838 (nu i Svendborg Amts Museum) staar med sin manglende Begitning paa et lavt teknisk Trin, og Dekorationen viser en udpræget landlig Smag. Heller ikke Pottemageriet i Odense kunde virke fornyende. Her var der 1742 oprettet et Pottemagerlav. Fig. 3 viser et Mesterstykke fra denne By. At dette har været

Grydens Bestemmelse, blev opgivet ved Købet og fremgaar desuden af Lavets Segl, der er aftrykt i Ler ved den ene Hank og brændt og glaseret sammen med Potten, og af Maalene, der svarer til de Fordringer til Mesterstykket, der blev stillet af Cancelliet 1823.

Fig. 3. Mesterstykke fra Odense. Diam. 36 cm. »Den gamle By«.

Den lille Gruppe Pottemagere, som levede i den midterste Del af Østjylland, var saaledes ikke udsat for mange Paavirkninger fra den store Verden. Den Ejendommelighed, at Erhvervet i det 19. Aarhundrede gik tilbage i Horsens og Aarhus, maa sikkert forklares ved, at det var Pottemagerne i Gjern Hrd., som voksede i Antal og slog Købstædernes Mestre ud. Denne Udvikling forstærkedes efter 1850. 1840 var der efter Folketællingens Opgivelser 54 Pottemagere i Gjern Hrd. med 7 Medhjælpere, 1870 var der 70 Mestre foruden Medhjælpere³¹⁾. I Hellum Hrd. fandtes 1775

³¹⁾ Niels Asbæk: Pottemageriet paa Sorringengen, Aarb. for Aarhus Stift 1924, 11.

20 Pottemagere³²), 1832 boede noget over 30 paa Egnen³³), men der fandtes kun 16 Mestre i 1840. Gjern Hrd. var langt det største Produktionssted i Landet. Aarsagen til, at de to Købstæder blev underlegne i Kappelstriden, maa formodentlig søges i, at Omkostningerne var mindre i Gjern Hrd. og Raamaterialet — herunder Brændet — lettere tilgængeligt.

Leret fandtes lige uden for Døren, og Kiseljorden til Glasuren hentedes i Sminge. Den kaldtes »Farve« og kostede 4—7 Mk. pr. Læs efter Kvaliteten. Den blev malet og sigtet, hvorefter den blandedes med Blyilte i Forholdet 4 Skpr. »Farve« til Blyilte af 5—6 Lpd. Bly. Dette Pulver blev strøet paa de lufttørrede Varer, efter at de i Forvejen var blevet svagt vædede³⁴). Vanskeligere synes det at have været at skaffe Blyet. E. Tang Kristensen har bevaret en Meddelelse om, at Ejeren af Gadbjerg Kirke (Tørrild Hrd.) 1785 tog Blyet af Taget og solgte 30 Skppd. af det til Pottemagere paa Sorring-Egnen, der brugte det til Glasering³⁵). Om Datidens Ovne kendes vist kun, hvad Schythe har meddelt. De var byggede af lufttørrede Stene, lagte i Ler, omsluttede af Kampestenmure og med Tegltag. Til Brændingen brugtes Bøg og Birk, da Tørv gav urene Kar. I hele Gjern Hrd. brugtes aarlig ca. 200 Favne, og til hver Brænding medgik omtrent 1 Favn. I Linaa Sogn fandtes 5 Ovne, i Dallerup 36, i Tulstrup 3, i Laasby 3 og i Røgind 3. Enkelte Pottemagere laante de andres Ovne og betalte 3 Mk. i Leje for hver Brænding³⁶).

Det østjyske Lertøjs svage Punkt er Glasuren, der undertiden er daarligt udført og har Tilbøjelighed til at udskille giftige Blyforbindelser. Det staar maaske i Forbindelse med Glasurens Mangler, at Aarhus Stiftstidende 5. Jan. 1799 anbefaler en anden S sammensætning af den med en Blanding af Salpeter, Potaske og Kogsalt.

³²) Begtrup: Beskrivelse af Agerdyrkningens Tilstand i Nørre-Jylland II, Kbh. 1810, 228.

³³) C. Christensen: Aalborg Amt, Kbh. 1832, 136. Denne og den foregaaende Opgivelse maa vel anses for kun tilnærmelsesvis rigtig.

³⁴) I. C. Schythe: Skanderborg Amt, Kbh. 1843, 725.

³⁵) Det jyske almuoliv I, 2, Nr. 56, s. 22.

³⁶) I. C. Schythe: anf. V. 725.

Af Hjemstederne for Pottemagerne i Aarhus og Horsens synes det at fremgaa, at det paa Forhaand maa anses for vanskeligt at skelne mellem den Produktion, der stammer fra Gjern Hrd., og det Lertøj, som er blevet tilvirket i Købstæderne, da de Pottemagere, der er vandret ind til de to Byer, næppe har lagt deres Arbejdsmaade om, men formodentlig har fortsat i den tekniske

og kunstneriske Form, de engang var blevet oplært i. Et Bevis herfor vilde kunne føres, hvis man paa Grundlag af Signaturer kunde adskille den østjyske Produktion i en lændlig og en købstadsmæssig Gruppe, men her svigter Materialet. Signaturer staar ikke til Raadighed ad libitum. Fra Sorring kendes en lav, trebenet Potte med grøn Glasur over Begitningen og Signaturen: Hans Jensen Sorring 1837. Den har været brugt i Aarslev ved Aarhus. En lille, tøndeformet Krukke — lige-

ledes med grøn Glasur over Begitningen — er i det ene af sine 4 Felter mærket: Anne Magrethe Rasmus Datter og i et andet Røge[n] Anno 1848. Her har man sikkert at gøre med en Ejersignatur, men Krukken maa med stor Sikkerhed antages udført i Røgind paa Bestilling, da det at bringe Lertøj udefra til denne Pottemageregn vilde være som at bære Ugler til Athen. Krukken to andre Felter har forvanskede Barokmotiver, og Felterne adskilles af lodrette Baand af Led som et omvendt S, indridset i Leret før Brændingen og Glaseringen. Dette Motiv kan saaledes henføres til Gjern Hrd. i Tiden ca. 1850. Det Fig. 4 afbildede Fad er købt i Gjern og maa ud fra den samme Betragtning som ovenfor anses for udført paa Stedet.

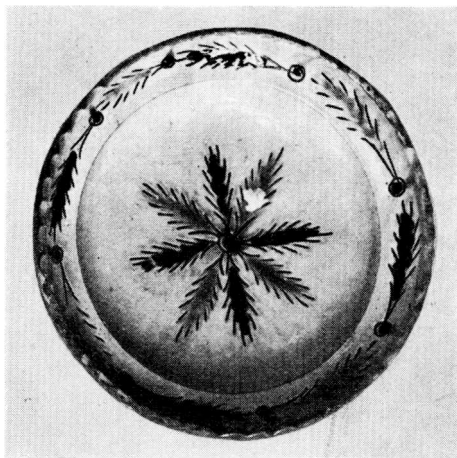

Fig. 4. Fad med Begitning og grønne og brune Farver. Fra Gjern (Gjern Hrd.).
Diam. 21,7 cm. »Den gamle By«.

Fig. 5. Fiskefad med Begitning og grønne og brune Farver. Diam. 30,7 cm.
»Den gamle By«.

jævnere Befolkning har delt Smag med Bønderne — begge Dele har vel været Tilfældet. Fra det 18. Aarhundrede findes der i Østjylland talrige Fade, som almindeligvis uden nærmere Begrundelse henføres til Gjern Hrd.s Produktion; Prøver herpaa er vist Fig. 5—6. Men i hvert Fald eet Arbejde kan med Sikkerhed henføres til en Købstadpottemager. Det er gengivet Fig. 7. Det er et stort Fad, beregnet til at hænge paa Væggen som Dekorationsstykke i Lighed med en foregaaende Generations Platter eller for at vælge et mere træffende Sidestykke de talrige »Makkum-Fade« fra Samtiden, hvis Gennemboringer i Fodranden viser, at de ogsaa har været beregnede paa at hænge op.

Af større Interesse for Bestemmelsen af Forholdet mellem Købstadens og Landets Pottemageri vilde det være at kunne henføre Lertøj fra det 18. Aarhundrede til bestemt Mester i en Købstad. Af de 25 Mestre i Aarhus og Horsens i denne Periode var 8, altsaa 33% fra Gjern Hrd., og man maa regne med, at Købstædernes Produktion i denne Tid har haft et landligt Præg, enten det nu er, fordi Mestrene har arbejdet for Kunder uden for Købstæderne, eller Købstædernes

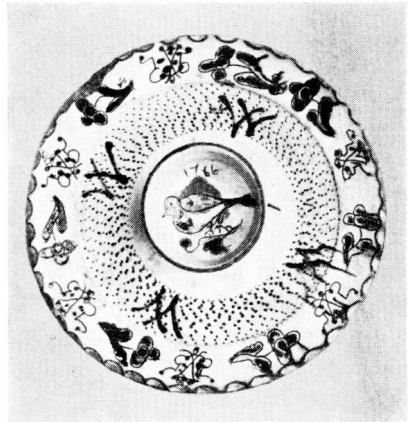

Fig. 6. Fiskefad, dat. 1766, med Begitning og grønne og brune Farver. Diam. 29 cm. »Den gamle By«.

Fig. 7. Fad, sign.: Horsens 18. Juli 1789. Begitning og grønne og brune Farver. Diam. 39,5 cm. »Den gamle By«.

Fadet er udført som de andre, oven paa den begittede Overflade er Dekorationen udført dels med grøn og brun Glasur, dels ved Indridsning, saa den brune Bund kommer frem. Det har en Diam. af 39,5 cm. Inden for Rankeborten langs Randen ses en løbende Hjort med en Krone mellem Takkerne, paa hver Side flankeret af et ornamentalt Træ, desuden findes Indskriften:

ANNO 1789

Hav Tach Ja Evig Tach Min Frome Gud og Fader
 Du Min Welgiørere Som Ingen Thid Aflader
 at Bere Omhu For Og Selv at Mage Saa
 at Det Kan goe Mig Wel Og du Kan Æren Foe

Horsens d. 18tende Julius

L. A. S.

Fig. 8. Fad, dat. 1608, Jordfund fra Aarhus. Med Dekoration i Pibeler. Diam. 29 cm. »Den gamle By«.

De sidste Initialer maa henføres til Lars Andersen, f. i Horsens, der tog Borgerskab 25. August 1788. Fadets Udsmykning er ikke væsensforskellig fra mange andre af Egnens Fade, naar der tages Hensyn til, at det er udført med et dekorativt Formaal for Øje, og der kunde peges paa andre lignende Fade. Dekorationens Stil vilde imidlertid henføre Stykket til et landligt Produktionssted, hvis Signaturen ikke modsagde det. For mange tilsvarende Fade fra det 18. Aarhundrede maa man derfor regne med, at de kan være udført i Byerne, og det landlige Udseende er bl. a. begrundet i Fagets isolerede Stilling i Østjylland med Indvandring fra Landet til Købstæderne.

I det ovenstaaende er der peget paa en Indvandring og en Indflydelse fra Landet til Byen. Men ogsaa en modsat Bevægelse lader sig tænke. Det landlige Pottemageri maa vel søge sin Oprindelse i Købstæderne, og fra Byerne maa det have medbragt

Fig. 9. Enkelthed af Barselpotte. »Den gamle By«.

og senere modtaget visse Paavirkninger. Begitningen er næppe tænkelig uden den hvide Tinglasur, som den efterligner. Maaske kan en saadan Indflydelse ogsaa eftervises. Fig. 8 viser et Fad med Dekorationer i Pibeler og med Blyglasur, fundet paa Mejl-gade i Aarhus ved en Gaderegulering. Det er dateret 1608. Særlig interessant i denne Forbindelse er Fuglefiguren i Midten. Den genfindes maaske paa en Barselpotte, Fig. 9. Kæden af omvendte S-Led henfører det sidste Stykke til Gjern Hrd. ca. 1850, og ved at paakalde stor Velvilje er det maaske muligt at skimte en Forbindelse mellem de to Motiver. Randborten paa det ældste Fad er maaske optaget fra de importerede, drevne »Daabsfade«³⁷⁾ af

³⁷⁾ Et bedre Navn for disse Fade er *Kakelovnsbækkener*, der ca. 1870 blev anvendt af en Mand, som har set dem i Brug. Jvfr. A. P. Gaardboe: *Oplysninger om Elling og Tolne Sogne*, Jy. Saml. 1, IV, 215. Museumsinspektør Chr. Axel Jensen har velvilligt meddelt, at han i 1912 i Sønderho paa Fano har hørt Benævnelser *Kakelfad*. Sml. ogsaa Feilbergs *Jyske Ordbog* II, 74.

Messing, hvor en lignende Bort med skiftende Spidsovaler og Ruder er almindelig.

I Betragtning af de mulige Ligheder er Forskellen i Udførelse maaske mindre betydelig. Den forskellige Teknik svarer til de forskellige Tider. Renaissancens Pottemageri er netop karakteriseret ved, at Ornamenterne er udført i Pibeler, der tegner sig hvide paa den brune Bund, og Gjern Hrd.s Pottemageri anvendte for ca. 100 Aar siden fortrinsvis en Dekoration i indridsede Linier. Det vilde ikke være underligt, om Motivet var bevaret, og tør man gaa ud fra, at det i Aarhus fundne Fad ogsaa er tilvirket i Byen, har man her et Ornament, der fra Aarhus er vandret ud til Landet, hvor Pottemageriet i Gjern Hrd. har optaget det.

FISKERIET OG MUSEERNE

Af *Holger Rasmussen**).

Fiskeriet er et af de ældste Erhverv i vort Land. I Aartusinderne før Bondebruget holdt sit Indtog herhjemme, har det sammen med Jagten dannet Grundlag for vore Forfædres Eksistens. Endnu i Dag hævder det sig som et af den danske Befolknings Hovederhverv.

Kun spredt og ufuldstændig er vor Viden om Fiskeriets Historie i de mange Aar, der ligger forud for vor egen Tid. Af Affaldsbunkerne ved vore Forfædres Bopladser ser vi, hvilke Fisk der er blevet fanget og anvendt i Husholdningen. Fund af Redskaber giver os ogsaa Besked om, hvilke Fangstmetoder man har anvendt. Vi kender fra vor Oldtid Fiskekroge af saavel Ben, Flint som Metal¹⁾. Fiskelystre af Ben eller Metal anvendt enten til Kast eller Stangning forekommer ligeledes. I de allersidste Aar har den ivrige Tørvegravning bragt Rester af Fletværksruser for en Dag, og den sandsynlige Antagelse af saadanne Fiskefælders Tilstedeværelse i vor Oldtid er nu en fastslaaet Kendsgerning²⁾. Endnu har intet heldigt Fund herhjemme bragt egentlige Fiskegarn for Dagens Lys. Sten, hvis Form gør dem fortrinligt egnede til Netsænkere, forekommer dog almindeligt blandt Oldsagerne fra Bopladslagene, og et andet vigtigt Indicium i samme Retning synes mig at være et lille Redskab af Ben, velkendt fra Ældre

*) Foredrag ved Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København 1. September 1944.

1) Becker i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1941, p. 35—38.

2) Samme i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1941, p. 131 ff., og i Fra det gamle Gilleleje 1943, p. 70 ff.

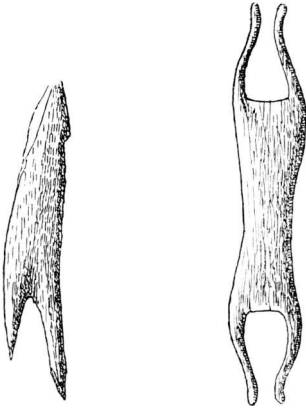

Fig. 1. Netknyttene. a) Mullerupbopladsen, Ældre Stenalder, cf. Aarb. 1903, Fig. 35. b) Vogulsk Netknytter, Nutiden, cf. Sirelius: Suomen Kansanomaista Kulttuuria, Helsinki 1919, Tavle XII, Fig. 12.

Stenalderens Fund. Det er et Benstykke, hvis ene Ende er gaffelformet tilsnittet. Den anden Ende synes paa alle Stykker at være afbrudt, men har uden al Tvivl været tildannet paa samme Maade. Man har antaget, at dette Redskab har været anvendt til Knytning af Net³⁾, og denne Antagelse vinder afgjort i Sandsynlighed ved Kendskabet til Naale af lignende Form, der vides at have været anvendt til Fremstilling af Fiskegarn (jvf. Fig. 1). Først senere er man naaet frem til den mere hensigtsmæssige Naaleform, hvor den ene Ende lukkes, hvorved Naalen lettere føres gennem Maskerne uden at hænge i. Et heldigt Fund vil sikkert en Dag give os et Fiskegarn med knyttede Masker fra vor Oldtid.

Er vort Kendskab til Oldtidens fiskeriet saaledes relativt fyldigt, saa gælder dette desværre ikke om de følgende Aarhundreder. Vi ved vel, at det middelalderlige Fiskeri efter Sild var en Faktor af stor økonomisk Betydning, baade da det dreves i Sundet og senere i Limfjorden. Men vor Viden om dette Fiskeris Redskaber og Metoder er ringe. Hvad der her kan gøres, er en systematisk Gennemgang af Tidens skriftlige Kilder og af de Fund, der rummes paa vore Museer, fra denne Periode. Og saa navnlig Haabet om, at kommende Fund fra Middelalderlagene i vore Byer og Borge kan give os et fyldigere Materiale i Hænde.

³⁾ Sarauw i Aarb. 1903, p. 263—65. Friis Johansen i Aarb. 1919, p. 106.

Indtil videre maa man tænke sig Udviklingen fortsat jævnt igennem disse Aar med de Nyheder, som Samkvemmet med Europas øvrige Stater har budt den danske Befolkning, først de nordtyske Stæder, senere især Hollænderne, der tidligt udviklede et betydeligt Havfiskeri, der ogsaa førte dem til danske Farvande. Fra Statens Side gjordes der flere Gange betydelige Forsøg paa at knytte direkte Forbindelse med den hollandske Kultur ved Indkaldelse af Hollændere. Man har tidligere ment, at disse Hollænderes største Opgave skulde have ligget indenfor Landbruget. Utvivlsomt har de ogsaa haft en ikke ringe Betydning for Fiskeriets Udvikling.

Intet af dette betød dog et afgørende Brud i Udviklingen. Det kom imidlertid, da den voldsomme tekniske Udvikling slog hele det gamle Samfund i Stykker. Som de fleste vel vil vide, begyndte denne i England i Aarene lige før 1800, da man dels fandt ud af at anvende Dampen som Drivkraft, dels at konstruere en Mængde forskellige Maskiner, der gjorde det muligt at udnytte denne nye Drivkraft effektivt. Hvor meget det har betydet for hele den materielle Kulturs Omformning er det vanskeligt at opregne i Korthed. Det maa i denne Sammenhæng være nok at pege paa, hvad det betød for vort eget Lands to gamle Erhverv: Landbruget og Fiskeriet.

Det var under Indtryk af den nye Udvikling, at det danske Landbrug blev lagt om fra overvejende kornproducerende til Producent af overvejende dyriske Produkter. Dette Omsving muliggjordes ved, at man tog den nye Teknik i sin Tjeneste. Men i de samme Aar skete en ligeløbende Udvikling indenfor Fiskeriet. Hidtil havde man her været henvist til selv at tilvirke sine Fangstredskaber og Fartøjer, og ved Benyttelsen af dem var man stærkt afhængig af Vejr og Vind. Man fik nu Midler i Hænde, hvorved man delvis kunde sætte sig ud herover. Ligesom indenfor Landbruget var det til Dels Folk udenfor Erhvervet, der var virksomme for, at man skulde gaa i Gang med det nye. Gennem Smaapjecer, der var billigt til Salg i alle Landets Boglader, søgte man at udbrede Kendskabet til de Nyopfindelser, der var sket saavel i Udlandet som herhjemme. Man veg endog ikke tilbage

Fig. 2. Bæltsbaade ved Anløbsbro, Reersø. Den gamle, sejldrevne Bæltsbaadstype til Sildefangst med Drivgarn har nu ganske maattet vige for det mekaniserede Fiskeris Kuttere.

Th. Gravlund fot. ca. 1910.

for at foretage praktiske Forsøg eller tilskynde andre dertil. Som Eksempel kan nævnes den tidligere Studedriver, Jens Laursen Væver, der gav sig til Fiskeriet og i 1848 opfandt Snurrevaad-det, vel nok det betydeligste Bidrag til Fiskeredskaberne i nyere Tid.

Den private Foretagsomhed fik ogsaa Støtte af Staten. Flere af de Folk, der af Interesse for Sagen havde paabegyndt Arbejdet, knyttedes til Indenrigsministeriet, under hvem Fiskeriet da sorterede. En af Ministeriets første Opgaver var at skaffe sig et Overblik over, hvorledes status quo inden for Erhvervet var. Den Mand, hvem Opgaven betroedes, var Skuespilleren A. J. Smidth, der i Aarene 1859—60 berejste de allerfleste danske Fiskepladser.

Paa Trods af sin Uddannelse maa Smidth siges at have løst sin Opgave paa fortræffelig Maade, hvad hans Beretning, der tryktes ifølge Indenrigsministeriets Foranstaltning, tydeligt vi-

Fig. 3. Redskabshytte fra Midskov, Hindsholm. Saadanne primitive Hytter til Opbevaring af Sejl og Garn var tidligere almindelige ved mange Fiskerlejer. Nu er de næsten overalt borte.

Nationalmuseet fot. 1943.

ser⁴⁾. Hans Opgave var dog ikke alene iagttagende. Han medførte ogsaa Prøver paa moderne Fiskeredskaber, som demonstreredes for Fiskerne, og han skulde ligeledes indgive Forslag til Ministeriet om, paa hvad Maade Fiskeriet kunde ophjælpes. Regeringens betydeligste Indsats blev dog den Forbedring af Trafikmidlerne (Anlæggelse af Jernbaner og Havne), der fandt Sted i de samme Aar, og hvorved der for Fiskeriet skabtes Mulighed for en effektiv Afsætning af Fangsten.

Fra dette Tidspunkt og især fra 90erne skete Overgangen til det moderne Fiskeri med stærke Skridt, saaledes at det traditionsbundne Fiskeri, hvis Forudsætninger findes i Tiden forud for

4) A. J. Smidth: Beretning om Fiskeriernes Tilstand. Kbhvn. 1860. En lignende Oversigt for 80erne gav Ministeriets Konsulent i Fiskerisager, C. F. Drechsel: Oversigt over vore Saltvandsfiskerier. Kbhvn. 1890.

Mekaniseringen, kun træffes brudstykkevis, ja ofte kun i ældre Fiskeres Erindring.

Da det er dette Materiale, man maa udnytte, saafremt man vil søge Oplysninger om Fiskeriets Historie, er det af Vigtighed at gøre sig klart, hvorledes dette Materiale er tilgængeligt. Her viser sig nu det beklagelige, at Museerne kan siges i ret høj Grad at have svigtet deres Opgave paa dette Omraade. Ganske vist har Erhvervet et eget Museum, Fiskerimuseet, hvis Samlinger grundlagdes i 1888 som Resultat af den første danske Fiskeriudstilling. Tidspunktet var meget gunstigt. Det gamle Fiskeri var endnu livskraftigt, og Museet har ogsaa sikret sig mange interessante Ting til Belysning af Fiskeriet forud for Mekaniseringen. Men desværre knytter der sig den Skavank til dem, at Hovedparten af dem er uden (eller ialtfald uden tilstrækkelige) Oplysninger, hvorved deres Betydning for et kulturhistorisk Studium forringes meget væsentligt. Grunden maa sikkert søges i, at der egentlig aldrig har været nogen til at tage sig af Museet. Museumsprotokollen er saaledes først ført fra 1929!

Dette Forhold er saa meget mere beklageligt, som Samlingerne i Landets øvrige Museer kun i ringe Grad bøder herpaa. Af Provinsmuseerne er egentlig kun eet, Skagens Fortidsminder, specielt helliget Fiskeriet, selv om ogsaa Museet i Esbjerg — som rimeligt er — ejer en speciel Fiskerisamling. Paa et Faatal af de andre Museer findes enkelte gode Ting af Interesse i denne Sammenhæng. Det gælder f. Eks. Dragør, Gilleleje, Herning, Nykøbing F. og M., men alt i alt er det meget sparsomt.

Og større Hjælp var desværre heller ikke at hente i Dansk Folkemuseum, Nationalmuseets 3. Afd., skønt det ifølge sin Idé skulde interessere sig relativt lige saa meget for Fiskerbefolkningen som for de øvrige Befolkningslag i vort Land. Et lignende Forhold som det foreliggende har tidligere været omtalt i nærværende Tidsskrift⁵⁾, berørende Bondekulturens mere dagligdags Redskaber. Forklaringen paa de nævnte Mangler ved Museets Samlinger skal sikkert i begge Tilfælde søges samme Sted. Det

⁵⁾ Fortid og Nutid, Bd. XV, p. 9—11 (1943).

vil da være nok at henvise til nævnte Artikel, og saa i øvrigt regne med, at da der for begge Grupper Vedkommende fandtes et særligt Museum, har man fra Dansk Folkemuseums Side slaaet sig til Taals med, at Fiskeriets og Landbrugets museale Interesser varetoges af de paagældende Museer uden at forvise sig om, hvorvidt dette nu ogsaa var Tilfældet. Af de nævnte Grunde udgjorde Folkemuseets Samling af Fiskeredskaber indtil for et Par Aar siden kun nogle ganske faa Numre, der paa ingen Maade kunde give en Forestilling om den Rigdom paa forskellige Redskaber og Metoder, der havde været eller endnu var til at skaffe Vidnesbyrd om herhjemme fra. 1943 paabegyndte Museet imidlertid, takket være en særlig Bevilling fra Grosserer Emil Schous Fond, ved nærværende Forf. en systematisk Indsamling af Redskaber o. a. til Belysning af Fiskerkulturen, suppleret med Optegnelser og Fotografier paa Stedet. Til Trods for Tidernes Vanskelighed, der har bevirket, at selv kasserede Redskaber nyttiggøres ved Reparation af de i Brug værende, har Undersøgelserne allerede i Starten givet gode Resultater. Foreløbig er i 1943 Læsø og godt Halvdelen af Limfjorden berejst, ligesom Eggen omkring Silkeborg, Reersø (ved Storebælt) og Hindsholm er besøgt. Paa Grund af Folkemuseets omfattende Bøndergaardsundersøgelser i indeværende Aar, er der kun arbejdet et Par Dage med Fiskeriet paa Bornholm.

Alene ved disse første Rejser, der nærmest maa betragtes som orienterende Undersøgelser, er Museets Samling af Fiskerisager blevet mere end fordoblet. Tingene skal ikke nærmere behandles her. Som Eksempler paa, hvilke gode Fund, der endnu kan gøres, skal blot nævnes et Par Sildegarn fra Hals ved Limfjorden, mærket med Ejerbogstaver og Aarstallet 1822, og en smukt forarbejdet Hamperok fra Læsø (jvf. Fig. 4). Foruden Erhvervelsen af Tingene er der foretaget fyldige Optegnelser om Fiskemetoder og Fiskernes sociale Forhold fra de paagældende Omraader, ligesom der er taget en Række Fotografier. Dette Materiale indgaar i Folkemuseets Arkiver.

Erfaringen fra denne første Begyndelse har vist, at der endnu er gode Muligheder for at samle Materiale til Belysning af Fiske-

riets Kulturhistorie⁶). Men Arbejdet maa ved Siden af Indsamling af selve Tingene i høj Grad bygge paa sideløbende Optegnelser, da mange Metoder og Redskaber alene er bevaret i Tra-

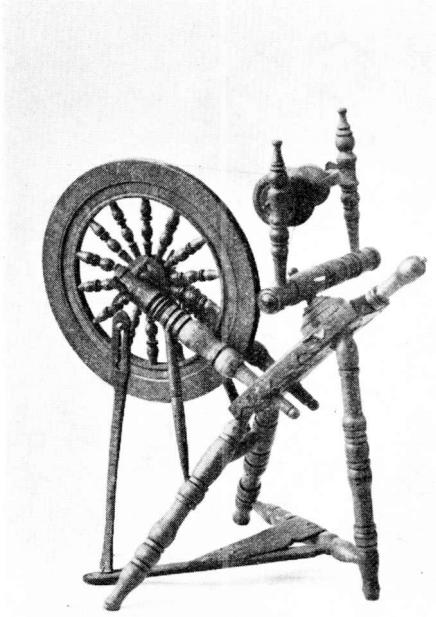

Fig. 4. Hamperok fra Læso. Paa saadanne Rokke spandt Fiskerne tidligere selv Hamp, der anvendtes til Garn og Liner.
Nationalmuseet fot. 1944.

ditionen. Da et saadant Arbejde vil overstige de fleste mindre Museers Kræfter, vil den naturlige Arbejdsdeling vel være, at et enkelt eller maaske et Par af de større Landsdelsmuseer har Fiskeriundersøgelser som særlig Opgave, uden at dette dog paa nogen Maade skulde kollidere med eller overflødiggøre det Arbejde, de mindre Museer allerede har taget op. Det mest ideelle vilde være, om Indsamling af Redskaber gik Haand i Haand med Optegnelsesarbejde, saadan som det praktiseres paa Dansk Folkemuseum. Ved Samarbejde mellem Museerne paa den ene Side og henholdsvis Dansk Folke-

mendesamling, Institut for

Jysk Sprog- og Kulturforskning og Udvalg for Folkemaal paa den anden, skulde tilfredsstillende Resultater dog være at opnaa. Helst skulde det inden alt for længe være muligt at udsende en Spørgeliste om gammeldags Fiskeri (og Jagt) i Danmark.

⁶) Jævnside med Fiskeriundersøgelserne er foretaget Undersøgelser over Jagten (Fældefangst, Jagt med Lokkefugle etc.) hos Fiskere og Bønder. Dette Omraade har været mindst lige saa forsomt som Fiskeriet. Mine Erfaringer viser ogsaa her, at gode Resultater er at hente.

MUSEERNE OG GYMNASIESKOLERNE

Av *Hans H. Fussing**).

De nye undervisningsplaner for gymnasiet fra 1935 kræver av historieundervisningen, at den sætter eleverne i et mere direkte forhold til fortiden end lærebøgerne alene kan gøre, idet der skal arbejdes med billeder og tekster.

Selvom billederne ikke er originaler, og selv om teksterne ofte er bearbejdet eller oversat, fører de dog eleverne nærmere ind paa livet av fortidens mennesker, end de kan komme blot gennem lærebogens fremstilling, men for at levendegøre alle tre ting — billeder, tekster og lærebog — kræves dog en lærer, der baade kan sine ting og kan fremstille sin viden paa en for børnene forstaaelig maade.

Undervisningsplanerne og ikke mindst det supplerende ministerielle circulære af 11. oktober 1937 tilraader desuden, at undervisningen, hvor det kan lade sig gøre, knyttes til »monumenter«, altsaa ikke blot til reproduktioner, baade de store monumenter som slotte og domkirker og de mindre som oldtidsminder og bebyggelsesformer, og især peger man paa det stof, der ligger i museerne, det vil for historiens vedkommende sige de kulturhistoriske museer.

Naar læreren vil — eller skal — tage denne form for arbejde op indenfor gymnasiet, møder han strax to store vanskeligheder: den begrænsede tid, der yderligere beskæres ved den tidsspildende tur frem og tilbage til museet eller monumentet, og sine

*) Foredrag ved Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København 1. September 1944.

egne meget begrænsede forudsætninger. Nogen tid kan ganske vist indvindes, hvis man kan lægge besøget paa museet eller monumentet sammen med en excursion, saaledes som historielæreren ved de fleste skoler foretager det sammen med naturfaglæreren, men det er kun sjældent, at et museum findes paa et sted, som tilfredsstillende naturfaglæreren. Jeg vil dog nævne, at jeg har haft meget udbytte af ture til Frederiksborg, naar min kollega har skullet ud at fiske andemad etcetera i dammene ved Hillerød.

Saadan som universitetsundervisningen i øjeblikket er lagt an, lægges der ikke blot hovedvægt paa den politiske og økonomiske historie, men næsten alle kandidater forlader universitetet uden nogensinde at have faaet systematisk vejledning i gennemgang av et billede eller et monument eller en museums-genstand, end-sige i brugen av et museum. Efter mit skøn er gymnasiets under-visning paa dette punkt et hestehovede foran universitetet, og historielærerne har gjort universitetslærerne opmærksomme paa dette forhold, som forekommer mig ganske uholdbart i længden. Vores henvendelser er blevet modtaget med velvilje, men endnu er der ikke kommet noget reelt ud av det.

Vi historielærere maa derfor ikke blot ved et selvstudium, der især i provinsen kan være vanskeligt nok, søge at øge vor viden, men vi maa i høj grad bede om hjælp hos museumsfolkene. Det har vi ogsaa faaet ved den museumsgennemgang, der saa tit har været knyttet til de pædagogiske efteraarsmøder, men dels del-tager ikke alle lærere i disse, dels er det jo begrænset, hvad man kan lære i den korte tid.

Det arbejde, der kan udføres av os i museerne, er av to arter. Enten kan der være tale om at bruge et museums samlinger eller dele derav som et speciale, saaledes som bl. a. nogle københavnske lærere har gjort, eller museet kan tjene til at levendegøre et stof, som skolen i forvejen ved læsning, mundtlig gennemgang og iagttagelse av billeder har gjort eleverne bekendt med.

Det sidste er det letteste. Eleverne møder med dog nogle for-udsætninger, og den interesserede lærer vil i forvejen i museet uden særlig vejledning fra museumsfolkernes side, d. v. s. uden at behøve at trække urimelige vexler paa deres i forvejen an-

spændte venlighed, kunne finde de ting frem blandt museernes tusinder, som han under et klassebesøg med udbytte kan vise eleverne. Disse besøg har deres store værdi deri, at tingene bliver virkelige, det flade billede bliver rundt, størrelsesforholdene bliver rigtige, og tingene vil ofte kunne ses i en mere almen sammenhæng, f. ex. møblernes anbringelse i en stue eller det enkelte redskab sammen med sine »slægtninge«. Det er for mig meget karakteristisk, at da jeg forleden dag paa Frederiksborg viste en klasse et maleri, som vi har gennemgaaet i reproduktion i klassen, fæstnede de sig først og fremmest ved farverne, selv om det ogsaa var værdifuldt, at vi kunde se detaljer, som bliver borte i reproduktionen.

Dette arbejde vil den interesserede lærer gennemgaaende selv kunne forberede sig til, men bare maa han — og det gælder i endnu højere grad den hjælpsomme museumsmand, der viser rundt — huske paa to ting: man skal holde sig til, hvad eleverne i forvejen ved nogen besked om, saa de ikke under omvisningen skal have lange forklaringer, og man kan ikke forlange av eleverne, at de i mere end een time ad gangen skal kunne holde opmærksomheden fæstnet ved det, de skal se paa. Rent fysisk er det en anstrængelse at trippe rundt i et museum med ophold hvert minut, og for børnene er denne fortsatte iagttagelse av tingene en stor aandelig anstrængelse, bl. a. fordi museumsbesøgene er saa sjældne, at de ikke kan naa at vænne sig til denne nye arbejdsform. Museumsbesøget er nemlig baade for lærer og elever et arbejde, ikke en skovtur. I denne sammenhæng maa jeg maa-ske have lov til at henlede opmærksomheden paa, at det ikke er nogen skade til, om den museumsmand, der vil tage sig av skolebesøgene, vilde sætte sig lidt ind i børnenes forudsætninger ved at gennemløbe deres lærebøger og billedhæfter.

Selv har jeg aldrig prøvet at bruge museernes samlinger til speciale, men jeg er ganske klar over, at det er her, læreren møder sine største vanskeligheder.

For det første maa der være let adgang til museet, selv om skoletid og museets aabningstid ikke falder sammen. Læreren maa kunne komme der alene, mens han forbereder sig, og sam-

men med eleverne, naar han skal demonstrere eller examinere, og eleverne maa kunne komme alene, naar de skal forberede sig til deres smaaopgaver. Skal eleverne lære tingene ordentligt at kende, maa de hyppigt se paa dem og kunne gøre det i fred for kammeraterne. De skal helst have lejlighed til at tage tingene selv — eller i det mindste nogle av dem — i haanden, saa de virkelig kan iagttage dem og ikke blot »ser« det, som læreren eller museumsmanden viser, eller som de læser i en museumsvejledning eller specialavhandling. Problemet, set fra skolens synspunkt, er nemlig her det, at eleverne skal lære selv at iagttage og drage slutninger. Det har i og for sig intet specielt med historie at gøre, men er et almenpædagogisk virkemiddel, at man lader eleverne selv, omend under vejledning og i et tilrettelagt materiale, gøre opdagelserne. Det er et princip, som De vist bedst kender fra fysikundervisningen. Eleverne skal lære at faa alt med, at beskrive, hvad de ser, og ikke at stole paa autoriteten.

For det andet skal læreren vide ordentlig besked. Det kan han naturligvis delvis skaffe sig ved læsning, men hans arbejde bliver ikke blot lettere, men ogsaa mere systematisk og derfor nyttigere, hvis han kan faa vejledning hos den, der til daglig arbejder med tingene, og han maa derfor støtte sig til museumsmanden, ikke mindst naar han begynder paa arbejdet. Her maa den vejledende museumsmand gøre sig klart, at læreren vel har en hæderlig almenviden i den historiske udvikling, men hans kulturhistoriske kundskaber er begrænsede eller tilfældige. Han kender nok noget til aandelige strømninger som reformationen, men han ved meget lidt om, hvilke udslag reformationen gav sig i vort kirkeinventar, for at tage et eksempel.

For det tredje maa læreren vente, at museernes opstilling er saadan, at han og især hans elever let kan finde sig til rette i det. Opstillingen skulde jo gerne være i hovedsagen kronologisk, blandt andet fordi tingene paa den maade naturligt kan sættes ind i lærebøgernes fremstilling, og den skal være saadan, at de vigtigste genstande ikke drukner i undtagelser eller kuriositeter. Man maa ogsaa haabe paa, at tingene er stillet sammen efter visse hovedsynspunkter, at borger- og bondegenstande holdes

adskilte, at arbejdsgenstande er i een gruppe og det, der knytter sig til fester, i en anden.

Hvad jeg her har sagt, gælder naturligvis i særlig grad provinssens museer, for i Nationalmuseet er opstilling, etikettering og de trykte vejledninger saa klare og fyldige, at en lærer let kan finde sig til rette, og her i København er mulighederne for gennem bibliotekerne at skaffe sig særlig viden saa stor, at den lærer, der vil arbejde paa dette omraade, nok kan klare sig.

Der er een gruppe av museer, som jeg tror har særlig betydning, fordi »genstandene« er saa store og i saa nær tilknytning til det, eleverne møder i deres daglige liv, at det er let at komme dem ind paa livet. Det er de museer, der rummer eller ligefrem bestaar av bygninger som Frilandsmuseet i Lyngby, »Den gamle By« i Aarhus og bygningssamlingerne i Maribo og Odense. Her nærmer man sig det arbejde med de egentlige momumenter, som jeg ved har givet saa stort udbytte. Som eksempler kan jeg nævne Domkirkerne, Frederiksborg slot og grupper av landsbykirker eller herregaarde. — Den lærer, der vil give sig av med arkitekturhistorie eller boligkultur, vil naturligt bruge museernes bygninger ligesom egnens andre huse. Bare maa man her haabe paa, at museerne vil stille sig forstaaende overfor de lærere og elever, der i deres iver, om jeg saa maa sige, træder i græsset!

Selv om det ligger lidt i udkanten av dagens emne, maa jeg maaske have lov at sige et par ord om et lidt vanskeligt punkt: *omvisningerne*. Kun undtagelsesvis vil en lærer være i stand til at foretage en omvisning, der kan tilfredsstille en museumsmand, fordi han paa grund av sin begrænsede viden ikke formaar at udnytte det rige stof og kommer til at begaa »brølere«. Paa den anden side er det undertiden saadan, at selv den dygtige museumsmand ikke altid er klar over, hvilke forudsætninger eleverne møder med. Han vil betragte ting som selvfølgelig, som de unge mennesker er ganske uvidende om, og han vil paa den anden side give dem del i saa meget av sin viden, at eleverne trættes av detailrigdommen. Da jeg baade har hørt mønstergyldige omvisninger av museumsfolk og altid har mødt den største hjælpsomhed og forstaaelse hos dem, er det mig ubehageligt at

skulle sige det, men det *maa* siges: museumsfolk har saa svært ved at springe over!

Hvad der skal siges til lærerne, *maa* siges paa et andet sted, men jeg kan godt betro Dem, at jeg mener, at lærerne først og fremmest skal sørge for at sætte sig ordentligt ind i de ting, de vil vise børnene. De skal søge vejledning hos sagkundskaben, og her haaber jeg paa, at de nye museumskonsulenter vil kunne hjælpe provinsgymnasiernes lærere til fuldt udbytte av de lokale museer, naar de er ude i landet, idet man vel har lov til at gaa ud fra, at ikke alle de mindre museers ledere i lige høj grad behersker alle sider av deres store samlinger.

Til museumsfolkene vil jeg gerne sige, at det ikke altid er vigtighed, naar en lærer, hvis viden som sagt er begrænset, hellere vil gennemgaa en samling selv end faa den gennemgaaet for børnene av en sagkyndig. Det hænger sammen med, at tilrettelæggningen av et stof — det være sig en samling eller noget andet — saadan at børn faar udbytte av det, nu engang ikke er hver mands sag, og i al fald en del lærere har lært denne side av deres arbejde saa godt, at de selv i et vanskeligt stof, som de ikke ved alt for meget om, kan finde de ting frem, som børnene forstaar og kan have glæde av. Jeg vil gerne nævne et eksempel fra et andet omraade. Jeg var engang paa fabriksbesøg paa et stort bageri med en 4. mellem. Den udmærkede leder viste os det hele fra kælder til kvist og vidste besked om alle de tekniske detailller, bare begyndte han med det færdige brød og endte med kornet, der kom ind til formaling. Derved var tingene sat saadan paa hovedet, at børnene ikke begreb et ord av det hele. Det kan være forfriskende at gaa en anden vej end den sædvanlige, men saa skal tilhørerne have en stor viden i forvejen, og med børn gaar det ikke.

De har nu hørt noget om, hvad historielærerne haaber at kunne faa paa museerne, men jeg kan dog ogsaa antyde, at der er en mulighed for, at i al fald nogle av historielærerne vil kunne give noget. For det første kan de give Dem et publikum, ikke bare i den forstand, at børnene, der er vænnet til at komme paa museum, nok skal komme igen, men ogsaa paa den maade, at de

som voxne kan skaffe museerne ting, der ellers vilde gaa tabt, fordi de har lært at forstaa, at fortidens sjældne og skønne ting bedst opbevares og kommer til nytte paa et museum. Men dernæst vil de mindre museer utvivlsomt ofte kunne drage nytte av historielærernes almene viden. Der er allerede nogle museer, i hvis ledelse der sidder historielærere, men hvis det i højere grad blev tilfældet, kunde der tilføres museerne en viden om den almindelige historiske baggrund for tingene og en kontakt med helheden i vor fortids kulturelle udvikling, som vilde kunne være til gavn for museerne.

BORGERBØGER

Af Johan Hvidtfeldt.

I vore nabolande er der i de senere aar blevet udgivet en række »borgerbøger«, indeholdende fortegnelser over personer, som har vundet borgerskab. Ogsaa fra to danske købstæder — Tønder og Haderslev — foreligger saadanne publikationer. De er dog udgivet af de tyske forskere Ludwig Andresen og Thomas Otto Achelis¹⁾, og den af *Jørgen Swane* udgivne »*Vejle Borgerbog 1754—1870*« (udgivet af Vejle Byraad) er den første paa dansk trykte »borgerbog«.

En udgivelse af fortegnelser over de folk, som har taget borgerskab i de danske købstæder, har først og fremmest interesse for personalhistorikerne. Borgerskabsprotokollerne er jo en af de mest benyttede kilder ved slægtshistoriske undersøgelser. Men ogsaa for den almindelige historie er de en vigtig kilde, idet det ved deres hjælp er muligt at belyse visse sider af de danske byers historie, først og fremmest de centrale spørgsmaal om borgerskabets sammensætning og indvandringerne til byerne baade fra den øvrige del af landet og fra udlandet. En stor del af borgerskabsmaterialet er allerede blevet benyttet i *Albert Olsens* banebrydende studie: *Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid* (1932), hvor disse problemer er blevet taget op til indgaaende drøftelse²⁾. Undersøgelsen, der kun omfatter tiden til 1800, kan selvfølgelig kun behandle hovedtrækkene af udviklin-

¹⁾ Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1864 (1937) og Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864 I. (1940).

²⁾ En specialundersøgelse foreligger fra Aarhus i Helge Sogaard: Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden (1940) 211 ff.

gen, og mange detailundersøgelser er nødvendige, før spørgsmaalet om det danske borgerskabs oprindelse og sammensætning i aarhundrederne før industrialismens gennembrud kan siges at være løst til bunds.

Selvom der ikke kan være tvivl om, at en udgave af fortegninger over byernes borgere vil kunne lette løsningen af denne opgave, maa man paa den anden side ikke lukke øjnene for, at saadanne udgaver vil lægge beslag paa store økonomiske midler og megen arbejdskraft, som maaske med større videnskabeligt udbytte vil kunne anvendes paa selve arbejdet med de befolkningsmæssige problemer. Men hvad man end maatte mene om betimeligheden af udgivelsen af »borgerbøger«, er der al grund til at tro, at man i fremtiden ogsaa vil tage saadanne opgaver op andre steder, og det vil derfor være paa sin plads — til dels med udgangspunkt i Swanes udgave af Vejle »borgerbog« — nærmere at drøfte de principper, der bør ligge til grund for et saadant udgivelsesarbejde og belyse disse mere indgaaende gennem sammenligning med andre tilsvarende arbejder³⁾.

Det første problem, udgiveren bliver stillet overfor, er at fremskaffe et saa paalideligt kildemateriale som muligt. Den vigtigste kilde maa blive den, som giver et referat af aflæggelsen af bor-

³⁾ Til sammenligning er foruden de to anførte værker af Andresen og Achelis følgende publikationer benyttet: Axel Kielland: Stavanger Borgerbog 1436—1850 (1935), N. Nicolaysen: Bergens Borgerbog 1550—1751 (1878), A. M. Wiesener: Bergens Borgerbok II 1752—1865 (1917—1923), S. H. Finne-Gronn: Christiania borgerbok 1698—1799 (1921), Peter von Gebhardt: Das älteste Berliner Bürgerbuch 1453—1700 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Berlins I, 1927), Ernst Kaeber: Die Bürgerbücher und die Bürgerprotokollbücher Berlins von 1701—1750 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Berlins IV, 1934), Franz Gundlach: Das Casseler Bürgerbuch (Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 2. r. XI, 1895), K. Fr. Leonhardt: Das älteste Bürgerbuch der Stadt Hannover und gleichzeitige Quellen (Quellen und Darstellungen zur Bevölkerungskunde der Stadt Hannover I, 1933), Peter von Gebhardt: Das Bürgerbuch der Stadt Angermünde 1568—1765 (Veröffentlichungen der historischen Kommission für die Provinz Brandenburg und die Reichshauptstadt Berlin V. 1, 1931), Ernst Hövel: Das Bürgerbuch der Stadt Münster 1538—1660 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde VIII, 1936).

gereden, det vil som regel sige tingbøgerne eller raadstueprotokollerne. Ofte — især i de større byer — er der ført særlige borgerskabsprotokoller, men selv i saadanne tilfælde vil der alligevel kunne findes indførsler angaaende edsaflæggelsen i raadstueprotokollerne. Disse sidste maa da formodes at være den primære kilde, som bør lægges til grund for udgaven, men selvfølgelig bør dette spørgsmaal undersøges indgaaende, inden udgivelsen finder sted. Af kildemateriale, der som regel kommer i anden række, maa nævnes regnskaberne — især kæmnerregnskaberne — oplysninger om betalte gebyrer, løse borgerskaber og særlige borgerfortegnelser, der kan være udarbejdet i forskellige anledninger. Hvis raadstue- og tingbøger samt borgerskabsprotokollerne mangler, maa man selvfølgelig lægge dette materiale til grund for udgivelsen, hvilket dog udtrykkelig maa bemærkes. Desuden bør man (i noter) meddele de oplysninger i det sekundære materiale, der kan supplere eventuelle mangler i de kilder, som danner hovedgrundlaget for udgivelsen.

Disse grundsætninger, som synes indlysende for enhver, der kender lidt til videnskabelig editionsteknik, har desværre ikke ligget til grund for de tre »borgerbøger«, der er udgivet fra danske købstæder. Andresen og Achelis bruger kun retsprotokoller og regnskaber i de tidsrum, hvorfra borgerskabsprotokollerne mangler, mens Swane kun har benyttet raadstueprotokollerne (nogen borgerskabsprotokol fra Vejle er ikke bevaret). Hans udgave begynder med aaret 1754, selvom der fra den foregaaende tid foreligger en del oplysninger om folk, der har faaet borgerkab⁴⁾. Man kunde have ventet, at der i indledningen var givet en begrundelse for, at dette materiale ikke er benyttet. Heller ikke spørgsmaalet om supplerende kildemateriale fra tiden efter 1754 er berørt i indledningen⁵⁾.

Om selve gengivelsen skal kun siges nogle faa ord. Den bør

4) Se f. eks. kæmnerregnskaberne i Vejle Bys Bog 1627—52 (Vejle raadstuearkiv i Landsarkivet) og de løse kæmnerregnskaber fra en senere tid (smstds.).

5) Særlige fortegnelser fra 1850erne over nye borgere findes i Vejle bys raadstuearkiv (i Landsarkivet).

selvfølgelig altid være saa nøjagtig som mulig. Er der navne, hvis læsning frembyder vanskeligheder, bør dechiffringen kontrolleres ved hjælp af andet materiale. Udgiven behøver ikke at være ordret, men bør altid medtage alle oplysninger, som findes i kildematerialet. Det er saaledes beklageligt, naar Jørgen Swane ikke medtager de foreliggende oplysninger om, hvor de nye borgere har staaet i lære. Tilsyneladende ligegyldige notitser kan ofte være af betydning for forskeren. Saaledes kan størrelsen af de betalte borgerskabspenge oplyse, om den paagældende er borgersøn, altsaa født i byen, idet saadanne som regel slap med en mindre afgift. Hvor oplysningerne er af meget ensartet karakter, kan de gengives i tabellarisk form. Af hensyn til henvisningerne (ikke mindst i registrene) er det praktisk at give alle indførslerne fortsat nummerering. Rækkefølgen bør være den kronologiske, selvom mange af borgerskabsprotokollerne har en anden ordning (alfabetisk rækkefølge, evt. ordnet efter fornavn, men kronologisk indenfor det enkelte alfabet). Registrene er af væsentlig betydning for at kunne udnytte udgaven. Foruden personregistre bør der i hvert fald ogsaa være et register over hjemsteder, der bedst ordnes topografisk (f. eks. hos Achelis og Kæber). Et register over erhvervene findes ogsaa i mange udgaver, men er næppe saa paakrævet som hjemstedsregistret.

Der kan næppe rettes indvendinger mod det her hævdede princip, at man ved udgivelse af »borgerbøger« skal benytte alt det foreliggende kildemateriale vedrørende aflæggelse af borgereden. Derimod vil det i høj grad kunne diskuteres, om man bør søge: 1. at gøre listerne over borgerne saa fuldstændige som muligt ved at supplere borgerskabskildematerialet ved hjælp af kirkebøger, skøde- og panteprotokoller, tingbøger, skattelister og lignende kildestof, som indeholder mere udførlige fortegnelser over borgere eller personer, som har drevet borgerlig næring. 2. at supplere de biografiske oplysninger, som findes om de nye borgere i borgerskabsprotokoller og lignende, ved hjælp af kirkebøger, skifteprotokoller, folketællinger og den trykte personalhistoriske litteratur. Den ene fremgangsmaade udelukker naturlig-

vis ikke den anden, og begge er blevet benyttet af Axel Kielland i det store Værk: Stavanger Borgerbog 1436—1850⁶⁾). Achelis har givet en fortegnelse over borgere, der nævnes før selve »borgerbogen« begynder, ligesom han — og i mindre grad Andresen — i noter har givet biografiske oplysninger om de i fortegnelsen optagne personer. I Cassel »borgerbogen« findes der ogsaa et udførligt personalhistorisk materiale angaaende de enkelte borgere, mens de øvrige undersøgte norske og tyske publikationer saa godt som ingen supplerende oplysninger har. Det samme gælder ogsaa Vejle »borgerbog«. Der kan næppe være tvivl om, at tilvejebringelsen af et saadant udførligt biografisk materiale gør udgaven mere værdifuld baade for den personalhistoriske og befolkningshistoriske forskning. Paa den anden side kræver den et saa omfattende arbejde fra udgiverens side og ændrer i den grad hele værkets karakter, at man næppe kan opstille et almindeligt krav derom. Under hvilken form det supplerende materiale skal gengives kan næppe afgøres generelt, det vil i nogen grad afhænge af forholdet mellem de to slags oplysninger. Mange vil vel i noterne anbringe de data, der ikke stammer fra borgerskabsprotokollerne, men der skulde teknisk ikke være noget i vejen for at indarbejde dem i selve teksten, idet det saa ad typografisk vej markeres, at der er tale om forskelligartet kildemateriale. Læseren bør i hvert fald altid kunne se, hvor de enkelte oplysninger stammer fra.

Det vigtigste problem for udgiveren er at fremlægge selve kildematerialet i den bedste og fuldstændigste form. Men hans arbejde er dog ikke afsluttet hermed. Publikationerne maa ledsages af en udførlig redegørelse for kildematerialet og udgivelsesprincipperne, ligesom materialets paalidelighed og fuldstændighed maa efterprøves. Bl. a. vil det være naturligt ved stikprøver at undersøge, i hvor høj grad man kan regne med, at alle næringsdrivende indbyggere har taget borgerskab (eller maaske rettere er indført i borgerskabsprotokollerne). Der er ingen tvivl om, at

⁶⁾ I denne forbindelse kan ogsaa nævnes O. Smith (og Lektor V. Bloch): Ribe Borgere 1660 til ca. 1860 (Fra Ribe Amt VII, 1928—31, 64—110, 302—365), der dog ikke systematisk udnytter borgerskabsprotokollerne.

saadanne undersøgelser vil give overraskende resultater og vise, at mange folk, der faktisk har drevet haandværk eller handel, ikke er optaget i de officielle lister. Omfattende mangler er saaledes konstateret i Haderslev (Achelis: anf. sted 5 ff.) og Aabenraa. En del af manglerne skyldes som regel, at man i ældre tid ikke var særlig nøjeregnende med, om borgersønner aflagde borgereden. I Trørskøbing var de saaledes helt fritaget herfor. Naturligt vil det ogsaa være at redegøre for de forskellige problemer i forbindelse med erhvervelse af borgerskabsrettighederne, f. eks. betingelsen for og forpligtelsen til at blive borger, udgifter ved optagelsen, opsigelse af borgerskab, borgernes rettigheder og pligter, optagelse af folk, der boede udenfor byen.

For den forsker, som engang skal give en samlet skildring af dansk befolkningshistorie, vil »borgerbøgerne« blive et værdifuldt kildemateriale. Men benyttelsen deraf vil kræve en omfattende arbejdsindsats, og det er et spørgsmaal, om det ikke vil være rimeligt, at udgiveren foretager en statistisk bearbejdelse af det store stof. I kraft af sit kendskab til de lokale forhold vil han i mange tilfælde besidde flere forudsætninger herfor end de fleste andre. En saadan bearbejdelse kan selvfølgelig belyse mange forskellige problemer; men det vigtigste spørgsmaal vil uden tvivl blive: borgernes afstamning, herunder redegørelse for hvormange der er født i byen, hvormange i det nærmeste opland (nabobyer, amtet), hvormange i de øvrige dele af landet (evt. byerne for sig), og hvormange der stammer fra udlandet. Oversigten maa indrettes saaledes, at de tidsmæssige forskelle træder skarpt frem, og man kan se, hvorledes forholdene har været i de enkelte erhverv. Saadanne indgaaende redegørelser findes i flere udgaver, mest udførlig hos Andresen, som ikke blot har fremlagt et omfattende statistisk materiale, men ogsaa har givet meget indgaaende redegørelser for vigtige sider af den befolkningsmæssige udvikling i Tønder, selvom nogle af de mest centrale problemer ikke er blevet løst⁷⁾. Ogsaa i de fleste andre

7) Se mine bemærkninger i Historisk Tidskrift 10. rk. V 542—548 og redegørelsen i Tønder gennem Tiderne II (1944).

*Handl. Forening for social Oplysning
2. et sociale Sekretariat
Kommunes Historie og Arkiv*

udgaver findes der indledninger af større eller mindre værdi, særlig maa fremhæves redegørelserne fra Haderslev, Bergen (II), Berlin (II) og delvis Münster. Indledningen i Vejle Borgerbog kan desværre ikke roses for dens fortjenester i denne retning. Den statistiske bearbejdelse fylder $\frac{1}{2}$ side og er ganske utilfredsstillende for benytteren.

Enkelte forskere er gaaet ud over de rammer, der her er skitsureret, og har foruden det supplerende statiske materiale meddelt udførlige lister over byens embedsmænd og ikke-borgere. Et saadant materiale er af central værdi for enhver, der f. eks. vil beskæftige sig med bypatriciatets historie, men en udarbejdelse af denne slags lister vil paa den anden side lægge beslag paa saa megen arbejdskraft, at det vel kun vil være faa, der kan magte en saadan opgave.

Den historiske litteratur kan fremvise en lang række danske købstadsmonografier, men da kun de færreste af forfatterne har haft forstaaelse for de centrale problemer i dansk købstads-historie, er der endnu et stort arbejde, som maa udføres, inden vi vil kunne give en samlet skildring af de danske byers historie og den danske bybefolknings tilblivelse. Udgivelsen af en række »borgerbøger« vil kunne lette arbejdet for forskningen, ikke mindst hvis de ledsages af fyldige indledninger med bearbejdelse af det publicerede stof.

ANMELDELSER

Vejledning til Sønderjyllands Historie.

Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 5. 1944.

Betænker man arten og omfanget af den historiske litteratur, som det omstridte Sønderjyllands skæbne gennem tiderne har fremkaldt, må man beundre det mod, hvormed de to yngre historikere lektor, dr. *Troels Fink* og arkivar *Johan Hvidtfeldt* er gæet til den opgave at give en ræsonnerende oversigt over denne litteratur. Og ikke nok med at ville give en vejledning i det trykte kildestof og de trykte historiske fremstillinger sætter bogen sig tillige det mål at give en redegørelse for det utrykte materiale (arkivstoffet) til landets historie. Af »Vejledningens« 206 sider (+ 8 sider register) omhandler de 72 arkivmaterialet, hvilken del af bogen man vel kan gå ud fra skyldes arkivaren. For hjælp ved udarbejdelsen af nogle af de andre afsnit takker de to forfattere tre navngivne personer, deriblandt Roar Skovmand, for hjælp ved litteraturen om oldtiden.

Som forfatterne i forordet siger, giver »Vejledningen« ikke nogen fuldstændig bibliografi, og med hensyn til en sådan må man søge oplysninger i de almindelig kendte bibliografiske værker: *Bibliotheca Danica*, *Erichsen* og *Krarup*: *Dansk historisk bibliografi* og de årlige oversigter i *Historisk tidsskrift* over den udkommende litteratur. »Vejledningen« lægger dog vægt på at medtage »det væsentligste«, og den knytter ofte en omtale og bedømmelse til de nævnte fremstillinger. Herved adskiller den sig fra en oversigt som den, daværende arkivassistent, senere professor *W. Norvin* i 1915 udsendte for *Lolland-Falsters historiske samfund*: »Kilder og hjælpemidler til studiet af Lollands og Falsters historie«. *Norvins* oversigt medtager i øvrigt ligesom »Vejledningen« både trykte kilder og bearbejdelser og arkivstoffet.

Forfatterne udtaler i forordet, at formålet er at give en håndsrækning til alle, der har lyst til at beskæftige sig med Sønder-

jyllands fortid. Dette formål opfylder bogen afgjort, og den vidner om forfatterens store indsigt såvel i litteraturen, både den danske og tyske, som i det utrykte arkivmateriale, spredt i mange arkiver og samlinger (Rigsarkivet, landsarkiverne i Abenrå, Viborg og Odense, hærens arkiv, statsarkivet i Kiel o. fl.). Trods de kritiske bemærkninger, der nedenfor vil blive gjort, må »Vejledningen« sikkert siges at være en meget god og nyttig håndsrækning ved studiet af Sønderjyllands historie, og ved et blik i indholdsfortegnelsen vil man let kunne slå ned på det tidsrum eller emne, som måtte interessere én, og finde frem til den omhandlede litteratur. For tidsrummet 1864—1914 kan således nævnes emnerne paragraf 5, protestpolitikken, brydningstiden og det folkeligt-kulturelle værn. Et afsnit »efter 9. april« viser, at bogen er ført helt op til nutiden.

Hvad vurderingerne af de anførte værker og afhandlinger angår, må man gå ud fra, at en del af disse skyldes de to forfatteres selvstændige indtryk af de pågældende skrifter, medens andre stammer fra fagmænds recensioner af disse. Hvor vurderinger mangler, må man nok stundom antage, at det skyldes ukendskab til det anførte arbejde. Når man f. eks. flere steder ser udgiverarbejder karakteriserede som mangelfulde, men møder udgaven af Slesvigbispens jordebog (s. 69) uden nogen bedømmelse, skal man ikke deraf lade sig forlede til at tro, at denne udgave er fejlfri. At dette ikke er tilfældet, derom vidner rigsarkivets eksemplar af udgaven med nogle af dr. Will. Christensen's gjorte rettelser. — En udførlig, selvstændig vurdering fremtræder s. 68 i omtalen af Carsten Petersens bog »Slesvigske præster«. Skønt jeg deler værdsættelsen af Carsten Petersens fremstillingsevne (han fik også i sin tid en af Dansk historisk fællesforenings årbogspræmier), forekommer omtalen dog uforholdsmæssig stor i sammenligning med omtalen af andre værker.

Da »Vejledningen« giver et udvalg af den historiske litteratur, kan det ikke undgås, at der med større eller mindre ret vil blive rejst kritik mod dette udvalg, og da man som regel plejer at værdsætte egne bidrag ret højt, vil man måske særlig hæfte sig ved undladelsen af sådanne (for mit vedkommende f. eks. afhandlinger i Hist. tidsskr. om »Martensen og sprogreskripterne« og »Kongens proklamation til Slesvigerne af 27. august 1849«). Nå, det skal jeg nu ikke dvæle ved eller gå i rette med forfatterne om. Derimod vil jeg mene, at Johanne Skovgaards afhandling om Georg Braun og Henrik Rantzau (i »Festskrift til Johs. C. H. R. Steenstrup« (1915), senere i udvidet form i Nordelbingen XV) burde have været medtaget blandt de s. 22 nævnte afhand-

linger om denne fængslende renessanceskikkelse. Også Bo V:son Lundquists disputats fra 1934: Sverige och den slesvig-holsteinska frågan 1849—50 (anmeldt i Hist. tidsskr. 10. R. III. s. 70 ff.) havde det nok været rimeligt at nævne. I alt væsentligt kan jeg ligeledes slutte mig til den kritik, statsrevisor Vanggaard i en omtale i »Jyllandsposten« (3. okt.) har fremsat i anledning af udeladelsen navnlig af værker om krigen 1864. Hvordan man end vil se på krigshistorie, er det dog umuligt at nægte, at kampene på sønderjydske jord hører med til grænselandets historie.

Fremsællingen i bogen kunde, forekommer det mig, sprogligt have været lidt bedre formet, og bogen skæmmes desuden af en række små og større trykfejl — udover de mange i trykfejlslisten anførte. En del af de ting, unøjagtigheder og fejl (nogle vel trykfejl), der under læsningen er faldet mig ind, skal anføres. S. 17 omtales, at det 1. hefte i Volquart Pauls' afsnit i Geschichte Schleswig-Holsteins bd. III lover godt, men hvorfor ikke nævne også 2. hefte, udkommet i foråret 1943? Bd. III i »Sønderjyllands historie« har på titelbladet årstallene 1660—1805, ikke 1806 (s. 21). S. 21 optræder et afsnit »tiden 1544—1721 som helhed« og s. 26 et »1713—1773«, hvad der i hvert fald ser lidt inkonsekvent ud. For så vidt kan begge årstal 1713 eller 1721 bruges som skel, idet det gottorpske Slesvig 1713 reelt kom under kongens styre, medens den endelige, formelle inkorporation først skete 1721. S. 26 bruges betegnelsen regering og overret i flæng, hvorfor det havde været rimeligt for mindre kyndige at oplyse, at den gottorpske overret tillige virkede som regering. At kalde statsakterne fra inkorporationen 1721 »klodset« affattede, finder jeg ikke korrekt.

S. 116 nævnes værket »Tønder gennem tiderne« I—II (1943—44), men bd. II er dog først udkommet i decbr. 44, adskillige måneder efter »Vejledningen«. S. 133 er det i 1941 udkomne bd. V af »Inkvissionskommissionen af 20. januar 1772« ikke medtaget. Når det s. 142 hedder om de af rigsarkivet udgivne »Vejledende arkivregistraturer« I—V, at de er — det gælder ikke mindst II og III — »i allerhøjeste grad forældet, idet der siden deres udgivelse har fundet meget store omordninger sted«, må man spørge, om det er meningen at betegne det i 1943 i ny udgave udkomne bd. I som forældet, evt. endda »i allerhøjeste grad«? Heller ikke bd. V: »Danmarks kirkebøger« kan betragtes som særlig forældet til trods for, at senere afleveringer af sønderjydske kirkebøger har udfyldt nogle af de huller, der forekommer i registraturen.

S. 151 kaldes »Fonden ad usus publicos« »Fonden ad usos publicos«, s. 163 har I. M. L. Hjort titlen pastor for provst og

generalsuperintendent N. I. E. Nielsen kaldes M. I. E. Nielsen. S. 184 anføres, at Haderslev ældre byarkiv er delt i 27 afdelinger, men s. 185 optræder i hvert fald et nr. XXVIII. At henføre, som det er gjort s. 157, bestyrelseskommissionens og regeringskommissærens arkiver under et kapitel: »De sønderjydske melleminstanser og domstole«, kan ikke anses for korrekt. Rege­ringskommissæren havde den øverste myndighed og var kun ansvarlig over for kongen.

Trods de anførte kritiske bemærkninger vil jeg imidlertid gerne til slut — ligesom i anmeldelsens begyndelse — betone »Vejledningens« nytte og ønske, at den flittigt må blive rådspurgt både af dem, der gerne vil udvide deres kendskab til et eller andet afsnit af Sønderjyllands historie, og af dem, der agter selvstændigt at udforske et emne på grundlag af trykt og utrykt kildestof. Man må i høj grad glæde sig over den virksomhed, »Vejledningens« forfattere udøver til gavn for studiet af vort grænse­lands skiftende skæbne.

Holger Hjelholt.

Det danske Sprogs Historie.

Peter Skautrup: Det danske Sprogs Historie. I. Fra Guldhornene til Jyske Lov. Gyldendal, 1944.

Da Verner Dahlerup i 1921 udsendte 2. Udgave af sin lille Oversigt: »Det danske Sprogs Historie«, gav han Udtryk for Haabet om, at en *fuldstændig* Sproghistorie snart maatte se Dagens Lys.

Det er et saadant imponerende Værk, Professor Peter Skautrup er begyndt at offentliggøre, idet første Trediedel er udkommet og Afslutningen paa det omfattende Arbejde bebudes i Løbet af For­året 1946.

Den energiske Aarhus-Professor har løst den krævende Opgave paa en overordentlig smuk Maade. Besjælet, som han er, af dyb Kærlighed til Modersmaalet, forener han en sjælden Kundskabs­fylde med en øvet Fremstillingsevne, hvilket bevirker, at Bogen læses med rigt Udbytte, ikke blot af Fagfolk, men af enhver, der møder med Interesse for Emnet.

Det foreliggende Binds 36 Kapitler, som slutter med Udgangen af Valdemarstiden omkr. 1350, fremdrager Træk af vort Sprogs ældste Historie og følger »den danske Tunge« gennem Vikingetiden ind i den Periode, da Landskabslovene blev nedskrevet. Saavel hjemlige som fremmede Kilder til vor Viden om de til-

bagelagte Sprogstadier udnyttes. Saaledes omtales udførligt Bøssættelsen i Danelagen og de sproglige Spor, den har efterladt sig, og Bogen undersøger baade nedarvede og indlaante Ord.

Runeindskriftene maa nødvendigvis indtage en fremskudt Plads ved Bestemmelsen af gammeldansk Sprogform, og af de forskellige Perioders Skriftsprog uddrages Oplysninger om *Talesprogets* Karakter. Ofte føres Linierne helt ned til Nutidens Stade; ældre Sprogforhold kaster Lys over ejendommelige Sprogfænomener, der endnu optræder, og Forfatteren anstiller jævnlig Sammenligninger med moderne Talesprog; f. Eks. fastslaa Substantivernes Overvægt i Lovsproget i Forhold til vor Tids Prosa.

Indenfor det behandlede Tidsrum opstaar saa interessante Foreteelser som Stødet, Reglerne for Orddannelse skifter, Sætnin-gernes indbyrdes Forhold undergaar visse Ændringer osv.

Til det værdifulde Sprogstof hører ogsaa *Navneforraadet*: Betegnelser for Ugedagene, for Planter og Dyr, men først og fremmest Stednavne og Personnavne, og Problemer indenfor disse Omraader tages derfor op til Drøftelse. For at nævne et Eksempel: et Diagram i Bogen viser samme Plantenavnes Tilknytning i Dialekt til forskellige Arter af lignende Udseende. — Selvfølgelig vil der være Plads til Smaaaindvingender. Naar saaledes Dyrenavnet Ræv Side 159 anføres som et Noa-Navn ('den rødbrune', brugt som Erstatning for Tabu-Ordet fo), kunde Bjørn passende have været sammenstillet dermed (den fortrængte Betegnelse, svarende til latinsk ursus, er antagelig indgaaet i Kvindenavnet Yrsa). Stednavnet Madsbøl betegnes Side 116 som en Sammen-sætning med Matthias, hvilket dog ikke er det oprindelige Forhold, da ældre Former af Navnet indeholder Fornavnet Mar ('Danmarks gamle Personnavne' Sp. 898), og den moderne Form maa bero paa Folkeetymologi. —

Blandt de Bemærkninger, Forfatteren fremsætter vedrørende *Sprogets Aand*, fortjener Omtalen af den saakaldte Litotes at fremhæves: Runestenenes »Han flygtede ikke ved Uppsala« tyder paa Maadehold i Udtrykket; i samme Retning peger den yndede Forstavelse U-, f. Eks. i uhemsk, ikke som en Hjemmeføding, klog', og Fornavnet Ufej.

En vigtig Rolle spiller i det hele taget i Bogen den psykolo-giske, religiøse, kulturelle, sociale og politiske Baggrund for Sprogudviklingen. Forfatteren tager skarpt Afstand fra N. M. Petersens Forklaring af Klusilsvækkelsen (k > g, o. lign.) som fremkaldt af Almuens undertrykte og forkuede Forfatning og op-stiller i Stedet, med Holdepunkt i en ny Datering, den Hypotese, at det skiftende Styrkeforhold i Talen netop er en Følge af en

vis evolutionær Kraft og betegner »Udløsning for en hvilende Spænding og Fart«. Paa den anden Side fremholdes Bondens rolige Tilværelse i det 12.—13. Aarh. som en Betingelse for Dialekternes Opstaaen.

Der lægges Vægt paa Runeskriftens magiske Betydning og paa den Magt, der ned i Tiden klæber ved Navnet (Marie er i Middelalderen for helligt til at bruges som Personnavn).

Religionsskiftet i Norden og Kirkens Vækst, Efterretninger om og Overlevering af Kunst i Datidens Danmark bliver alt betragtet i Sammenhæng med Hovedtemaet; det samme gælder Befolkningsforhold og Handelsforbindelser. Arkæologiens og andre Hjelpevidenskabers Resultater tjener til at fuldstændiggøre Billedet for Læseren, samtidig med at denne advares imod at sammenblende f. Eks. Sproghistorie og Antropologi.

Som Vidnesbyrd om Folkets Trofasthed mod det overleverede Sprog anføres saavel Svend Estridsøns Ytring om, at Folket lettest omvendes af Personer, der taler dets Sprog og følger dets Skikke, som Bestemmelsen i Kristoffer II's Haandfæstning 1320 om, at kun saadanne Gejstlige maa indsættes, som kan tale Landets Sprog.

Forfatteren, der et Sted opponerer mod »Skribebords-Ræsonnementer«, kan selv frikendes for Hang til saadanne. Man mærker, at hans Udgangspunkt er Beskrivelsen af hans Moders Maal (sml. hans »Et Hardsysselmål«); dets Ordforraad er Kærnen i de indholdsrige Afsnit om Ordbestanden, der danner livfulde Kulturskildringer.

Teksten understøttes af gode Reproduktioner af Indskrifter og Haandskrifter og en Serie oplysende Kort, ligesom hvert Kapitel indledes med en velvalgt Frise, illustrerende vore Forfædres daglige Færd. Planchernes Tekster er transskriberede og oversatte; dog savnes Oversættelse af enkelte i Eksempler brugte Ord og Citater, og man sender ligeledes en venlig Tanke til Ord- og Sagregistret, som er gemt til Afslutningsbindet; her bør ogsaa bringes en Angivelse af, hvor Plancherne er placerede. Et Par Trykfejl forekommer (Side 149 og 198).

Anstregelserne for at skrive letforstaaeligt har baaret god Frugt (en Liste forklarer endvidere de brugte grammatiske Udtryk). Derimod kunde man ønske Bibliografien nøjere afpasset efter Forfatterens Fremstilling.

Det er alt i alt med store Forventninger, man imødeser de to Bind, der skal omhandle det danske Sprogs fortsatte Historie lige indtil vore Dage.

Rikard Hornby.

FORENINGSMEDDELELSER

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København 1. September 1944.

Mødet, der begyndte Kl. 10,30, holdtes i Nationalmuseets Foredragssal. Efter at Formanden havde budt Velkommen, valgtes Museumsdirektør Klem til Dirigent. Følgende 37 Museer var repræsenterede: Helsingør, Kronborg, Frederiksborg, Frederiksværk, Hørsholm, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Stege, Maribo, Nykøbing F., Odense, Svendborg, Ringe, Hjørring, Aalborg, Randers, Grenaa, Den gamle By, Horsens, Odder, Vejle, Kolding, Herning, Rosenborg, Tøjhusmuseet, Medicinsk-historisk Samling, Post- og Telegrafmuseet, Københavns Bymuseum, Kunstindustrimuseet samt Nationalmuseets 1., 2., 3., 6. og 7. Afd.

Dagsordenens Punkt 1: *Formandens Beretning* omdeltes i Føretryk. Kredslæge Møller udtalte:

Forholdene har medført, at Aarsmødet i 1943 maatte opgives. Den Beretning, som jeg har den Ære at aflægge om Foreningens Virksomhed, omfatter altsaa to Aar regnet fra forrige Aarsmøde her i København 28. August 1942. Da vi plejer skiftevis at holde Aarsmødet i København og i Provinsen, burde vi i Aar vel egentlig have afholdt dette Møde i en eller anden Provinsby. Men vi har — ligesom Bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening — ikke turdet vælge Provinsen paa Grund af Vanskelighederne ved en saadan større Indkvartering der.

Foreningens Medlemstal maa nu i Følge Sagens Natur være ret stabilt. Medlemstallet er dog steget fra 76 til 79, idet Skive Museum, Fanø Museum i Nordby, Sorø Amts Museum og Hørsholm og Omegns Museumsforening er indmeldt, medens Nationalmuseets etnografiske Samling er udmeldt. Jeg byder tilstedeværende Repræsentanter for de ny indmeldte Museer velkomne i vor Forening, og jeg haaber, at de maa befinde sig vel i vor Midte.

Siden sidste Møde er Formanden for Aalborg historiske Museum, Bankdirektør *Christian Jørgensen* og Formanden for Museet paa Koldinghus, Guldsmedemester *Holger Kyster* afgaaet ved Døden. Vi mindes deres Virksomhed og deres Deltagelse i vore Møder, hvor de begge vandt sig Venner.

Ære være deres Minde!

De ejendommelige Forhold, som har hersket i vort Land, og særlig Tilstandene efter 28. August 1943 har selvsagt været lidet gunstige for Bestyrelsens Virksomhed. Tiderne har ikke været til at forhandle om forøgede Bevillinger eller om andre Ønsker.

I Følge vore Loves § 9, der vedtoges paa Aarsmødet i Odense 1941, har jeg repræsenteret Foreningen i det af Undervisningsministeriet i Henhold til »Regler« af 26. Sept. 1941 § 6¹⁾ nedsatte *Museumsnævn*, med hvilket Ministeriet kan raadføre sig i Spørgsmaal vedrørende de kulturhistoriske Provinsmuseer.

Foranlediget af Forhandlinger i Nævnet har Bestyrelsen i Marts 1943 til Medlemmerne udsendt en Skrivelse med et Udkast til Love, der angav de Retningslinier, som Ministeriet ønsker fulgt; men Udkastet var ikke obligatorisk — kun vejledende. Samtidig opfordrede Bestyrelsen de Museer, som ønskede at opnaa Statsanerkendelse, eventuelt Statsunderstøttelse, og som ikke efter de ny Reglers Ikraftsættelse den 26. September 1941 havde fremsendt Andragende herom, til snarest muligt at indsende deres Andragende til Ministeriet — bilagt Regnskabsoversigt og Status.

Nævnet har haft Lejlighed at udtale sig om talrige Spørgsmaal, der var foranlediget ved de ny Regler af 26. September 1941. Disse Spørgsmaal gjaldt Andragender fra Provinsmuseerne dels om Godkendelse af ny Love, dels om Statsanerkendelse eller Statsunderstøttelse.

Nye Love var ofte nødvendiggjort, fordi de statsanerkendte og statsunderstøttede Provinsmuseers Love skal være i Overensstemmelse med disse Regler, bl. a. disses Krav om at Regnskabsaaret skal være Finansaaret, og at de skal have et i Lovene fastsat Virkeomraade. Iøvrigt har flere haft en og anden Paragraf, som forekom Nævnet uheldigt affattet. Andragender om et Museums Statsanerkendelse eller Statsunderstøttelse maatte ofte udsættes, indtil ny Love forelaa.

Fordelen for et hidtil ikke statsunderstøttet Museum ved at opnaa Statsanerkendelse bliver ikke blot en Mulighed for at komme i Betragtning ved Andragender om Tilskud fra Fællesbevillingen (»Lotterimidlerne«), men i høj Grad ogsaa den Om-

¹⁾ Trykt i »Fortid og Nutid« XV, S. 202 ff.

stændighed, at de da vil faa Eftersyn fra de Tilsynsførende og saglig Hjælp fra disse. Endvidere er Statsanerkendelse jo nu et nødvendigt Led for at kunne faa Statsunderstøttelse.

Nævnet har behandlet 22 Andragender om Statsanerkendelse eller Statsunderstøttelse. Det langt overvejende Antal af disse er blevet anbefalet af Nævnet. 16 Andragender om Godkendelse af ny Love er ogsaa blevet behandlet. Det Punkt i Lovene, som volder de største Vanskeligheder og kræver de fleste Overvejelser, er ubetinget Fastsættelsen af de enkelte Museers Oplandsgrænser. Nævnet har af og til maattet tilraade Nabomuseer først selv at søge at forhandle sig tilrette.

Ligesom i 1941, da *Dispositionsbevillingen* første Gang var givet, har Undervisningsministeriet ogsaa i 1942 og 1943 ladet Nævnet behandle Andragender om Tilskud af denne Bevilling, der er beregnet til Støtte til saadanne særlige Indretninger og Arbejder, der tager Sigte paa at forøge de paagældende Museers Effektivitet, f. Eks. Omordninger, Udvidelser, nye Montrer, Indlæggelse af Centralvarme og elektrisk Lys etc. I Andragenderne skal derfor ogsaa anfores, hvortil Pengene agtes brugt, og om Hjælp fra anden Side kan faas. Men Bevillingen uddeles kun til statsunderstøttede Museer.

Dispositionsbevillingens Totalsum er 11.000 Kr., men heraf bliver der paa Forhaand disponeret over et saa stort Beløb, som det variable Tilskud til de statsunderstøttede Museer overskrider den hertil bevilgede Sum, og desuden er herfra laant Tilskud til de tilsynsførendes og Konsulenternes Rejseudgifter, som ikke helt er dækket af den hertil givne Bevilling, i alt Fald ikke i 1942, da det disponible Restbeløb var reduceret til 9700 Kr. I 1943 var dette Restbeløb 10.100 Kr. (mod 10.300 Kr. i 1941).

Disse Beløb er fordelt til følgende Museer:

Dispositionsbevilling.

1942—43.

Holbæk. Tilskud til Omordninger.....	Kr.	1500
Odense. Tekstilmontre.....	»	1500
Hjørring. Tilskud til Omordning	»	2900
Aarhus, forhistorisk Samling. Montre til Jernaldersgenstande	»	900
Ringkøbing. Tilskud til Omordning	»	1200
Aabenraa. Varmeværk.....	»	1700

Kr. 9700

1943—44.

Køge. Tilskud til Omordning.....	Kr.	900
Renne. Tilskud til Opstilling af M. Langes Samling	»	1600
Maribo. Montre til forhistorisk Samling....	»	4820
Thisted. Montre til Stenalder	»	300
Randers. Montre til Jernalders Lerkar	»	1000
Horsens. Tekstilmontre	»	1500

 Kr. 10100

Uden at fordybe mig i Enkeltheder skal jeg blot fremhæve, at de største Tildelinger er ydet til Museer, der har iværksat gennemgribende Omordningsarbejder. Dette gælder i udpræget Grad Hjørring og Maribo. I 1942 var der indkommet Andragender om ialt 18,800 Kr. fra ialt 9 Museer, hvoraf 3 intet fik, det ene fordi det endnu ikke var statsunderstøttet, det andet fordi det ikke havde nævnt nogen bestemt Sum. I 1943 er Andragenderne steget til over 30,000 Kr., indkomne fra 10 Museer, hvoraf 4 intet fik. Disse Summer understreger, hvad jeg allerede udtalte paa sidste Møde, at Dispositionsbevillingen er ganske utilstrækkelig til sit Formaal. Det første Museumsudvalg havde i sin Tid foreslaaet, at den blev paa 15,000 Kr., men Ministeriet nedsatte Summen til de 11,000 Kr. Dette beskedne Beløb bør ikke beskæres, som det nu sker, og naar Tiderne bedres, maa denne Bevilling snarest muligt forhøjes klækeligt og udvides til at gælde ikke blot de statsunderstøttede men ogsaa de statsanerkendte Museer.

Den ekstraordinære Fællesbevilling (»Lotteripengene«) skal jeg kun kort nævne her. Den fordeles efter Indstilling fra Nationalmuseet, efter at der var givet mig Lejlighed til at gøre mine Bemærkninger. Der vil senere paa Dagsordenen blive gjort Rede for denne. Jeg skal blot fremhæve, at der jo foruden de statsunderstøttede Museer paa Forhaand er en Række andre, som har Adgang til denne Bevilling, og at nye statsanerkendte Museer for Fremtiden vil kunne søge Tilskud herfra til Indkøb af værdifulde Museumsgenstande og til Konservering.

Da Ministeriet 2. April 1943 til de kulturhistoriske Provinsmuseer meddelte, at Fællesbevilling skulde søges inden Udgangen af August Maaned samme Aar, fandt Bestyrelsen, at denne Frist var lovlig kort, hvorfor vi androg om, at Tidsfristen maatte blive forlænget fra 31. August til 31. Oktober eller 31. November. Mini-

steriet tilskrev derefter Museernes Bestyrelser, at Fristen var forlænget til Udgangen af November Maaned.

Vi har ogsaa søgt at faa realiseret nogle af de Opgaver, som jeg omtalte paa sidste Møde: 1) Udgivelsen af et lille Skrift om Museumsteknik og Konservering, 2) et Prøveark til en Museumsprotokol samt 3) at sørge for, at Museerne kunde købe trykte Kartotek kort, hvis Tekst var fagligt godkendt. Disse Opgaver har Bestyrelsen søgt at realisere dels ved Henvendelse til et Par Museumsmænd, der kunde skrive dem, dels ved at fremkalde Forslag saavel til Protokollens Form — den er jo for Museerne det vigtigste — dels til Formulering af Kartotek kort. Desværre er det ikke lykkedes at faa udarbejdet noget Skrift — ingen af de yngre har turdet gaa i Lag med Opgaven, men jeg ved dog, at Museums-konsulent Halkjær Kristensen har gjort adskillige Forarbejder, som forhaabentlig snart vil føre til et endeligt Resultat. For de to andre Opgaver er den herskende Papirmangel yderst generende, men der er dog udarbejdet Prøvetryk, som senere paa Dagen skal blive forelagt til Overvejelse og Diskussion.

Til Museerne i Herning og Næstved, der har fejret henholdsvis 50 Aars og 25 Aars Jubilæum, førstnævnte i 1942, sidstnævnte i 1943, har jeg som Formand sendt telegrafiske Lykønskninger. Museernes Indbydelse til mig om at være nærværende til den Festlighed, der i den Anledning skulde afholdes, var jeg desværre ikke i Stand til at efterkomme.

Til Slutning skal jeg kort referere nogle Artikler, der har staaet i April- og Majnummeret af Bladet »Turisten«, fordi et og andet i dem kan have Interesse for denne Forsamling.

Først et Interview med vor udmærkede Kollega, cand. mag. *Svend Larsen*, Odense. Han hævder, at et Provinsmuseums Eksistensberettigelse først og fremmest beror paa, om det bliver en levende Illustration til den Egns Særpræg, hvori det hører hjemme, eller til det Emne, det har valgt at dække, at specialisere sig i. Derfor maa det have en nøje geografisk Afgrænsning. I denne Betragtning har Hr. Larsen efter min Mening Ret. Om han ogsaa har Ret i, at en Specialisering vil virke tiltrækkende paa Turisterne, turde være mere tvivlsomt. Naar H. C. Andersens Hus betragtes som Bevis for denne Paastand, glemmer Hr. Larsen, at der kun har eksisteret een H. C. Andersen i Verden. Han siger ogsaa, at det er nødvendigt at indrette Museerne saaledes, at de ved deres Særpræg interesserer Turisterne. »Ingen gider komme og se paa en Samling af alt muligt i nogle Skabe.« Han hævder ogsaa, at Museerne bør reklamere — ved Annoncer, Skilte, Pla-

kater, smaa Avisnotitser af og til o. lign. Foredrag og Fremvisninger vilde ogsaa være godt. Bladets Redaktør har ved Overskriften »Provinsmuseerne maa kvikkes op!« vist Bladets Standpunkt.

I en anden Artikel skildrer Kommunelærer *Terstin* i et Interview Gilleleje Museum og sit udmærkede Arbejde for dette.

I samme Nummer berettes, at en kvindelig Turistfører i en Provinsby til Bladet har udtalt, at Turisterne i al Almindelighed ikke er til at drive til Byens Museum, selv om hun anbefaler det i høje Toner. Saa paastaar paagældende Turister blot, at »Museer er altid ens«. Men de, der kommer der, er dog oftest glade for Besøget. Hun mener, at f. Eks. Indretning af en Række Værksteder vilde trække Folk til, ligesom alle Egnens Skoler aarligt burde aflægge Besøg der.

Endelig findes i samme Nummer en større Artikel med Titel: »Fra Sans og Samling« af en Hr. *Erik Volmer Jensen*. Den begynder med følgende Spørgsmaal: »Er i Virkeligheden ethvert Museum et Pulterkammer?« Forf. gør Nar ad en stor Montre i paagældende Museum, der er fyldt med 133 Sparegrise, som en enkelt Samler har skænket Museet; de kommer jo ikke Bymuseet ved. Det samme gælder en Montre med ca. 50 forniklede Hestesko, alle tynde og lette. Han gør ogsaa Nar ad et Stykke Murværk med et Kalkmaleri, der ligger paa Gulvet paa et Sted, hvor ingen kan se det. Det kunde dog lettere være knust med en Hammer! Og hvorfor staar der saa mange gamle Klukflasker tomme og triste paa Museerne? Alt for mange er Pulterkamre uden det absolutte lokale Særpræg, man maa fordrø. Museerne burde gøre mere Propaganda bl. a. ved at skabe Fest om sig.

Men, tilføjer han tilsidst: »Det tager maaske tre Perioder at lave det rigtige Museum: først de velmenende Godtfolk med Knaphulskløe, der sætter al Ting i Sving, saa cand. mag.en, der har den bedste Mening, men maaske en usmidig Hjerne. Og endelig den ideelle Museumsmand: den velbegavede Dreng fra Byen«, der paa en Gang bliver »en Reklamemager og en Organisator«. Dette sidste Spark pyntede hverken Forfatteren eller Bladet; dette undskyldte sig i næste Nummer med, at Artiklen kun var et Causeri!

I Majnumret fandtes der da ogsaa en Imødegaaelse af adskiligt andet i denne her kort refererede Artikel.

Ja, det var disse Artikler i »Turisten«, maaske kan et og andet i dem ogsaa være med til at løse Tungerne i denne Forsamling.

Formandens sidste Bemærkninger fulgtes af en kort Diskussion. *Riismøller*, Aalborg: Aalb. Mus. gennemførte i 1939 en Reklamekampagne med en Annonce i alle Dagbladene hver 14. Dag. Derved fordobledes Besøget i Løbet af de $\frac{3}{4}$ Aar indtil Museets Lukning 9. April 1940. *Alby*, Grenaa: Vi er mange, der venter med Længsel efter det bebudede Skrift om Museumsteknik og Konservering. — Formandens Beretning godkendtes.

Punkt 2 paa Dagsordenen: *Sekretæren*, C. A. Jensen, gav Oversigt over Fordelingen af Fællesbevillingen 1942 og 43 til Indkøb og Konservering.

1942—43

		Indkøb	Konserv.
Gammel Estrup	Stole og Gobelinkonservering	900	900
Aarhus gamle By	Tekstilindkøb	1500	
Liselund	Konserveringsarbejder		2000
Holbæk	*Sølvskeer, Renaissance	200	
Maribo	Konservering af middelald. Malerier		800
Odense	Tekstilindkøb	1200	
Svendborg	Necessaire, Louis XVI.	250	
Hjørring	Indkøb	1500	
Nykøbing M.	Kirkeorgel fra Nr. Assels	600	
Randers	*S. Andersens Oldsagsamling	940	
	Tekstilindkøb	500	
	Konservering af Bronzealdersager		500
Grenaa	*S. Andersens Oldsagsamling	470	
Aarhus	*S. Andersens Oldsagsamling	940	
Kolding	Snitværker (Tobias' Historie) Renaiss.	1500	
Sønderborg	Tekstilindkøb	500	
St. Magleby	Konserveringsarbejder		500
Roskilde	Jordfund fra Roskilde	200	
Gummerup	Bagerovn	700	
Nyborg	Indkøb	400	
Aars	Indkøb	510	
Odder	Indkøb	200	
Vejle	Sølvopsats	150	
	Tekstiler indkøbt ved Dansk Folke- museum	1340	

Mindre Konserveringer udført for Frederiksværk, Stege, Holbæk, Randers, Ringkøbing og Ribe. — Begæringernes Totalsum c. 25500 Kr.

1943—44

		Indkøb	Konserv.
Gammel Estrup	Gobelinkonservering		1200
Liselund	Konserveringsarbejder		2000
Aarhus gamle By	Bord fra Søften, gotiserende	375	
	Tilskud til Sølvindkøb	1675	
Køge	Møbler, Empire	300	
Maribo	Konservering af Oldsager		400

		Indkøb	Konserv.
Odense	Kiste fra Findinge, Renaiss.	2200	
	*Urkapsel c. 1675	40	
Hjørring	Indkøb	2913,36	
Aalborg	Tilskud til Sølvindkøb	775	
Randers	Portbjælke	300	
Aarhus	Konservering af Oldsager		300
Horsens	Tilskud til Sølvindkøb	412,50	
Ringkøbing	Konservering		300
Ribe	Tilskud til Sølvindkøb	685	
Helsingør	Marmorvaser, Empire	2500	
Roskilde	*Kiste fra Ll. Valby	1300	
	*Panel fra Kamstrup		
Nyborg	Bondesager	200	
Aars	Indkøb	500	
Hobro	Indkøb	300	
Fredericia	Ur af Caspeller, Fredericia	400	

Mindre Konserveringer udført for Rønne, Thisted, Randers og Ribe.
— Begæringernes Totalsum c. 23 000 Kr.

Fælles for de to Aars Fordelinger er det, at de to Herregaardsmuseer, Liselund og Gammel Estrup, der jo i særlig Grad er Undervisningsministeriets Museer, har faaet betydelige Tilskud til Konserveringer. Ganske bortset fra, at disse Tilskud ikke er populære i vor Forening, skal jeg fremhæve, at der af Hensyn til dem maa ofres en lidt for stor Part af Fællesbevillingen til Konserveringsarbejder, som i disse to Aar har taget henimod en Fjerdedel af Bevillingen. Forholdet er dog noget rimeligere end i 1941—42, da der medgik henimod 10 000 Kr. til Konserveringer.

Bevillingens Hovedformaal har fra første Færd været at sikre Provimuseerne virkelig betydningsfulde og store Erhvervelser, Møbler, Sølvtoj og andet, som de ikke magter ved egne Kræfter, og som kan tjene til at hæve deres Standard. Og denne Linje bør efter min Mening ikke afviges; selvom der nok til en vis Grad kan tages Hensyn til de ikke statsunderstøttede Museers Ønsker om ret beskedne Smaaenkøb, bør Indkøbene altid have en vis Kvalitet. Iøvrigt fremhæver jeg med Glæde, at de i 1943 har været mindre tilbageholdende end sædvanligt, og at deres Part i Bevillingen stiger: 1941: c. 3 775 Kr., 1942: 2 660 Kr. + Tekstilfordeling, 1943: c. 5 000 Kr., hvoraf rigtignok et enkelt Museum har faaet Halvdelen.

Iøvrigt har de to Finansaar hver haft sit Særpræg. 1942—43 stod i Almuetekstiliernes Tegn. Det var Kampagnen for at redde Bolstre og Vaar fra Krigstidens Opkøb, som prægede Tildelingerne. Lidt over 5000 Kr., en Fjerdedel af Bevillingen, medgik til dette Formaal, hvoraf de 1340 Kr. skyldtes Indkøb fra Dansk Folkemuseum, der fordeltes mellem en Række Museer. Det understreger, at mine Ord om de store og betydningsfulde Erhvervelser ikke altid gælder fornemme Pragtstykker, men ogsaa omfatter virkelig gode Repræsentanter for Almuekulturen. Et mindre Be-

løb, 2350 Kr., anvendtes til Indkøb af Lærer S. Andersens efterladte Oldsagsamling fra Ryomgaard, som er fordelt mellem Aarhus, Randers og Grenaa. Den kostede i alt 5400 Kr., hvoraf de interesserede Museer selv ydede andre 2350 Kr., efter at Genstande til 700 Kr. overtoges af Nationalmuseets 1. Afdeling. Finansåret 1943—44 har, om ikke økonomisk saa dog reelt, været præget af Auktionen over Generaldirektør Ole Olsens Samlinger. De indeholdt jo ganske vist i overvejende Grad udenlandske Pragtstykker, Porcellæn og Fajencer, og de danske Møbler var ikke særligt fremragende; men mellem de talrige Sølvsager var der mange Arbejder fra danske Provinsbyer, der maatte have særlig Interesse for Provinsmuseerne.

Inden den første Auktion i Januar 1944 forhandlede Nationalmuseet derfor med en Række Provinsmuseer om økonomisk Samvirke mellem Museerne og Fællesbevillingens Midler, og man havde godt Haab om at kunne gøre en Del Indkøb. Men uheldigvis begyndte Auktionen netop med en Serie Sølvsager, og de over al Forventning høje Priser slog ganske Museerne ud. Hverken Hjørring, Randers eller andre Museer fik de Stykker, som de burde have haft, og Aalborg gik Glip af en Øreskaal, som kostede 6000 Kr.; men takket være en Bevilling fra Aalborg Kommune kunde det dog til Byen hjemføre Bødkerlavets Velkomst fra 1782. Iøvrigt blev det kun Kalundborg Museum, som ved egne Kræfter sikrede sig et lille Sølvbæger med Bymærket. Det lader sig ikke nægte, det var et Nederlag.

Men ved den anden Auktion sidst i Februar fik man i nogen Grad Oprensning. Ogsaa her gik værdifulde Stykker til pengesterke Privatsamlere, og et Par ekstraordinært kostbare Provinsarbejder købtes af Nationalmuseet, for hvis Ønsker de paagældende Provinsmuseer loyalt veg; men Provinsens Interesse og Offervilje var nu vakt i en ganske anden Grad end ved første Auktion, og fra de særligt interesserede Byer var der tilsagt betydelige Pengesummer til Museernes Indkøb, saa at det lykkedes at erhverve større eller mindre Sølvgenstande for Aalborg, Aarhus, Horsens og Ribe, især store jyske Laagkrus, selvom Aalborgkrusene kostede 2700 og 5100 Kr., Aarhuskruset 8600 Kr., Ribekruset 3010 Kr., Horsenskruset 4100 Kr. og en Barok-Kaffekande 4000 Kr., ialt 27 510 Kr. Til disse Hammerslagpriser kom yderligere 12½ pCt. Auktionsomkostninger med 3301,20 Kr., og endda maatte der regnes med Sølvs-katten til Staten, der paa de nævnte Indkøb i alt vilde beløbe sig til 4642,12 Kr.! Heldigvis opnaaedes det dog ved Undervisningsministeriets velvillige Bistand, at Finansministeriet gav Afkald paa Skatten, hvorved Tilskudet fra

Fællesbevillingen til de nævnte Indkøb reduceredes til 3537,50 Kr. Tilskudet er altsaa i højeste Grad at betragte som en beskeden Hjælp til Selvhjælp.

Paa Grund af Auktionen er Fællesbevillingens Fordeling 1943 — 44 mod Sædvane sket i to Tempi. Da en Række Andragender, som var skrevne længe før Auktionen, nødvendigvis maatte imødekommes, blev der i Februar fordelt 12 000 Kr. og siden et Restbeløb. I alt var der indkommet Begæring paa ialt 23 000 Kr., saa alvorlige Nedskæringer paa visse Punkter var nødvendige. Et Ønske om 1200 Kr. til Indkøb af et Par Bronzealderøkser blev nægtet, da Prisen selv i disse Tider syntes urimelig høj. Og Begæring, som ikke nævner bestemte Summer, er der som sædvanligt ikke taget Hensyn til. Jeg benytter Lejligheden til atter en Gang at fremhæve, at saadanne kommer i allersidste Række!

Paa en Maade er det beklageligt, at det ikke var muligt at sætte hele Aarets Bevilling ind paa Sølvindkøbene — det vilde efter min Mening have været ganske i Bevillingens Aand, selvom ogsaa alle de 20 000 Kr. ikke havde slaet til. Men jeg vover dog at paastaa, at den har gjort sin Nytte. Uden den Skole i kostbare Indkøb, Bevillingen nu i en Arrække har givet, vilde Provinsmuseerne næppe have haft tilstrækkelig Selvtillid til under de ekstraordinære Forhold at rejse de store Pengesummer.

Sekretærens Oversigt over Fællesbevillingens Fordeling godkendtes.

Dagsordenens Punkt 3, *Museumskonsulenternes Virksomhed*. Under dette Punkt udtalte den Tilsynsførende, Dr. *Broholm*: Efter at Sophus Müller i 1921 var gaaet af som Chef for Nationalmuseets første Afdeling, har Afdelingen flere Gange ydet Hjælp til Ordning af større Oldsagssamlinger i Provinsen. Saaledes omordnede Inspektør Neergaard Viborg og Randers Museum; senere har cand. mag. Skovmand ordnet Ribe Museum, cand. mag. Vebæk Silkeborg og Horsens Museum, Magister Klindt-Jensen Køge Museum og Inspektorerne Glob og Norling-Christensen Skive Museum.

Det er jo naturligt, at Nationalmuseet som Danmarks Hovedmuseum støtter Provinsmuseerne og hjælper til, at de ofte forældede Opstillinger forbedres; men det siger sig selv, at det var umuligt at gøre det i det Omfang, der krævedes, da Nationalmuseet har altfor faa videnskabeligt uddannede Tjenestemænd til at røgte sine egne Samlinger og passe det stadig stigende Arbejde med Udgravninger og Fredlysninger. Det var derfor meget heldigt, at der fra 1942 oprettedes 2 Stillinger for Museumskonsu-

lener; de besattes med cand. mag. Anders Bæksted for de forhistoriske Museers Vedkommende og cand. mag. Halkjær Kristensen for de historiske Samlinger. De blev straks sat i Arbejde. Af forhistoriske Samlinger er der siden 1942 omordnet følgende: Næstved Museum, Grenaa Museum, Ringkøbing Museum, Museet i Tønder og Studiesamlingen i Skive Museum; desuden har Cand. Bæksted ydet Bistand i Randers og Aarhus Museer til Ordning af de Sager, der 1942 erhvervedes fra Lærer Andersen, Ryomgaard, og i Aar er Maribo Museums Oldsagssamling blevet helt omordnet. Det er det største Arbejde, som Konsulent Bæksted endnu har haft; det begyndte i April og afsluttedes først omkring første Juli.

Ved alle disse Omordninger er der lagt Vægt paa at udskyde de Sager, der ikke stammer fra vedkommende Museums Opland, og at udfærdige nye Protokoller. Det har vist sig praktisk at føre en Protokol for Oldsagsamlingen, en anden for den historiske Samling. Sagerne er i de fleste Tilfælde omnummererede og Koncepten udført paa Stedet. Renskriften er udført som Vinterarbejde for at spare Provinsmuseerne Udgift. Angaaende Formen har vi holdt os til den, der siden Worsaaes Dage har været fulgt paa Nationalmuseet, dog er der ikke foretaget nogen Deling i Sten-, Bronze- og Jernalder, men kun ført een Protokol. Det kan jo i mange Tilfælde, navnlig med Hensyn til Lerkar, være vanskeligt at skelne mellem Bronze- og Jernaldersager, og i mindre Samlinger er det mest praktisk at føre een Oldsagprotokol. Der er mange Museer, der har Protokoller med Rubrikker; det kan maaske være praktisk for historiske Sager; for Oldsager finder jeg denne Form uanvendelig. Hvert Fund bør behandles som en Enhed, saaledes at Protokollen straks viser: Hvorledes Fundet er erhvervet, de Sager det omfatter og endelig giver en fuldstændig Beskrivelse af, hvorledes Sagerne er fundne. De, der maatte ønske en Formular for deres Oldsagprotokol, kan sige til; da er Konsulent Bæksted og jeg parat til at yde Hjælp.

Der er jo sikkert mange Museer, der vilde vinde betydeligt ved en Omordning og navnlig vilde blive værdifuldere, om de skød alle de Sager ud, der ikke stammer fra deres Opland. Der er allerede gjort en god Begyndelse her, og f. Eks. Maribo Museum har udvekslet Sager med andre Museer. Det er et Punkt, som jeg tillægger den største Betydning, og jeg vil her fremhæve, at Falsters Minder og Maribo Stiftsmuseum har delt Arbejdet paa en Maade, der forekommer mig forbilledlig. Falsters Minder har helt overladt Indsamlingen af Oldsager til Stiftsmuseet og deponeret sine Sager fra Falster der. Til Gengæld har Stiftsmuseet overladt Falsters Minder Indsamlingen af Folkemuseumsgen-

stande fra Falster til Nabomuseet og deponeret sine Sager fra Nykøbing der. Der er saa vist nok til os alle; man skal blot sørge for en fornuftig Fordeling af Opgaverne og af Omraaderne; det vil gavne baade de større og de mindre Museer. Her vil jeg ogsaa i Almindelighed tilraade Museerne at lade være at samle paa jordfundne Dyreben og Skeletter. Siden 1890'erne har Nationalmuseet afgivet sine ved Udgravninger fundne Dyreben til Zool. Museum, og fra før et Par Aar siden afgav 1. Afd. alle sine Skeletter til Universitetets anthropologiske Museum. Dette Materiale, som kun kan benyttes af Specialister, hører ikke hjemme i historiske Museer — i hvert Fald kun med visse Undtagelser. Jeg vil derfor tilraade, at Provinsmuseerne følger Nationalmuseets Eksempel.

Til Slut kun endnu dette: Konsulenterne er ikke alene beregnet paa at foretage større Omordninger i Museerne, men de er ogsaa til Disposition for Indførelse af Sager i Protokollen. Hvis derfor noget af Museerne er tilbage med Protokollen, da vil Konsulent Bæksted være til Disposition ogsaa for dette Arbejde. Det er maaske ikke gaaet helt op for Lederne af Museerne, hvor meget Nytte de kan have af Konsulenterne. Jeg tror, at man, de Steder de har været, har været glade for deres Arbejde og vil slutte med at udtale Haabet om, at der maa blive gjort endnu mere Brug af dem i den kommende Tid.

C. A. Jensen udtalte som Tilsynsførende for de historiske Afdelinger: En ny og uprovet »Institution« som Museumskonsulenterne maa have en vis Tid til at indarbejde sig; de to første Aar har i høj Grad været Prøveaar; og da Stillingerne først blev besat 1. Juni 1942, gik Sommeren, inden den historiske Konsulent, cand. mag. Halkjær Kristensen, rigtig kunde faa Lejlighed til at tage fat. Dog lykkedes det at gennemføre een stor Opgave, den fuldstændige Omordning af *Ringkøbing Museum*, hvor begge Konsulenter arbejdede Side om Side. Med al Respekt for den grundige Gennemgang af den forhistoriske Samling tør jeg nok hævde, at Omordningen af den historiske har faaet mere Betydning for Museets Udseende. Matthias Klokkers værdifulde Indsamling er nu omskabt til et instruktivt og godt Museum, og selv om jeg personlig har en vis Del i Ordningen, vover jeg at paastaa, at Sagerne virker ganske anderledes smukt end før. Men endnu betydningsfuldere er det, at Konsulenten kunde gøre Gennemgangen langt grundigere, end det ellers havde været muligt; de enkelte Genstande blev nøje eftergaaede, kontrollerede med Protokollen, rensede og grupperede før Udstilling eller Magasiner. For *Randers Museum* udarbejdedes en Plan til Ordning

af Museets Bøger, Arkivalier og Billeder. For andre statsunderstøttede Museer foretoges iøvrigt kun et kort forberedende Besøg i *Grenaa*, og der blev derfor Tid til at yde Assistance ogsaa i en Række ikke statsunderstøttede: St. Magleby, Odder, Vejle og Varde. Betydeligst var Indsatsen i *Varde*, hvor der blev gennemført en meget tiltrængt Revision og Kontrollering af de foreliggende Inventarlister og paabegyndt en fuldstændig Protokollering samt Paamaling af Museumsnumre.

I Finansaaret 1943 blev der foretaget en lignende Revision i *Køge* Museum, hvor der efter den store Udvidelse af Museumslokalerne i Loftsetagen og den af Museet selv gennemførte Omordning blev iværksat en Kontrol-Revision af Protokoller og Samlinger og ikke indførte Genstande protokolleret, ligesom en systematisk Nummerering blev planlagt og paabegyndt. I *Grenaa* blev den historiske Samling omordnet; endnu mangler dog Gennemgangen af Tekstiler. Ellers var det i udpræget Grad de ikke statsunderstøttede Museer, som havde Bud efter Konsulenten. I *Varde* blev det 1942 paabegyndte Arbejde fortsat; i *Vordingborg* og i *Holstebro* blev der foretaget en lignende Protokolgennemgang som i *Køge*, og i *Holstebro* blev der desuden lagt Planer for en Nyopstilling af den historiske Samling. I *Faaborg* er der protokolleret og nummereret en nylig som Gave modtaget større Privatsamling, hvis Tekstiler derefter i Vinter behandlede paa Nationalmuseet. Endvidere er der gjort kortere Besøg i Hillerød, Silkeborg, Grindsted, Skjern og Struer. Konsulentens Vinterarbejde laa 1942 navnlig i Dansk Folkemuseum, medens han 1943 arbejdede i Nationalmuseets 2. Afd., særlig med Jordfund fra Renaissanceetiden.

Naar de statsunderstøttede Museer ønsker Konsulentbistand, maa det være en Selvfølge, at deres Krav kommer i første Række, og det er de tilsynsførendes Haab, at de i stor Udstrækning vil benytte sig deraf. Men det er efter mit Skøn meget betydningsfuldt, at Hjælpen ogsaa kan udstrækkes til de ikke statsunderstøttede. De trænger allermost dertil, fordi de hidtil har manglet vejledende Kontakt med Nationalmuseet og har staaet famlende og usikkert overfor en Række Museumsproblemer, Protokollering, Nummerering, Konservering o. s. v. Konsulentvirksomheden vil i mange Tilfælde ikke mindst paa Bondekulturens Omraade betyde en Redning af videnskabeligt Materiale, og det maa paaskønnes, at saa mange ikke statsunderstøttede, der økonomisk set er vanskeligt stillede, alligevel bruger de nødvendige 16 Kr. pr. Dag, idet Staten jo kun betaler Rejserne.

Jungersen, Maribo, takkede for Nationalmuseets Tilsyn og Konsulenternes Bistand. Det vilde have været ganske udelukket, at det store Stiftsmuseum kunde have klaret den Opgave selv. Anbefalede andre Museer at benytte Hjælpen. — *Alby, Grenaa*: Vi vilde gerne have dem hver Sommer; men de 16 Kr. sætter desværre en Grænse.

Efter Frokostpaven Kl. 12—13,30 behandlede Dagsordenens Punkt 4 og 5 i Nationalmuseets Restaurant.

Punkt 4, *Regnskabsaflæggelse*. Kassereren, *Uldall*: Medlemskontingenter for 74 Museer i 1942 var 740 Kr., Aarets Indtægter i alt 894,25 Kr., Udgifterne 311,17 Kr., hvorefter der var 2390,84 Kr. at overføre. I 1943 indkom fra Museer 750 Kr. i Kontingenter, Aarets Indtægter i alt 844,27 Kr., Udgifterne 195,80 Kr.: til Overførelse bliver derefter 3039,31 Kr. — Regnskabet er revideret af *Hjorth-Nielsen*. Det godkendtes.

Punkt 5, *Forelæggelse af Provetryk til Protokolskema etc.* *Halkjær Kristensen* betonedede Protokolleringens Vigtighed. Forelagde et Forslag udarbejdet af H. K. og gennemarbejdet i Samvirke med Sekretæren og Formanden. Protokollens Format er dog for bredt; det er iøvrigt ikke nødvendigt, at Formatet er ens for de forskellige Museer, blot Rubrikkerne er det. H. K. forelagde derefter Sagregisteret, som man havde søgt at gøre saa enkelt som muligt. Formatet svarer til det i Den gamle By og Fyns Stiftsmuseum anvendte. »Hovedet« er forenklet, og man har søgt at udvide Pladsen til Beskrivelse og Fotografier. Fotografiet maa helst oplæbes skiftevis til højre og til venstre, for at Kortene ikke skal komme til at fylde mere i den ene Side end den anden og staa skævt i Æsken. Formaalet med Foren. Virksomhed i denne Sag er at skaffe disse Kort til billigere Pris og med ensartet Papir og Tryk, men Arbejdet kan ikke sættes i Gang, før man kan faa Papir igen. H. K. betonedede til Slut Register-sedlernes Værdi ved Omordninger og i Museets daglige Brug. — *Formanden* tilføjede, at Papiret skal være med blaa Linjering. *Løje, Randers*: Under Giver bør paa Kortet ogsaa staa Sælger. *Klem, Kronborg*: Ved man ikke, hvorledes Genstanden er erhvervet, bør der staa Afgivet af. *Thomsen, Holbæk*: Vi bør entrere med et af de store Papirfirmaer i København om at lave Protokollerne. Formatet bør maaske sættes ned til Folio, da det saa gaar op i Ark og Ris og derved bliver billigere. *Uldall*: I Stedet for at have tre Kolonner til Køb, Gave og Depositum kunde man i samme Kolonne skrive K, G eller D. Der bør staa Henvisning

til Kartotekgruppen i Protokollen. Endelig burde man maaske holde en større Margin til højre og venstre af Hensyn til Slid gennem Aarene, og for indkøbte Genstande bør Prisen nævnes. *Klem* ønskede med Blyant tilføjet, hvor i Museet Genstanden befinder sig. *Andrup* krævede, at alt, hvad der staa paa Kartotekskortet, ogsaa skal staa i Protokollen, Negativ Nr., hvor Tingen befinder sig, hvor den er publiceret og tillige Journalnummer. *Nørlund* var meget uenig med *Andrup* heri. Protokollen skal kun indeholde det grundlæggende. Alt det, der skifter fra Tid til anden, skal staa paa Kartotekskortet. Protokollen skal være »evigt«. Den bør man ikke viske i og rette paa. *Sekretæren*: Protokollen er for mange mindre Museer det eneste; derfor maa Forslaget tage Hensyn hertil. Der maa ikke være for mange Rubrikker. De mindre Museer bruger ikke Negativ Nr., saalidt som Journal; selv Københavns Bymuseum klarer sig med at notere Museumsnummeret paa Brevene og ordne Korrespondancen efter Aarstal. Det er farligt at indføje, hvor Tingene befinder sig; thi man flytter og flytter i det uendelige — undertiden ogsaa til helt andre Bygninger! Ogsaa *Uldall* advarede mod at ændre og radere; man maa ikke slide for meget paa sin Protokol. *Riismøller*, Aalborg: Saalænge et Museum ikke har over 10 000 Genstande, vil man altid kunne finde Tingene inden for det System, Samlingerne eller Magasinerne er ordnet efter. Man vil saa kun skaffe sig ekstra Ulejlighed med at viske Pladsangivelserne ud. *Andrup*: Men dersom Lederen dør, staa Efterfølgeren og ved ikke, hvor Tingene er. *Sekretæren*: Det er de utilstrækkelige Protokolltilførsler, der er Kardinalpunktet. Beskrivelserne maa være fyldige, saa man let kan genkende Genstanden. Dette er Hovedsagen; saa kan det andet bygges ovenpaa. *Halkjær Kristensen* anbefalede at lave Opstillingslister. *Klem*: Det hjælper ikke til at finde ud af, hvor Genstanden befinder sig. *Halkjær Kristensen* replicerede til Slut: Negativ Nr. bør der være Plads til paa Kortet. Publikationsstedet kan i Protokollen anføres under Anmærkn. Var selv stemt for *Uldalls* Forslag om en enkelt Kolonne til K, G og D og vilde dertil føje B = byttet. Der bør altid være en fri Linje mellem Indførelserne; Henvisning til Kartoteker unødvendig, da dette jo maa være ordnet sagligt, saaledes at Tingene er lette at finde. Fandt *Løjes* Forslag om at supplere Giver med Sælger godt. *Sekretæren*: Denne Diskussion vil være nyttig for det fortsatte Arbejde.

Punkt 6, Spørgsmaal vedrørende *Museernes Typeriforsikring*. *Thomsen*, Holbæk: Besøget paa Museerne er i disse Aar stigende;

det slider paa Museumsgenstandene. Det nye Publikum, vi lukker ind, er en ung og temmelig respektløs Generation med Uro i Fingrene efter at føle paa Tingene, sætte Rokke o. lign. i Gang o. s. v. Vi maa vist sætte et Arbejde ind paa at lære Børn og unge Respekt for de ærværdige Ting gennem et Samarbejde med Skolerne. Værst er dog Tyverierne. I Interiørerne maa meget staa frit fremme, og det sker, at der bliver neglet af disse Ting. Værst er det, hvis Montrer opbrydes. Som Regel arbejder to og to da sammen, idet den ene holder Kustoden hen med Snak. I Henshold til Forsikringspoliceen kan man ikke faa Erstatning, naar Tyveriet sker i Besøgstiden, idet det da ikke kan betegnes som Indbrud. Det mest effektive er at gemme de værdifuldeste Ting bort i disse vanskelige Aar, hvor Sølvsager uvægerlig bliver smeltet om. Monter og andre Genstande, der er til at faa erstattet i Antikvitetshandelen eller paa anden Maade, kan man forsøge at faa tegnet Tyveriforsikring for, som gælder i selve Besøgstiden. Jeg har forhandlet med »Det gjensidige Forsikringsselskab Danmark«, og efter at jeg havde overbevist dem om, at de ikke har maattet udbetale ret mange Forsikringssummer til Museer, fik jeg dem til, selvom »Selskabet i Almindelighed ikke overtager Forsikringer mod simpelt Tyveri og særlig ikke under de nuværende Forhold.« at tilbyde følgende: »Vi skal efter Omstændighederne være villige til overfor de Museer, som er tilknyttet Dansk kulturhistorisk Museumsforening, og som har deres Brand- og Indbrudstyveriforsikring placeret i vort Selskab, at udvide Indbrudstyveriforsikringen til for et begrænset Beløb — f. Eks. 1 000—2 000 Kr. — ogsaa at gælde for Tyveri fra aflaaede Montrer i Besøgstiden mod en Tillægspræmie af 10 pro Mille p. a. beregnet af nævnte Beløb. Denne Præmie kan nedsættes med sædvanlig Rabat for fleraarig Tegning (10 pCt. for 5-aarig eller 15 pCt. for 10-aarig Forsikring).« — Det viste sig, at kun otte af de tilstedeværende Repræsentanters respektive Museer (deriblandt Den gamle By) har tyveriforsikret. — *Thomsen* havde ogsaa spurgt angaaende Forsikring i Tilfælde af Krig og Oprør. Her gaar man ud fra, at Staten vil deltage i Erstatninger til de private Museer i samme Grad som overfor private i det hele taget. *Larsen*, Odense: Forsikringsselskaberne har meddelt, at Brand-assurancerne dækker for Skader i Tilfælde af Krig — ogsaa for Museerne. *Andrup* mente ikke, dette er rigtigt. *Klem* foreslog Bestyrelsen at skaffe Klarhed i denne Sag¹⁾.

¹⁾ Ved Fællesforeningens Møde den 2. Septbr. oplyste *Andrup*, at ifølge Lov af 8/7 1943 falder kun de Museer, der ikke er Statens, ind under Krigsforsikringen.

Under Dagsordenens Punkt 7 holdt Lektor, Dr. phil. *Hans Fussing* Foredrag om Gymnasielærerne og Museerne (trykt i sin Helhed andetsteds i Tidsskriftet). Foredraget gav Anledning til en kort Diskussion. *Skov*, Kolding: Aarhus Universitet har ladet undervise i Gennemgangen af Monumenter; dem gaar det let nok med; det er selve Museumsrummene, der overvælder. I Kolding har vi lavet 3 Studiekasser med Genstande til Byens Skoler. *Fussing* haabede, at Konsulenterne instruerer Historielærerne ved Gymnasierne i de Perioder, som Museumslederen ikke selv behersker. Han bør kunne samle Historielærerne, naar Konsulenten er paa Besøg. *Formanden*: I Kalundborg er der i selve Skoleplanen en Bestemmelse om, at Læreren kan gaa hen i Museet med Eleverne for at uddybe sin Forklaring; forinden dette kom istand, har jeg givet Lærerne en fem-seks Dages Instruktion. I Museet er der en Typesamling, hvor Børnene kan faa Lov at tage Tingene i Hænderne. *Nørlund*: Museumslederne skulde gerne tage Initiativet til at hjælpe Historielærerne, enten ved egen Instruktion eller ved Hjælp af Museumskonsulenterne eller andre Fagfolk. Der er ingen Tvivl om, at det afstiver Museerne, at de tager dette pædagogiske Arbejde op. *Alby*, Grenaa: Vi har lavet en Typekasse, der skulde sendes ud paa Landet. Den bruges desværre ikke ret meget. *Broholm*: I Køge blev der lavet tre Kasser, og en Del af Stenredskaberne blev skæftet. En Liste over Kassens Indhold samt en Forklaring fulgte med til Lærerne. En saadan Typesamling bør kunne rekvireres for 14 Dage ad Gangen. *Klem*, Kronborg, gjorde opmærksom paa Tikøb Sogns pædagogiske Vandsamling. Foreslog, at de større Museer-fremstiller trykte Vejledere i, hvad der i Museets Samlinger kan egne sig til Undervisningsbrug. *Fussing*: Det gælder i Gymnasieskolen om at give Eleverne Lejlighed til at arbejde med Tingene, ikke blot at være passive Tilhørere. Man maa koncentrere sig om ganske bestemte Spørgsmaal, og den enkelte Dreng, der har en Opgave, bør have Lov til at prøve Tingens Funktion. *Galster*: Det er jo med Hensyn til Mønter rigtigt, at man skal holde dem i Haanden, før de siger en noget. Møntsamlingen udlaante i 1890'erne en Samling til Metropolitanskolen; men den er havnet i Kælderen og bruges slet ikke mere. Ogsaa Sønderborg havde faaet en Samling; men for 5-6 Aar siden skrev en ny Rektor og spurgte, om han maatte returnere den, da han ikke kunde holde Styr paa den.

Under *Eventuelt* gjorde *Andrup* rede for Tinnmærkeundersøgelsen. Indsamlingen vil være tilendebragt i Løbet af dette Aar. Er nogen af Tilhørerne i Besiddelse af særlig værdifulde Mærker,

der bør reproduceres, bedes de indsende dem til Den gamle By, Fyns Stiftsmuseum eller Nationalmuseets 3. Afd. Man agter at søge en særlig Understøttelse til Gennemgang af Arkivmateriale vedrørende Provinsmestre.

Punkt 9, *Bestyrelsesvalg*. Da der ikke kunde holdes Møde i Fjor, afgik hele Bestyrelsen med Formanden: Møller, Norn, Friis, Hansen, Thomsen, Uldall og Jensen. Alle genvalgtes, ligesom ogsaa Hjorth-Nielsen genvalgtes som Revisor. Formanden takkede og meddelte, at det havde været hans Ønske at gaa af i Dag. Men efter Forhandling med Bestyrelsen havde han indvilget i at blive rent midlertidig.

Som Dagsordenens Punkt 10 holdt cand. mag. Holger Rasmussen fra Nationalmuseets 3. Afd. Foredrag om *Indsamling af Fiskeriredskaber* (trykt andetsteds i Tidsskriftet).

Endelig besaa man en Udstilling af de to sidste Aars vigtigste Oldtidsfund i Nationalmuseets 1. Afd., hvorpaa Mødet sluttede med Fællesspisning i Restaurant »Karnappen«.

Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i København 2.—3. September 1944.

Paa Mødet, der aabnedes Lordag den 2. September Kl. 9 i Oldskriftselskabets Sal (Nationalmuseet), var samlet ca. 50 Repræsentanter for følgende Foreninger og Institutioner: De historiske Samfund for Frederiksborg Amt, København, Holbæk, Sorø og Præstø Amter, Lolland-Falster, Fyns Stift, Hjørring, Aalborg, Randers, Viborg, Ribe og Ringkøbing Amter samt Sønderjylland. Desuden Historisk Samfund (Kbh.) og Historisk-topografisk Selskab for Søllerød. Endvidere Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland, Matrikulsarkivet, Stednavneudvalget, Dansk Folke-mindesamling og Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie. Dertil kom de ved Museumsforeningens Aarsmøde repræsenterede Museer (se S. 257) samt Landbrugsmuseet.

Formanden, Museumsdirektør, Dr. *Poul Nørlund*, gjorde til Indledning Rede for Grundene til, at der i 1943 ikke blev afholdt Aarsmøde. Mødet skulde have været holdt i Kolding, men Hotelsituationen udviklede sig saaledes, at det ikke kunde lade sig gennemføre, og Forholdene i Efteraaret tillod ikke Afholdelsen af noget Møde i København.

Foreningens Medlemstal er siden 1942 steget fra 135 til 145: Stigningen skyldes næsten udelukkende Museer og Biblioteker: de sidstes Tal er steget fra kun 3 til 8.

Siden sidste Møde har Bestyrelsen prisbelønnet to Afhandlinger, Pilegaards Afhandling: Gelskov i Adolf v. Holstens Tid (Fynske Aarbøger, 1941), der er omtalt i »Fortid og Nutid« XV, 70 f., og for 1942 Arkivar, cand. mag. P. Kr. Iversens Afhandling: »Herremand og Bonde i Vestslesvig i 1660'erne og 1670'erne« i Sønderjydske Aarbøger. Det er et Tilfælde, at der to Aar i Træk præmieres godshistoriske Afhandlinger; derimod er det ikke noget Tilfælde, at man ved at opmuntre en ung Forsker ved Begyndelsen af hans Bane giver Udtryk for det ønskelige i, at de unge Videnskabsmænd kunde komme mere med i det lokalhistoriske Arbejde. Bedømmelsen ledsages af følgende Udtalelse:

Afhandlingen er solidt underbygget især ved Arkivalier i Schackenborg Godsarkiv og giver værdifulde Oplysninger om en Godsdrift, der var afvigende fra den sædvanlige danske, idet Feltherre Hans Schack modsat den gængse, stadig intensivere Drift af Hovedgaardsjorderne ved Hoveri udlejede disse til Bønderne og stræbte efter at nedlægge Bøndergaarde for at bringe endnu mere Jord ind under denne Driftsform. Samtidigt afskaffede han Avlingshoveriet mod en Pengeafgift. Gennem Tal vises det, at disse Reforme gav Herremanden et større Udbytte, end de traditionelle Driftsformer var i Stand til. De skyldtes ej heller humane Hensyn, men snarest det Forhold, at Hans Schack overtog Møgeltonderhus i en saare slet Forfatning i Henseende til Avlsbygninger. Der blev da ogsaa senere gjort Forsøg paa at genindføre Avlingshoveriet, men Bønderne gjorde bestemt Modstand derimod, og Kontrakten af 1661 blev til en Mærkepæl i det vestslesvigske Landbrugs Historie med Virkninger videre ud.

Denne Kontrakt omfattede tillige en Afløsning af Landgildens Naturalydelse med Penge, og Bøndernes økonomiske Forhold var ret gode, men Stridspunkter var der, og Feltherren krævede Lydighed, mens Bønderne uden at vige holdt paa deres Ret. Til Studiet af de økonomiske Forhold er føjet Beretninger om Processer, der viser, hvor haardt Hans Schack tog fat, og hvor sejt Bøndernes Modstand var i en Tid, der var dem lidet gunstig.

Det kunde bebrejdes Forf., at Afhandlingen i nogen Grad savner Perspektiv ved den bratte Begyndelse med 1661, men i den følgende Aargang af Sønderjydske Aarbøger har han en god Redegørelse for Forholdene i Møgeltonder Len 1536—1660, som afrunder Skildringen. Den er i det Hele saa vel skreven, godt funderet baade paa Kildematerialet og paa Stedkendskab, at den fortjener at præmieres.

Vedrørende Foreningens publikatoriske Virksomhed udtalte Formanden, at Kromans Bog om Skriftens Historie, der udkom i 1943 i 1400 Eksemplarer, var blevet venlig modtaget. Tidsskriftet trænger til at udvides, og Formanden berørte, at der var Haab om Dannelse af et Dansk historisk Fællesfond til Støtte for de førende historiske Publikationselskaber og særlig deres Tidsskrifter. Blandt de Selskaber, der her samarbejder er ogsaa Fællesforeningen. Præstegaardsværket er i god Gang.

De nødvendige Midler til Udarbejdelse af Manuskript og Fremskaffelse af Billedmateriale er tilvejebragt, og der er ydet Støtte fra Carlsbergfondet og andre Fonds. Student Langberg er i Færd med at samle det nødvendige Materiale. — Formanden sluttede med en Omtale af det nystiftede *lokalhistoriske Institut*, der vil kunne stille den lokalhistoriske Forskning nye Opgaver. Det er ikke nogen Konkurrenceinstitution til os, men et Institut, som vi kan have Fornøjelse af at samarbejde med. Man haaber herigennem at interessere unge faguddannede Historikere for det lokalhistoriske Arbejde og at knytte Historielærere og -forskere i Provinsen til det. I dette Institut er Dansk historisk Fællesforening repræsenteret ved sin Formand.

Kassereren (Landsarkivar Hans Knudsen) fremlagde derefter Regnskabet (trykt i Fort. og Nut. XV, 208). Regnskabet stiller sig forholdsvis gunstigt, dels fordi der ikke blev afholdt Møde ifjor, dels fordi Foreningens Publikationer har fundet god Afsætning: Hjelholts Skriftprøver er snart udsolgt, og ogsaa af Kroman: Skriftens Historie er solgt saa meget, at Foreningens direkte Udgifter er dækket. Budgettet for 1944 viser Balance mellem Indtægter og Udgifter (4480 Kr.).

Andrup savnede en Status over Formueregnskabet. *Kassereren* svarede, at det vilde blive meget kompliceret, — en anslaaet Status blev dog hvert Aar afgivet til Undervisningsministeriet. Kapitalforbruget havde hidtil været forsvindende i Betragtning af den stadige Fornyeelse af Lageret. *Formanden* konstaterede, at her i hvert Fald var Tale om et lovligt Forbrug. Han vilde henstille til *Kassereren*, om man kunde give en vis Oversigt over Formuen, men vigtigere var det dog, om Foreningen kunde faa flere Midler at arbejde med. Kunde vi mon faa Amdsraadene med? Stiftamtmand *Reventlow*: Amdsraadene plejer at holde deres Støtte indenfor lokale Rammer. Han var dog villig til at ventilere Spørgsmaalet overfor sine Kolleger. *Formanden*: Formaalet er netop at støtte det lokale Arbejde! — Derefter godkendtes Regnskabet.

Under Dagsordenens Punkt 3 drøftedes et Forslag om *Tilvejebringelse af en lokalhistorisk Haandbog*. Arkivar *Johan Hvidtfeldt* indledede med at udtale¹⁾:

Som repræsentanterne maaske vil huske, slog jeg paa mødet for 2 ar siden til lyd for, at Dansk historisk Fællesforening burde give lokalhistorikerne en hjælp til arbejdet ved at udgive en haandbog, hvor de kunde finde vejledning, hvor baade den famlende begynder kunde faa den første elementære oplysning og den mere erfarne kunde faa udvidet sine kundskaber. Fællesforeningens bestyrelse har vist

¹⁾ Gengivet efter Talerens Manuskript.

stor interesse for mit forslag og har bedt mig om at udarbejde og fremlægge en mere detaljeret plan for en saadan haandbog, saa der kunde dannes grundlag for en diskussion, baade om betimeligheden af et saadant værk og om dets evt. form.

En haandbog af denne art maa selvfølgelig indeholde en vejledning for den fuldstændigt uvidende nybegynder, for den viderekomne lægmand og for redaktører af aarbøger. Derimod er den ikke beregnet for den fuldtuddannede faghistoriker. En anden ting er, at den selvfølgelig vil komme til at indeholde mangt og meget, som ogsaa faghistorikeren vil kunne faa brug for, ligesom den ogsaa vil kunne blive til gavn for den historiestuderende. Dens maal maa være at give de praktiske oplysninger, som den ikke skolede lokalhistoriker mangler kendskab til. Der maa redegøres for arbejdsmetoder, og de mange særlige begreber og foreteelser, man møder under arbejdet med fortiden, maa forklares og belyses. Men ogsaa med hensyn til andre, mere udvendige, sider af det lokalhistoriske arbejde bør der gives vejledning, f. eks. angaaende trykningen af lokalhistoriske værker og artikler (typografisk udstyr, de lokalhistoriske organisationsformer o. s. v.).

Nu foreligger der som bekendt allerede enkelte hjælpemidler for lokalhistorikeren, men enten er de meget kortfattede og snævert afgrænsede (Nygårds i Fort. og Nut. VIII, 1—30, der næsten kun beskæftiger sig med arkivstoffet), eller de mangler tilstrækkelig plan og er derfor altfor tilfældige og utilfredsstillende i indhold (Regnar Knudsen: Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur).

Skal et saadant værk være en virkelig haandbog og bringe det væld af oplysninger, som er nødvendige, paa en saadan maade, at de hurtigt kan findes, maa de fleste af dem bringes i leksikonform. Haandbogen bør derfor deles i to hovedafsnit, det ene omfattende vejledningen med hensyn til de praktiske arbejdsmetoder (planlægning af arbejdet, indsamling af materialet og den kritiske behandling deraf, udformningen af artiklen, dens trykning), det andet indeholdende et leksikon med smaa artikler.

Baade den almindelige vejledning og leksikonartiklerne bør i formen være saa koncentreret som mulig, dog altid saaledes, at de kan læses og forståes uden altfor mange forudsætninger. Derfor bør fremmedord og tekniske betegnelser undgaaes, eller hvis de er nødvendige, forklares og defineres.

For at give et indtryk af, hvorledes dette er tænkt gennemført i enkeltheder skal jeg give en kort oversigt over indholdet, give et rids af en disposition dertil.

Planlægningen af undersøgelsen:

Emnet. Klarlæggelse af de forskellige problemer indenfor emnet, overvejelse af, hvor undersøgelserne skal sættes ind, og hvad de skal belyse. Praktisk at lave en foreløbig disposition eller arbejdsplan, inden man tager fat paa indsamlingen af materialet.

Indsamlingen af materialet.

Praktiske raad ved materialeindsamlingen. Excerptformer. Henvisning til findestedet. Ordning af excerpter.

Orientering i *det trykte materiale*. Oversigt over biblioteksvæsnets organisation. Muligheder for hjemlaan til de mindre biblioteker fra

Statsbiblioteket, eventuelt ogsaa fra udlandet. Almindelige topografier. Fortegnelse over bibliografier og de almindeligste større kildepublikationer. I denne forbindelse kan man ogsaa gøre opmærksom paa værdien af sammenligning med tilsvarende undersøgelser fra andre egne af Landet, eventuelt udlandet (især Sverige og Norge).

Det skriftlige materiale.

Skriftlæsning og vejledning deri.

Arkiverne: Rigsarkivet. Landsarkiverne. Hærens arkiv. Matrikulsarkivet. Kommunale arkiver o. s. v.

Biblioteker: Oversigt med redegørelse for trykte fortegnelser over manuskriptsamlinger o. s. v.

Private samlinger.

Nationalmuseets arkiv (manuskriptsamlingen).

Samlinger af kort: Geodætisk institut, Det kgl. Bibliotek, Nationalmuseet (fotografier o. s. v.).

Museumsstoffet:

Bemærkninger om dette stofs betydning. Nationalmuseet. Organisation, studievilkaar (herunder ogsaa skriftlige fundberetninger o. s. v.). Specialmuseer og de lokale museer: oversigt over de vigtigste.

Traditionsstoffet: Herunder folkeminder, folkeviser m. m.

Filologien: sted- og personnavne. (Stednavneudvalget). Dialekter (Folkemaaludvalget).

Andre hjælpvidenskaber.

Stoffets bearbejdelse og afhandlingens affattelse:

Disposition af stoffet (som eksempel maaske en disposition til en sogne- og en købstadshistorie). Bearbejdelsen af det indsamlede materiale. Kildekritik (kort redegørelse for hovedprincipperne). Fremstillingen. Stærk vægt paa anskueligheden (overskrifter, udførlig indholdsfortegnelse). Materialets fremlæggelse maa ske i en bearbejdet og gennemarbejdet form. Gennem forholdsvis korte sætningsperioder tilstræbes sproglig klarhed. Udførlige ordrette citater eller gengivelse af aktstykker in extenso som regel unødvendige (her stærk skelnen mellem væsentligt og uvæsentligt). Nærmere om gengivelsen af kildestoffet (ordret eller bogstavret, interpunktion, udeladelser o. s. v.). Selve den sproglige udformning (jævnt sprog at foretrække fremfor forloren lyrik, danske ord bedre end fremmedord. Noter og henvisninger (form, indhold, anbringelse). Litteraturfortegnelser. Forkortelser og fortegnelse derover. Registre. Manuskriptets udseende (ensartet og passende format, maskinskrevne manuskripter letter arbejdet for sætteren og sparer udgifter til korrektur).

Trykning:

Bogtrykkerier. Priser (udgifter til sats m. m., papir, bogbinderarbejde, det indbyrdes forhold). Typografisk udstyr. Sats: redegørelser for de forskellige skriftkarakterer (antikva, kursiv, fraktur o. s. v.) og skriftsystemet med oversigt over bogtrykkerfagets almindeligste tekniske udtryk. Overskrifter. Papir og papirsorter. Illustrationsmateriale: Historiske og uhistoriske billeder: hvor det kan findes. Natio-

nalmuseet, Frederiksborg m. m., de lokale museer indeholder ofte et meget stort billedstof af lokal interesse. Det kongelige Biblioteks samling af portrætter. Trykte fortegnelser over portrætter (særlige værker, Dansk biografisk Lexikon o. s. v.). Arkiver. Allerede publiceret billedmateriale og betingelser for benyttelse af dette. Laan af Clicheer. Clicheer (med kort oversigt over reproduktionsteknikken). Korrekturlæsning (oversigt over de almindeligste tegn).

Offentliggørelse:

Gennem forlag. (Almindelige vilkaar). Understøttelse til udgivelsen. Oversigt over de fonds, der støtter historiske studier og offentliggørelse af historiske arbejder. Ved mindre afhandlinger naturligst at forsøge udgivelse i de historiske tidsskrifter, først og fremmest de lokalhistoriske (amtssamfundenes aarbøger). Oversigt over de historiske organisationer i Danmark. Righistoriske selskaber og foreninger. Lokalhistoriske. Vilkaar for offentliggørelse i historiske tidsskrifter (honorar, særtryk).

Leksikon.

Dette skal indeholde alfabetisk ordnede artikler om historiske foreteelser og begreber, men ikke om historiske begivenheder eller enkeltpersoner. Der skal her redegøres for alle de spørgsmål, som lokalhistorikeren maa vide besked om for at klare opgaverne, og som ikke er behandlet i det foregaaende. Indbyrdes henvisninger og henvisninger til den almindelige vejledning. Eksempler paa artikler: skip-pund, ørtug, skilling grot, slettedaler, bol, otting, indest, landboelsmand, landbrugshistorie (ikke oversigt over den landbrugshistoriske udvikling, men orientering i de vigtigste problemer og litteratur eventuelt ogsaa i det vigtigste materiale), banlysning, landemode, præbende, justitsprotokol, liber daticus, stedsmaal, sagesfald, markbog, matrikel, mark (fl. bet.) o. s. v.

Den praktiske gennemførelse.

Mens den almindelige vejledning i det væsentlige vil kunne skrives af en enkeltmand (dog med sagkyndig medvirken ved de enkelte afsnit), vil baade tilrettelæggelsen og udarbejdelsen af de leksikalske artikler fordrer en større medarbejderstab. Det foreslaaes derfor, at Fællesforeningen nedsætter et udvalg. Udvalget skal baade have ansvaret for den endelige udformning af den almindelige vejledning og af det lokalhistoriske leksikon. Hvorledes dets arbejde i enkeltheder skal udføres, kan selvfølgelig ikke fastslaaes paa forhaand, men formodentlig vil det være bedst, at man først fastlægger en række særlige afdelinger (f. eks. handelshistorie, kunsthistorie, diplomatik, folklore) og derefter enes om, hvilke artikler der er nødvendige indenfor hver afdeling. Allerede til dette arbejde vil det formodentlig være nødvendigt at udvalget søger hjælp hos specialister indenfor de enkelte afdelinger, hvorfor man paa et ret tidligt tidspunkt maa søge at knytte disse til sig. Naar artiklernes emner og omfang er fastslaaet, bestemmer udvalget, eventuelt efter specialmedarbejdernes forslag, hvem der skal skrive dem, og retter henvendelse til de udpegede forfattere. Udvalget maa af hensyn til værkets enhedspræg have ret til at foretage de nødvendige beskæringer (men ikke saglige rettelser) i de enkelte medarbejders artikler.

Paa forhaand at fastslaa omfanget af et saadant værk er selvfølgelig vanskeligt. Man kan fastsætte et vist højesteantal af ark og afpasse de enkelte deles omfang derefter. Den almindelige vejledning vil maaske kunne gives paa en 125—150 sider, mens det paatænkte leksikon vil komme til at fylde betydeligt mere, maaske 400—450 sider, altsaa et samlet omfang paa mellem 525 og 600 sider.

Hvad udgifterne til en saadan haandbog vil blive, kan selvfølgelig ikke siges med sikkerhed, men hvis man regner med et forfatterhonorar paa mindst 300 kr. pr. ark og trykningsudgifter paa 250 kr. pr. ark, vil forfatterhonorarerne blive 10—11 000 kr. og trykningsudgifterne 9500 kr. eller ialt ca. 20 000 kr., hvortil vil komme nogle udgifter til redaktion og administration m. m.

At Fællesforeningen og amtssamfundene alene skulde kunne løse denne opgave er jo udelukket. Selvom man vil kunne regne med et ikke helt ringe salg, vil der givetvis blive et betydeligt beløb tilbage, som skal dækkes. Man kunde tænke sig, at værket ikke blev udsendt som et samlet hele, men udgivet som subscriptionsværk, f. ex. i 13 hefter à ca. 3 ark. Med en pris af 2 kr. pr. hefte vilde det give 26 kr. pr. eksemplar eller hvis man er meget optimistisk og regner med 500 solgte eksemplarer: 13 000 kr. (2 kr. maa være prisen direkte til abonnenterne, noget højere gennem boghandelen). Det resterende beløb vilde det næppe volde vanskelighed at fremskaffe. Udsendes værket paa een gang, maa man sikkert regne med en betydelig lavere pris, f. ex. 12 kr. (+ forlags- og boghandler-avance), med 500 solgte eksemplarer altsaa 6000 kr. De manglende penge maatte da skaffes ad andre veje, fra stat og videnskabelige fonds.

Da spørgsmaalet nu engang er bragt frem af Fællesforeningen og for dens forum, kunde man ogsaa spørge, om amtssamfundene ikke paa en eller anden maade kunde medvirke til, at planen blev fremmet. Direkte pengebidrag kan der vel ikke tænkes paa, men maaske kunde det ordnes saaledes, at de enkelte samfund paatog sig at købe et vist antal eksemplarer, som de solgte til deres medlemmer til en favørpris (f. ex. 10 kr., ved subscriptionspris 20 kr.). Hvis hvert samfund kunde overtage 25 eksemplarer, vilde det give ca. 500 eksemplarer à 10 kr. (evt 20 kr.) eller 5000 kr. (10 000 kr.). Der var da et vist grundlag at bygge paa, hvilket vilde være af betydning, naar man skulde søge om tilskud. Den økonomiske risiko vilde uden tvivl blive meget ringe for de enkelte samfund.

Det her fremførte er selvfølgelig kun ganske løse beregninger og overslag, men forhaabentlig er de tilstrækkelige til at vise, at foretagendet i økonomisk henseende ikke paa forhaand behøver at karakteriseres som haabløst. Men af praktiske grunde burde man i hvert fald i første omgang søge at skaffe pengene til udarbejdelsen, og da denne jo nødvendigvis maa strække sig over flere aar, vil tilskuddet kunne deles i flere portioner. Har man saa først manuskriptet trykfærdigt, vil man lettere kunne faa bevillingsmyndighederne med sig, eventuelt kan man prøve, om man kan faa det ud paa en saadan maade, at trykningsudgifterne i det væsentlige bliver dækket.

Formanden henstillede, at man samlede Drøftelsen om selve Indholdet, hvis Planen i det hele vandt Tilslutning. Han ønskede, at man kunde slutte med en Vedtagelse og udpege een Mand, der

kunde være Sjælen i dette vigtige Foretagende. *Lausten-Thomsen* anbefalede Sagen varmt, men vilde dog foretrække en mindre Vejledning. *Formanden*: Hvis man arbejder for den lille Vejledning, spærrer man for den store. *Gulddal*: Formanden advarede mod at fordybe sig i det økonomiske. Men kunde man dog ikke spare det sidste Led: Leksikonet? Vejledningen er mest tiltrængt og let overkommelig. *Erlang*: Ogsaa Leksikonet er haardt tiltrængt, — det skal blot ikke gentage, hvad man let finder andre Steder. *Gulddal*: Sagen kan løses i to Tempi; først Vejledningen, senere, hvis man kan magte det, Leksikonet. *Fang*: Det er rigtigt, at det er presserende med Vejledningen; jeg har selv i sin Tid foreslaet en Slags »Katekismus«. Men Planen om et Leksikon er ganske fortræffelig, og den vil jeg gerne give min personlige Tilslutning. *Vibæk*: Hvorfor ikke tage Skridtet fuldtud og tage Righistorien? Hvis alle de historiske Foreninger, der støttes af Fællesfonden, samler sig om denne Opgave, maatte den kunne løses snart. *Klem*: Gulddals Forslag: at dele Opgaven, er vistnok praktisk. Men Leksikonet maa ikke opgives, og lad det blive omfattende, selv om man maa træde i Samarbejde med andre. *Fr. Jacobsen*: Jeg vil give Hvidtfeldts Forslag min varmeste anbefaling. Hvis en saadan Bog havde eksisteret, vilde man have været sparet for mange Spekulationer og Overvejelser. *Erlang*: Leksikonet maa ikke slaas for stort op. Kan godt tænke sig Sagen løst i to Tempi. *Andrup*: Indledningen og Leksikonet maa være absolut samhörige. Maaske i to Dele, men som to samhörende Dele. Der er aabenbart Enighed om, at vi skal have dette Værk, — det er ogsaa en fascinerende Plan. Foreslaar, at der nedsættes et Udvalg til at arbejde videre med Planen, lad os bevilge 1000 Kr. til Forarbejder. *Formanden*: Takker for Forslaget, — det er rigtigt, at det overlades til Bestyrelsen at nedsætte Udvalget. *Tidemand-Dal*: Jeg er en decideret Tilhænger af denne Sag, men de to Opgaver bør adskilles. Flere vil have Brug for Ordbogen end for Vejledningen. *Hvidtfeldt*: Meningen var, at det meste af Stoffet skulde anbringes leksikalt; vil man dele det, maa det lægges helt anderledes til Rette. *Formanden*: Man skal ikke lægge for megen Vægt paa at faa Værket frem *snarest*. Der findes jo en Haandbog; den, vi nu skal have, skal være virkelig vægtig, derfor maa det godt være et Par Aar. Det er et Helhedsforslag, og derfor er jeg ængstelig ved at slaas det i Stykker. *Vibæks* Forslag: at lægge det righistorisk an, kan være meget godt, men gør det for uoverkommeligt. Vi maa begrænse os til det, der virkelig er nødvendigt for Lokalhistorikeren. Artiklerne maa skrives ikke af de helt unge, men af de midaldrende i Hvidtfeldts egen Klasse. Paa denne

Maade vil Opgaven kunne løses i Løbet af 4—5 Aar. *Klem*: Vil det sige, at Indledningen først kommer samtidig med det sidste? *Formanden*: Der er jo ikke noget i Vejen for, at Værket kan udkomme successivt. *Gulddal* advarede paany mod at stable for dyrt et Værk paa Benene. *Formanden*: Det skal ikke være noget dyrt Værk. Det skal ikke koste over 50 Kr. Men det vil blive nyttigt for Lokalhistorikeren, der dog maa have Forklaring paa de Vanskeligheder, han møder under sit Arbejde. Leksikonet er en nødvendig Bestanddel af det hele. *Heering*: En saglig Indledning er at foretrække for Leksikonartikler, de er ikke lette at læse, og et Leksikon er et underligt Pulterkammer. Et Uddrag af Salmonsen skulde vi nødigt have. *Formanden*: Denne Kritik kan ikke ramme selve Forslaget, men give en Anvisning i Retning af, hvad der skal udelades. *Riismøller*: Den leksikalske Opstilling vil være at foretrække. Hvis Bogen blot bliver god, skal den nok finde Brugere. *Hvidtfeldt*: En Bog paa 5—600 Sider kan hverken blive for stor eller for dyr for Lokalhistorikerne, de maa have den staaende hjemme. Jeg har ikke noget imod at udsende Indledningen tidligere, men vil dog nødigt paa Forhaand love det. Leksikonet er for mig det centrale; det skal ikke indeholde et Uddrag af Salmonsen, men netop, hvad man ikke saa nemt finder i de almindelige Leksika.

Til Slut takkede *Formanden* for Drøftelsen og foreslog:

- 1) at Dansk historisk Fællesforening tilvejebringer en Haandbog i Lokalhistorie;
- 2) at der stilles et Beløb paa 1000 Kr. af Foreningens Midler til Raadighed for fortsatte Undersøgelser;
- 3) at Spørgsmaalets nærmere Bearbejdelse henvises til Styrelsen, der maa udpege et Arbejdsudvalg til at udarbejde Ennelse m. m.

Punkt 1—3 vedtoges eenstemmigt, medens Spørgsmaalet om Bogens endelige Ordning stilles i Bero.

Under Punkt 5, *Eventuelt*, omtalte *Formanden* en Henvendelse fra Dr. Laesgaard til Dr. Hjelholt og ham vedrørende Oprettelse af et stort Arkiv indeholdende Privatbreve, Billeder, Museumsgenstande m. m. fra de enkelte Sogne. — Tanken herom fandt ikke Støtte hos Forsamlingen; man mente, at denne Opgave i fornødent Omfang kunde løses af Arkivkommissionen og de lokale Museer.

Efter en Frokostpavse genoptoges Mødet Kl. 14. Efter at Magister *Jensen* havde afgivet et kort Referat af Museumsforeningens Møde, foretoges Valg. Styrelsen og dens Formand genvalgtes med

Undtagelse af Prof. *Skautrup*, der ikke ønskede Genvalg. I hans Sted valgtes Kommunelærer *Albert Thomsen*, Holbæk. Til Revisorsuppleant valgtes i Albert Thomsens Sted Direktør *Arthur Fang*, Roskilde.

Sluttelig drøftedes næste Sommers Møde. Magister *Sigv. Skov* indbød til at komme til Kolding, saafremt Forholdene vilde tillade det. Til Mødet i 1946 foreligger Indbydelse fra Frederiksborg Amts hist. Samf.

Eftermiddags-Mødet afsluttedes med to Foredrag, af Arkivar *C. Rise Hansen* om Christian V's Matrikel, dens Tilblivelse og Kildeværdi, og af Museumsinspektør, Dr. *Axel Steensberg* om Rekonstruktion af Kort til Matriklen. Begge Foredrag gengives her efter Talernes eget Resumé.

Rise Hansen søgte paa Grundlag af nogle sammen med Dr. Axel Steensberg foretagne, endnu ikke afsluttede Undersøgelser at give visse Retningslinjer for Benyttelse af Christian 5.s Matrikel, især ang. Matrikelværkets Tilblivelse og Kildeværdi og med særlig Henblik paa Opmaalingen af Øerne 1681—82.

Den ældre Kritik af Værket, især Christen Sørensen Thestrups i »Danmarks og Norges Krigs-Armatur« (1756), karakteriseredes som stærkt farvet og uden større Kildeværdi. Chr. Rothes Bemærkninger (1844) om den gamle Matrikels Utilstrækkelighed indeholder derimod meget rigtigt, men skyder paa enkelte Punkter over Maalet. Niels Morvilles Fremhæven af de gamle Taksationers Værdi (i »Jordskiftningslæren« 1791) giver derimod et værdifuldt Fingerpeg for Historikerne. Mere givende end disse ældre Oplysninger er dog et Studium af selve Matriklen for at finde ud af, hvordan den er blevet til, og efter hvilke Retningslinjer Landmaalerne i 1680'erne gik til deres Arbejde.

16. April 1681 underskrev Christian 5. Instrukserne, hvorefter Landmaalingsarbejdet skulde foretages, og ikke mange Uger efter tog Arbejdet sin Begyndelse. Opmaalingen skulde foreløbig kun omfatte Øerne, der inddeltes i 7 Distrikter (Det Korsørske, Det Holbækske, Det Tryggevældeske, Det Kronborgske, Det Laaland-Falsterske, Det Nyborgske og Det Odenseske). Arbejdet lededes i hvert Distrikt af 3 Kommissærer; en Del af disses Korrespondance med Rentemesteren er bevaret og giver værdifulde Oplysninger. Det daglige Arbejde i Marken forestodes dog for hvert Distrikt af en Landmaaler (Ingeniør); de fleste af disse havde militær Uddannelse. Under dem stod de egentlige Opmaalere, Konduktørerne, og Skriverne. Arbejdet begyndte klogeligt i det smaa — med een Konduktør og 2 Skrivere ved hver Kommission; men allerede sidst i Maj 1681 tillodes det at udvide Konduktørernes Antal til 3 i hvert Distrikt (Hensynet til Trevangsbruget). Her paa Sommeren øgedes deres Antal yderligere ved et Par Kommissioner.

Opmaalingsarbejdet i 1681 havde Karakteren af et Forsøg. I Løbet af 1682 skulde derimod Opmaalingen paa Øerne være tilendebragt, og i Foraaret 1682 paabegyndtes Arbejdet ved hver Kommission da med 26 Konduktører, hvilket Antal kunde øges yderligere, hvor det var nødvendigt. Til Slut beordredes de Kommissioner, der var blevet

først færdige, til at hjælpe de øvrige. Den Holbækske Kommission kom saaledes til at maale Falsters Nørre Herred; den Tryggevældeske maalte til Slut paa Fyn.

Oprindeligt fulgte Skriverne Konduktørerne i Marken; men senere sad de hjemme og renskrev eller ekstraherede; Konduktørerne nedskrev saa selv Optegnelserne i Marken; disse Optegnelser, de saakaldte »Figurbøger« er nu desværre forlængst tilintetgjorte. Med Konduktørernes Duelighed kneb det jævnlgt; det skortede paa Flid, Besindighed, Skrivedygtighed og Ædruelighed. For at undgaa Fejl var der paabudt hyppige Konferencer mellem Konduktører og Skrivere og med Landsbyernes Bønder. Præsterne afkrævedes Tienderegistre og, da disse ikke gav tilstrækkeligt, Specifikationer over Gaardene i Sognene med deres tilliggende Jorder og Enge i de enkelte Vange med Tilføjelse af, hvor mange Skæpper Sæd, der kunde saas i hver enkelt Jord, og hvor meget Hø, der kunde indavles fra hver Eng.

Taksermændene, der skulde vurdere Jordens Godhed, toges blandt Bønderne, men vurderede ikke i deres Hjemsovn. I 1682 leverede Bønderne ogsaa Personale til at løbe med Kæderne.

Alle Maal toges med Kæder, aldrig med Reb, der kunde strække sig og saaledes give Unøjagtighed. Kæderne var 30 Alen lange og forarbejdede af Staaltraad; hver Alen var opdelt i Kvarterstykker, og for hver 5. eller 10. Alen var anbragt et Mærke. Den sjællandske Alen lagdes til Grund for hele Arbejdet. Kommissionerne udstyredes foruden med Kæderne med Stokke, delvis forsynede med Flag; de brugtes til at afmærke Arealerne i Marken. Desuden uddeltes Vinkelkryds til at maale rette Vinkler med.

Fra flere af Kommissionerne foreligger Indberetninger — sikkert fra Efteraaret 1681 — forsynet med Tegninger, der viser, hvorledes Arbejdet i Marken gik for sig. Fyldigst og værdifuldest er Indberetningerne fra den Holbækske Kommission, hvor den siden saa bekendte Jørgen Dinesen var Landmaaler og Leder af Arbejdet. Efter hans Anvisning blev alle Agre i Landsbymarkerne, der ikke i Forvejen havde Form af en Trekant, et Parallelogram eller et Trapetz, inden Opmaalingen delt op i saadanne Figurer. Værd at mærke er Dinesens Fremhæven af de rette Vinklers Betydning ved Optagelsen af Maalene. I hver Trekant maaltens een ret Vinkel, i Trapetzer og Parallelogrammer to rette Vinkler, inden Bredder og Længder toges. I Indberetningerne fra de andre Kommissioner fremhæves disse Regler vel ikke paa samme Maade; men der kan ikke være nogen Tvivl om, at man i Teorien ogsaa der var klar over de rette Vinklers Betydning. Fra Rentekammeret indskærpedes da ogsaa i Juni 1681, at hvor Agrene var »irregulære« maatte de opdeles i Trekanter og Firkanter.

Af Markbøgerne fremgaar det, at man utvivlsomt ogsaa i Praksis har villet følge disse Retningslinjer, men at det er sket i meget forskellig Udstrækning. Ved Dinesens Kommission (den Holbækske) er man gaaet særlig omhyggeligt til Værks. I de ældre Opmaalinger herfra finder man ofte en Ager delt op i 3—4 Figurer, ja nu og da 5—6, og ofte er de opmaalte Figurers Areal under 100 Kvadratalen, i flere Tilfælde under 10—20. Ved de andre Kommissioner har man gjort sig Arbejdet meget lettere; men der findes dog jævnligt Agre, der er opdelt i flere Figurer. Her som paa andre Punkter gælder det, at det er den enkelte Opmaalers Samvittighedsfuldhed, der er afgørende.

Efter Opmaalingens og Beregningernes Afslutning blev der givet Adgang til at klage over Ansættelsen til Hartkorn, og der fremkom adskillige Klager. Disse, der for Sjællands Vedkommende, er samlede i Matrikulsprotokol Nr. 1838, giver meget til Belysning af Matrikelsarbejdets Kvalitet. Der er Klager over urigtig Bonitering, over urigtig Fordeling af Agrene paa de forskellige Fæstere, over urigtig Udregning af Agerstykkernes Areal og over urigtig Maaltagning i Marken. Langt den største Del af Klagerne over den urigtige Maaltagning stammer fra det Tryggevældeske Distrikt; sjældent møder man dem i de øvrige Omraader. Baron Jens Juel til Juellinge fik ligefrem udvirket en Ordre til at ommaale Tilliggendet til en Mængde af hans Fæstegaarde; denne Nymaaling fandt Sted 1685. Resultaterne giver ikke megen Tillid til den oprindelige Maaling. Der er en Masse Tilfælde, hvor Bredder og Længder er meget urigtigt angivne (Længderne kunde være flere Hundrede Alen forkerte). Ofte havde Figurtagningen været alt for grov. Arealer kunde være helt udeladte. Alle de fundne Urigtigheder rettedes i Markbøgerne. Det er min Opfattelse, at Opmaalingen i det Tryggevældeske Distrikt maa have været særlig slet, selv om der sikkert ogsaa i de andre Distrikter er laget mange urigtige Maal.

Af større Betydning end disse urigtige Maal, hvis Urigtighed nu oftest ikke kan paavises eller efterprøves, er utvivlsomt den urigtige Udregning af Arealerne. En Del af disse Fejl er rettet i Samtiden; men det vrimler i hvert Fald i adskillige Opmaalinger endnu med Regnefejl, ofte paa flere Tusinde Kvadratalen. Historikerne har imidlertid her den Mulighed at regne efter og rette Fejlene. Nogen bevidst Svindel synes ikke at ligge bag, snart er der regnet for lidt, snart for meget, ofte udlignes Fejlene delvis, naar en Landsby tages som Helhed.

De opmaalte Arealer omfattede den dyrkede Jord, iberegnet Tofterne, men undtaget Frugt- og Kaalhaver. Landmaalerne havde fra Begyndelsen Ordre til, naar de kom til en Landsby, at udforske, om Byen var delt i Bol. Var der flere Lødsejere i Bolet, eller var Bolets Jord af ulige Godhed, skulde først Bolets Jord opmaales samlet og derefter de enkelte Agre for sig; dette medførte næsten overalt, at der maatte foretages en Dobbeltmaaling, en udmærket Kontrol med de tagne Maals Rigtighed, men stærkt sinkende for Arbejdets Udførelse. Fra Slutningen af Maj 1681 nøjedes man da ogsaa med Opmaalingen af de enkelte Agre. Hvor een Mand ejede større samlede Jordstykker, var det fra nu af ogsaa tilstrækkeligt at opmaale hvert Fald Jord under eet, dog under Hensyntagen til Jordens Godhed; det fik Betydning ved Købstads-, Herregaards- og Enestegaardsjorder. Havde en Bonde ellers flere Agre liggende Side om Side og var de af samme Godhed, kunde ogsaa disse opmaales under eet. Fandtes der i en Ager udyrkede Arealer (Kæmpehøje, Vandhuller el. l.) skulde de maales og fradrages Agerens Totalareal. Bemærkninger herom findes hyppigt i Markbøgerne.

Den oprindelige Instruks bestemte, at foruden de med Kornsorter dyrkede Arealer, skulde ogsaa Engene opmaales, og denne Bestemmelse vedblev at være gældende under hele Opmaalingen i 1681, derimod ikke i 1682; i Stedet traadte nu en Vurdering af, hvor mange Læs Hø Engene kunde give.

I Markbøgerne skulde foruden Taksermændenes Angivelser af Jordens Kvalitet ogsaa anføres, hvor mange Aar den hvilede, og hvor

mange Aar den saaedes og med hvilken Sæd. Meningen var, at man ønskede oplyst, hvorledes Jorden *virkelig* brugtes og hvilede. I Stedet vurderede man — i hvert Fald ved de sjællandske Kommissioner — hvor mange Aar Jorden *kunde* bruges, hvor mange Aar den *burde* hvile. Benytteren af de sjællandske Markbøger bør gøre sig klart, at der her ikke er Tale om den virkelige Brug og Hvile, men om en anslaaet. I hvilket Omfang den virkelige og den anslaaede Brug og Hvile falder sammen, er ofte usikkert.

Sammenfattende udtalte Foredragsholderen, at almindelige Regler, gældende for alle Egne vanskeligt lod sig opstille. En nøjere Undersøgelse af de enkelte Kommissioner og de enkelte Konduktørers Arbejdsmaade vilde derimod sikkert kunne give Oplysninger om, hvilke Landsbyer der er omhyggeligt, hvilke upaalideligt opmaalte. Den Trykgevældske Kommission med de mange Fejl, den Holbækske, der er gennemført med saa stor Samvittighedsfuldhed, betegner nok Yderpunkterne.

Trods den sidste Menneskealders mange udmærkede Studier i Matriklen, er det uhyre Materiale stadig saa langt fra udnyttet. Især trængtes der efter Foredragsholderens Mening til Udarbejdelse af Kort visende Udbredelsen af de forskellige Driftsformer, af Skifteformerne o. m. a.

Dr. Axel Steensberg redegjorde for Undersøgelsen af tre sjællandske Landsbyer: Hejninge, Grøfte og Snekkerup samt for Rekonstruktionen af Kort til Matriklen 1688 for disse Byer. Det har vist sig muligt paa Grundlag af Ryttergodskortene fra 1768—70 at rekonstruere Kort til den store Matrikels Markbog med saa stor Nøjagtighed, at de enkelte Agre fremtræder med deres rigtige Længder og Bredder. I alle de tre undersøgte Landsbyer er der i Løbet af de 86—88 Aar fra den store Matrikel til Opmaalingen 1768—70 sket en mærkbar Udvidelse af det dyrkede Areal, en Udvidelse, der er saa meget mere bemærkelsesværdig, som den falder sammen med Bondens dybeste Fornedrelse. Forøgelsen er vel at mærke kun i ganske ringe Grad sket paa Bekostning af de særlige Engarealer. Den er i alle tre Landsbyer sket ved Udvidelse i Tilslutning til de allerede opdyrkede Marker derved, at man formindskede de udyrkede Strimler mellem Agrenes Ender og kultiverede »Enghuller« i det dyrkede Omraade. Der var ikke Overdrev at indtage hverken i Hejninge eller Snekkerup. Processen i Retning af hele Arealets Opdyrkning var længst fremskreden i Snekkerup og Hejninge, hvorfor Tilvæksten i det dyrkede Areal var størst her. I den unge Skovlandsby Grøfte var der endnu saa mange spredtliggende Lodder, at Udvidelsesmulighederne var mange. Her forøgedes derfor de bestaaende Agres Areal med ikke mindre end en Fjerdedel i Løbet af det omhandlede Tidsrum.

Selv om det kun er tre Eksempler, der her er fremdraget, og selv om man skal være varsom med ud fra dem at slutte for vidt, saa lader Undersøgelserne os ikke i Tvivl om, at Arealudvidelsen var en almindelig Foreteelse i disse Egne af Sjælland i Slutningen af det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarh. Tilstanden i Landsbyerne var ikke stationær, men under stadig Udvikling paa Trods af daarlige ydre Kaar. Disse og andre Forhold tyder paa, at Bondesamfundet som Helhed var i langsom, men kendelig Forvandling fra Middelalderen til Udskift-

ningstiden. Den gamle Opfattelse, at Bonden var gaaet i Staa under Hoveriets Tid, vil formentlig ikke holde Stik, naar Forholdene bliver nøjere undersøgt.

I Hejninge raadede et Bolskifte med 8 Bol, hver paa 2 Gaarde. Lodderne var indenfor de enkelte Bol skiftede efter Solen, som det normalt plejer at være. Dette gælder baade for 1682 og 1768. Men Agerstørrelserne og Ejendomsforholdene var i 1682 yderst uensartede, medens de i 1768 var egaliserede; denne Lighedeling af Gaardenes Areal er sket i Tiden o. 1720. I Grøfte var der baade i 1682 og 1770 et ganske normalt Solskifte. Men i Mellemtiden er der sket en vis Lighedeling indenfor de forskellige Aase; medens Aasenes Agerantal i 1682 var meget varierende, er det i 1770 næsten altid seks svarende til Landsbyens seks Gaarde. I Snekkerup var der i 1682 Bolskifte, idet Gaardene Nr. 1—2 altid følges ad, medens de øvrige tre Gaarde har Lodder sammen. Men i 1770 er der Solskifte, der dog er af en anden Type end Grøftes. I Grøfte var det simpelt hen saaledes, at den østligste Gaard fik den østligste eller sydligste Lod. Men i Snekkerup maa der være kastet Lod om hvilken Gaard, der skulde begynde i hver enkelt Aas, hvorefter de andre fik Lodder i Rækkefølge efter Solen. Ogsaa i Snekkerup er der sket en Egalisering af Lodderne i Tiden o. 1720—30.

Det samlede Agerantal formindskedes i den omhandlede Periode i alle tre Landsbyer, medens til Gengæld de enkelte Agres Areal voksede. Arbejdet med Rekonstruktion af Kortene til Markbogen 1682 har iøvrigt afsløret en Del Skrivefejl og andre Unøjagtigheder, som kun kan paavises ved Udarbejdelse af saadanne Kort. Det er imidlertid en langsommelig og besværlig Historie at fremstille dem. Om Fremgangsmaaden vil Rise Hansen og jeg gøre Rede i den Bog, der i Løbet af et Aarstid skulde blive Frugten af vore Studier.

Formanden takkede de to Foredragsholdere for deres Behandling af dette interessante, hidtil ubearbejdede Materiale, og efter flere anerkendende og opmuntrende Udtalelser om Nyttens af disse majsommelige Studier sluttede Eftermiddagsmødet.

Efter en Middag i Restaurant »Karnappen«, hvor Fællesforeningen afholdt Halvdelen af Omkostningerne, foreviste Professor, Dr. *Johannes Brøndsted*, Oldtidsfilmen, der med stor Velvilje fra det Interessentskab, der disponerer over Filmen, undtagelsesvis var stillet gratis til Fællesforeningens Raadighed. Forevisningen fandt Sted i Nationalmuseets Foredragssal for Repræsentanterne, der her hver kunde medbringe een eller flere Gæster.

Søndag den 3. September foretoges en Udflugt til Dyrehaven og Eremitagen. Foran Slottet holdt Arkivar, Dr. *Eiler Nystrom*, Foredrag om det gamle Stokkerup og Dyrehavens Historie, hvorefter Museumsinspektør, Dr. *Axel Steensberg*, demonstrerede Landsbyens gamle Agre og en af dens Hustomter. Udflugten afsluttedes med en Frokost i Restaurant »Beaulieu«.

HOLGER KYSTER

1872—1944.

Guldsmedemester Holger Kyster, der nedsatte sig i sin Fødeby Kolding 1898, var landskendt som en fremragende og dygtig Kunsthaandværker, hvis Arbejder har repræsenteret vort Land paa en Række Udstillinger rundt om i Europa og vandt Guldmedaille i Paris 1925. Hans Sølvsmedie knyttede kunstneriske Forbindelser med Mænd som Joakim Skovgaard, Thorvald Bindedbøll, Svend Hammershøj og Kai Nielsen, de ypperste Navne i dansk Skønvirke fra Aarhundredets Begyndelse. Trods denne moderne Indstilling elskede han som Haandværker de gamle Sagers Skønhed og sin Fødebys historiske Minder, og da han 1929, i sit 57. Aar, paatog sig Hvervet som Formand for Museet paa Koldinghus (eller for Koldinghus Len, som det nu officielt kaldes) virkede han energisk for Slottets Restaurering og for at lede Samlingerne videre i den kunstindustrielt betonedede Retning, som kendetegner det store Museum i Slotsruinen. Han gennemførte en Række smagfulde Omordninger, og baade for ham og hans Hustru, hvis Død i 1940 ramte ham haardt, blev Museet næsten som et Plejebarn. Hun skænkede det og ordnede selv anselige Samlinger af tønderske Kniplinger og andre Textilier, og ved sin Død har han efterladt Museet værdifulde Kunstværker fra sit Hjem og sit Værksted.

Mange i vor Kreds vil nu i Mindet se hans stoute Skikkelse, da han 1934 var vor Vært ved et festligt og indholdsrigt Aarsmøde paa Koldinghus.

C. A. J.

*Med Høflighed for sendt Oplysning
til minde. Sekretariat
Kysters Stiftelse*